

Драгослав Срејовић
РЕЛИГИЈЕ

САДРЖАЈ

Дачка религија.....	6
Илирска религија	8
Мезолитска религија	11
Митра и митраизам	14
Неолитска религија	16
Палеолитска религија	21
Сарматска религија	27
Словенска митологија (Спасоје Васиљев)	28
 ПРЕДГОВОР	28
1. Увод	28
2. Извори за Словенску Митологију	31
3. Литература о Словенској митологији	34
4. Врховни Бог	35
5. Перун.....	39
6. Световид	43
7. Волос – Велес	48
8. Триглав.....	50
9. Стрибог	52
10. Симаргл	52
11. Мокоша.....	53
12. Радгост	54
13. Тројан.....	55
14. Руђеvid – Геровид (Јареvid) – Поревид	57
15. Припегала – Подага	58
16. Јула – Црнобог	60
17. Весна – Девана – Сива (Жива) – Морана	60
18. Вукодлак.....	61
19. Виле – Русаљке – Вештице – Куга – Јагабаба	63
20. Рођенице (Рожанице) – Суђенице (Суђаје), Усуд	66
21. Домовој – Љотек – Вуоџик	67
22. Храмови – Идоли – Свештеници – Жртве – Празници Пророштва.....	67
23. Нав – Пьклъ – Погреб – Гробља – Култус прецима	70
Словенска митологија (Луј Леже)	73
Увод	73
Глава прва: Извори за словенску митологију	78
1. Словенски хроничари из разних словенских земаља.....	79
2. Страни хроничари	80
3. Ликорезни споменици – језик	86
Глава друга: Врховни бог	90

Глава трећа: Два врховна бога руских и балтичких словена	
Перун и Световид	92
1. Перун.....	92
2. Световид - (Свантовит)	98
3. Још нешто о открићу идола у Збручу	105
Глава четврта	106
1. Волос – Велес	106
2. Хорз	107
3. Дажбог.....	108
4. Симаргл	109
5. Мокош.....	109
6. Сварог - Сварожић – Suarazici	109
7. Стрибог	110
8. Трајан – Тројан	111
Глава пета: Млада божанства.....	114
1. Триглав.....	114
2. Јула	116
3. Радигаст – Радгост	116
4. Подага	118
5. Припегала	119
6. Црнобог (Црни бог)	119
7. Безимена божанства	120
8. Ринвид, Турупид, Пурувид, Пизамар, Црноглав	120
9. Богиње	120
10. Домаћи богови	121
Глава шеста	123
1. Виле	123
2. Русаљке.....	127
Глава седма	129
Глава осма.....	134
ДОДАТАК	138
1. Световид (Свантовид) и Свети Вид	138
2. Снимци кипова	140
3. Неке примедбе о словенским идолима	141
4. Миодраг Б. Шијаковић: Варијације на тему словенски мит	142
5. Напомене	146
Религија и митологија Старих Словена (Краћа верзија)	162
Словенска религија.....	162
1. Баба Јага.....	169
2. Баник.....	169
3. Белобог.....	169
4. Дажбог.....	170

Домовој	170
Хорс	170
Јарила (Јарило)	170
Јаровит, (Геровит, Геровитус)	170
Кикимора	170
Купала.....	171
Лешиј, Лесовик, Лесовој, Лешак, Лесник	171
Марена, Марана, Морена, Маржана, Маржена.....	171
Мокош.....	171
Мора, Мара, Маруха	171
Нав, нави	172
Перун.....	172
Полудница	172
Поренуције (Поренутиус)	172
Поревит (Поревит)	172
Прорицање	173
Рујевит (Ругиевитхус)	173
Русалке.....	173
Симаргл	174
Стрибог	174
Сварог, Сварожић	174
Световид	174
Триглав (Триглаус, Тригелавус, Триглоус, Труглав)	175
Тројан.....	175
Вампир	175
Велес	176
Виле	176
Вођаној.....	176
Трачка религија	178
Трачка религија.....	178
Атис	180
Бах.....	180
Баханалије.....	181
Баубо.....	181
Бендида	181
Бореја	182
Дардан	182
Деметра	183
Дионис.....	184
Дионисије	187
Елеусинске мистерије	187
Еуридика	189

Фанес	189
Хиперборејци	189
Истар	190
Јакхо	190
Кадмо	190
Кибела	191
Котис	192
Ликаон	192
Менаде	193
Мистерије	193
Персефона	193
Прорицање	194
Пророчишта	195
Орфеј	195
Орфизам	197
Паланто	197
Пан	197
Пелазг	198
Пеон	198
Пријап	199
Рес	199
Сабазије	200
Сатири	200
Селена	200
Семела	201
Сибиле	201
Силени	203
Ситон	203
Скирофорије	204
Спарти	204
Стримон	204
Тамириј	204
Трачки коњаник	205
Трачки херос	205
Триптолем	205
Тхиас	206
Залмоксис	206
Критско-микенски религиозни симболи у баденско-вучедолској	
Култури	207

Дачка религија

Дачка религија подразумева религијска схватања, култове и ритуале популације која је крајем I миленијума пре н. е. насељавала територију од северног дела Панонске низије до доњег Дунава. Та популација, коју су грчки писци називали Гетима, а римски - Дачанима, укључује се у велику породицу индоевропских народа. Процес формирања Дако-Гета и њихове религије започиње већ почетком II миленијума пре н. е., али се они јасно сагледавају тек у последњим вековима старе ере, посебно кад је Бојребиста (владао од 82. до 44. г. пре н. е.) ујединио дачка племена и створио снажну државу са центрима у Трансилванији. Моћ Дачана сломили су Римљани. После дуготрајних ратовања, Трајан је 106. године коначно покорио Дачане и њихову територију укључио у Римско Царство, у чијим је оквирина она остала све до 271. године.

Извори за дачку религију веома су оскудни. Херодот први помиње Гете и истиче да они верују да не умиру, него да покојници одлазе богу Залмоксису или Гебелезису (према новом читању Небелзис). Сваке пете године шаљу гласника да Залмоксису пренесе њихове молбе, и то на тај начин што га бацају у вис и дочекују на копља. Ако копља прободу гласника и он одмах издахне, веровало се да им бог указује милост, а ако се то не догоди, сматрају да је за гласника одабрана погрешна личност па бирају другог. Чини се да су Гети поштовали Залмоксиса као велико божанство земље, на шта указују предања о његовом подземном стану (в. *Залмоксис*).

О осталим божанствима дачког пантеона нема поузданих података. На основу археолошких налаза претпоставља се даје поштована једна богиња, слична Хестији, и бог који по својим функцијама наликује на Ареса, односно Марса. Под утицајем Трачана прихваћен је и култ богиње *Бендиде* (в. то име под *Трачка религија*). На основу натписа и фигуралних представа из римске епохе може се закључити да је изван број дачких божанстава и хероја у то време поштован под именом Либер Патера, Херкула Инвиктуса, Силвана или Дијане Мелифике. Заветни рељефи показују да је посебно био популаран мистични култ такозваних Подунавских коњаника. Тај култ је посведочен оловним, каменим или керамичким иконама, на којима је у средишту приказана богиња, са једним или, чешће, два коњаника, који газе људску фигуру или рибу. На основу пратећих иконографских детаља (жртвовање овна, ритуална гозба, попрсја Сола и Луне) може се закључити да је култ Подунавских коњаника настао под јаким утицајем митраизма, односно Диоскура и Кабира. Представе на скупоченим предметима нађеним у кнежевским гробовима из V-III в. пре н. е. вероватно имају религиозан садржај. На парагнатидама шлема гетског типа из Ациђола (Румунија) приказан је брадати коњаник са копљем у подигнутој десници, док су на кнемидама представљене две змије: једна која се приближава коњанику и једна која се устремљује на неку птицу. Испод коњаника приказан је мушкарац на престолу са ритомом у једној и орлом у другој руци. Те представе упућују на култ хероса, посебно на хероса на коњу. На шлеми из Коцофанештија (Румунија) представљена је сцена жртвовања. Мушкарац у оклопу и огртачу, са шиљатом капом на глави, вероватно свештеник, мачем убија овна. На ритону из Пороина представљене су у средишту две људске фигуре на престолу, вероватно божански пар, а покрај њих - по једна фигура у гесту адорације.

Из писаних извора је познато да је у време стварања дачке државе свештеничка каста уживала највећи углед. Врховни свештеник Декајнеос (Дикинеус) био је уз Бојребисту нека врста краља, јер је сматран духовним учитељем и вођом Дачана. Његова моћ је била тако велика да је он заповедао не само људима из нижих сталежа већ и краљевима. Свештенство је свакако имало значајну улогу и касније, на шта указују добро

организована светилишта која су откривена у различитим деловима Дакије. Највеће и најцеловитије истражено је светилиште у Сармисегетузи, главном граду и престоници Дакије. То светилиште заузима велики ограђени простор, а састоји се од неколико правоугаоних и кружних конструкција. Највећа кружна конструкција, пречника 9,40 м, састоји се од прстена положених андезитских блокова које прате андезитски стубови и од два унутрашња прстена од дрвених стубаца, једног кружног и једног потковичастог. На основу распореда и броја тих елемената претпоставља се да је то светилиште одраз својеврсног дачког календара, у коме је година подељена на 12 месеци са по 30 дана, а сваки месец на пет периода од по шест дана. И за остала два кружна светилишта која су откривена у Румунији у Фетеле Албе и у Пецица мисли се да су формирана на основу одређених астрономских посматрања у која је био упућен врховни свештеник. Правоугаона светилишта састоје се од три до шест редова камених база за дрвене или камене стубове или ступце, најчешће од по 5 до 15. Јединствен култни споменик је олтар у виду стилизованог Сунчевог диска, који је конструисан од зракасто распоређених андезитских плоча, а чији пречник износи 7 метара. Диск је подељен на 10 сегмената који представљају Сунчеве зраке, а сваки од њих се завршава једним малим четвороугаоним удубљењем чија функција није довољно јасна. На том олтару нађен је слој пепела са костима свиње и керамичким фрагментима, очигледно спаљених жртава. На олтару су примећени и уски канали којима су се течне жртве сливале у камено корито, скривено испод земље. Претпоставља се да су ту богу Сунца приношене на жртву разне животиње, а можда и људи.

О сахрањивању и култу мртвих код Дачана може се судити претежно на основу археолошких налаза. Са њихових територија већ од почетка II миленијума пре н. е. познат је велики број некропола са гробовима, како спаљених тако и инхумираних покојника. Луксузни предмети који су стављани уз покојника, почев од средине I миленијума пре н. е. показују да се од тог времена утврђује веровање да мртви одлазе у један предео где ће вечно живети и уживати у сваком задовољству. Мада се у облицима гробова и начину сахрањивања уочавају и утицаји хеленистичке и келтске латенске културе, ипак је локална традиција најизразитија, а огледа се посебно у гробовима племенске аристократије. У једном таквом гробу у Ацидолу, испод великог тумула начињене су две просторије, и то већа у којој је у дрвеном ковчегу сахрањен мушкарац и мања у којој је сахрањена жена. Покрај њих, у ограђеном простору, нађени су скелети три коња са целокупном опремом. Покрај покојника стављено је његово оружје са церемонијалним шлемом и кнемидама од сребра, декорисаним златом, као и скупоцене сребрне вазе украшене фантастичним животињама. Жена која је приликом сахране мушкарца убијена, као и три поменута коња, вероватно је покојникова супруга или робинја. Овом гробу је сличан и принчевски гроб из Крајове, у коме су такође нађени многи предмети, посебно делови коњске опреме, богато украшени главама бика, лава или пантера.

Илирска религија

Илирска религија подразумева религијска схватања, култове и ритуале индоевропских племена која су у I миленијуму пре н. е. насељавала југозападне делове Балканског полуострва, односно источне обале Јадранског мора, од Истре до Валонског залива. Именом Илири називало се најпре једно мало племе између Скадарског језера и реке Мати, а тек од средине IV. в. пре н. е. под тим именом подразумевала су се и остала њима блиска племена на Балканском полуострву. Илирска племена била су разједињена и само је једном од њих, Ардијејима, пошло за руком да остваре државу, са краљем на челу, коју су Римљани разбили 168. г. пре н. е.

Извори за илирску религију изузетно су оскудни. Грчки писци већ од VII в. пре н. е. (Алкман, Хекатеј из Милета, Псеудо Скилак) помињу поједина племена која се касније убрајају у Илире, али не дају никакве податке о њиховој религији и митологији. Каснији грчки и римски аутори (Плиније Млађи, Помпоније Мела, Апијан, Страбон, Диодор и др.) описују илирске земље и сукобе појединих илирских племена са суседима и Римљанима, али ни они не говоре о веровањима Илира. Археолошка грађа са илирских територија веома је богата, посебно она која је откривена на некрополама. Разноликост ове граде показује, међутим, да Илири никада нису остварили јединствену културу нити конзистентну религију. Јасно се уочавају извесне разлике у духовној и материјалној култури између јужноилирских и северноилирских племена. Археолошки налази са јужних илирских територија указују на култ земље, док они са северних територија насељених Илирима упућују на астралне култове, првенствено на култ Сунца. Ни начин сахрањивања није јединствен: на југу се покојници готово искључиво сахрањују у опруженом положају под тумулима, за средишње области су карактеристични гробови у виду камених сандука у које су полагани покојници у згрченом ставу, док су у северним областима они спаљивани и сахрањивани у урнама. Како су мртви редовно сахрањивани са великим бројем прилога, може се закључити да је код свих илирских племена постојало веровање у живот после смрти. Велике и сложене гробне конструкције које се уочавају на некрополама из VI—IV в. пре н. е. указују да је култ мртвих у то време прерастао у култ хероса. На некрополама у Истри (Незакцијум, Пула) нађене су камене плоче са удубљењима на којима су приношене жртве. За гробове у Незакцијуму вероватно се везују и камене скулптуре (нага женска фигура са дететом, итифалични коњаници) с краја VI в. пре н. е. које су надахнуте идејом о сталној обнови живота. На либурнским некрополама уочени су над гробовима остаци даће. Посебну групу чине такозване камене јаподске урне из V—VI в. пре н. е., са представама које су свакако повезане са култом мртвих. На њима је најчешће приказана сцена либације, и то редовно две жене или два мушкарца који заливају течне жртве у једну велику посуду. Представљене су и поворке коњаника и жена, вероватно при церемонији сахране, као и хероизиран покојник на престолу. Фигуре бика, дивљег вепра, рибе и птице показују да су те животиње имале одређену улогу у веровањима о свету мртвих и подземним силама. Из нешто каснијег времена (III—II в. пре н. е.) потичу металне појасне плочице које су откривене у гробовима са шире илирске територије, од Лике до Албаније (Прозор, Ошанићи, Гостиљ, Доње Селце), а на којима су представљени различити религиозни симболи и копље са Медузином главом пободено у земљу, грифони, делфини, птице или хероизирани покојник на коњу, који са змијом иза себе уништава непријатеља.

О местима жртвовања и светилиштима мало се зна. Као светилиште протумачена је једна зграда грађена у техници сухозида, у Горици код Груде, на територији Далмата, са једном већом и једном мањом просторијом. У задњем делу веће просторије откривена је ризница са различитим предметима (накит, оружје) који су ту, вероватно као заветни

дарови, депоновани од почетка VII века пре н. е. па до времена римских освајања. Са периферије илирске територије познато је једно светилиште на градини Под, код Бугојна, с краја VII в. пре н. е., са правоугаоном платформом и жртвеником у средишту. Платформа је била украшена људским ликовима моделованим од глине на врховима вертикалних греда или Сунчевим диском. Местима намењеним за обављање култа сматрају се тумули који се често налазе покрај градинских насеља, а који уместо гробова садрже слојеве паљевине, са великом количином керамичких фрагмената. О врстама и начину приношења жртви мало се зна, а отворено је и питање да ли су код Илира одређена лица обављала свештеничке функције. Претпоставља се постојање људских жртава, јер Аријан саопштава да су браниоци града Пелиона принели на жртве три дечака, три девојке и три црна овна.

О илирским боговима и херојима мало се зна. Мит о Илирију, родоначелнику Илира, рођеном као змија, свакако се заснива на прастарим тотемистичким схватањима која се препознају и у именима неких племена (Енхелејци — народ јегуља, Тауланци — народ ластавице, Делмати — народ овца), као и називима појединих илирских насеља (Улциниум — од Улкас — вук, Делминиум — од делма — овца). Ликови и имена илирских божанстава познати су тек са споменика из римског доба. Ни у то време Илири нису имали једно заједничко божанство, већ је свако веће племе поштовало своје традиционалне богове, најчешће под римским именом. На ужем илирском подручју као велики бог поштован је Медаур, заштитник Рисна, који је представљен као коњаник са копљем у руци. Натпис из логора у Ламбези (северна Африка) показује да је Медаур поштован као домаће божанство, као бог лекар. Са источне периферије илирских територија познати су надгробни споменици са представом коњаника и даћа, које указују на то да је и у овим крајевима можда поштован бог на коњу. На натпису из околине Ужица помиње се Јупитер Партински, вероватно врховни бог племена Партина. На подручју Далмата веома су чести заветни споменици посвећени Силвану и Дијани, на којима је тај божански пар редовно представљан у друштву нимфи. На подручју Јапода највеће поштовање је уживао Бинд Нептун, чије је светилиште, са многим заветним споменицима, нађено на извору речице Привилице код Бихаћа. Бинд је извесно био бог вода и извора, а представљан је наг, са веслом или трозупцем у десној руци. Њему је био близак и Видас, који је поштован заједно са богињом Таном. Жртвеници посвећени том божанском пару откривени су у Топуском, покрај једног топлог извора, и то заједно са олтарима посвећеним Силвану. На територији Либурна позната су углавном женска божанства, и то Венера Анзотика, Ика и Јутосика, док су у Истри поштовани Еја, Мелесокус, Борија, Ирија и друга божанства, о чијим функцијама није ништа поуздано познато. У римском Илирику сваке девете године бацана су у море по четири коња као жртва неком локалном божанству, идентификованом са Нептуном, који је називан Хипиус, било зато што је Сатурну уместо Нептуна било дато ждребе да га прогута или што је Нептун ударцем трозупца из земље створио коња. У процесу романизације, традиционални ликови илирских богова и хероја, као и локални обичаји, постепено су се потпуно стопили са римским.

Илирије

У грчкој митологији епонимни херој Илира, народа змија, који су живели на источној обали Јадранског мора, у суседству Енхелејаца, народа-јегуља. Причало се да су тебански краљ Кадмо и његова супруга Хармонија дошли у земљу Енхелејаца да им помогну у борби против суседа. После победе, Кадмо је постао краљ освојене територије, а Хармонија му је ту родила сина Илирија, по коме је названа та земља. Ту су Кадмо и Хармонија дочекали дубоку старост, а после смрти су преображени у змије (в. *Кадмо*).

Неки кажу да су они претворени у змије пред полазак из Тебе и да је сам Илирије рођен као змија.

Према каснијем предању, Илирије је Полифемов и Галатејин син, Келтов и Галатов брат. Илиријеви синови Антаријеј, Енхелеј, Перхаиб, Тауло, Дарто, Дисаро и Парто постали су епонимни хероји илирских племена.

Кадмо

У грчкој митологији син феничанског краља Агенора и Телефасе, Еуропин, Киликов и Феников брат. Кад је Зевс отео Еуропу, Агенор је послао своје синове да траже сестру и наредио им да се без ње не враћају у завичај. Кадмо је кренуо на пут заједно са својом мајком Телефасом. После краћих боравака на острвима Роду и Тери, дуже се задржао код Едонаца, у Тракији, где је Телефаса умрла. Кадмо је затим отишао у Делфе да од пророчишта сазна где се налази Европа. Питија му је рекла да одустане од даљег трагања за сестром и да оснује град на месту до кога ће га довести једна крва. Док је пролазио кроз Фокиду, међу говедима Амфидамантовог сина Пелагона угледао је краву која је на бедрима имала бели знак у виду пуног Месеца. Кадмо је купио ту краву и дуго је следио, све до тебанског поља, где је животиња од умора пала. На том месту поставио је Атенин кип и одлучио да богињи жртвује краву. Пошто му је за жртву била потребна вода, Кадмо је послао неколико својих другова да је донесу са оближњег извора. Страшни змај, Арејев син, који је чувао тај извор, напао је и усмртио Кадмове другове. На њихове по вике Кадмо је дојурио и убио змаја. По Атенином савету, он је половину змајевих зуба посејао, док је другу половину богиња поклонила колхидском краљу Ејету. Из посејаних зуба одмах су из земље изникли наоружани људи, Спарти (Посејани). Кадмо је међу њих бацио камен, а они, не тражећи кривца, отпочели су љуту борбу. После тог окршаја, у животу су остала само петорица Спарта.

Због убиства змаја, Кадмо је морао осам година да служи Ареја. После тог службовања, Атена му је даровала власт над Тебом, а Зевс му је дао супругу Хармонију, Арејеву и Афродитину кћер. Кадмово и Хармонијино венчање прослављено је у највећем сјају у Кадмеји, утврђењу око кога ће се касније развити град Теба. То је била прва свадба смртника којој су присуствовали сви Олимпљани. Музе, са златним венцима у коси, певане су свадбене песме, а богови су донели младенцима сјајне дарове. Кадмо је даривао Хармонију огрлицом, коју му је поклатио Хефест, Афродита или Европа, као и дивном хаљином. Та два дара донела су несрећу свима који су их касније поседовали (в. *Алкмеон*, *Амфијарај*, *Енфила*).

Кадмо је у Теби срећно живео са Хармонијом, која му је родила петоро деце: сина Полидора и кћерке - Аутоноју, Инону, Агаву и Семелу. У дубокој старости супружници су били принуђени да напусте град. Препустили су тебански престо свом унуку Пентеју, а затим су отишли у земљу Енхелејаца. Пророчиште је објавило да ће Кадмо и Хармонија, на воловским колима и у виду змија, предводити силну варварску војску, која ће побеђивати све док не покуша да отме делфско благо. Тек тада ће варвари бити уништени, док ће Кадмо и Хармонија бити пренесени на Острва блажених. Причало се даје град Бутое (Будва) добио име по воловима који су довели кола са Кадмом и Хармонијом у земљу Илира. Енхелејцима је речено да ће победити своје суседе Илире ако Кадма изабере за вођу. Кад су они послушали тај савет, Кадмо је извојевао победу над Илирима и загосподарио њиховом земљом. Хармонија је ту родила сина Илирија. Неки причају да су супружници претворени у змије тек у илирској земљи и да је то била казна за убиство Арејевог сина.

Кадмов и Хармонијин гроб показиван је код Епидамна (данашњи Драч).

Мезолитска религија

Подразумева религијска схватања, култове и ритуале неговане током раног холоцена (око 8300-5500 године пре н. е.), у оквирима риболовачких и ловачко-сакупљачких заједница. Климатске осцилације опште климе, које су уследиле по завршетку леденог доба, проузроковале су распад традиционалне културе старијег каменог доба и њеног сакралног света, јер је у новим животним условима, знатно повољнијим од претходних, европска популација отпочела да изналази нове начине удруживања, становања и привређивања. Културу, а и религију овог раздобља, карактерише, с једне стране, чврста везаност за традицију у којој је камен основна сировина и предмет обожавања (в. *Палеолитска религија*), а, с друге стране, низ иновација – на првом месту седелачки начин живота и усредсређивање на плодове земље, мора, река и језера. Та нова опредељења доводе до успостављања култа домаћег огњишта, везивања покојника за насеља и сакрализације земље и воде. Типичне мезолитске културе формирају се у областима чије се становништво трајно везује за обале Средоземног, Северног и Црног мора и Атлантског океана или за велике реке, као што су Дунав, Дњепар и Рајна. Упркос значајним разликама у материјалној култури, на свим овим територијама уочава се везивање мртвих за станишта и насеља, брижљива изградња огњишта и гравирање или бојење предмета од камена, кости и рога. Обреди сахрањивања су разноврсни и сложени. Дуж обале Атлантика, у Португалији (Муге) и Бретањи (Тевижек, Хедик), услед интензивног коришћења шкољки насеља имају изглед шкољкастих гомила, а на њиховим периферијама или у непосредној близини откривене су мање некрополе које се састоје од појединачних или колективних гробова у којима су покојници сахрањивани на различите начине (опружени, на боку, у ставу спавача), каткад у посебним каменим конструкцијама или заштићени јеленским роговима. На појединим гробовима саграђена су камена огњишта, вероватно поводом даћа. У Украјини, у долини Дњепра и Дњестра откривене су такође некрополе са већим бројем сахрана, а у Баварској, у пећини Офнет, нађене су две јаме у којима су сахрањене одсечене људске главе са богатим накитом.

Током мезолита коначно се ликовно дефинишу сви садржаји које је рано човечанство полагало у облутак и истовремено му се даје централно место у религији и култу. На широком просторима, од Пиринејског полуострва преко Апенинског и Балканског полуострва па до Леванта, археолошки је документовано својеврсно обожавање облутака манифестовано у разним културама на различите начине: угравираним или црвеном бојом исликаним знацима на облацима (нпр. у азилијенској култури у области источних Пиринеја), постављањем облутака покрај огњишта или у средиште сакралног простора и њиховим преобликовањем у апстрактне или фигуралне скулптуре (нпр. у култури Лепенског Вира). За сваку од тих појава постоје бројне аналогије у традиционалним културама, културама заосталих заједница, савременом фолклору или народним обичајима, па су и облаци из споменутих мезолитских култура на основу тога тумачени као боравишта душа предака, као креативни ембрион универзума, као примордијално јаје из којег се рађају сва бића, као камен који је везан за свет мртвих или као камен кише.

Осим облутака, у неким културама северне Европе, Апенинског полуострва и средњег Подунавља украшавани су и предмети од кости и рога, и то најчешће угравираним или пунктираним загонетним знацима и геометријским мотивима, а изузетно стилизованим људским или зооморфним фигурама. Неки од тих предмета објашњени су као култни инструменти, а представе на њима најчешће се доводе у везу са неком врстом календара везаним за сезонске сеобе риба, месечеве мене, воду и свет који у њој живи. Сви

наведени елементи мезолитске религије обједињени су у култури Лепенског Вира, посебно у светилиштима која су откривена у средишту Ђердапа, на самом Лепенском Виру, Прва стална насеља у Ђердапу подижу се почетком VIII миленијума пре н. е., и то покрај великих вирова који су обезбеђивали велики улов рибе. Локална традиционална култура овог подручја од тада се брзо мења и крајем истога миленијума преображава се у културу Лепенског Вира за чија су светилишта везане не само прве монументалне скулптуре Европе већ и први успеси на плану култивације биљака и припитомљавању животиња.

Најстарија насеља културе Лепенског Вира су мала, а у њима нису нађена култна места већ једино облаци обојени окером и ритуални инструменти. Каснија насеља, подигнута почетком VII миленијума пре н. е., немају исте садржаје: док је у једним откривен велики број специјализованих алатки и маса кости дивљачи и риба, у другима, нпр. у Лепенском Виру или Хајдучкој Воденици, нађена су светилишта, скулптуре од циновских облутака и гробови који документују сложене погребне ритуале. Овим усмеравањем људских способности ка различитим циљевима омогућени су, с једне стране, настанак прве монументалне скулптуре и за њих везаних култова и митова, а, с друге стране, прелазак са скупљачке на произвођачку економику.

У Лепенском Виру, који је између 7000 и 6500. године пре н. е. био сакрални центар целог средњег Подунавља, откривено је 147 станишта; у педесетак од њих налазила су се мала светилишта која су се састојала од правоугаоних огњишта око којих су у Подунављу од кречњачког малтера углављене велике камене плоче, жртвеник са кружним или елипсоидним реципиентом и једна до пет скулптура од великих облутака. Непосредно уз камену ограду огњишта пробијени су у поду троугаони отвори (1 до 15), који су ограђени црвеним каменим плочицама, а, каткад, и доњим људским вилицама. Сва станишта са светилиштима имају једнообразне основе у виду зарубљеног кружног исечка под углом око 60°. Испод подова нађени су скелети одојчади (1-5), а у оквирима светилишта вршено је секундарно и парцијално сахрањивање, најчешће лобања. У сваком светилишту огњишна-конструкција и жртвеник леже у оси правца исток – запад, док се покојници и скулптуре распоређују у правцу север – југ. Ова устаљена оријентација подразумева јасну поделу света; светилишта вероватно одражавају структуру тог света, док скулптуре апстрактне и фигуралне, илуструју мит о његовом наставку.

Апстрактне скулптуре су бројније, а преплитање заобљених, "женских", и отворених, "мушких", знакова на њиховим површинама сугерише идеју о сталном оплођавању. Фигуралне скулптуре приказују вероватно само оно што се из тог преплитања рађа: хибридна риболика бића, водене духове, господара велике реке или прародитеље људи и свега постојећег. Без обзира да ли ти камени ликови приказују претке, вилењаке или "богове без тела", њихова најприснија повезаност са огњиштем на коме се готови храна за живе и где се жртвује мртвима показује да суштину религије културе Лепенског Вира чини култ домаћег огњишта. То огњиште означава центар сакралног и световног простора, око њега се окупљају и живи и мртви, ту се отвара пут у подземље, а преко пламена и дима успоставља веза са Сунцем и небом.

У раздобљу кад религија и уметност достижу највиши успон на плану привређивања постигнута су два подвига: култивисане су неке врсте житарица и припитомљене су или селекционисане одређене врсте животиња (пас, свиња, јелен) тако да култура Лепенског Вира задобија одлике прекерамичког неолита. То подвизи нису остварени случајно већ су резултат брижног одабирања и упорног неговања појединих биљака и животиња. Једнообразност која одликује сва светилишта и скулптуре показује да су сва предачка знања обједињена у целовит систем и укључена у култ, мит и ритуале. Зато су светилишта Лепенског Вира и нека врста научних лабораторија у којима су

остварене или антиципиране главне тековине "неолитске револуције", па и религија тог раздобља (в. *Неолитска религија*).

Митра и митраизам

(Mithras), персијско божанство светлости, поштовано у целој Римској Империји. Митраистичка религија се заснива на дуалистичком учењу маздаизма о сталној борби између принципа добра (Ахура Мазда) и зла (Ариман).

Као што небеска светлост извире из огромног каменог свода који наткриљује Земљу, тако се и Митра рађа из стене. Већ при рођењу пастири му указују поштовање, а уз њега се налазе бакљоноше (дадофори), и то један с подигнутом (Каутес) и један са спуштеном бакљом (Каутопатес). Неки причају да је Ахура Мазда обљубио рођену мајку и да је тако зачет Митра. Одмах по рођењу, Митра се хранио плодовима (смоквама) и ставио је на главу фригијску капу, а у руке је узео нож, лук и стреле. Први његов подвиг била је борба са богом Сунца. Митра је однео победу, али се измирио са својим противником. Затим се борио са дивљим биком. Митра је савладао животињу и однео је на леђима у своју пећину. Кад је бик успео да побегне, бог Сунца је послао Митри гаврана, с поруком да бика поново ухвати и да га убије. Уз помоћ свог пса, Митра је нашао бика и савладао га. Из тела убијене животиње никле су биљке, из њене коштане сржи или репа израсло је жито, а из крви – винова лоза. Зао дух је послао нечисте силе да спрече то настајање живота: змија је покушала да попије крв, а шкорпион је напао гениталије бика и настојао да отрује божанско семе. Сви ти покушаји су осујећени и из пречишћеног семена настале су разне животиње. Истовремено су постали и први људи. Тада је Ариман, господар злих демона, послао на Земљу сушу, али је Митра успео да ударцем стреле о стену отвори извор. Кад је наступио велики потоп, човек кога су одабрали богови, изградио је лађу и спасао се од те несреће. Ариман је тада покушао да уништи људе помоћу велике ватре, али у томе није успео, јер је Митра штитио цео људски род и посредовао између највишег бога и људи. Тим догађајима завршен је Митрин земаљски живот. Пошто се на гозби опростио од својих верника, Митра је ушао у Сунчеве кочије и, преко Океана, који је узалуд тежио да га прогута, отишао је боговима.

У Митрином култу повезани су основни елементи света – вода, ватра, земља и ваздух. Под халдејским утицајем, у култ Митре су уведени знаци Зодијака, седам планета, као и Сол и Луна. Својим верницима Митра поставља законе високе моралности и од њих захтева највећу чистоћу, аскезу и чедност, а заузврат им обећава лепши живот после смрти, поновно рађање и васкрсење. Као што душа при рађању силази на Земљу преко седам сфера, тако се она после смрти истим путем враћа на небо. Сам Митра одводи душе на други свет, суди им и даје пиће бесмртности, напитак справљен од вина и крви прабика.

Митрина култна места налазе се углавном у природним или вештачким пећинама, крај извора или бунара. Митрини верници су крштавани. Увођење у мистерије састојало се из више ступњева посвећења: Гавран (Corax), Млада (Nymphus), Војник (Miles), Лав (Leo), Персијанац (Perses), Сунчев гласник (Heliodromus) и Отац (Pater). Жене су биле искључене из Митриног култа.

Због одбојности према свему што је персијско, Митрина религија није била прихваћена у Грчкој. Тек у време Римског Царства, од времена Веспасијана, Митрин култ захватио је цео антички свет. Култ персијског бога ширили су по градовима трговци са Истока, а у граничним подручјима – Оријенталци у римским легијама. Присталице Митрине религије били су и робови, као и ослобођеници. Његов култ достигао је врхунац средином III века. Већ у другој половини II века прихватили су га и највиши слојеви римског друштва. Император Комод био је посвећен у Митрине мистерије. У Карнунтуму је нађен натпис из кога се види да су Диоклецијан, Галерије и Лициније обновили Митрино светилиште.

У свим деловима Римског Царства откривени су споменици на којима су приказане разне сцене из мита о Митри: космогонија, први Митрини подвизи, борба и измирење са Солом и сцена убијања бика (тауроктонијум).

Неолитска религија

Подразумева религијске концепције, култове и ритуале неговане у оквирима раних сеоских земљорадничких заједница које су поникле широм Европе у раздобљу између 7000. и 3000. г. пре н. е.

Насупрот ранијим периодима праисторије (палеолит, мезолит), неолит је окарактерисан природном средином веома налик на данашњу, која је усмерила људске заједнице првенствено на земљу и њене плодове. Пажња која је раније била усредсређена на камен постепено се преноси на земљу тако да она временом постаје не само основна сировина већ и вишезначни симбол. Из тих преокупација земљом поникла је сасвим особена идеологија, а из ње произилазе и седентаризам, култивација биљака и припитомљавање животиња, као и важна технолошка открића, пре свега проналазак керамике. То је све оно што карактерише неолит и што се сматра основним остварењима такозване неолитске револуције.

Инвестирање сложених садржаја и бројних активности у земљу није, међутим, остварено брзо. Столећа су била потребна да се земља упозна као нов материјал и да значењима постане потребнија, вреднија и богатија од камена.

Како су у палеолиту и мезолиту за камен биле везане не само свакодневне активности већ и сложена религијска схватања, култови, ритуали, а, вероватно, и митови, то се са становишта историје религије неолитска револуција може дефинисати првенствено као дуготрајни процес десакрализације камена и сакрализације земље.

Неолитска револуција није остварена истовремено нити само на једном одређеном подручју. Зато су хронолошке и територијалне границе неолитског света веома променљиве. Конституисање тог света отпочело је најкасније у VII миленијуму пре н. е., али само на неколико релативно малих и међусобно знатно удаљених територија (Крит, Тесалија, средње Подунавље). Тек у раздобљу између 5500. и 5000. г. пре н. е. утемељују се неолитске културе које захватају већа пространства и које се међусобно прожимају. Раздобље између 4.000 и 3.000 г. пре наше ере посебно је динамично: док у југоисточној Европи отпочиње дезинтеграција неолитских култура, у северозападној и северној Европи неолит тек отпочиње.

Неолитске културе не разликују се међусобно само у хронологији већ, што је за проучавање религије много значајније, и у основним садржајима: по начину производње, технолошким умећима, друштвеним односима и уметничким остварењима. Све до краја неолита није остварена једнообразна култура чак ни у оквирима већих географских целина. С друге стране, креативност људских заједница није била једнака у свим деловима неолитског света, односно током неолита настале су културе које се према сложености и броју остварених иновација могу означити као прогресивне, епигонске и маргиналне.

Сва ова разноликост показује да неолитски свет није монотон и јединствен, већ да је партикуларизован и веома динамичан. Због тога је потребно клонити се модела који привређивање у неолиту своди на земљорадњу, друштвене односе - на родовско уређење и матријархат, а религију - на култ плодности и штовање врховног женског божанства (Мајка Божова, Мајка Земља и слично). С друге стране, реално се и не може говорити о неолитској религији већ једино о неолитским религијама. Чињеница да се још не располаже подацима према којима би се свака од тих религија јасно издвојила и дефинисала не сме бити разлог да се не води рачуна о њиховом постојању нити може да оправда уопштавања која често долазе до изражаја при тумачењима неолитских религиозних концепција.

Најпотпунији подаци о неолитској религији потичу из области које су најцеловитије археолошки истражене, из Егеја и југоисточне и западне Европе. На тој великој територији, која се протеже од Крита до Британских острва, могу се на основу археолошких налаза сакралног карактера уочити два посебна верска подручја: 1) југоисточна Европа и 2) западномедитеранско подручје са северозападном Европом. Остале области Европе или се налазе од непосредним утицајем тих подручја (нпр. средња Европа) или су насељене ловачко-скупљачким заједницама које, одбојне према већини остварења неолитске револуције, остају привржене традиционалним религијским концепцијама палеолитског и мезолитског света (североисточна Европа).

Југоисточна Европа. Неолитска религија југоисточне Европе темељи се на локалним традицијама, на религији епипалеолитских ловачко-сакупљачких заједница чије је присуство документовано на многим локалитетима: од Пелопонеза до севера Панонске низије и од западних обала Црног мора до Алпа и источне обале Јадрана. Та пространа територија налазила се већ од 12. миленијума н. е. под утицајем културе медитеранског граветијена, у чијој религији најистакнутије место заузимају облаци обојени црвеном бојом и гравирани предмети од кост и рога. Од краја IX миленијума пре нове ере, када отпочиње поступно отопљење опште климе, настају процес распадања традиционалне културе који се завршава неједнаким резултатима: док у југозападним областима Балканског полуострва традиционална култура осиромашује и лагано одумиरे, дотле се она у Егеји, а посебно у Подунављу, богати новим садржајима и између 7000. и 6500. г. пре н. е. преображава у културу првих земљорадничких заједница.

Сам почетак успостављања неолитске културе обележен је у Подунављу и Егеји седентаризмом. Прва стална насеља под ведрим небом подигнута су током VII миленијума пре н. е. у самом средишту дунавске долине, у Ђердапу, а и на острву Криту (Кносос).

Шести миленијум пре н. е. је раздобље стабилизације неолитских култура у југоисточној Европи, а Тесалија са Македонијом (култура Прото-Сескло, Сескло), Подунавље (Старчево култура) и долина Марице (Караново култура) најкреативнија су подручја. Ни у једном од тих подручја нису откривена светилишта; једино се за једну зграду у Неа Никомедија (Егејска Македонија), због њене величине и положаја, претпоставља да је светилиште. У северозападној Македонији (Породин, Мацаре, Зелениково) пронађене су куће са пећима покрај којих су стајали богато украшени керамички столови (жртвеници?), а покаткад и глинени модели кућа са димњаком у виду људске главе или целим кровом у виду женског попрсја. Ти налази, као и знатно скромнији модели кућа из Тесалије и Подунавља, доказ су да је сакрализовано не само место на коме се готови храна већ и цела кућа, односно да домаћинства стоје под заштитом одређеног кућног божанства. Антропоморфне фигурине, махом гравидних жена, налажене су у већем броју само у Тесалији, Македонији и Подунављу, и то углавном на истим местима на којима је предмет за свакодневну употребу. Женске фигурине су бројније, али немају хронолошку предност у односу на мушке. У Подунављу су зооморфне фигурине произвођене у великом броју (махом прикази говечета и јелена), као и амулети у виду стилизоване главе бика. О врстама и карактеру жртава може се судити једино на основу неколико налаза: на Криту и Тесалији откривене су уске и дубоке јаме испуњене пепелом, животињским костима и са по којом антропоморфном фигурином. То су вероватно места где се жртвовало хтонским силама, а фигурине можда ту замењују људску жртву која је поуздано посведочена једино пред крај неолита, и то у брдским и маргиналним областима југоисточне Европе. Култ покојника није био посебно развијен. Мртви су свуда сахрањивани у згрченом ставу: у насељима, ван насеља или по пећинама, и то без одређене оријентације и богатијих прилога.

Пети миленијум пре н. е. је раздобље највећег процвата неолитских култура у југоисточној Европи, посебно у континенталним областима Балканског полуострва и Панонској низији, где доминира винчанска култура. Битних иновација на религијском плану нема, једино што се традиционални елементи религиозног живота јасније уобличавају и умножавају. Светилишта нису документована; култ је и даље везан за домаћинства, посебно за одаје у којима се чува и дроби жито или припрема храна. У неколико насеља винчанске културе нађене су одаје са букранионима на зидовима и велика концентрација култних предмета. На целој територији винчанске културе, која је захватала површину од приближно 12.000 км², постојало је само пет или шест великих насеља која су била и велики верски центри. Насеље у Винчи је сигурно било један такав центар јер је у њему нађено неколико хиљада антропоморфних фигурина, као и на стотине ритуалних ваза, амулета и разних ритуалних инструмената.

Антропоморфне фигурине винчанске културе и њој сродних култура веома су разнолике (нага и обучена љуска фигура; фигуре у згрченом, клечећем и седећем ставу; жена с дететом у наручју, хермафродити, грбавци, близанци, двоглаве фигуре, свирачи, маскиране фигуре), па поједини стручњаци виде у њима приказе одређених божанстава: Велике Богиње, Птичје и Змијске Богиње, божанства годишњих доба и вегетације и слично. Те фигурине нису, међутим, налажене у ритуалном контексту, а разлике у њиховом изгледу пре су мотивисане уметничким него религијским хтењима. Само у приближно 5% случајева оне су јасно дефинисане као женске, односно мушке. Сви примерци за које је тачно утврђено место налаза везују се за ране објекте домаћинства (пећ, огњиште, жрвањ, силос, разбој), односно за одређене домаће послове. У гробове су стављане изузетно, само у неким ускорегионалним културама (нпр. Хаманција култура у Добруци). Чињеница да су најчешће налажене с предметима за свакодневну употребу, често поломљене и одбачене, показује да су оне губиле вредност чим би ритуал био завршен, тј. кад је помоћу њих постигнут одређени циљ. У фигуринама су свакако инкорпориране натприродне силе које владају у кући, амбару, стајама или засејаним њивама. Однос између тих сила и верника био је непосредан; свако је у кући, у амбару или на њиви обављао све оно што су за одређене прилике налагали обичаји. Зато је религија овог раздобља у суштини популарна и више се манифестује у вршењу обреда везаних за кишу, сетву, жетву, одређена годишња доба, рађање, болест или смрт него за штовање одређених божанстава.

Проналазак бакра и злата у Карпатима крајем V миленијума пре н. е., као и нешто каснији продори номада из јужноруских степа, утицали су да се старе вредности и циљеви замене новим, услед чега су ранији култни центри изгубили значај. Тежиште сакралног живота у IV миленијуму пре н. е. преноси се на источни део Балканског полуострва (култура Бојан - Гумелница) и у Молдавију и југозападну Украјину (култура Кукутени - Трипоље). Тек у то кризно време поклања се већа пажња мртвима (некрополе издвојене од насеља, утврђена оријентација покојника, често изузетно богати прилози), а у кућама се посебне просторије намењују култу. Култ бика се и даље негује (светилишта са букранионима, амулети у виду главе бика), као и култ домаћег огњишта (концентрација сакралних предмета, посебно антропоморфних фигурина око пећи за печење хлеба). У Cascioarele (Румунија) нађена је култна одаја која документује култ светог стуба и, можда, Сунца. У Овчареву, у Бугарској, откривена је група минијатурних глинених предмета (олтари, столице, фигурине у ставу адорације, ритуалне посуде) чија сликана декорација (концентрични кругови, троугли, спирале) означава Сунце и остала небеска тела. И дешифровање семантике орнамената на сликаној и графитираној керамици показује да је у овом раздобљу религијска мисао била првенствено упућена небу и заокупљена космогонијом. Та орнаментика састоји се од идеограма за Сунце, Месец, кардиналне

стране света, небеске сфере, земљу, ваздух, огањ и сл. Временом се у њу укључују људске и животињске фигуре, каткад фантастичне (цинови са два пара руку, крилати пас и сл.) тако да се не може закључити да се у југоисточној Европи током IV миленијума пре н. е. зачиње својеврсна митологија. Та митологија се није могла јасно артикулисати, јер су већ од средине IV миленијума југоисточну Европу преплавили номади и коњаници који су обезвредили највеће светиње локалних земљорадничких заједница и паралисали сваку њихову даљу креативност.

Западномедитеранско подручје са северозападном Европом. Ловачко-сакупљачке заједнице на Апенинском и Иберијском полуострву и острвима у западном Медитерану упознале су главна остварења неолитске револуције крајем VII миленијума пре н. е., али су махом наставиле да живе по пећинама и заклонима под стеном, где су и даље неговани обичаји предака. У приморским областима и њиховом залеђу непосредан контакт са земљом је остварен пре преко производње керамике него преко земљорадње. Нешто од духовног живота ових заједница рефлектовано је у начину украшавања керамике отисцима руба шкољки којима су формирани орнаменти у виду таласастих линија, пламенастих мотива и полумесеца. Ти мотиви могли би да означавају елементе којима је указивано највеће поштовање (море, Сунце, Месец), односно да послуже као доказ за постојање култа земаљских вода и небеских тела. У V миленијуму пре н. е. култура Апенинског полуострва се оријентише према Егеји, а на Иберијском полуострву отпочињу процеси из којих су се током IV миленијума у целој западној и северозападној Европи искристалисале културе окарактерисане мегалитским гробницама за колективне сахране (долмени, гробови са ходником) и мегалитском сакралном архитектуром од великог усправног камења (менхири) постављеног у паралелне редове (*alignements*) или у круг (*cromlechs*). Уз те основне, широко распрострањене форме мегалитске архитектуре, у неким областима подижу се и другачије сакралне камене конструкције, нпр. светилишта потковичасте основе у Данској или храмови с централним двориштем и нишама на Малти. Култ предака је доминантан. У мегалитским гробовима у Шпанији и Португалији нађени су веома стилизовани идоли на којима су истакнуте само крупне очи у виду розета (тзв. свевидећа богиња), а каткад и посебни простори за жртвовање (некропола у Лос Милларес, Шпанија). Гробно камење је и у медитеранској и у атлантској зони често украшено апстрактним гравурама и рељефима, ређе приказима змије, говечета или двојне секире, а крајем неолита на усправном камењу моделују се људски ликови (менхири-статуе). Сва мегалитска светилишта окружена су гробовима предака, а како су знатно удаљена једна од других, извесно је да обележавају места на којима се у одређеним приликама окупљала већа група здружених земљорадничких заједница. Циновски кромлех Стоунхенџ (јужна Енглеска) или алимењон у Карнаку (Бретања) окупљали су свакако хиљаде верника који су ту остваривали контакте са невидљивим силама, прецима или боговима и налазили прави пут за обезбеђење вечитог трајања.

Малта, са многим храмовима, вероватно је свето острво (*isola sacra*), на које су са свих страна пристизали верници да би били посвећени у тајне Велике Богиње, чија је, фрагментована колосална статуа откривена испред једног храма. Сви малтешки храмови имају основе у виду материце или силуете тела Велике Богиње.

Фигурине са деформацијама на телу такозваних уснулих дама које су налажене по храмовима јесу доказ да су то била и својеврсна лечилишта и пророчишта, где су верници боравком и ноћењем у храму (инкубација) добијали спасоносни лек за тело и душу. Сам пролаз кроз те храмове у виду материнског тела или кроз алеје алимењона и кругове цромлехса имао је смисао својеврсних иницијација.

Без обзира на многе специфичности које су изражене у регионалним културама, заједничка одлика овог раздобља јесте вредновање каменог блока као јединог средства

које обезбеђује бесмртност, комуникацију са прецима и боговима, са подземљем и небом, као неисцрпног извора снаге и као свеопштег лека и основног оријентира у овом животу и после смрти.

Палеолитска религија

Подразумева религијска схватања, култове и ритуале раног човечанства, тј. најстаријих представника људског рода - *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens* и фосилног *Homo sapiens*, који су током леденог доба (pleistocena) остварили културе старијег каменог доба (палеолита). Током тог дугог раздобља, чије се трајање процењује на приближно два милиона година, постављени су темељи религијског мишљења целог човечанства: извршена је сакрализација појединих елемената природе и природних појава, раздвојено је профано од сакралног и утврђени су начини комуницирања са натприродним, односно божанским светом и силама. Све религије каснијих раздобља баштине елементе религијског живота које су успоставили *Homo habilis* и *Homo erectus* током старијег палеолита (пре приближно два милиона и 120000 година), *Homo sapiens* током средњег палеолита (пре приближно 120000 и 40000 година) и *Homo sapiens sapiens fossilis* током млађег палеолита (пре око 35000 и 10000 година).

Палеолитску религију је могућно реконструисати једино на основу археолошких налаза. Ти налази су бројни, али се највећим делом свode на камене рукотворине намењене свакодневици. Спорадични археолошки налази из поуздано сакралног контекста потичу тек из средњег палеолита, а њихов број и врсте нагло се увећавају током млађег палеолита. С друге стране, археолошка грађа јасно показује да културни развој током палеолита није текао у свим областима равномерно, односно у Европи се веома рано издвајају регионалне културе са особеном технологијом израде оруђа, економиком друштвеним устројством и религијом. Иако су све заједнице каменог доба мале и усредсређене на лов и сакупљање хране, ипак се на карти Европе из тог доба разликују области које су у културном смислу водеће од оних које су културно заостале или маргиналне. Све то показује да ни најраније човечанство није имало јединствену религију. Због тога је, под одредницом палеолитска религија, могућно само назначити елементарне форме религијског мишљења и понашања људи у ледено доба.

О најранијем човечанству, а самим тим и о првобитној религији веома се мало зна јер се археолошка грађа с почетка леденог доба свodi на камена оруђа нађена у источној Африци (Кенија, Танзанија). Творац тих оруђа, такозвани вешти човек (*H. habilis*) који је ходао усправно, био омнивор и имао мождану запремину од 600 до 800 cm^3 , установио је особену и дуговечну културу, названу култура облутака. У тој култури највећа пажња поклања се камену, најчешће облутку, неуобичајеном било по облику, боји, сјају или тврдоћи, било по природном окружењу, по везаности за одређени извор, реку, процеп, пећину или неки други особени амбијент. У свим пребивалиштима *H. habilis* нађено је неколико типова оруђа произведеног применом једнообразне технике, као и нерукотворени камен донесен са веће или мање удаљености. Брижно одабирање камена и његово само делимично преобликовање - два поступка који су јасно документовани у свим најстаријим људским пребивалиштима - неопходно подразумевају одређено поштовање основне сировине за израду оруђа, тј. сакрализацију камена.

Тешко је наслутити, која је све својства *H. habilis* придавао камену, али сви посведочи поступци у изради првих камених рукотворина показују да је већ у најранијем раздобљу културне историје човечанства поједином камењу придавана изузетна моћ, тј. да су била створена уверења о натприродним силама утелотвореним у одређеној стени или камену. Те прве религијске идеје вероватно су делимично сачуване у колективном памћењу каснијег човечанства, на шта упућују поштовање аморфног камена у религијама древне Европе (v. Betil) и поједина места у Старом завету, где је светост природног, људском руком неокаљаног камена посебно наглашена. Необрађени камен сматран је

светим и савршеним, а с обзиром на то да га људска рука скрнави, неопходно је да се пре његове обраде обаве одређени обреди покајања. Утврђен редослед гестова који је *H. habilis* користио приликом израде првобитног оруђа заправо указује да је преобликовање камена веома дуго било својеврстан обредни чин. За неке од најстаријих камених рукотворина, на пример за правилно обликовање камене кугле, такозване сфероиде, није извесно да су имале било какву практичну намену, а и израда функционалних облика - разних цепала или сечива - свакако да није обављана без магијских обреда, јер је било потребно осигурати њихову успешност, трајност или убојитост. Већ у том најранијем раздобљу створене су веровано прве представе о магијским силама скривеним у оруђу и оружју.

Почев од пре приближно 1,600.000 година, рукотворине од камена, технички и обликовано све разноврсније, осим у Африци, појављују се и у југоисточној Азији, а пре око 1.500.000 година и у Европи. Њихов творац, назван усправни човек (*H. erectus*), који је имао запремину мозга од 800 до 1200 цм³, остварио је такозвану ашелску културу, окарактерисану ручним клином, универзалним каменим оруђем обликованим са изразитим смислом за симетрију. Технолошки прогрес, јасно уочљив у производњи оруђа ашелске културе, мотивисан је вероватно све интензивнијом везаношћу *H. erectus* за камен, тј. даљом сакрализацијом основне сировине. Уочено је да на најсавршеније обликованим и највећим ручним клиновима нема трагова употребе и да су такви примерци остављани на одређеним местима. Те чињенице, као и податак да су поједини примерци неупотребљиви јер су дуги више од 40 цм и тешки по неколико килограма, утврђују сакрални карактер ручног клина. Ти велики и изузетно вешто обликовани ручни клинови могли би бити ознака власти и ауторитета, моћни фетиши, камење муње које ствара огањ и повезује небо и земљу, култни инструмент, вотивни дар или, пак, део ритуала иницијације којим онај који се посвећује своју зрелост доказује мајсторском обрадом ручног клина.

Са вештином обраде камена повезана је вероватно и вештина овладавања ватром. Варнице које врцају приликом окресивања камена увериле су рано човечанство да магијске силе камена везују за себе и силе светлости и топлоте. Свако окресивање ослобађа за тренутак те силе, али је тек *H. erectus* у раздобљу од пре приближно 500.000 - 400.000 година открио начин да искру из камена трајно одржи, да је преобрази у стално горећи плам, у ватру.

Најстарија ватришта у Европи археолошки су документована нагорелим облацима који се у свим каснијим раздобљима праисторије сматрају најбољим чуварима ватре и топлоте. Одомаћење ватре подразумева увођење многих одредби у вези с њеним одржавањем, на којима се заснивају сва каснија веровања и ритуали везани за огњиште. Ватра је из основа преобразила живот раног човечанства: изменила је исхрану људи, умањила страх од хладноће, мрака и звери, продужила време индивидуалног деловања и друштвеног окупљања, а тиме битно допринела развоју вербалне комуникације, чувању традиција, разигравању маште и стварању атмосфере погодне за испредање легенди и митова. Због тога основна веровања везана за ватру и огњиште треба датовати најкасније у раздобље од приближно пре 400.000 година.

У раздобљу од пре око 300.000 - 120.000 година у Европи и осталим областима старог света формира се нов антрополошки тип, назван умни човек (*H. sapiens*), који се развија у два смера - у Азији према типу савременог човека (*H. sapiens sapiens*), а у Европи према једној особеној људској врсти, према такозваном неандерталском човеку (*H. sapiens neandertalensis*) са можданом запремином која досеже или чак надмашује мождану запремину данашњих људи. Неандерталац је битно променио традиционалну културу и први успоставио култ мртвих и веровања о загробном животу. Махом је живео по пећинама, где је успоставио присни однос са светом стеном. У култури коју је остварио (тзв. мустијерска култура) уочава се све изразитије раздвајање техничке од симболичке

мисли, а постепено и осамостаљивање ликовних замисли. У средњем палеолиту (између 120.000 и 35.000 г. пре н. е.) нагло су се умножила симболичка и сакрална значења камена, а откривене су и практичке и симболичке вредности још неких сировина, пре свих кости, рожине и слоноваче. Поједине врсте меких стена, упадљиво колорисане, развиле су код неандерталца осећање за боје. У његовим пребивалиштима откривено је грумење минералних боја, најчешће оксид гвожђа (окер) и оксид мангана, а ређе калцинисани хематит, пирит и галенит. С друге стране, на неколико налазишта је уочено да су сва оруђа израђивана од камена исте боје. Претпоставља се да је бојом означавана припадност одређеној групи или да су приликом разних ритуала њоме украшавани обнажени делови тела. Чињеница да су у неколико случајева покрај скелета неандерталца нађени комади окера јасно доказује да се симболика боја утврђује у том раздобљу.

Неандерталац је прво људско биће које је своје мртве с пијететом сахрањивало и том приликом повезивало са камењем. На неколико места у Француској и Италији покојник је заштићен ломљеним каменом, облацима или каменим плочама. У Регурдуу (Француска) покојник је положен на велику гомилу камена, покрај које је саграђена камена конструкција за скелет медведа. Та и нешто једноставније конструкције у пећини Монте Чирчео (Италија) антиципирају целокупну каснију фунералну архитектуру у којој камен задобија симболичну вредност јер штити и учвршћује оно што заслужује највећи пијетет и што се сматра највећом светињом.

На појединим скелетима неандерталца примећени су трагови извесних обољења која су доводила до сакатости или неспособности за кретање и рад. Чињеница да су и такви чланови заједнице неговани и с пијететом сахрањени указују на хумана осећања неандерталаца. Мртви су сахрањивани у ставу спавача, тј. полагани су на бок, најчешће десни, са повијеним коленима. У Ла Ферасију (Француска), у гробовима одраслих и деце нађене су брижно обликоване камене алатке као гробни прилози. Да је људској глави указивано посебно поштовање, показују издвојено сахрањене лобање или обичај да се базална страна лобање проширује како би се извукао мозак. Заједница неандерталаца која је насељавала Крапину (Хрватска) ломила је кости покојника с намером да дође до сржи. Ти трагови канибализма упућују у ствари на ритуално кушање мяса умрлих сродника, какво је посведочено у многим касним културама, као и у култури данашњих заосталих заједница. Култ лобање и ритуална антропогафија можда су чак били познати и *H. erectus*, јер на то упућују чињенице да су остаци те људске врсте најчешће налажени у фрагментима. За култ предака се вероватно везује и елипсоидна плочица од мамутовог зуба обојена окером, која је нађена у Тати (Мађарска), а која веома много подсећа на чуринге код данашњих заосталих заједница.

Складиштење костију медведа у каменој конструкцији у Регордуу, као и стављање медвеђих лобања у пећинске нише, које је документовано на више места у алпском простору, а и у Југославији (Ветерница), тешко је поуздано протумачити. Такви налази упућују на закључак да је човек средњег палеолита успоставио блиски однос са одређеним врстама животиња и да је њихове кости брижно сакупљао и слагао, можда с циљем да се искупи за њихово убиство или обезбеди њихово оживљавање.

Неандерталац је творац и најстаријих сакралних конструкција. Неке пећине или поједине одаје у њима преображене су у светилишта на тај начин што су у њима формиране гомиле од сфероидних кречњачких облутака (нпр. у Хијениној пећини код Арсир Кира у Француској) или тако што је људску лобању полагао у венац од камена (нпр. у пећини на Монте Чирчеу у Италији). Сличне гомиле облутака нађене су и у неким пребивалиштима неандерталаца у Африци, и то покрај извора. Остаје неизвесно да ли су те гомиле жртвеници, заветни дарови или обележја места епифаније натприродних сила. Постоје многе аналогije у каснијим културама: камене гомиле у грчком свету посвећене

Хермесу и оне из Старог завета које су знак божанске присутности и обележје магијских места. Поменуте конструкције показују да је камен, а посебно облук, у средњем палеолиту повезан са оним што је у свим каснијим раздобљима сматрано светињом: са гробом и прецима, са светим местима и са боравиштима натприродних бића. Те конструкције антиципирају камену гробницу, камени жртвеник, камени омфалос и идол.

Археолошки и антрополошки налази из слојева датованих између 35.000 и 30.000 г. пре н. е. документују драматична збивања која наликују на велики геноцид: нов антрополошки тип - човек у савременом смислу речи (*H. sapiens sapiens*) потискује неандерталца, који губи идентитет и лагано изумире. Данас се само слуту порекло савременог човека. Неколико антрополошких налаза из јужне Африке и Азије указују да тамо већ пре приближно 60.000 година настаје *H. sapiens sapiens*, који је око 35.000 г. пре н. е. насељавао целу Европу. Његова предност над неандерталцем не заснива се на већој мождајој запремини већ једино на развијеној технологији и психичкој супериорности, манифестованој првенствено у уметничком стваралаштву и религији.

За разлику од архајског *H. sapiens sapiens* и неандерталца, *H. sapiens sapiens sapiens fossilis* није своје ликовне и религијске замисли само преносио на стену и камен већ је умео и да их визуелно определи: на пећинским зидовима је линијама и бојама представио бића која су заокупљала његову машту, најчешће бремените животиње, а камен је преобликовао у скулптуре, најчешће у женску фигуру са наглашеним одликама материнства. Суштина митског концепта који је на овим представама очигледан састојала се вероватно у повезивању човека и свих живих бића са каменом, можда и у рађању људи и животиња из камена. На многим налазиштима у Француској и Италији ликови животиња буквално као да сами настају из пукотина и неравина камених пећинских зидова и сводова, које сугеришу њихове главе или делове тела. Како се у тим случајевима додатним линијама и бојама, најчешће црвеним окером, остварује целовит приказ одређене животиње, на пример бизона или коња, чини се да се ликовном представом из стене измамљује само оно што се претпостављало да она од раније у себи носи и крије. На пећинским зидовима често су покрај животиња приказане људске шаке или су приметни плићи и дубљи зарези и трагови ударања каменом. Све то указује да је човек у том раздобљу сликањем, гравирањем и вајањем обављао одређени ритуал и да је осликавањем пећинских зидова и моделовањем рељефа и фигурина подстицао обнављање живота. Можда су већ тад антиципирани каснији митови о рађању из камена (мит о Деукалиону и Пири или Митри).

Осликане пећине, од којих су најрепрезентативније оне из Франко - кантабријске области, главни су извори за упознавање религије млађег палеолита. На зидовима тих пећина представљене су животиње, махом бовиди, еквиди и цервиди, ређе апстрактни знаци, а сасвим изузетно и људске фигурине. Брижним истраживањем иконографије стотинак осликаних пећина утврђено је постојање одређене схеме: увек је група еквиде одељења од групе бовида. Како је уочено да се за еквиде везују знаци који симболишу мушкост, и за бовиде знаци који симболишу женскост, претпоставља се да пећинско сликарство у основи изражава идеју о мушком и женском принципу, о супротности полова, њиховом измирењу, а тиме и о оплођавању и сталном обнављању живота. Чињеница да су те представе изведене често у дубини пећина, у тешко приступачним и мрачним деловима, указује да се веровало да пећина отвара пут у унутрашњост земље, где се у мраку њене утробе врши оплођавање, умножавање или рекреирање целог живот света, првенствено човеку корисних животиња.

Поједине представе на зидовима пећина веома су загонетне. То се посебно односи на различите хибридне животиње и сцене које се могу повезивати са ловачким ритуалима и церемонијама. У пећини Три брата (Француска) приказане су фигуре такозваних маскираних играча, у ствари бића са људским ногама и главама бизона или хибридни

животиња (јелен са главом бизона или медвед са вучијом главом). Њима се придружује и приказ такозваног чаробњака или шамана, такође једног фантастичног бића, човеколиког у доњем делу, али са репом коња и јеленским роговима на глави. У пећини Ласко (Француска) приказан је бизон, а испред њега опружена људска фигура раширених руку и птица на високом штапу. Та сцена је тумачена као приказ шамана у трансу, а још неке људске фигуре са птичјом главом или представе птица у палеолитској уметности доведене су у везу са шаманизмом.

За поједине представе медведа претпоставља се такође религиозни или магијски контекст. У пећини Три брата приказан је медвед погођен стрелама, а из њега куља крв у млазевима. Слична представа, као и складиштење лобања и костију медведа по пећинама упућују на церемонијално убијање медведа какво су обављале касније ловачке заједнице, а за које се везују и одређени мотиви у којима се медвед појављује као родоначелник или као син врховног божанства (в. Угро-финска религија).

Широм Европе, од Атланског океана до Урала, заједнице ловаца и сакупљача хране моделовале су током млађег палеолита и антропоморфне, ређе и зооморфне фигурине, од разних врста камена, кости, мамутових кљова, а изузетно - од печене земље. Мада те фигурине нису налажене у сакралном контексту, ипак се претпоставља да су коришћене у магијске сврхе, односно да изражавају одређене религијске идеје. Најкарактеристичније су такозване Венере, у ствари фигурине које приказују нагу жену стилизоване главе, руку и ногу, али са истакнутим ознакама материнства (дојке, бедра, глутеји). Примарне полне ознаке најчешће нису истакнуте, а у неким случајевима наглашена је бременитост. Због истицања делова женског тела који се везују за бременитост, рађање или дојење, палеолитске Венере се најчешће тумаче као симболи материнства и плодности, а како су најчешће налажене у сезонским стаништима објашњаване су и као заштитнице лова и пребивалишта, као господарице животиња или као богиње подземља до којих у трансу доспевају шамани да би измолили успешан лов и умножавање ловних животиња.

Свакако су религиозног карактера и рељефне представе које су нађене на неким местима у југозападној Француској. У Лоселу, на ограниченом простору, нађено је шест камених блокова обојених окером, са рељефним представама људских фигура од којих су посебно занимљива два рељефа са представом наге жене која у десној руци држи рог неког бовида. На једном рељефу представљен је наг мушкарац са појасом, док су на осталим блоковима мање јасне људске фигуре, на једном можда приказ порођаја. Поменути блокови, као и још неколико рељефа са представама различитих животиња, можда су уоквиравали простор мањег светилишта. Остаје нејасно да ли је на тим представама рог у руци женске фигуре атрибут божанства или реципијент за жртвовање.

Ловачке заједнице млађег палеолита приносиле су на жртву одређене животиње, пре свега мамута, ирвасе и пећинског медведа. Остаци тих животињских жртава откривени су или у оквиру пребивалишта или у њиховој непосредној близини. У пећини код Мауера (Баварска) на дебелом слоју црвене земље откривен је скелет недораслог мамута, а преко њега перле од слоноваче и различито силексно оруђе, који су такође били обојени црвеном бојом. У непосредној близини, у црвеној земљи измешаној са гаражи, нађена је још једна лобања мамута, поломљене кости других животиња и различити привесци. Мамути жртвовани на сличан или на неки други начин откривени су на још неколико места, и то у Мађарској, јужној Русији и Сибиру. На локалитету Јелисејевићи (централна Русија), унутар круга формираног од 27 лобања мамута, откривена је гомила костију и поломљених мамутских кљова украшених гравурама, а испод њих и статуета која приказује нагу женску фигуру.

Осим мамута, на одређен начин жртвован је и пећински медвед. У пећини Драхенлох (Швајцарска), која се налази на надморској висини већој од 2000 м, покрај великог ватришта откривене су две камене конструкције у виду сандука. У једној од њих нађено је угљевље са нагорелим костима пећинског медведа, а у другој - медвеђе дуге кости и седам медвеђих лобања окренутих њушкама ка улазу у пећину. Мало даље, иза једног каменог зида, складиштене су кости медведа, а у дубини пећине, у нишама, положене су медвеђе лобање, заштићене каменом. Култ медведа, односно жртвовање те животиње посведочено је на још неколико места, од алпског простора до Украјине.

На сасвим другачији начин су крајем палеолитског раздобља жртвовани ирваси. На два налазишта у близини Аренсбурга (Немачка) нађени су у некадашњим баруштинама скелети женки ирваса чији је грудни кош био отворан и испуњаван камењем. Та чињеница показује да су уловљени ирваси намерно потапани у воду. Податак да је у њиховој близини нађена дугачка мотка са лобањом ирваса указује да је ово место било обележено као култно.

Поштовање мртвих, које је уочено већ код неандерталаца, веома је изразито код *H. sapiens sapiens*. Готово у свим деловима Европе откривени су гробови из младог палеолита, а у неким од њих покојници су били сахрањени са богатим прилозима, најчешће са личним накитом. Начин сахрањивања није у свим областима истоветан. Покојници су полагани у гроб најчешће у ставу спавача, али и у опруженом ставу, као и у изразито згрченом положају. Оријентација је разнолика, а у готово свим областима мртви су посипани окером. Уочено је уоквиравање гроба каменом, као и да је глава покојника каткад заштићена каменим плочама или костима мамута. На неколико локалитета у Италији и Немачкој откривени су гробови са два или више покојника. У неколико случајева су стављене лобање појединих животиња (коњ, бизон, мамут) најчешће тумачене као жртва или као гробно обележје. Документовано је и парцијално сахрањивање, пре свега складиштење лобања, које је практиковано током целог млађег палеолита, и то у разним областима Европе. По каткад је на једном месту сахрањивано по неколико лобања, на пример у пећини Ле Плацарад, где је у групи сахрањено пет лобања. На посебно сахрањеним лобањама, било да су припадале мушкарцу, жени или детету, запажају се трагови удара који су проузроковали смрт. Због тога се помишља на ритуално убијање, односно жртвовање, појединих чланова заједнице. На неколико налазишта у Француској и Чехословачкој откривене су калоте лобања које су посебно обрађене у виду реципијента за течност; најчешће су објашњаване као ритуалне посуде за пиће. Сасвим изузетно откривени су и гробови са богатим и разноврсним прилозима. У Брну (Чехословачка) један средовечни мушкарац сахрањен је с дискоидним предметом од кречњака, костију и мамутових кљова, са више од 600 обрађених перли од денталиум шкољке и, што је сасвим изузетно, са једном фигурином од слоноваче која приказује наог мушкарца.

Сарматска религија

Сармати су номадски народ иранског порекла, до средине I миленијума пре н. е. настањен у областима око јужног Урала. По језику, култури и религији били су сродни Скитима. Херодот помиње предање по коме су Сармати настали повезивањем Скита са Амазонкама. До приближно 250. г. пре н. е. живели су источно од реке Танаис (Дон), а у наредним вековима проширили су се ка западу: један њихов огранак (Роксолани) стигао је до ушћа Дунава, а други (Јазиги) прешао је Карпате и населио се у равници између Дунава и Тисе.

О религији Сармата мало се зна. На основу посредних података претпоставља се да су имали пантеон од седам богова у који је можда био укључен и бог кога помиње Амијан Марцелин (IV в.), упоређујући га са римским Марсом, а који је поштован у виду исуканог мача пободеног у земљу. Познато је да су и племена око Дона сматрала божанством реку Танаис, као и да су Сармати били поштоваоци ватре. На основу тих оскудних података, претпоставља се да су као и остали ирански народи имали посебна божанства воде и ватре.

Располаже се са нешто више података о сахрањивању код Сармата. Покојнике нису спаљивали, али су гробове често покривали остацима ритуалне ватре која је паљена при сахранама, било ради посвећења покојника ватри било ради очишћења. На важност ватре у култу мртвих указују и кадионице, које су често налажене у сарматским гробовима. Покрај покојника по гробу су расипани комади креде и црвене минералне боје реалгара. Често је у гробове стављено и разбијено огледало. Смисао тих обичаја тешко је протумачити. Како је уочено да се у средишту некропола налази најстарији гроб, претпоставља се да је био развијен култ предака. Скелети убијених слугу откривени у појединим гробовима показују даје практикована људска жртва.

Веровали су у живот после смрти, јер су покрај покојника редовно стављали храну, најчешће комаде коњског или овчјег меса. Како су у гробовима појединих жена нађени мали покретни жртвеници, претпоставља се да су у култу водећу улогу имале жене, односно свештенице.

Таргитај

(Таргватоз) У скитској митологији син Зевса и кћери бога реке Бористена, предак скитског народа и скитске краљевске династије. Имао је три сина: Липоксаја, Апроксаја и Колаксаја. У време владавине његових синова, на скитску земљу су пали с неба златни предмети, и то плуг, јарам, секира и једна посуда. Кад је најстарији син пришао тим предметима, у намери да их узме, злато је почело да гори. Исто се догодило и Апроксају, а тек кад је тим светињама пришао Колаксај, злато се угасило па га је он узео и однео кући. На то су Липоксај и Апроксај решили да престо и државу препусте најмлађем брату. Касније је Колаксај своју велику државу предао својим синовима и поделио је на три дела. Један од тих делова учинио је највећим и одредио да се у њему чувају златни предмети који су пали с неба. То свето злато остало је у трајном поседу скитских краљева. Они су га чували као очи у глави и сваке године, приношењем великих жртава, указивали су му највеће поштовање.

Од Колаксаја воде порекло скитски краљеви. Касније се Таргитај поистовећује са грчким јунаком Хераклом. Тај скитски Херакле је са једном девојком, која је уместо ногу имала змије, изродио три сина: Агатирса, Гелона и Скита, родоначелнике истоимених народа (в. *Ехидна*).

Словенска митологија

По I штампаном издању - Србобран, 1928

ПРЕДГОВОР

Замисао о штампању ове књиге сазрела је после јавног предавања у Србобранском Народном Универзитету 9. 1. т. г. о теми: "Словенска Митологија", а на потицај и молбу многобројних слушаца.

Одлука издавања ове митологије пала је тим пре, што ми заправо још ни до данас немамо своје митологије. Студија г. Н. Нодила, који сву Слов. митологију налази у народној причи и песми, самим тим што је штампана у Раду Ј. А. приступачна је врло маленом броју читалаца; а рад г. Л. Лежеса, у преводу Р. Агатановића, прилично је застарео, без најновијих археолошких открића и закључака науке на том пољу рада.

Далеко смо од тога, да овим маленим радом желимо скинути са дневног реда питање Словенске митологије, које ни г. Л. Нидерле својим најновијим, а по времену последњим делом није скинуо. Задовољни ћемо бити, ако он одговори оној прекој потреби која се код нас осећа за једном оваквом књигом.

Митологија ова намењена је широким круговима читалаца. Она ће, надамо се, добро доћи свакоме, ко буде хтео да нешто сазна о својој прадавној вери, а неће бити на одмет ни ономе који већ нешто зна из Словенске митологије.

Дела писаца, којима смо се у обради овог рада служили биће на своме месту наведена.

У Београду, 15. маја 1928. године

СП. ВАСИЉЕВ

1. Увод

Пре него што и једну реч рекнемо о изворима за Словенску митологију, и делима која су на основу тих извора написана, треба у кратко да се позабавимо питањем аутентичности тих извора уопште, и питањем оригиналности Словенске митологије напосе.

Да се из ништа не може саградити нешто јасна је ствар. Спорити веродостојност забележака старих летописаца и хроничара у опште, почевши од VI па чак амо до XVIII века, значи разарати сваки темељ, на коме би се почела градити Словенска митологија; значи уништавати њену егзистенцију, још пре него што је и постала. Негирање веродостојности извора за Словенску митологију повлачи за собом у исти мах и негирање могућности, да се икада једна Словенска митологија конструише. Међутим, том и таквом негирању веродостојности забележака у делима старих хроничара, сем врло маленог изузетка, нема места.

Нејасно и несхватљиво нам је, зашто треба сумњати у забелешке Нестора Летописца о Перуну на пример, кад се Перунов култус, скоро непромењен до данас сачувао под именом библијског пророка Св. Илије, кад нас и данас безброј имена и места подсећају на њега. Зашто сумњати у култус Световида, кад се обред његов, како га описује Сакс Граматик, са врло маленим изменама, до данас сачувао у нашем Бадњем вечеру? Зашто сумњати у веродостојност Волоса, кад нам се до данас име његово одржало у фолклору? Не можемо никада да поверујемо у то, да су забелешке своје ствари хроничари

измислили, или да су их писали са било каквом тенденцијом, а понајмање са онаквом, какву им подмећу скептици у проучавању Словенске митологије. И ако су хроничари, местимице, писали о старим Словенима и њиховој вери у тону мржње, не треба заборавити да су то били средњевековни хришћански калуђери, и они су, тврдо верујемо, или били очевици онога што су писали, као Хелмолд, Сакс Граматик, Титмар, немачки хроничари, и хришћански мисионари; или су писали по чувењу, по сећању, на основу још старијих докумената; или напосе по причању старца, као Нестор, делимично и немачки хроничари, па преводилац Малалине хронике, писац Ипаћевског рукописа и писац Слова о полку Игору.

Да се представа о појединим словенским божанствима, као што је то случај са Перуном, тако верна и скоро непромењена до данас одржала, може се објаснити на два начина, и то: попустљивошћу Византа, и предугим процесом до потпуног покрштења свих Словена, који је трајао од VII до XII века. Ривалству између Цариграда и Рима, има се захвалити, да су се сачували толики силни обичаји, обреди и култуси, нарочито код Словена покрштених источно-православном вером. Пошто су римски хришћански мисионари све чешће одлазили у словенске крајеве, и све више задобијали за себе Словене, морао је и Визант тражити начине, да себи осигура превагу. Визант их је и нашао, и то у попуштању. И док је Рим, преко својих мисионара, све више немилице разарао и уништавао све незнабожачко, дотле је Визант стицао за се све више и више верника са својим неограниченим попуштањем. Стари обичаји, обреди, па чак и поједина божанства задржала су се непромењена у суштини својој, само под новим рухом и именом хришћанским. Колико и колико је тако незнабожачких идеја скривено под хришћанским обликом! И ми смо дубоко уверени да се у нашем *Расном Словенском Хришћанству* /Још је вероватније, да се у Богумилској вери налази велики део наше незнабожачке религије, јер је она настала у доба када је било још посве свеже сећање на стару веру./ налази велики део и наше старе незнабожачке религије.

Сем попустљивости Византа, сачувани стари обичаји код Словена католика, као на пример код Пољака, Чеха, Словенаца итд., могу се протумачити, као што рекосмо, предугим процесом покрштавања Словена.

Хелмолд нам је забележио као обичај Словена, да по једног хришћанина годишње жртвују Световиду и Припегали, а Нестор 945. године већ признаје Русе хришћане и Русе незнабошце једнакима и равноправним. То значи, да је у доба, када је незнабожачка вера била вера велике већине Словена, када је она била још у пуној снази, већ било међу Словенима и хришћана, када су их могли жртвовати. Ти покрштени Словени, који су живели читава два, три века у средини незнабожаца, међу својим незнабожачким суседима, познаницима и пријатељима, без сумње су и деловали на њих, и учинили су то, да се међу свим Словенима, а напосе међу Русима, створило такозвано *словенско двојеверје*, које је трајало више од три столећа, а против кога се католичка црква свим силама борила. За то време, међусобним утицајем хришћанске и старе незнабожачке вере Старих Словена, створило се нешто треће, створило се похришћанство, боље, наше *Расно Словенско Хришћанство*, дубоко проткано обичајима, култусима, па и божанствима старе вере. Да је било у великом броју хришћана међу Словенима служи нам за доказ и ставак Несторов, у коме се прича, како је Олга молила Свјатослава да се покрсти, а он то није хтео, јер ће му се, вели, ругати другови, а даље Нестор као објашњење додаје: "ако је ко хтео да се покрсти, не брањаху му, него му се ругаху".

Ако додамо овоме опште познати, и историјом потврђени словенски конзервативизам, у који данас нико више не сумња, још нам је више јасно, да једном тако конзервативном народу није било тако лако натурити одједном једну посве нову веру, за коју он пре тога никад није чуо. Уништити веру и култус Перуна, Световида и Сварога,

било је скоро немогуће, нарочито не за тако кратко време, које нам означава Нестор; оденути међутим, та иста божанства у хришћанско рухо, и дати им друга имена (обично хришћанских светитеља) па скоро све остало оставити по старом, било је већ много лакше. Крсна слава, Бадњак, Божић, даће, кољиво у очи Св. Николе, божићни и славски колачи, ватре у очи Лазареве суботе, венци на Ивањ-дан, ивањски кресови, све су то докази испреплетености незнабожачке и хришћанске вере код Словена. Слободно би се могло рећи, да је Хришћанство накалемљено на стару веру Словена, и да је тако створено наше *Расно Словенско Хришћанство*, и само се на тај начин тако укоренило и до данас одржало.

Према томе, сумњати у забелешку о неком божанству, чије се име сачувало до данас у фолклору, или сумњати у неки обред или обичај, који се до данас одржао у хришћанском руху, посве је неоправдано.

Не желимо зато рећи ни то, да треба веровати свакој забелешци старих хроничара. *Свака она забелешка, коју потврђује данашњи фолклор, црквени обреди, народна прича и нар. песма, данашњи језик, или етимологија њезине речи тачна је, и не треба у њу сумњати.* Ако трагове некога божанства или култуса имамо до данас сачуване, несумњиво је да га је било и онда, када је дотични хроничар то божанство или култус забележио. Али ако још увек има места каквој сумњи, то онда треба сумњати у оригиналност тога божанства или култуса, или чак и у оригиналност Словенске митологије у опште. Ова би се сумња могла рашчистити упоређивањем наше митологије са митологијом народа, за чију се позајмицу неко божанство и култус сматра, или, под чијим се утицајем мисли, да се наша митологија развила. Међутим, сви ми знамо, да су и Словени и Германи и Романи и многи други европски народи уопште, чланови индоевропске групе народа, и да су према томе, у својој прадомовини имали једну заједничку веру. Трагови те старе индоевропске религије, налазе се у религијама свих европских народа. Сличности, дакле, између религија појединих европских народа не треба одмах сматрати као неки утицај, позајмицу или неоригиналност.

Оно, што код старих хроничара није веродостојно то се одмах и на први поглед види, јер ту забелешку не само да не потврђује, фолклор, етимологија речи, народна песма и приповетка, него ју још и негира. Такво је оно место у Хелмолда где име Световида изводи од Sanctus – Vitusa, о чему ће бити касније говора. Утицај, или боље рећи, сличност између појединих божанстава и култуса балтичких Словена и Северних народа не треба порицати, али исто тако не треба сумњати ни у оригиналност Словенске митологије у целини. Јер напokon, ако ћемо да поверујемо, да је Словенска митологија, под јаким утицајем Германске митологије, онда слободно можемо да тврдимо и обратно, јер ту онда питање аутохтоности Словена или Германа у Европи решава спор. Аутохтоност ипак у Европи по многим ауторима припада Словенима. /Smolik: "Slovenskĭ, hroby v Horném Bavorsku" 1881; Hell-wald: "Die Etnologie der Balkanländer", 1878; Zaborowski: "Les Slaves de race et de leurs origines", Paris 1900. итд./ Да, напokon, проговоримо коју и о односу вере Варјага и Руса – који дођоше са својим поглавицама Руриком, Синеусом и Трувором, и завладаше словенским земљама – према вери старих Словена. Варјази дођоше међу Словене са својом вером, идолима и обичајем да граде храмове. Али у доба кад су Варјази дошли већ су и Словени имали своје богове јасно окарактерисане, али без свештеничког реда, без статуа и религијских центара.

Без сумње су под утицајем Варјага започели Словени дизати идоле и зидати храмове / L. Niederle: "Manuel de l'antiquite Slave", tome II. La civilisation, Paris 1926./ Дакако, у доба хроничара већ су све разлике словенске и варјашке вере нестале, и постојала је само једна вера и једна митологија. О утицају Варјага може дакле бити говора само онда, кад је реч о храмовима, идолима и свештеницима словенских божанстава.

Посматрајући / L. Niederle: op. cit. pg. 126/ цивилизацију Словена у потпуности у епоси, која је претходила покрштењу, са околином и свим народима уопште, тешко је рећи, да су једини Словени од свих Индоевропљана остали толико у позадини у својој религијској еволуцији, и да једини они не имађаху систем богова, храмова и култуса. Веле да је наш Перун исто што и немачки Тор; Дажбог, Стрибог, Велес да су трансформација Одина; Мокоша да је германска Фреја. Осим тога што се на раван начин може тврдити и обратно, сама имена Перуна, Дажбога, Стрибога, Волоса и њихова етимологија потврђују домаћу концепцију њихова постанка, којој су касније, као што рекосмо, придодате само неке појединости у култусу.

Критицизам модерних европских научењака, а напосе словенских митолога, срушио је многе чланове словенског Олимпа, и од великог броја словенских богова, које још и Шафарик /Safarik: R. R.: "Slovenskij Starozitnosti", II свеска, II издање Праг. 1863./ у своме плану за Словенску митологију набраја, остао нам је тек малени број божанстава, али су ова аутентична и без страног утицаја. /L. Niederle: op. cit. pg. 126./

Доста дуго се веровало, да се у Словенској митологији налази аријски дуализам богова, те је према томе у њој читава дуалистичка система била израђена. Повод овоме дало је име Црнобога, којег спомиње Хелмолд. На супрот Црнобогу стављен је Белобог, који се спомиње у *Mater Verborum*-у, затим у Померанији у имену двеју гора Чернобога и Белбога крај Будишина; и на основу ових двају богова, представника светлости и таме, добра и зла, израђен је тај дуалистички систем у Словенској митологији. Међутим, он се ускоро срушио, јер доказа да је постајао неки Белобог (и ако су Белбога додавали као епитет Световиду /Гиљфердинг: Ист. Балт. Слав./ није било, а све се више увиђало да у Словенској митологији нема аријског дуализма, у пуном смислу тога назива.

Словенска митологија је политеистичког карактера али зато ипак има једно врховно божанство, једног бога богова, коме су потчињени сви остали богови.

Карактеристично је за Словене и то, да имају уз пансловенска, опште позната и штована словенска божанства, и локална божанства појединог племена или града, које дотично племе или град изнад свега обожава.

2. Извори за Словенску митологију

Извори за Словенску митологију нису малобројни. Тешкоћа пак у стварању једне одређене Словенске митологије лежи у томе, што нам ни један извор не пружа довољан број података, да би из њих могли да добијемо слику наше митологије у опште и у целини њеној. Извори нам редовно описују само поједина божанства.

Немих споменика има врло мало. Има их заправо доста, али не може да им се докаже оригиналност. Веродостојним немим споменицима сматрају се идоли у Прилвицу, идол Световида збручког, /L. Niederle: op. cit./ а нада све, по својој сигурности и новином важи, археолошки проналасци Световидова храма на месту старе Арконе. Проналаске ове открио је Карл Шухард, директор музеја у Берлину, а састоје се у рушевинама Арконе и из пиједестала статуе Световида, великог бога балтичких Словена.

Кад је реч о врелима, писаним на било којем словенском језику, на првом месту и по својој важности и сигурности долазе руска врела. Коликогод да су она важна, ипак су по броју својих података руска врела и сувише оскудна, и тешко да би се у недостатку забележака страних писаца, које су куд и камо бројније и детаљније, могло добити за Словенску митологију оно што се данас има. Међу руским врелима је најглавније и најопсежније врело Несторова хроника. Несторова хроника представља неоцењиву вредност не само за Словенску митологију, него и за старију руску историју.

Несторова хроника спомиње нам неколико пута некога Бога увек пре Перуна и свих других богова, као да га најважнијим држи и сам летописац, па Перуна, бога грома и Волоса, бога стада. Сем ових, које је летописац мање више посве тачно описао, Несторова Хроника нам спомиње и Дажбога, Стрибога, Семоргла и Мокошу, кад прича о идолима кнеза Владимира, а тризну и могилу, кад прича о кнегињи Олги.

Ипаћевски рукопис, даје нам нарочито за Сварога и Дажбога врло интересантних података. Он заправо и јесте извор за Сварогово првенство на Словенском Олимпу. Још важнији од Ипаћевског рукописа је епос "Слово о полку Игореву", који нам поново спомиње Дажбога, и ветрове, унуке Стрибогове. Да поменемо и Новгородску хронику, која нарочито потанко описује уништење светилишта и кипа Перунова. Сем ових најстаријих руских споменика, који су уједно и најпоузданији, има велики број споменика из XIV, XV, и XVI века, које је открио Грегор Крек, а који су исто тако веродостојни.

Чешки су извори куд и камо малобројнији а и несигурнији. Kosimus Pragensis, чешки хроничар XII века у погледу података о Словенској митологији, савршено је резервисан, па и кад мора да спомене неко словенско божанство, он употребљава класична имена. Из целог његовог списка "Fontes rerum bohemicarum" може се посве јасно за митологију разабрати само то, да су Чеси обожавали идоле. Далимилова хроника у стиховима не расветљује ништа од онога, што је навестио Козма у својој хроници, која је Далимилу служила за узор, а из које је он много што шта и преписао. Из ње ипак разабрамо да су Чеси стан мртваца звали *Нав*. Ни Пулкавина хроника из XIV века не разликује се много од Козмине. Она нам открива један идол са три главе, кога су обожавали Словени и Саксонци. Идол се налазио у Бранденбургу.

Пољски извори још су мање поуздани од чешких. Галусова хроника, из почетка XII века, у опште и не говори о незнабожачком добу Словена. Хроника учитеља Вићентија, на длаку следи Галуса у погледу наше митологије. Коликогод да се архиепископ Длугош (Longinus) у свом делу "Historia Poloniae" трудио да изнађе словенске богове, а изнашао их је свега шест, и упоредио их са римским боговима, ипак се његовим исказима врло мало важности може и сме придати, јер је његова историја написана у XV веку, а Пољаци већ 965. године примају Хришћанство. Више до 400 година је и сувише велики размак у времену, да се ма шта поуздано може упамтити од старе вере. Са Длугошем би завршили споменике словенских хроничара. Тешко би било, ма шта одређеније рећи о Словенској митологији само на основу ових овде набројаних извора, док су нам несловенски извори, који су куд и камо одређенији и многобројнији, од неоцењиве вредности и неизрециве помоћи у томе погледу.

Страни хроничари, пишу са већом сигурношћу, са више знања и података, а што је најглавније, у већини случајева они пишу без икаквог колебања о вери Старих Словена. Међутим, и они као и Нестор, не могу да се покатакд уздрже од презрења према незнабожачким Словенима, и мржње према тим непокрштеним "дивљацима". Ако не сметнемо с ума, да је неколико њих платило главом своју мисију покрштавања, а међу њима и владика Јован, који је принесен на жртву Радгосту, како то вели А. Бременски; и ако водимо рачуна о томе, да је епископ Бернард испребијан враћен из Волиније; да су два претходника Сакса Граматика погинула међу Словенима, биће нам јасно од куда потиче та мржња према Словенима.

И ако је првом од страних хроничара Адаму Бременском, канонику Бременске катедрале, из XI века, принцип, да се у описивању Словена не задржава на незнабожачким стварима, ипак он у описивању града Ретре спомиње и храм, подигнут у част демона, од којих је први Радигост (quorum princeps est Radigast). Адам Бременски се ипак не устручава да призна и лепе особине Старих Словена. Најважнији извор за историју Словена у Средњем веку је Chronicon Slavorum, дело Холштинца Хелмолда, свештеника цркве у

Либеку и пароха парохије у Бозау, око језера Плена, у земљи Словена Вагринаца. Главни предмет његове хронике је преобраћање Словена у хришћанство. Извори су му његов претходник А. Бременски, предање, приче славенских старца, и лично искуство за време појединих мисионарских похода међу Словене. О вери словенској прича више од А. Бременског, са више података говори о култусу Црног бога, Провена и о идолу Подага, а затим о храму у Ретри, о богу Радгосту и богињи Полабљана Сиви, напоскон о Световиду Арконском, чије име доводи у везу са именом корвејског калуђера Светог Вида.

Трећи хроничар Титмар, био је каноник у Магденбургу у XI веку. Причање своје почиње са IX веком. Он нам износи имена појединих светих места као што је света шума Жутибор (Zutibore), спомиње неку безимену словенску богињу, чију су слику Љутићи носили на својој застави. Зна да су Словени имали идоле, и описује и Радгоста и Ретру. Спомиње у храму међу многим другим идолима само Сварожића. Вели да сваки крај има своје божанство којештује.

Данац, Сакс Граматик, свештеник, у свом делу: "Gesta Danorum" даје нам једини докуменат о борби рујанских Словена са Данцима, о Аркони, о Световиду, његову храму и култусу и напоскон о његову уништењу. Драгоцене податке даје и о Руђевиду, Поревиду и Поренуцију, затим о жртвама и пророштвима словенским. Уз Сакса ваља нам споменути Книтлинг Загу (историју Книдових потомака), која потврђује причање Саксово и допуњује га божанствима: Турипида, Пизамара и Црноглава.

Калуђер Ебо из Бамберга 1151. или 1152. године написао је своје дело: Vita Ottonis (Живот Отона). Њему се може веровати у оно што прича, али се ипак не сме заборавити да је и Ебо средњовековни калуђер. У I књизи с обзиром на нашу митологију пише, како је владика Бернар покрстио становнике града Јулина, и научио их да своје мртве сахрањују у гробља, а не по шумама или пољима; рекао им је да више не међу штапове над гробовима; да не подижу храмове за идоле и да не враћају више. Жреци решише да убију владика, и донесоше један идол бога Триглава те га сакрише у шупљину једног дрвета. II књига Ебова прича нам како се народ површно покрстио, и како се на први традиционални празник вратио паганизму. Штетин и Јулин имађаху сваки по три планине: на највишој стајао је идол Триглава. По једној причи ти идоли имађаху одело и украсе. У Хозегеву (Гуцков) нашао је Отон величанствене храмове, који су коштали 300 таланата. Отон поруши идоле. Волови одвукоше све уништене идоле на ломачу. У Штетину описује Ебо неке високе пирамиде. Затим спомиње неку леску која је, изгледа, била посвећена.

Други биограф Отонов, Херборд, даје нам за Словенску митологију појединости, које су Ебу биле непознате. За Померанце вели да су вероломни и свирепи. "У њих је", вели, "било свештеника и храмова" (continae – fama). Задржава се на описима храмова и спомиње благо које припада храмовима. Један идол Триглава отео је владика из контина и послао га у Рим. Помиње неки храст и свети извор уз храм. Прича о некоме коњу и његовој важности при гатању. Један жрец, који је чувао ову животињу, није хтео да се покрсти ни онда када се цела варош покрстила. Описује разорење свих идола и храмова незнабожачких, и помиње гостопримство и поштење Померанаца. Херборд се сећа жреца, њихова непријатељства према Хришћанству и њиховог неуспелог одупирања. У Холгосту налази храм бога Жеровита (Gerovit), који се, вели он, латински зове Марс, и свети штит тога бога, а у Гуцкову (Gozgaugii) открива величанствени храм, који су незнабошци нудили за хришћанску богомољу, само да би храм сачували од пропасти. Штетин се опет поново вратио делимице у паганизам, вели Херборд, и указује на напоре жреца, да народ распале против владике Отона.

Безимени неки калуђер Прифлинског манастира написао је III биографију Отону. За нас је из ње важно само излагање о култусу Триглава и коњу, који служаше за гатање.

Да споменемо и некоје византијске писце, међу којима је на првом месту озбиљан историк Прокоп Цезарец из VI века. У свом делу "De bello Gothico" (о Готском рату) вели он да Словени верују у једног највишег бога, који производи гром; да верују и у реке и нимфе, и да не знају за судбину (т. III. С. XIV).

Леон Ђакон и Константин Порфирогенит по својим подацима за Словенску митологију од мањег су значаја.

Арапски писци Фадлан, Ибн-Даста и други, колико год да су прецизни, нису посве јасни. Не знамо да ли се њихове забелешке односе на Варјаге или Словене.

3. Литература о Словенској митологији

Поводом свог извештаја за Ригерову Чешку енциклопедију, још 1870. године рекао је Ербен: "Словенска митологија је једна најтежа грана славистике. О њој се много писало, али осим неколико добрих чланака о појединим питањима, још се једнако очекује један одређен рад у целини".

Од појаве првог руског митолога Кајсарова, који је својим делом /Кајсаров: Versuch einer Slavischen Mythologie in alphabetischer Ordnung" Гетинген 1803./ потакао Добровскога, те је изрекао онај чувени мemento будућим митолозима и ако сам није био митолог, а који гласи: "Саветујем будућим митолозима, да се не ослањају на позније писце, већ да уза сваки чланак наводе најстарије споменике", па до данас написано је много дела о Словенској митологији, а још више расправа и студија, које су растурене по разним часописима. Изузевши Шафарика, који је написао тек само програм /Шафарик: Slovanský Starožitnosti" II изд. Праг. 1863./ за ненаписану своју митологију, ваља нам од тих многобројних радника на пољу Словенске митологије, том, мора се признати, најнезахвалнијем пољу рада, на првом месту споменути Хануша, који за своје дело /I. J. Hanuš: "Bajeslovny kalendar slovensky čili pozustatky pohansko-svatečnych obraduv slovenských", v Praze, 1860./ "Bajeslovny kalendar" нарочиту пажњу заслужује. /Г. Крек: "Einleitung in die Slavische Literaturgeschichte", Graz 1887, II ed pg. 416./ Писац је у облику календара изложио све незнабожачке празнике почевши од зимског обратника до пролетње равнодневнице, а одавде до летњег обратника, и напослетку до јесење равнодневнице. Раније дело /I. J. Hanuš: "Die Wissenschaft des Slavischen Mythos" Lemberg, 1849./ Ханушево од много је мање вредности. 1866. године јавља се велико дело Афанасијева, /Афанасјев: Возреније Славјан на природу", Москва 1866. III свеска./ које ни до данас није ништа изгубило од своје вредности. За дело Котљаревског о погребним обичајима Словена /"О погребалъныхъ обычаѣхъ языческихъ Славянъ", Москва 1868./ не може да се докаже, да се обичаји, у њему описани, односе мање на Варјаге него на Словене, па се чини да му је сав труд узалудан. /Л. Леже: "Славенска Митологија", прев. Р. Агатоновић, Београд, 1904. pg. 10./ Поводом критике невреднога дела Фаминчинијева /Famincyne: "Božestva drevnich Slavjan", Petrograd, 1884./ дао је Јагић савет митолозима, да буду на опрезу од злоупотребе фолклора и страсти, да се свуда виде сами митоси. Намеравајући да и сам коју проговори о Словенској митологији, писао је Крек у Архиву за Словенску филологију: "Што се тиче Словенске митологије до данас постигнути позитивни резултати ни најмање не одговарају утрошеном времену. Нико боље стање то не може схватити него онај, који би предузео да одбаци све оно што припада хаосу противречних хипотеза основаних најчешће на расуђивању или на а priori". Сабивши Словенску митологију на врло малени део свога опсежног и лепог дела, /Krek: op. cit. pg. 378-440./ Крек ипак није поступио посвема према ономе што је 1878. године у Архиву рекао. Његова Митологија изузевши материјал на основу кога ју је извео чини најмањи могући резиме Словенске митологије.

И Махал у свом делу /Н. Machal: Nĕkres Slovanskĕho bĕjeslovi", Praha, 1891./ једва 60 страница посвећује митологији, и ако му је дело наштампано на 220 страна. Да споменемо и дело Луј Лежеа, у преводу Рад. Агатановића 1904. године, који је далеко од тога да буде без мане, а по коме смо израдили II и III поглавље овога рада. Осим ових дела имаде их још један велики број, као што су дело Т. Маретића /Т. Маретић: "Славени у давнини", Загреб, 1889./ Брикнера, Јагића у Архиву за Словенску филологију, па Веселовског и Гиљфердинга. /А. Гиљфердинг: Ист. Балт. Слав./ Многобројни чланци и студије као на пример Срезњевскова студија о Светилиштима словенским, или она Ербенова о космогонији Словена, па чланак Кипричинова, представника реакције и скептицизма у Словенској митологији; уз ове, радови нашег проф. Н. Нодила, у Раду Ј. А., и студија Д-р В. Чајкановића у Етнографском Зборнику, расветљују донекле овај доселе тако танани део наше давне прошлости.

И уза сва та многобројна дела још се увек чека један одређен и прецизан рад. Током прошлог века, па ево и овај век, писало се, радило се и конструисало, па је онда делимично нешто и падало пред реакцијом скептицизма у Словенској митологији. Било је тренутака када се услед узалудног посла одушевљење појединих митолога претварало у разочарање, а вера се претварала у скептицизам. Падали су и однекуд најједном опет васкрсавали нови Олимпи словенски, као онај у Пољској, који је настао позајмицама из апокрифних књига хришћанске књижевности. Нарочито су читаве Олимпе, и права чудеса од појединих словенских божанстава однекуд налазили Немци. Тако нам Vollmer даје у свом делу /Vollmer: Vollst. Wĕrterbuch der Mythologie aller Völk. II Stuttgart 1859./ снимке кипова Световида и Јаревита и то тако дивне, да их ни старогрчки мајстори не би лепше извајали.

Ни опсежно, и силно по својој ерудицији, а по времену најновије дело Л. Нидерлеа, ни издалека није скинуло са дневног реда, нити је испунило у питању Словенске митологије празнину која се осећала, и која се још увек осећа.

Л. Нидерле у одељку "Словенска демонологија" мисли да се религија Старих Словена састојала у обожавању демона, и да су се тек касније поједини демони уздигли до култуса бога.

Нидерле нам при обради појединих божанстава даје само малени регистар споменика, и у неколико речи свој суд о дотичном божанству. Резултате научног испитивања етимологије имена словенских богова редовно изоставља, а то значи велики недостатак.

Колико год да је варљива етимологија речи, ипак је она потребна; а ако њене закључке потврђују споменици, или заостаци у фолклору, она је редовито посве тачна и сигурна.

4. Врховни Бог

Веровање у врховно божанство, у бога богова (Deus deorum), постојало је још у индоевропској заједници свих европских народа, а изражено је у санскртском језику са речју: Дувилъ pĭta. /L. Niederle: op. cit./ Ово надбожанство задржало се у митологијама свих европских народа и то код Грка под именом Zeus Pater; код Римљана Juppiter; код старих Германаца Tuiz; код старих Немаца Ziu. То врховно божанство налази се и у митологији Старих Словена под именом Сварог или Перун.

Ниједан од многобројних извора за Словенску митологију не спори нам веровање Старих Словена у једно пансловенско врховно божанство, а разилазе се пак извори једино у томе, што једни извори држе Сварога, други Перуна, трећи Световида или Сварожића за тога врховног надбога словенског.

Прокоп Цезарец вели нам за врховног бога ово: "Словени верују да постоји један бог, који производи гром, и који је једини господар васионе; они му жртвују марву и друге сваковрсне жртве. Не знају за судбину и не допуштају, да она игра икакву улогу у људским стварима. Кад им услед болести или рата попрети опасност од смрти, они се заветују, ако се спасу, да ће одмах принети богу жртву. И чим се спасу, они то доиста и чине и верују да су том понудом богу себи живот откупили. Сем тога они обожавају реке, нимфе и друга божанства, и за време жртвовања они гатају". /Prokopios: "De bello Gothico" књ. III. с. XIV. изд. Допп. стр. 334./

Тврђењу Прокопа, да је врховни бог Словена производио гром, дакле вероватно био Перун, иде у прилог и проналазак руског научењака Афанасијева, који је у једном старословенском преводу легенде о Александру Великом реч Перун нашао као превод грчког Зевса. Али не треба сметнути с ума ни то, да Зевс у Грка није први и најстарији врховни бог. Уранос је прабог неба, који са Гејом (земљом) рађа Кроноса, а тек после овога долази на владу над боговима и људима силни Зевс, муњобија. Сви остали извори, којих је куд и камо већи број, не говоре нам ништа о томе да је Перун био врховни словенски бог.

"Између разних богова, којима приписују власт над пољима, шумама, над жалостима и веселима, они (Словени) не поричу, да један бог заповеда одозго с небеса свима осталима. Тај свемоћни бог занима се само небеским стварима. Сви други имају засебно занимање и свој посао, па се њему и покорављају. Они произилазе из његове крви, и у толико су важнији, у колико су ближи томе богу-богова" /Helmold I 83./ На основу овог Хелмолдовог тврђења, и оних Несторових под 945. и 497. годином, који гласе: "да они Руси хришћани који повреду овај уговор буду кажњени од свемоћнога Бога, а они који нису крштени, да су лишени сваке помоћи Бога и Перуна" или "ако неки владалац (кнез) или неко од народа руског повреди ово што је овде написано, да погине од свога оружја, да буде проклет од Бога и од Перуна као вероломник," не може бити сумње, да је уистину постојало неко врховно божанство, тим пре, што је то заједничка црта митологије свих индоевропских народа.

Могло би се међутим, пасти у искушење и поверовати у утицај хришћанског вишњег Бога на постанак врховног Словенског бога, али нас забелешка Прокопа још из VI века, када утицаја хришћанског на Словене још сигурно није било, задржава да не паднемо у ту заблуду.

Прастворитељ неба, под чијим се сводом све рађа и догађа, праотац земље, светлости и свега рода и плода на земљи, био би по забелешкама Ипаћевског летописа *Сварог*. Тај врховни бог кога Ипаћевски летопис зове *Сварогом*, држао се бестелесним, према томе без икаква дејства на овај физички, материјални свет, али од огромног значаја на вољу њему подложних богова.

"После потопа и кад су се људи поделили на многе "јазике" поче владати Местром од племена Хам, а за њим Јеремија, па Феоста, кога Египћани зваху *Сварог*. Док је овај Феоста владао у Египту, падоше с неба клеште, и људи одмах почеше ковати оружје, јер се пређе бораху батинама и камењем. И овај Феоста издаде закон за жене, да узимају само једнога мужа, да живе уједно, и да се казне блуднице. За то га прозваше бог *Сварог*. Јер пре њега жене се предаваху онима ко их је год хтео, и живљаху као животиње. Ако добију дете, досуђиваху га ономе коме оне хоће говорећи: "Ево твога детета"; и човек просветкује ту свечаност и прими га. Феоста уништи тај закон, и уреди, да сваки човек има само једну жену, а свака жена само једног мужа. Ко би повредио овај закон, био би бачен у једну усијану пећ, да сагори. Зато су га звали *Сварог* и Египћани га обожаваху. После њега владао је 7470 дана његов син, по имену Сунце, кога зову *Дажбог*. Син *Сварогов*, краљ Сунца, који је *Дажбог*, беше снажан човек. Он дознаде да имађаше једна богата

Египћанка, и да неко провођаше блуд са њоме. Шћаше је ухватити. Ну не хотећи вређати закон оца Сварога, он узе собом неколико људи, и видевши час кад је она блуд учинила, изненади је ноћу са њеним саучесником; стави је на муке и проведе срамно кроз целу земљу; и тако се у Египту уреди беспорочан живот"...

Важно је с погледом на овај рукопис то, да је он из десетог века, дакле из доба, када је стара вера била још посве свежа у памети народа. Још једна врло карактеристична појединост у Ипаћевском летопису је она, где се изричито каже: "и тако Сварогом називаху Стари Словени небо".

Ако се сложимо с тим, да је вера старих Словена потпуно природна, да је сав њен култ произишао из природе, /N. Nodilo./ и да се она састоји из обожавања неба и природних сила, морамо се онда безуветно сложити и с тим да је небо поврх свега и изнад свега, да је оно нешто што се не може ухватити ни достићи, а ипак да све својим пространством обухвата. Под његовим сводом су Сунце, Месец, звезде, облаци и муње. Небо је (бар на око) поврх свега тога, оно све окружује. Пошто је немогуће доказивати неприродност словенске вере, а на основу толиких сведочанстава старих хроничара, Сварог или бог неба, био би онда Уранос словенског Олимпа; он би био праотац светлости и топлоте. Сварог је у наведеном Ипаћевском летопису превод грчког Хефаистоса, па је то навело неке научењаке на помисао, да је реч Сварог постала од глагола *сварит* /Jagić: Archiv IV 412./ што значи ковати; неки пак не држе Сварога аутентичним словенским богом, већ сматрају да су га у Русији донели Варјази /Ibid, IV. 412./ и да су га тек касније сви Словени обожавали.

Држати међутим, Сварога неком врстом трансформације Перунова имена или својстава, а небо простором, у коме Перун влада, значило би подредити Сварога Перуну. Међутим, на онај исти начин, на који се небо може узети као владавина Перунова, може се још куд и камо пре небо узети и за простор Сунчеве владавине, јер само малени број дана у години грми и киша пада, док се Сунце сваки дан небом креће.

Јасних доказа ни за једну ни за другу тврдњу немамо. Етимологија речи, разјасниће нам донекле још више ово божанство. Етимолошка тумачења Сварогова имена многобројна су и врло различита. Најзначајнији рад у том погледу јесте Креково довођење имена Сварогова у везу са санскртском речју *svar*.

Име Сварог аналисаћемо на корен речи Свар и наставак *ог* који је обичан у старом језику као на пример: *čert-og* значи дворана; *brl-og* значи стан медведа; *vrtl-og*; *krt-og* итд. Остаје нам дакле да протумачимо још корен речи "*svar*". Овај се корен може извести из индоевропског "*svar*" што значи сунце; отуд у зендавести *hvarē* – сунце, сјај; у санскртском *svar* – сунце; а отуд и наше божанство *Сварог*, које прво значи место Сунца, дакле небо, онда персонификовано значи и самог бога неба, бога Сунца. Овај Бог је уколико бог Сунца и светлости, утолико и бог богова и господар свега, дакле први над свима. Он је исто што и грчки Уранос (у вези са санскртским *Vaṇa* што значи небо). У егзистенцију једнога божанства, као што је Сварог, не треба сумњати. Овде може бити говора само о томе, да ли су сви Словени тим истим именом звали бога неба, или су га само Руси и Пољаци тако звали, а остали Словени пак друкчије. /L. Niederle: op. cit. pg. 140./

Многобројни споменици наводе нам Сунце и ватру као синове бога Сварога, а Јужни Словени сматрају Месец као трећег брата Сунца и ватре, а звезду Даницу као једину њихову сестрицу. И тако је на пр. у нар. песми "Сунце и Месец просе ђевојку", по којој се девојка удаје за Месец зато што он има својте доста, и што ће имати "Даницу за заовицу". А у песми "Сунчева сестра и Паша тиранин" вели се: "Да он узме сунчеву сестрицу – Месечеву првобратучеду – Даничину богом посестриму". И песма "Сунчева сестра и Цар" вели: "Ја сам Сунцу рођена сестрица – а Месецу првобратучеда". /Српске нар. песме – особито митолошке. Издање Нар. Просвета, Београд, ред. М. Ђурић./

Кад се спомене син или сестра некога бога, одмах долази у питање генеалогичка словенских божанстава која је врло неодређена, и коју је врло тешко установити и доказати.

Бога Сварожића спомиње неколико извора и то обично под именом његовим замишљају огањ. "Моле се огњу (ватри) и зову га Сварожићем", /Тихонравов: Летопис руск. лит. и древн IV 3. pg. 89./ вели један споменик из XIV века; – "... а други у Сварожића верују" /Ibid, pg. 108./ наводи један споменик из „V века; – "... и молећи се огњевима зову их Сварожићима" /Ibid, pg. 92./ каже исти споменик; – "... и огњу Сварожићу моле се". /Ibid, pg. 99./ Чак и из XVI века налазимо један извештај који нам спомиње Сварожића, он гласи: "... и моле се огњу зовући га Сварожићем". /С. А. Хр. Востоков: Слов, церкв. слав. јаз. II pg. 228./

Сем ових руских споменика и Титмар нам спомиње Сварожића, кад прича о Радгостову храму код Редаријана. "У унутрашњости храма", вели Титмар, "налазе се слике богова кичицом рађене; имена су им урезана; на глави им шлем, покривени су оклопом, те изгледају страшни. Први од њих зове се Сварожић (Zuarasici) и сви га ови народи поштују више него све друге. Овде се чувају и заставе и износе се из ових светилишта само у случају ратнога похода. Тада њих носе пешаци". /Titmari Hr. VI. 17./ У писму Брунона краљу Хенрику налазимо ставак: "На који начин (како) се слажу Сварожић (Zuarasiz) ђаво, и свети Мауриције наш и ваш вођа". /A. Bielovski: Mon. Poloniae historica I 226 Epist, Brunonis ad Henricum regem./

У егзистенцију Сварожића не може се сумњати код толиких споменика, који нам наводе име његово, а који су потпуно достојни да им се поверује. Под именом Сварожића персонификовано је Сунце, /G. Krek: op. cit., pg. 395./ баш као и огањ. Сварогов син Сварожић, који је то име добио по имену свога оца, јесте дакле и бог Сунца.

У наведеном преводу Малалине хронике назива се Сунце Дажбогом, сином Свароговим. Дажбога врло често наводе многи споменици и сем Несторова навода: "И постави (Владимир) Кумире на брду крај двора свога: Перуна ... Хорса, Дажбога и Стрибога и Семоргла и Мокошу". /Chron. Nestoris: s. a. 980. s. XXXVIII pg. 46./ На једном другом месту Ипаћевски летопис гласи: "Сунце зову Дажбогом. Сунце цар, син Сварогов, то јест Дажбог". /Ипат. летоп. 1. цит./ – "Сунце чијим именом зову Дажбога. А Сунце цар, Син Сварогов, тј. Дажбог, као што рече песник Омир о њему; то Дажбог, рече, обличи Афродиту која вођаше блуд с Арејем. По смрти Дажбога сина Сварогова царствова"... /Превод Малалине хронике у московском Арх. XV, стол./ наводи опет и познати превод Малалине Хронике. Навод Несторов о уништењу идола, спомиње међу идолима који су уништени и Дажбогов. Дажбога спомиње још један докуменат из XVI века: "А други верују у Стрибога, Дажбога". /Тихонравов: op. cit., IV отд. 3 pg. 108./

Из свих ових споменика лако је утврдити, да је Дажбог у словенском пантеону био бог Сунца и син Сварогов. Неки научењаци /L. Niederle: op. cit. pg. 135./ држе Дажбога као "divitiarum dispensator-a", и мисле да је divitias dans тј. бог који даје богатство. Доводе га међутим, у везу са нашом речју дажд, што значи киша, према којој би Дажбог био бог који даје кишу. У прилог тумачења, да је Дажбог и бог кише, има код нас једна врло интересантна нар. песма под насловом "Близанци природе", које карактеристични стихови гласе: (Царици мора долазе синови и по реду јој говоре), Најстариј' је мајци долазио – и овако њојзи говорио: – Ја сам мајко сунце на истоку! – Бога моле у брду чобани. – "Дај нам Боже сунце на истоку". – И средњи је мајци долазио – и овако њојзи говорио: "Ја сам мајко сјајна месечина" – Бога моле путници у путу – "Дај нам Боже сјајне месечине – да видимо млади путовати" – Најмлађи је мајци долазио: "Ја сам мајко ђурђевска кишица – кад ромињам – свак ми се радује – понајвише зелена ливада – на ливади бијеле овчице". /Срп. нар. песме – особито митолошке. Изд. Нар. Просв. Београд, ред. М. Шурић./

Дажбога сматрају даље и за дародавца (*Deus dator-a*), за локални назив Сварога код Руса. /L. Niederle: op. cit. pg. 135./ Он је бог Сунца, који учини да сазру усеви и буду плодне њиве. Да би се могло посве тачно одредити својство Дажбога, треба прво одредити значење речи *бог*. Реч *бог* као додатак придавала се и припадала је разним божанствима као што су Стрибог, Дажбог, Црнобог /Helmold: Chron. Slav. I 52./ итд.

У X веку налазимо ми ту реч подмлађену под речју *богу*, која је сад већ под јасним утицајем хришћанства, као на пример онај Несторов навод под 945. годином. Не значи то, да под том речју *бог*, није постојало једно божанство, које је настало још у прадомовини словенској пре расељавања, и за једну епоху раније од свих осталих божанстава. /L. Niederle: op. cit./ Реч *бог* у томе својству држе филозофи као позајмицу из иранског језика. Хипотеза, да је реч *богу* иранског порекла чини се вероватна. Словенско *богу* је санскртско *bhagas*, старо персијско *baga*, фригијско *Zeus Bagaïos*, јерменско *bagin*.

Реч *бог* држи Јенко за судбу и отуд изводи богат, убог. По њему би *бог* био дароватељ судбине, будућности људи.

Дажбог је дакле *бог*, који даје обиље, срећу, и све друге лепе дарове људима и природи. И наша народна приповетка спомиње божанство слично Дажбогову имену, кад вели: "Био Дабог цар на земљи, и господ-Бог на небесима". /Ст. Новаковић: Вила II 642, Београд 1886./ Наш Дабог јесте неки зао дух. Постоји код нас изрека "знаће га 'роми дабо" или "изгледаш као 'роми дабо" каже се некоме, кад се унакаради.

Божанство Сунца налазимо још у једном имену, и то у имену бога Хорса или Хорза. Осим оних многобројних Несторових навода, где се уз Перуна редовно спомиње и Хорс, налазимо Хорса и у споменику који је Срезњевски открио, а где се на место имена Хорса налази Аполин. Цео Срезњевсков ставак гласи: "Уклањај се пред богом невидљивим, не преближуј се људима, који се моле Роду, Рожаницама, Перену и Аполину и Мокоши и Перегини, и свим мрским боговима, нити (се приближуј) жртвама мрских богова." Хорса налазимо и у Слову о полку Игореву: "Кнез Всеволод трчао је пре појања петлова од Кијева до Тмудоракана, и пресецаше пут великом Хорсу." По коментарима овај ставак значи, да је кнез стигао у Тмудоракан пре изласка Сунца. По овим ставцима Хорз или Хорс био би одиста бог Сунца, те га онда Јагић с правом држи за исто што је и Дажбог.

Етимологија речи Хорз (Хорс), врло је неодређена. Јасно је да име Хорс није словенско, а доводи се у везу са персијском речју *Khores*, а јеврејском *Cheres* (*phelvi khorsed*), које значи Сунце. Могла би се реч Хорз довести у везу са египатском речју Хорз – Хор, које значи јутарње Сунце.

5. Перун

Опште познати словенски бог, господар грома, како га зове Прокоп; словенски Зевс, како га назива Ј. Малала (III 13.) у X веку – бог, кога скоро сваки хроничар спомиње, који се највише одржао у фолклору, приповеци и песми свих Словена, који је оставио трагова на особним именима, на именима села, планина и биљака, јесте бог Перун. Ово божанство познавали су Словени без сумње још у индоевропској епоси својој. Перун представља бурно олујно небо. Он је бог грмљавине и грома, као *Thor* у Германа, *Zeus keraunos* у Грка, *Juppiter Fulgur* у Римљана.

Забележака и потврда о постанку и бити својој има Перун више него икоји други словенски бог. Под 907. /Chron. Nestoris c. XXI pg. 16./ годином прича Нестор: "И заклињаху се оружјем и Перуном богом својим, и Волосом скотијим богом, и утврдише мир." Под 945. и 971. годином заклињу се Словени, како то видимо у цитату у одељку врховног бога, опет Богом, Перуном и Волосом. 980. /Ibid. s. XXXVI pg. 42./ године вели Нестор: "постави (Владимир) Кумире на брду више свога двора: Перуна од дрвета са

сребрном главом и златном брадом, и Хорса и Дажбога и Стрибога и Семоргла и Мокошу", а 988. /Ibid. s. CXLIH pg. 71./ године: "заповеди (Владимир) да привежу Перуна коњу за реп, и да га тако свуку до испод Боричева у оток; затим нареди дванаесторици људи, да га туку бatinaма. Док су га они тако вукли потоком, некрштени над њим плакаху. Тада, пошто су га тако довукли до Дњепра, баце га у њ. Владимир рече својим слугама: "Ако се где заустави, одгурните га од обале, док не прође водопад, а тада га оставите." Прође Перун кроз реку и избаци га ветар на обалу, која се од тога доба до данас зове "Перунова обала". У једном споменику из XII века: "Choždenie bogorodici po mukamъ" /Памјатн. стар. Русск. лит. изд. гр. Г. Кушелевим Безбородко III 119. С. Петерб. 1862./ налазимо сличан ставак.

"Sbornik Paisijev" је исто тако од врло велике важности као споменик за Словенску митологију. И он спомиње оне богове које и Нестор, који су, изгледа, били познати сваком Русу. Ставак који нас интересује гласи: "И верују у Перуна и у Хорса и у Мокошу и у Сима и Ргла и у Виле... Моле се... Вилама и Мокоши и Симу и Рглу и Перуну. – Почеше жртве приносити Роду и Рожаницама пре (него жртвоваху) Перуну богу њиховом... И по светом покрштењу Перуна одбацише... Моле се њему проклетоме богу Перуну и Хорсу и Мокоши и Вилама."

И споменик XIV века "Kirillo Belozarskij monastir" /Налази се у библиотеци Петроградске Духовне Акад./ врло је значајан. Он гласи: "Верују у Перуна и у Хрса и у Сима и Ргла, и у Мокошу и Виле; и они се моле огњу и Вилама, Мокоши, Симу, Рглу, Перуну, Хрсу, Роду и Рожаницама и свим проклетим боговима њиховим. И тим боговима жртве приноси и чини словенски народ... Вилама и Мокоши, Диви, Перуну, Хрсу, Роду и Рожаницама... тј. Словени су почели постављати трпезу Роду и Рожаницама пре него (поставише трпезу) Перуну богу њиховом..." завршетак овог ставка је као и у већ наведеном Пајсијевом зборнику.

"Sofyskij Sobor" /Ibid./ из XIV века, који се почиње скоро истим речима, као и претходна два споменута ставка, има нарочито карактеристичан завршетак: "али и сада по појединим покрајинама моле се њему проклетом богу Перуну, Хрсу, Мокоши и Вилама."

Споменик "Kirillo-Belozarskog monastira" садржи међутим још једну нову појединост кад вели: "И почеше жртвовати муњи и грому и сунцу и месецу, а остали Перуну, Хурсу, Вилам и Мокоши". Кад се Владимир вратио са војног похода у Кијев: "Поруши све идоле, Перуна, Хорза, Дажбога, Мокошу, и остале кумире", прича Нестор. Напокон у Споменику "Slovo někojeho christoljubьsa i revnritelja po pravěj věřě" "видимо колико је дубоког корена ухватила стара вера:" а то су Хришћани који верују у Перуна и у Хорса и у Мокошу и у Сима и у Ргла и у Виле – Моле се – Вилама и Мокоши и Симу и Рглу и Перуну и Роду и Рожаницама. /А. Востоков: Описианіе русск. и словен. рукоп. Румјанцовскаго Музеума С. Петерб. 1842, рд. 228-229./

Име Перуново задржало се на многим стварима у појединим покрајинама словенским као: Перуња вес, Перуњи врх, Перунова гора, па планина Перин (у Бугарској), Перун брдо, Перунова дубрава (у Хрватској), Перуновиј дуб (у Руса), Piornov (у Пољака) затим Прохи (у Полабских Словена) па напокон особна имена као: Pioruny (у Пољака), Перенит, Пересвет (у Руса), /Св. М. Морошкин: Славј. Именослов С. Петерб. 1867./, Перован (у нас) итд.

Полапци имају и Перендан, а ми Срби цвет перунику, који се зове још и богиша.

Оволики број споменика имена Перунова сведочи нам не само то да је Перун постојао, него нам сведочи и то да је он и опште познати словенски бог.

Изгледа да су гром и Перун донекле били синоними, а повод за ову тврдњу даје нам поређење словачког: "Paramova strela v tja!" са чешким: "Hrom do tebe!" /К. Ј. Ербен: Slovník naučný, VI 276 Praze 1867./ Ова клетва изједначаје нам Parama и Hrom, и тиме нам већ по мало одређује функцију Перунову.

"Perkunъ гекље громъ" вели летописац Перејесл. /К. М. Оболенскиј: Летоп. Перејесл. Москва 1851. pg. XXI./ и тиме нам још више потврђује горњу претпоставку.

Врло вероватан, а свакако исто тако и тачан податак о Перуну, даје нам Гвањини кад вели: "На овом месту, уздизаше се некада Перунов идол, баш онде где је данас манастир Перун, назван тако по имену овога идола. Он – идол, био је обожаван од Новгорођана. Представљао је човека, како у руци држи огњени камен; сличан је грому, јер реч "Перун" код Руса и Пољака значи гром. У почасти овога идола горахе и ноћу и дању ватара наложена од храстових дрва. Ако се непажњом слугу, који је морају чувати, ова ватра угаси, сви би, без икакве милости били осуђени на смрт." /Гвањини: Sarmatiae Europae descriptio 1578./ Кад би знали још и одакле је Гвањини ову забелешку узео, могли бисмо му сасвим поверовати. У том случају имали бисмо, већ самим овим досад реченим, посве јасну слику о Перуну и његовим својствима. Ови нам подаци ипак прилично јасно одређују Перунов карактер. Придодамо ли томе и етимологију Перунова имена, које је постало од корена речи: пер (у) што значи бијем силно ударам, отуд пљати што значи; ударати, и наставка ун који означава извршиоца радње; увидећемо да је Перун чисто оличење грома и треса. Он је онај бог, који све удара и крха, а није само бог муње која тек севне. По другом значењу корена речи, наговештена је можда и киша, што се с громом из нагомиланих грозних облака на земљу лије, испирајући и чистећи небо. /N. Nodilo: Rad J. A. XXXXVIII.) Словенски Перун упоређиван је често и врло оправдано са индијским Pardžanjom, литванским Perkunasom и летским Perkonsom. Рекосмо да се сасвим оправдано упоређује Pardžanja са Перуном, јер ни Pardžanja није само бог кише, како се до скоро мислило, него и бог грмљавине. /Г. Крек: op. cit./ Ригведа (V. 83.2) вели: "Ветрови дувају, громови пуцају, зелен ниче, небо се наоблачи, ствара се за свако створење окрепа, кад Pardžanja са својим семеном оплоди земљу" А даље "Ричи, грми, дај плода, облећи нас својим пуним воде колима (V. 83.4)." – "Ако, о Pardžanja, под руком грома погодиш зликовца све се весели што је на земљи (V. 83. 7);" – "Нека би шумне воде великога бесног бика облака земљу развеселиле (V. 83. 9)".

Хелмолд нам спомиње некога бога Provena и Provea. Ови богови су на сваки начин идентични са Перуном, а Хелмолд их је или криво чуо или криво записао. Сакс Граматик нам пак прича о неком богу Porenutiū, који би могао бити Пореновић, Перунов син. Да би се видело, на каквом месту су Стари Словени градили храмове Перуну, и шта су сматрали за најдраже обитавалиште Перуна и свих богова уопште, карактеристичан је навод Хелмолдов, који гласи: "Ми одосмо у онострану Славију и уђосмо у једну шуму. Ту, између врло старих дрвета, видесмо храстове посвећене Провену, богу ове земље. Ограђени су били шумском оградом, кроз коју се улазило на двоја врата. У свима селима ове земље има мноштво кућних богова и идола; али ово је место главно светилиште за цео овај предео. Народ, краљ, свештеници, сви ту долазе ради суђења спорова. Приступ у светилиште допуштен је само свештеницима и онима који хоће да принесу жртву, или онима којима прети опасност од смрти, а није им отказано право азила. Јер Словени толико поштују ове своје светиње, да не допуштају, да се непријатељском крвљу окаља ни ходник њихова храма". /Helmold: Chronica Slavorum, I, 83./

Да бисмо могли рећи коју о Перуну у нашој Народној песми, морамо најпре навести наставак оног већ споменутог уговора 945. године између Словена и Грка, који код Нестора гласи: "Сутра дан ујутру Игор сазва посланике (Грке) и оде на брдо, на коме бејаше Перун и ту положи заклетву са свима својим главарима, који беху некрштени: "А

Руси хришћани положише заклетву у цркви Св. Илије". – Овај навод летопишчев, где крај Перунова кипа ставља храм Св. Илије, и где Св. Илију тако рећи изједначује са Перуном, врло је значајан.

Изгледа да је Перун на Св. Илију натоварио сав терет свога незнабоштва. Питање је сад, да ли је црква утицала на ову замену или није. Неки аутори /L. Niederle: op. cit./ премда сумњају, не могу ипак и да потврде ову замену. Међутим, ако се сетимо дипломатије Цариграда у верској политици, јасно ће нам бити да је црква несумњиво утицала на то да се стара божанства замене хришћанским свецима и да се обичаји заодену у хришћанско рухо. Па не само источноправославна црква, него је и католичка црква утицала на овакве замене. Зар нам ову тврдњу, сем случаја Перуна и Св. Илије, не доказује и покушај да Световида прекрсте и замене Св. Видом; да Волоса замене Св. Власијем и Василијем; да град Јулин доведу у везу с Јулијем Цезарем? Зар није довољан доказ и то што су велики хришћански празници стављени у исто доба кад су биле велике свечаности словенских богова? Зар нам напокон не казује то и пример бога Вотана у Немаца, који је прекрштен и назван Св. Мартин? Овакви поступци, побожне лажи, лукавства и збрке имена /Л. Леже: op. cit./ нису ретка ствар код средњевековних калуђера и свештеника и источне и западне цркве. Према томе можемо посве слободно сматрати Св. Илију као директног наследника Перунова, па према томе и наследника свих његових својстава, а као таквог ћемо га одмах упознати и из наших народних песама.

По нашој Нар. песми Св. Илија је громобија; муња и стреле својина су других светаца. Илијин је гром, а он га својом властитом руком баца и њиме удара. Нар. песма вели: Проговара Св. Пантелија: "Удри громом громовник Илија – Удри огњем Огњена Марија – а ја ветром Св. Пантелија" – Ал говори Огњена Марија: – "Немој громом громовник Илија – ни ја огњем Огњена Марија". – Или: – "Из облака светац проговара: Огњем пали Огњена Марија – Стрелом стрељај Св. Пантелија – Громом удри Громовник Илија" – Или: "Не светкује петка ни недељу – ни Илију који громом бије – ни Марију која огњем пали".

Св. Илију спомиње наша Нар. песма и као кочијаша, који увек на гозби светаца седи на врх софре, баш као и Зевс у Грка. Јекавска Нар. песма (В. књ. II. 22.) пева: "Боже мили чуда великога – гледах чуда прије невиђена – у Павлову светом манастиру – постављени од злата столови – наврх софре громовник Илија..."

И Стари Словени мислили су да грми зато што се Перун вози на колима, баш као и индијски Pardžanja, /N. Nodilo, op. cit./ а и наш Св. Илија. Али Свети Илија је у моћи и да плуском пусти кишу, а исто тако и да затвори небо. У песми "Свеци благо деле" Св. Илија затвара седмера небеса, и удара печат на облаке, да не падне дажда из облака. Ова моћ припада Pardžanji, а по дугој етимологији корена речи – пер(у) било би то у Перуново својство. Колико се наша стара вера и наше незнабожачко доба до данас очувало показује нам једна наша нар. песма, где се најдубље незнабоштво титра с хришћанским именима, а која је важна и стога што спомиње небо као својину врховног бога, а Св. Илију зове кочијашем и даје му сем громава и стреле. Она гласи: Хвалила се звијезда Даница: – Оженићу сјајнога месеца – испросићу муњу од облака – окумићу Бога јединога – деверићу и Петра и Павла – старог свата Св. Јована – војводу Св. Николу – кочијаша Св. Илију. – Што се хвали звијезда Даница, – што се хвали то јој и Бог дао, – оженила сјајнога месеца – окумила Бога јединога – одевери и Петра и Павла – старог свата Св. Јована – војводу Св. Николу – кочијаша Св. Илију. – Стаде муња дијелити даре: *Даде Богу небеске висине* – Св. Петру петровске врућине – а Јовану леда и снијега – а Николи наводи слободу – *а Илији громове и стреле*.

У словачким народним песмама налазимо Перуна под именом Paroma, који опет као и Перун баца громове. Оне гласе: "Bouh Parom zaoblacom; – A vidi to nahnivany. Tresk!"

Zahrmi jej do čela – Hned iz deckem zkamenéla." (Ражљућен Бог Паром из облака, виде то, и наједанпут баци гром и она би одмах скамењена), или једна друга: "Za onijeg časov – Za starijeh Bohov – Za Boha Paroma" (У оно доба, у доба старих богова, у доба бога Парома).

Ваља нам нагласити још једну особину бога Перуна, која се јасно види из свих уговора које хроничари спомињу, а у којима се Словени увек заклињу богом својим Перуном. Перун громом сатире рушитеље уговореног мира и кривоклетнике на народном суду. То је разлог, што се уз сваку заклетву редовно спомиње име Перуново.

Неколико пута споменут је до сада *Огањ*. Руски споменици из XIV и XV и XVI века зову Сварожића огњем. У нашој Нар. песми налазимо редовно уз "громовника Илију" и његову сестру "Огњену Марију". Риг-веда божанство које би одговарало Огњеној Марији зове "Agnis", и значајно је то да Риг-веда прве по реду и најтоплије химне своје управља и шаље богу "Agnis-y".

И ако немамо изричних потврда, или бар не многобројних и детаљних, ипак држимо да је посве природно и да је у суштини саме ствари обожавање огња или ватре, и да је оно постојало и код Старих Словена. Ватре или кресови у очи Ђурђева, Ивана и Петрова дне, па у очи Лазарева суботе, јесу несумњиве потврде наведене тврдње, а заостаци тога култуса.

6. Световид

Божанство, о чијем је месту на Словенском Олимпу, и о чијим је особинама и својствима као и култусу, најмање потребно нагађати, јесте Световид. Но и ако Хелмолд Световида ставља нада све остале словенске богове, ипак је Световид у Аркони божанство секундарног карактера као и Триглав у Штетину или Сварожић у Ретри, /Helmold: Chron. Slav. I 52./ а као надбожанство могао је постојати само у Аркони и међу Балтичким Словенима. Могуће је да је Световид био познат у свим покрајинама словенским, које су биле близу покрајина Балтичких Словена.

Световидово првенство у Балтичким и њима суседним покрајинама није исто онаквог карактера, као на пример Зевсово код Грка, или Јупитерово код Римљана. Моћ Световидова оснива се на политичкој и економској надмоћности Рујна; на вештини и окретности његових свештеника у искоришћавању пророчишта његова. Онога часа, кад је дански краљ Валдемар уништио политичку надмоћност Арконе, кад ју је опљачкао, и кад Аркона није више, као пре, била трговачки центар Севера, нестало је и моћи Световидове.

Споменици о Световиду и његову култусу су многобројни и опширни у хроникама страних хроничара. Хелмолд, Сакс Граматик, па Книтлинг Зага и други споменици потанко описују Световида, његов храм, култус, па начин прорицања помоћу белог коња, њему посвећеног итд.

"Међу многобројним словенским боговима господари Световид (Zvantevith); бог земље Рујана. То је онај бог, чија су прорицања најизвеснија. Други богови су поред њега тек полу богови", /Helmold: Chron. Slav. I 52./ вели Хелмолд, а затим у истој хроници /Ibid, I 6./ казује нам и шта је подлога моћи Световидове: "Поносни су на само име *Св. Вита*, коме су и храм и кип са највећом почашћу посветили нарочито му приписујући првенство међу боговима. И све словенске провинције онде траже пророштва и годишње приносе откупе у жртвама... и дао је (Валдемар, дански краљ) направити онај стародревни кип Световидов који је штовало свако словенско племе."

Хелмолд и Сакс Граматик тврде да је име Световидово постало од Св. Вида, тј. од имена неког хришћанског калуђера из Корвеје. Чини се да Хелмолд и Сакс Граматик уз "најсјајније победе" и "најзначајнија пророштва" и тим довођењем у везу Световида и Св.

Вида, желе да објасне моћ Световидову, и да су га признавале све словенске покрајине за бога богова.

"... Св. Вита, кога ми признајемо божијим слугом, почели су Рујани даштују као бога, сачинивши му највећи кип, и служили су више створењу него творцу. Та празноверица је пак толико код Рујана преузела маха, да је Световид, бог рујанске земље задобио првенство између свих словенских божанстава, сјајнији по победама, значајнији по пророштвима. Зато још и за нашег доба, не само вагрински крај, него и све словенске покрајине су тамо сваке године шиљале *данак*, признајући га за бога богова." /Helmold: Chron. Slav. II 12./

Тај данак, који су, и ако не све словенске покрајине, ипак приличан број покрајина Балтичких Словена, слале храму и пророчишту Световидову, био је као што рекосмо уз политичку превласт Арконе темељ свемоћи Световидове.

Сакс Граматик нам врло јасно и потанко разлаже на који је начин постало име Световидово од Св. Вита корвејског.

"Бејаше на име градски кип нарочитом верском ревношћу грађана штован и слављен са честим службама суседа, али познат под лажним именом Св. Вита." /Saxon Gramm. Histor. Dan. pg. 661./ А даље Сакс наставља: "Када је цар Карло једном победио Рујане и кад им је заповеђено било да светог корвејског Вита, познатог са верских крвних жртава, у данцимаштују, пошто је умро победник (тј. Карло) желећи да поново потраже слободу, заменили су ропство са празноверицом, подигавши код куће кип, који су именом Св. Вита означили, почели су њему у почаст, презревши корвејске, сав откуп доносити, тврдећи да не морају слушати спољашњег Вита, када су задовољни са својим домаћим." /Saxon Gramm. Histor. Dan. pg. 828, 829./

Међутим, у овим тврдњама о пореклу Световидова имена нема ни трага истинитости, а види се из свега овога још једном, да се хришћански калуђери и свештеници нису ни мало устручавали од побожних лажи и превара овакве врсте, ако би им то у њиховим настојањима могло помоћи. Како је постало име Световидово, образложићемо на крају овог поглавља, кад буде реч о етимолошким тумачењима Световидова имена.

Нарочито поштовање према Световиду показивали су Словени на тај начин, што су годишње по једног хришћанина, кога су коцком одређивали, њему жртвовали. Исто онако као што су Руси, и остала словенска племена која су становала у данашњој средини Русије, обожавали Перунов храм, у коме је и на смрт осуђени био посве заштићен, тако су и Балтички Словени нарочито обожавали храм Световидов, не допуштајући да се олако куну у њему и не дозвољавајући чак ни у рату, да се било чим упрља приступ у храм. Пророчиште Световидово било је уистину врло познато, и Словени су са свију страна долазили у Аркону, да им се прориче а увек су том приликом по нешто доносили собом за жртву.

Колико је било огромно богатство Световидове ризнице види се из тога, што чак и трговци нису могли ни доћи ни трговати у овој земљи, ако нису претходно нешто скупље од своје робе Световиду жртвовали. Посве је онда природно, што се је дански краљ Валдемар полакомио на толико богатство, и напао на Рујан. У XII глави II своје књиге прича нам Хелмолд о овом нападају Валдемареу на Рујан, који се десио 1168. године. Валдемар освоји острво, а становници пристану на све што је он тражио, само да би се откупили. Краљ нареди да му се донесе кип Световидов: "Он (Световид) је би први међу свима словенским боговима, онај који је давао најславније победе, који је прорицао најизвеснија прорицања. Тако су виђали још у наше време не само Вагринце већ и све словенске области, како сваке године шаљу дарове на Рујан, називајући Световида богом над боговима. Код њих је краљ према свештенику у малом поштовању, јер свештеник

тумачи прорицања, чита судбину. Он зависи од судбине, а краљ и народ зависе од њега. Каткада они принашаху на жртву и по којег хришћанина, и тврђаху, да се боговима нарочито допада хришћанска крв. – Један део злата и сребра отетог од непријатеља сипаше се у Световидову ризницу." /Helmold: Chron. Slav. I 38./

Храм Световидов описује нам Сакс Граматик у детаље. У сред града" вели Сакс, "бејаше једно место, на коме се уздизаше један врло леп дрвени храм, поштован не само по величанствености његова култуса, него и по идолу, који у себи скриваше.

Спољашњост овога храма била је украшена дивним грубо обојеним дрворезом, који представља разне предмете." /Cf. Thietmar, Chron. VI. (Опис храма Редаријана)./ "У њ се улази само кроз једна врата. Око самога храма бејаше двострука ограда; спољна је ограда била покривена црвеним кровом, унутрашња је састављена из застора, које држе четири конца, а са спољном оградом се додириваше само кровом. У згради бејаше грдан идол, много већи него у природи; имађаше четири врата и четири главе, две спреда и две с леђа; и спреда и позади једна изгледа да гледа на десну, а дуга на леву страну. Брада је обријана, коса ошишана, као што носе Рујани; у десној руци држаше један рог справљен из разних метала; сваке године га свештеник пуни вином (или можда медовином); и по стању овога пића, он предсказиваше жетву те године. Лева рука држи један лук спуштен низ тело. Једна мантија покрива идолово тело и спушта се до ногу. Идол бејаше саграђен из разних дрвета и тако вешто спојених, да се саставак могао приметити тек после најтежег испитивања. Ноге се опираху о земљу, али се не види, како је за њу био утврђен."

"Поред идола" вели Сакс даље, "виде се: једна узда, седло и други разни знаци божанства.

Нарочито се дивљаху једном колосалном мачу, чија канија и балчак беху од сребра и врло значајно изрезани."

И велики празник Световидов описује нам врло лепо Сакс, а нарочито важно у овом следећем одсеку је то, да нас многе појединости подсећају на верске обреде са хришћанским свецима.

"Ево како се светковаше велики празник овога идола. Једанпут у години, кад се сабере летина, скупи се гомила народа испред храма, да принесу на жртву животињске главе, и сви учествују у овој великој религиозној гозби. Свештеник, који противно обичају земље носи браду и врло дугу косу, једини је имао право да уђе у светилиште. Дан пре те свечаности он је брижљиво очистио метлом сав храм, где он такође једини има право ући, пазећи добро, да не дише докле је ту. Кад му је требало да удише ваздуха, истрча на врата, да божанство не би било окужено додиром једнога човечијег даха."

"Сутра дан, кад се скупи свет пред вратима, жрец узме суд из идолових руку, и испитује: да ли се течност у суду смањила од раније обележенога знака. Ако јесте, онда он предсказује оскудицу, сиромаштво у производима у идућој години; у противном случају предсказује изобилност. По овим знацима он унапред обавештава, да ли ће бити мало или много користи од земаљских производа. Затим то пиће од прошле године проспе по ногама идоловим у виду преливања жртве, па напуни рог новим пићем. Одавши кипу поштовање, чинећи да му нуди да пије, почне онда од њега свечаним призивањем тражити свакојака добра за себе и за отаџбину, богатство и славу за грађане. Онда од једном прогута све оно што је било у суду, поново га напуни, па метне у десну идолову руку."

"После овога донесу пред кип један округао и као стас човечији висок колач, присут медом; свештеник зађе иза колача, и пита народ, да ли га виде. Ако одговоре да га виде, он изјави жељу: да га до године не виде. Ова жеља значи: не да жречева или народна срећа до године буде боља, већ да је догодишња жетва обилнија. Затим поздравља народ у име идола, опомене га, да остане постојан у својој побожности и у принашању жртава, а зато му обећава извесну награду у победи на суку и на мору."

"Остатак дана посвећен је гозби; једу месо животиња на жртву принесених. Оне их тада наведу и на неумереност. Ну на овим гозбама повредити умереност и трезвеност, значи учинити акт побожности. Сви људи и жене дају сваке године за култус богу по један новчић. Жрецу додељују трећину плена, као да је он допринео победи. За своју службу он има три стотине коња и толико коњаника. Све што се оружјем или крађом задобије, поверава се чувању свештеникову. Он прави заставе и украсе. Пљачку чуваху у сандуцима, у којима бејаше доста сребра и употребљене материје."

Према молбама Световиду да до године жетва буде боља, био би и Световид бог који чини да усев узрaste, плод узре, и да тако буде довољно хране човеку и животињи.

Као стуб вере Балтичких Словена, Световид је као и Дажбог бог сунца и светла. Али Световид даје свега у изобиљу само својим штоватељима, а за остале људе, а нарочито хришћане, он је грозни бог рата и пораза. За Словене држи он у десници драгоцени рог, пун слатког пића, за непријатеље Словена приправио је бритки мач. По народном веровању, узјашио би често Световид ноћу свога бељца, који је њему посвећен, да прогони душмане Словена. Кад се ујутро бељац у стаји пенио и уморан на земљу свалио, знало се, да је Световид на њему сву ноћ јахао. Световид, као што видесмо то из Саксова ставка, има четири главе, свака је окренута на по једну страну света тако да он све види. Ум његов надмашује сва времена; он познаје прошлост, садашњост и будућност, он је прави пророк. Свети бељац је оно биће по којем Световид будућност прориче, а свештеник тумачи.

Пророчанства Световидова вршила су се, вели Сакс, на овај начин: "Кад је реч: да ли треба или не треба предузимати какав рат, свештеници наместе испред храма троструки ред копаља. Затим вежу два копаља косо са шиљцима доле. Сад кад хоће да се крену у рат, најпре обаве свечане молитве, и свештеник доведе коња, да пређе преко копаља. Пође ли он сад при прескакању десном ногом, онда је срећан знак за исход рата; ако пође левом ногом, одмах се окане поласка. Исто тако раде и са походима на море и свима осталим предузећима."

Интересантно би било подвући неке сличности између култуса Световидова и нашег обичаја на Бадњак. Као год што се и Перуну и Световиду палила жртвена ватра од храстових дрва, тако ми још и данас палимо дан пре Божића храстов пањ, бадњак. На бадњак се сипа зрно жита или кукуруза, а на њега се меће воће (јабукe) па се све то пали, као да се некоме жртвује. У исти мах биће нам јасно откуд нам је обичај да се месе божићни колачи, и славски колачи уопште. Па и коледарска песма: "Да окупам коледо – младог бога коледо – и божића коледо" изгледа да више припада Световиду него нашем Божићу. Обичај да се неко сакрије иза колача и пита остале да ли га виде, како нам то описује Сакс, очувао се до данас. У Малој Русији спремају последње вече у години много колача за вечеру. Наместе их један на други пред домаћином на столу, и истерају децу на поље. Они се врате и питају: "Где је отац?" "Зар ме не видите децо?" – пита их он иза колача. – "Не оче". – На то отац – "Да Бог да, да увек тако буде, да имамо увек толико жита као вечерас." /Етнограф. експедиција у ј-з. Русију; грађу сабрао Чубински, I, III Петроград, 1872./

Приповиједају да се у Херцеговини милају на Божић с чесницама, тј. узму двојица чесницу, па је окрећу међу собом и пита један другог: "Милам лисе" (тј. помила ли се иза чеснице)? Онај му одговори: "Милаш мало". А онај први онда рече: "Сад мало, а до године ни мало" (тј. да роди жито добро, и да тако велика буде чесница да се ни мало не помила иза ње). /Вуков Речник под речју: милати се./

"И нема под небом варвара, који би горе мрзели хришћане и свештенике као Рујани," вели Хелмолд. Балтички Словени уопште, а напосе Рујани, били су помешали религију са политичком слободом својом, и веровали су да покрштење за њих значи и

губитак слободе. Отуд толика мржња према хришћанима и толика упорност у својој старој вери. Ма колико пута да су покрштавани Балтички Словени, веру хришћанску све дотле нису примили док нису били политички потпуно сломљени.

О уништењу Арконе и светилишта Световидова прича нам Сакс Граматик ово: "Краљ (дански) бејаше послао Есберна и Свена, да га (храм) разоре. Морали су узети гвожђе, и чувати се да кип при паду не пригњави кога, јер би тада незнабошци веровали да се њихов бог свети... Идол паде... Храм бејаше украшен пурпурном материјом, коју је влага тако искривила, да су од ње све комади отпадали. По зидовима храма беше и животињских рогова. Наједанпут спазише једнога злог духа, како утече из храма у облику једне црне животиње".

"Наредише становницима, да идол увежу конопцима и да га извуку из града. Али, услед каквог верског страха, они заповедише најамницима страним и заробљеницима, да оборе бога, мислећи, да је боље, да ова презрена лица изложе гњеви његовом. Веровали су да ће Њ. Величанство Бог, кога су тако дуго обожавали љуто казнити све оне, који се усуде на њ. дићи руке. Чули су се најразличнији жагори. Једни жаљаху, што се њихов бог тако вређа, други га исмејаваху. Најпоштенији, наравно, стиђаху се, што су се дали за тако дуги низ година заваравати тако грубим култусом. Идол би одвучен у поље, где га је грдна гомила света љубопитно посматрала. Кад би у вече, кувари га разлупаше исекоше у комаде, да њима ложе ватру. Рујани су затим морали предати и све благо, које беше посвећено Световиду..."

И тако је на тај начин као Перун тј. са концем око врата уништен и Световид, моћни бог Балтичких Словена.

Кад су се овако уништавали храмови и идоли словенских богова, није ни чудо, да нам се није ништа до данас сачувало и ако је било толико велелепних храмова, и толико златом и сребром украшених идола. Па ни комисија 1868. године, која је приликом хиљадугодишњице разорења Арконе установљена са задатком да испита острвске старине, није скоро ништа нашла. Ипак се тврди да је у цркви у Алткирхену кип, који се налази узидан у зиду, Световидов, али тај кип има само једну главу, док ми знамо да је Световид имао четири главе. Овде ваља споменути и идол нађен у Збруку, који скоро посве одговара опису Световидову по Саксу Граматику, и који је, премда му неки научњаци поричу аутентичност, ипак на сваки начин аутентичан.

Етимолошко тумачење имена Световида, још ће нам више расветлити функцију и појаву овог словенског бога. У погледу тврдње Хелмолда и Сакса Граматика о имену Световидову у вези са Св. Видом важно је то, да А. Бременски, на кога се сви касније хроничари, па и Хелмолд и Сакс, помало ослањају, ни речи не спомиње о неком Св. Виду из Корвеје и његову доласку на Рујан. Кад дакле велимо, да нема ни трага истинитости у тврдњи Хелмолда и Сакса, да је име Световидово постало од Св. Вида, ваља нам изложити етимологију речи, и показати њен прави постанак.

Кад би пристали уз тумачење Добровскога, који реч вит – доводи у везу с речју – витез, што значи херој, јунак, био би Световид свети јунак. /Г. Крек: *op. cit.*/ Ову своју тврдњу доказује Добровски извештајима, који нам Световида у истину и као јунака и бога рата описују. Не можемо се сложити ни са тумачењем Фаминичинија којему је Световид исто што и Света светлост, тј. реч -витъ – као светлост тумачи.

Никако се не може узети, да је Све[н]тъ овде узето у хришћанском смислу, јер не треба да заборавимо на имена – Све[н]топлѣкъ, Све[н]тослав, где би Све[н]т – имало куд и камо више смисла у значењу немачког – *heiling* – што значи јак, изванредан. Крек име Световидово тумачи као моћни дах. Реч – Све[н]то – тумачи он у значењу силан, јак; а – витъ – доводи у везу са словенским вѣ које у индијском гласи ва а значи (*flare*) дувати. Отуда је, вели Крек, настало старословенско вѣјати – вѣтръ у литванском *vejas*. Да је ово

тачно, мисли Крек да нам потврђују посве јасно извори, и то на оном месту, где се прича, да свештеник није смео да дахне у храму, него је морао да истрчи напоље, кад му је требало даха "да божанство не би било окужено додиром једног човечијег даха."

Луј Леже задржава први део речи – Svent и то тумачи као утицај хришћанства, а дуги део витъ представља корен – vit или – vet – мисли Леже, а тај корен vit – vet значи код њега – "реч". Према томе би по Лежеу Световид био света реч или бог који даје речи тј. савете људима.

Не би ли се име Световидово могло протумачити речју: – свет у значењу латинске речи – mundus, – а – вид кореном од глагола видети, пита се преводилац Лежеа, Р. Агатоновић.

Име Световид, вероватно је некада гласило – vsēto – vidъ (всѣто – видъ) што би значило од речи до речи – Sveto-vid – тј. онај који види "свет", дакле "све на свету", или боље "који зна за све на свету", и "познаје свет" (totum universum). Према томе би анализа Световидова имена гласила овако: всѣто – и – видъ.

Први део речи изводимо од старословенског заменичког придева всь, – вьси, вьсе што значи сав, сва, све. У нашем језику настала је метатеза гласова, и тако је постало од всь – наше сав. Тих метатеза гласова имаде доста у нашем језику. Тако на пример: могила – данас гомила; точак – котач; намастир – манастир; лажица – жлица итд.

Именица всѣтъ, или всѣта, која је настала од придева – всь – (сав) имала је да значи "све" (свеукупност, васиона, totum universum, das All). Други део речи (всѣто- вид) – вид доводимо у везу са индоевропском речју *-vid – што значи видети, пазити. Стари Словени су знање уистину и везивали за чуло вида тј. оно што видим то и знам. Тврдњу ову доказује реч "сведок". Ако је аналишемо, добићемо елементе: – с-вед-ок: у руском: с-вид-ѣтель ; у пољском: s'-wiad-ek. Све те речи у вези су са кореном вид, вѣд, што значи "знати". Од индоевропске речи *vid имамо санскртско: "vid" што значи зналац, знајући. У старогрчком исти корен речи Fid (у висини превоја) "oida" значи знам, а (у средини превоја) eidon значи видех; у готском wittan значи *видети* и *знати*.

Реч Вьсѣто - вид означава, дакле, онога који зна свет (целокупност), који познаје свемир (totum universum). Световид је баш оваквим и приказиван, са четири главе, а свака глава била му је окренута на другу страну света.

У старословенском језику обична је ствар, да се именице изводе од придева са наставком -та- на пример: висо - та (висина), долго - та (дужина) и т.д. На тај је начин вероватно настала и именица всѣта, што значи totum universum, а од придева всь. Да се оно "ѣ" развило од полугласа "ъ" иза "с", није немогуће, јер у старословенском језику имамо и придев вьс-акъ и вьсѣкъ а значи и прво и друго "свако". Разлог да се та реч није одржала до данас лежи у томе, што је у старословенском језику постојала и реч: свѣтъ - која значи: - светлост. Услед метатезе гласова која се врло лако извела између речи вьсѣтъ или вьсѣта, и речи: свѣтъ, ове су се речи измешале, и на тај начин се изгубио траг речи вьсѣтъ и осећање за њу као самосталну реч.

Ова етимологија речи, обухвата сва својства бога Световида, која су хроничари у својим делима споменули.

7. Волос – Велес

Још ни до данас није наука коначно утврдила да ли је Велес – Волос скотји бог тј. бог животиња, како вели Нестор, или је он једнооки див и бог Сунца, или пак бог подземног света – ђаво.

Срезњевски је први доказивао да Велес – Волос није и не може бити бог животиња и стада, него да је он бог Сунца и вегетације. Ербен доводи Велеса у везу са адјективом

велиј – великъ а документује ово тврђење тиме, што вели да су Руси овога бога представљали као једног дива.

Миклошић /Fr. Miklosish: Etymologisches Wörterbuch, Wien 1886./ међутим, држи да је Велес бог стада и мисли да је Велес и његов култус пренет из Грчке од Св. Блазиоса успркос гласовних потешкоћа код те тврдње.

Нестор и сва друга руска врела спомињу нам Велеса увек одмах иза Перуна, а при заклетвама спомиње се само име Перуново и Велесово. Питање је сад, да ли је могуће да су Словени једног бога животиња стављали одмах до моћног Перуна, и да су се њим редовно заклињали?

Лежеова претпоставка да је додатак "скоти бог" крај Велесова имена можда само један погрдни атрибут пун ругла и презрења, дакле нешто што би могло значити бога простака и глупака, (јер руска реч скољ има то двојако значење), врло је вероватна. И није то једини случај да хроничари говоре о Словенима и њиховој вери са презрењем. Сетимо се само оне Саксове ироније, кад прича о уништењу Световидова храма и идола, и вели подругљиво: "Његово Величанство Бог..."; па затим и многих других погрдних епитета и атрибута, које хришћански хроничари придодају непокрштеним Словенима.

Што се тиче довођења Волосова имена у везу са именом Св. Блазиоса из Цезарије у Кападокији, који се нарочито шутије у Бугарској, а сматра се заштитником стоке, очито је да се ту ради о замени имена и својстава, на основу сличности имена, а можда и својстава, која су хришћански калуђери искористили.

Ова замена исто је онаквог карактера као и она Световида и Св. Вида или града Јулина и Јулија Цезара, и као многе друге.

Неки научењаци мисле да је име Велесово настало од стар. облика Velnas, Velnias, па држе да се Велес и развијао под утицајем нордијског демона Volsi. /L. Niederle: op. cit./

Сем Нестора чувени грчки споменик "Путовање Мајке Божје кроз пакао" спомиње Волоса заједно са Тројаном, Хорзом и Перуном; спомиње га и "Слово о полку Игореву".

Интересантно је међутим, то, да Волос у писаним чешким споменицима XV и XVI века не значи више неко нарочито божанство, него сатану. Једна беседа из 1471. године вели: "Оставимо те грехе код Велеса". Неки писац из XIV века познати под именом Ткадлачек пише: "Какав за дух, који га је Велес надражио против мене?" Чешки преводилац књиге Исуса сина Сирахова од Г. Хуберина место које је Т. Решел из XVI века превео: "Један човек жељаше да му жена постане дивља гуска, да утекне преко мора, и да се више никада не враћа", преводи: "да жена постане дивља гуска, и да одлети некуда преко мора к Велесу".

На другу страну, Велес се сматра за бога Сунца а као такав и за бога вегетације. У прилог овог тврђења иде нам забелешка Афанасијева из руске фолклористике. Ево шта бива у тренутку кад се приступа жетви, вели Афанасијев: Један жетелац мора бити женско, узме једну прегршт класја и веже. Ова је прегршт свега. Не сме нико да је дирне. То се зове: "Везати браду Волосову или Перунову". Ова Волосова брада штити жетву од свију зала. Зову је још и Илијина брада или брада св. Николе или Перунова брада.

Велес – Волос јесте дакле словенски бог, који је могао да има свако од ових трију својстава.

Ако ћемо се обазирати на фолклор, тада ћемо добити Велеса као бога Сунца и плодности. Познији споменици нам га дају као господара подземног света, док нам његов хришћански наследник св. Блазије, код уса св. Василије, уз Нестора казују, да је Волос бог стада и све стоке.

У прилог првог својства Велесовог, била би опаска, да је он свагда међу првим боговима, али ми знамо да су се Словени бавили и сточарством, па је лако могуће, да је

поштовање према једном богу који штити стоку било исто толико, колико и поштовање према богу који штити усеве.

Друго својство Велесово, могло би се доказивати уз споменике и називом месеца октобра – велезуменис, који се сматра за месец мртвих, па затим сличношћу имена Волосова и злог демона нордијског Волзиа. Али не могуће је опет, да је Велес, као бог подземног света, дакле ђаво, могао бити претходник св. Блазија или св. Василија који се слави као заштитник стоке. Само сличност имена између Волоса и Блазијуса није могла бити довољна, па да хришћански мисионари једног незнабожачког бога пакла замене св. Блазијем, и да му даду, уместо пакла, заштиту над стоком. Хришћански мисионари су сем сличности имена, морали имати још какво својство заједничко Велесу и Блазију, и тек су тада утицали на ту замену.

Св. Илија је наследник готово свих својстава Перунових, па и св. Блазије, ако је наследник Волосов, морао је наследити и својства Волосова. У Русији се икона св. Василија унесе у шталу, ако се стока поболе и верује се да ће стока од тога после оздравити.

Тврдњи овој не смета ни то што се држи да је Велес – велет – борац, и да од њега потиче св. Влахо, борац и заштитник Дубровника, јер знамо да је сваки словенски бог пре свега борац и бранич краја у коме га највишештују.

8. Триглав

Највише штовани бог Поморана, коме су у главним градовима Поморја у Штетину и Волину били посвећени главни храмови, назива животопис Отона Бамбершког Триглавом.

Сличност између Триглава и Световида наводи нас на помисао, да је можда Триглав исто што и Световид, само на другом месту и под другим именом, и да је он у најбољем случају само трансформација имена и својстава Световидових.

И ако признајемо сличност између Световида и Триглава, ипак се не можемо сложити с тврдњом да је Триглав и Световид један те исти бог, /Л. Леже: *op. cit.*/ само ради те сличности; јер има заједничких црта код свих словенских богова (на пример она да су сви словенски богови уз друга својства и богови рата, браниоци крајева у којима сештују).

Споменици бога Триглава су чести и прилично прецизни. Ебо нам жели дати тачна објашњења о постанку имена Триглавова кад вели: "Штетин... бејаше уоколо затворен трима брдима, од којих је средње, које је и највише, посвећено паганском богу Триглаву, а имало је и Триглавов кип, коме су очи и уста била покривена златним завезом; свештеници тога идола тумаче, да зато њихов највиши бог има три главе, јер влада трима краљевствима тј. небом, земљом и паклом, а очи и уста да покрива завезом зато, јер се претвара као да неће да види и сазна за грехе људи." /Ebbo 64./

Овај ставак Ебов врло је значајан сем тога што нам карактерише Триглава и зато, што он побија Титмара (I. 7.), кад овај вели да се код Словена све свршава смрћу, па нам даје посве противну слику о загробном животу код Словена.

Адам Бременски мисли да је име Триглава дошло отуд што је острво Волин троугласто. "Тамо се", вели Адам Бременски, "на Волину може видети Нептун са тројаком природом, јер три мора оплачу ово острво". /Ad. II 10./

Идол Триглавов би је врло мален, и док нам за остале идоле причају хроничари, да су били као дивови, и да су их једва четири вола могла с места покренути, дотле Сефрид за идол Триглавов вели да је био врло мален и сав посребрен (cap. 106.)

Ебо, међутим, за Волински идол Триглавов каже да је би златом превучен (с. 55.)

Херборд нам опширно описује уништење Штетинских идола Триглавових. Он вели, да је владика Отон, – уз помоћ народа који се разочарао што се богови не бране те је и сам рушио кипове и храмове – послао три главе идола Триглавових у Рим, да њим, посведочи са покрштење Словена (II. 32)

Али у Волину свештеници Триглавови остадоше верни култусу идола, и ако се читав град покрестио. Они се повукоше у села: "И како /Ebbo II 13./ је Отон био разорио храмове и уништио кипове боговске, они однеше ван ове области један златан кип Триглава, који бејаше њихов главни бог. Повере га чувању једне удовице, која живљаше у једном сеоцету, где се ово драгоцено благо тешко могаше пронаћи. Удовица увије идол у хаљине, изврати рупу у стаблу једнога врло дебелог дрвета, и ту сакри ову светињу тако, да се није могла ни видети ни дотаћи. Оставила је само један мали отвор, кроз који незнабошци могаху принети жртву и понуде. И нико к њему не прилажаше, осим онога који приноси жртву. Отон дозна за овај идол. Побоја се, да после његова одласка он допринесе, да се народ још неучвршћен у хришћанској вери врати паганизму; те потражи начина да га се лукавством дочепа. Да су незнабожачки свештеници случајно дознали за његову намеру, можда би били сакрили свој паладијум у какво још неприступније место. Ову деликатну мисију повери владика неком своме другу Херману. То беше вешт човек, који разумеваше и урођенички језик. Он му нареди, да се преобуче у словенско рухо, па да оде к удовици, као да жели Триглаву принети жртву. Херман послуша: Исприча удовици, да је недавно избегао једну страховиту буру захваљујући једино Триглавој заштити, и зато хоће да му принесе жртву. Удовица му покаже свето дрво и рупу, где може ставити своје понуде, препоручујући му да ником не казује то место, ако мисли на свој живот. Он уђе у једну тајанствену ограду, баци кроз онај отвор један сребрни новац, тако да се могао чути његов звек, те да се верује, да је заиста принео жртву; по том га опет извуче. Па да би показао све своје презрење према Триглаву, он му баци, уместо жртве, један велики испљувак. Затим прегледа свуда, не би ли могао дићи идол. Али он беше тако добро у стаблу затворен, да га беше немогуће извадити. Гледајући око себе опази Триглавово седло обешено о ограду. Било је врло старо и потпуно неупотребљиво. Диже га и сакри, па га после однесе као доказ оних напора, које је учинио да се дочепа идола". За историју овог скупоченог идола знамо још и то да је касније владика Отон скупио главаре и кнезове словенске и заклињао их да се окане жртвовања Триглаву, али све је то било без успеха.

Сви идоли Триглавови, веле хроничари, одликовали су се изванредном изразом резбарије.

Триглав је, као и Световид, добар пророк, и он своју вољу показује људима, помоћу њему посвећеног црног коња. И Триглавов вранац као и Световидов бељац ништа не ради. Нико не сме да га се дотакне, сем четири жреца, који га пазе и тимаре. По један жрец увек иде за њим. Он има своје свето седло украшено сребром и златом, и но је висило увек крај његова кипа у храму његову. Триглав се сматрао за врло склона човеку. Начин прорицања Триглавовим вранцем разликује се од начина по коме Световидов бељац прориче.

"Кад је требало предузети неки сухоземни поход, положи најпре на земљу девет нових копаља, на један лакат даљине један од другог. Свештеник онда доведе заузданог и оседланог коња, држи га за узду, тера га да трипут у оба правца пређе преко копаља. Ако при том прелажењу не дотакне ни једно копље, онда је прескакање срећно и поход би се предузимао. У противном случају одустајали су од намере." /Nerbord II 35./

Триглав је као и богови са Рујна и Ретре, и као сви словенски богови пре свега бог рата. Неки научењаци /L. Niederle: op. cit. pg. 149-150./ мисле да је Триглав вероватно подмлађена форма старог пансловенског божанства. Он је затим и онај који облачи поља травом и даје свега поклоницима својим. У овом последњем његовом својству даје га

Сефрид у исти мах кад прича о последњем покушају незнабожачких жреца Триглавових да побуне народ против владике Отона. Тај ставак Сефридов гласи: "Жрец који је служио идолу у Велегошћу, прича Отон, наумио је подићи народ на хришћанске проповеднике, обукао се у своје свето бело одело, и сакривши се у жбуње, поче плашити сељака који је био пошао у град на трг. "Стани, човече, и чуј речи моје", рече му он, "ја сам бог твој, ја сам тај који облачим поља травом а шуме лишћем; плодови земље и дрвећа и стада, и све што служи човеку, све је то у мојој власти, то дајем поклонцима својим, а то имам од противника мојих. Кажи народу у Велегошћу да не прима туђега бога." /Sefr.. 129./

9. Стрибог

Ово божанство спомиње се у Несторовој хроници /Chron Nest. с. XXXVIII pg. 46, 27./ увек уз Перуново и Дажбогово име. Сем Нестора спомиње Стрибога и еп "Слово о полку Игореву" /Ed. N. Potrebna pg. 39-36./ у ставку који гласи: "Се вѣтри, Стрибожи внуци вејутъ с морја стрелами" што значи "Ето ветрови, Стрибогови унуци дувају с мора стрелама."

Из овог маленог броја споменика, посве нам је јасна функција овог словенског бога. Према Јагићевој етимологији Стрибога, чије име он доводи у везу са глаголом (стърѣти) стѣрѣти, литванско styrieti, немачко starr, steif sein, erstarren укрутити, се очврснути, заледити се, био би Стрибог и бог мраза.

Међутим је, чини се, куд и камо вероватније довести Стрибога у везу са индоевропским коренима речи *sreu (то је тако звана средина превоја, а низина је *sreu, која значи струјање, течење, ток. Отуд у санскрту sravas, што значи река; у готском stroun, што значи струја, река, бура; у немачком Sturm што значи бура и Strom значи струја, река; у литавском strava што значи тече и strauts што значи набујали поток од кише; напokon и наша реч струја, која означава реку; а у старословенском језику струја значи струјање, ток воде.

У црквеним стихирама се пева на Богојављење на пример: "и својихъ водъ возвращајетъ струји" што значи "и враћа ток својих вода;" или "струји освятилъ јеси Јорданския", што значи и "осветио си воду Јорданску". У Бугарској има река десно од Рил-планине и зове се Струма; стари Грци су је звали stry-mon. Реч је ова свакако словенског порекла. Северне хладне ветрове, који су дували од те реке Струме, Грци су звали "Стримонски ветар" (Strimonios anemos).

Међутим, оно "т" које се налази у нашој речи "струја" и другим наведеним индоевропским речима, јавило се по гласовном закону, по коме се у почетку речи између сибиланта и "р" умеће "т" или "д" на пример у речи "здрав" итд. Реч – стру – значи комешање струјање и биће вероватно ономотопејског постанка. То струјање може бити и у води и у ваздуху; у ваздуху се јавља као ветар и бура.

Пошто су Стари Словени живели баш у таквим крајевима где је било у изобиљу хладних ветрова, тај бог добио је име бог струје, бог хладних ветрова или Стрибог.

Крек /G. Krek: op. cit. pg. 410./ сматра Стрибога богом буре и невремена.

10. Симаргл

Име овога божанства различито је забележено: Нестор га бележи раздвојено на Симъ и Рьглъ, док га касније споменици бележе као Семорьглъ. Шафарик /Safarik: Slovenskij Starožitnosti" II изд. Праг, 1863./ га међутим, назива. На сваки начин је Симаргл био бог локалног карактера, а тврдња, да Симаргл у опште не припада словенском

Пантеону, код толиких веродостојних споменика, и сувише је смела. /Л. Леже: *op. cit.* pg. 124./

Самим именом врло је тешко одредити својство овога словенског божанства, и то тим пре, што му је и име различито забележено. Извори нам опет сем забелешке његова имена ништа више о њему не кажују. Сва нагађања словенских митолога о функцијама овога божанства су само хипотезе. Ипак је тврдња Лежеова, да се етимологијом имена Симарглова, па било да се чита заједно или раздвојено, не добија на словенском језику никакав смисао, и да је овде реч о неком страном божанству, неоснована. Леже зато ипак тумачи "на своју одговорност" Симарагла као Седмороглав тј. као бога са седам глава. Доводило се име Симарглово у везу са једним текстом из Библије који гласи: "Сваки је народ створио себи богове. Људи Гутини створише Нергала; људи Хаматини начинише Асхила". Н. Геденов, а с њим и Јагић, виде у Симарглу покварено грчко: *Sem Herakles*. Биеловски је на сваки начин погрешно, кад сматра Симаргла за неку замену Сварога.

Не би ли можда етимологија коју ћемо кушати да изведемо била добра?!

Реч Симар'гл или Симар'гль анализираћемо на Сима – и – р'гль – како их и споменици често наводе. Други део речи р'гль доводимо у везу са кореном р'г, р'ы- а то је наш глагол рг-ати или као композит изргати. У нас се често чује придев изрган у значењу израђен, искидан. Тако се на пример каже: "изрго се од рада". Тај глагол ргати значи управо кидати (у нас се чује још и глагол гурнути: то је тај исти глагол: ргнути – гурнути – гурнути).

Значење ргати (кидати) може да се прошири и на глагол терати, гонити. Има у нас реч "рога" што значи откинут комад дрвета, колац, батина (везује се стоци за ноге да се не разбеже). Реч р'гль раставили бисмо на р'г-л'ъ; наставак – л'ъ је нешто обично у старосл. јез. на пример: пек-л'ъ, што значи пакао. Р'гль би дакле значило терање, кидање, гоњење, одбијање (гонилац – одбијач). Ако сад са овим значењем другог дела речи размотримо реч "Сима – р'гль ", добили би смо Симаргла као онога који гони Сима. Ако међутим, узмемо Шафарикову забелешку тога божанства тј. Зима – р'гль, добићемо онога који гони Зиму, студен. Сима – р'гль би према томе био бог који гони и тера зиму, дакле бог Зимогоња.

Овај тумач чини се близак истини, и даје нам уједно и поближе одређење бога Симаргла и његове функције на словенском Олимпу.

11. Мокоша

Међу осталим боговима чије идоле подиже Владимир налази се и Мокоша. Нестор Мокошу редовно спомиње уз остала божанства. Веселовски име Мокоше налази под именом једног лица које игра улогу врачаре. /Веселовски: *Журн, Минист. Нар. Просв.* 1889./ Свештеник пита неку жену при исповести: "Ниси ишла к Мокоши?" Име Мокуше сачувало се до данас у фолклористици сев. Русије и означава једну жену, која се јавља за време великог поста, обилази куће и надгледа прелеје.

Ако се окреће чекрк у Руса на северу, па зашкрипи они веле да то Мокуша преде. Ако пак неко неострижено јагње изгуби вуне, вели се да га је Мокуша остригла. Крај маказа се и ноћу оставља прамен вуне као понуда Мокуши. /Вајсов Коментар Слова о полку Игореву, цитира Веселовски I с./

И ако Крек оспорава тачност Јагићеве претпоставке и вели да је Мокоша превод грчког "malakia", ипак изгледа да Јагић није погрешно, кад је сматрао Мокошу као зло божанство, које наводи на Онанов грех.

Кип Мокоше, како га приказује Vollmer, /Vollmer, op. cit./ и ако не знамо на основу чега, који је представљен као страшна наказа, састављена од различитих делова телеса разних животиња, носи знаке озбиљне вероватности.

Име Мокоше могло би доћи можда од грчке речи *mogosoī* што значи мука, невоље. Много је вероватнија етимологија анализиране речи на Мокош. *Мок* би био корен речи а – ош – наставак, како у наших имена Милош, Урош, Првош, итд. те није тако незгодан каквим га сматра Леже. Корен *Мок* требао би да значи ружан, гадан; с тим кореном долазе у везу наше речи *мок-ар*, *мок-рина*. Божанство Мокоше би дакле значило божанство ругобе, а имало је ваљда да подсети на човека са сасвим страстима, које су симболички те разне животиње, из којих је кип био састављен, представљале.

12. Радгост

Радгост је словенски бог, о коме је врло тешко са сигурношћу говорити; и ако има доста споменика о њему.

И његово је име као и Волосово и Симарглово различито забележено. У егзистенцију Радгоста као бога сумњали су научењаци (Brückner) вероватно зато што је још Титмар мислио да је име Радгост, име једног града, а не словенског бога; затим је Радгост признат као божанство према мишљењу Адама Бременског (Kruse, Lisch, Bernar); напослетку су научењаци изједначивали Радгоста са Сварожићем (Niederle, Гиљфердинг) свакако из тога разлога, што су изгледа и Титмар и А. Бременски описивали једног те истог бога; Титмар под именом Сварожића (Zuarasici) а А. Бременски под именом Радгоста (Radigost).

Да би ово размимоилажење Титмара а А. Бременског донекле изгладио, Гилфердинг тврди, да је Титмар о Радгосту причао по чувењу.

Познато светилиште бога Радгоста налазило се у граду Радигошћу, у земљи Љутића а племену Ратара. Град Радигошће добио је то своје име свакако по имену бога Радгоста.

Титмар нам о Радгостову храму и боговима у њему опширно прича: "У унутрашњост (велелепнога храма Радгостова) стоје кипови богова вешто руком израђени; на свакоме је урезано име његово; на глави су им шлемови, покривени су оклопима те изгледају страшни. Први од њих зове се Сварожић; сви га незнабошциштују и клањају му се више него осталим боговима. Овде се чувају и заставе, и износе се из ових светилишта само у случају ратнога похода. Тада њих носе пешаци.

Ради чувања овога блага и храма постављени су нарочити жреци, који, кад се народ скупи у храм да жртвује идолима, и (умилостиви) ублажи њихов гнев, једини имају права да седе, док остали народ стоји; жреци редом нешто за се гунђају и у страну раскопавају прстом земљу, да би тако испитали судбину и прорекли неизвесност. Кад то сврше, онда зеленом травом покрију једнога коња, који се сматра као највећи у целој земљи, и са пијететом и молитвом га воде да пређе лагано између двају за земљу утврђених копаља; тим богом надахнутим, коњем поново би гатали оно што су први пут већ били изгатали; и ако би се и по други пут прорекло оно исто што и први пут, тада испуњавају наумљено дело; у противном случају ожалостени народ одриче се свога предузећа. Они од најранијих старина проповедаху још и ову заблуду: вероваху, да ако им прети каква дуга и страшна побуна, тада изађе из мора један вепар, који има два дуга зуба као браниче и ваља се по таласима, крећући их уз једно страховито шуштање.

Колико год срезова има у овом крају, толико има и жреца и храмова сатаниних, који неверници обожавају. Ну град, о коме сада говорих, заузима прво место. Полазећи у рат њега поздрављају, а и кад се кући враћају са срећног похода, њему доносе сву пљачку. Ждребом или помоћу коњског гатања, они се брижљиво извештавају и о најужуднијој

жртви, коју свештеници морају поднети боговима. Људска крв, а и крв домаћих животиња, умирује њихово највеће беснило." /Титмар VI 23./

Чудно је у овом ставку, уз друге ствари то, да Титмар у Радгоставу храму не налази на првом месту Радгоста него Сварожића. По трећи пут налазимо гатање помоћу коња, а начин гатања је опет посве другачији него онај код Световида и Триглава.

Адам Бременски вели нам о Радгосту: "Од словенских народа, који станују између Лабe и Одре, најсилнији су Ретаријани. Њихов најмногoљуднији град јесте Ретра, који је у исто доба и седиште идолопоклонства. У њему има један храм сатани посвећен, чији је кнез Радигост. Његов је идол од злата, а постеља од пурпура. Град има девет вратница; од свуда је опкољен дубоким језером; прелази се преко једног дрвеног моста, који је допуштен само онима, који долазе ради принашања жртве, или да питају пророштво за савет. Од овога храма до Хамбурга има, веле, четири дана хода." /А. Бременски, II 18./ Овоме богу Радгосту, прича даље Адам Бременски, принет је на жртву и владика Јован, кад, поставши заробљеником Ретаријана, није хтео да се одрече своје вере.

Хелмолд /Helmold 1, 2 – 23./ нам такође спомиње бога Радгоста, и то причајући о једној борби између племена Љутића и Ретаријана "који услед старине свога града и гласовитог храма, где се показује Радгостов идол, тврђаху, да су они најплеменитији, јер их походе сва остала словенска племена због питања пророштва, и ради приношења годишњих жртава".

Један споменик о Радгосту имамо и из XVIII века. Стредовски /*Sacra Moraviae historia*, Салцбург, 1710./ у свом делу "*Moravia Sacra*" вели да брдо Радхост у Моравској дугује своје име неком идолу Радгоста, па вели даље: "Беше на том брду један храм Радгоста (Radhosta). Некада незнабошци слављаху ту, првих дана после летње солстиције, празник посвећен богу. Данас још на тај брег долазе у великом броју верни из парохије Нochnjald-а, Рожнова и Фридека, па чак и оближњи Словаци из Угарске; и по једном врло старом обичају, не мешајући у осталом никакву сујеверицу, они се ту одају задовољству пића и игре".

Име Радгостово сачувало нам се и у особним именима. Тако Миклошић тврди да је у Крањској око 975. год. живео један Словенац који се звао Радагост; у нас постоји име Милогост, у Чеха Nostirád, а у Галицији село Radgoszcs. Mater Verborum упоређује Радгоста са Меркуром.

13. Тројан

Кад је реч о богу Тројану, по неким старијим споменицима, или демону (цару) Тројану по нашој народној причи, одмах се сећамо и славног римског цара Трајана, чија се успомена до данас живо одржала у Румунији, Русији, Бугарској и нашој држави.

Споменици имена Трајанова нису ретки. У Кијевској губернији показује се и данас Тројанов вал (бедем); у Румунији: Valul lui Трајан, (Тројанов шанац); masa lui Трајан (Трајанов сто стена), pratul lui Трајан (Тројанова ливада); у Бугарској: Тројанов друм, кога Турци зову Трајан јол; напoкoн у нашој држави се у Мостару један мост зове Трајанов мост; у Далмацији рушевине града Вигрум-а зову се Трајанов замак; рушевине неког старог града крај Н. Пазара такође се зову Тројановим именом, на концу Трајанова табла и остаци на Дунаву, и град Кулина порушен у средњем веку такође носи име Тројаново. /Леже стр. 132-33./

Наша народна приповетка опширно прича о Тројану.

Тешко је рећи да је Тројан бог или демон словенски, нешто посве друго од римског цара Трајана, и зато се у овом случају морамо сложити с Јагићем, да је име Тројаново постало од имена римског цара Трајана.

Сећање на римског цара Трајана без сумње је било очувано на Балканском полуострву и доњем Дунаву, у доба кад су Словени дошли на Балкан.

Многобројни градови дуж Дунава и Саве, па затим многи путеви, мостови, кланци итд. све се то везивало за име Трајаново.

Те градове или војничка утврђења, која су била у рушевинама, легло "змија и јакрепа", обилазио је народ и плашио их се, верујући да су пуни злих демона, и да су шта више те рушевине и њихово стално седиште. А како су сви ти порушени градови носили Трајаново име, то је онда створен и један нов демон, који је касније задобио место међу првима, а који се назвао Тројаном.

У позније време је народ сваки стари разрушени град, ма он и не био из доба цара Трајана, назвао Тројановим, али сад не више по цару Трајану, него по демону Тројану, јер је веровао да у сваком старом граду станује и живи Тројан.

Старији споменици нам сем имена Трајана, не дају никаквих детаљнијих података о њему. Једино и готово све што о Тројановим својствима имамо, то је оно, што нам наша народна приповетка о њему прича.

Споменик "Откриће Свете Марије божје у паклу" из XII века казује нам да су Трајан, Хорз, Велес и Перун били људи; а "Апокалипсис апостола", апокриф из XVI века, вели исто тако да су Трајан, Перун и Хорз били људи, а томе додаје још и то, да је Перун живео код Грка, Хорз на Кипру, а Трајан у Риму као цар римски. /Л. Леже, стр. 131./

Оба ова споменика хоће, изгледа, да докажу то, да су Словени обичне људе дивинизирали и обожавали; али сем ова два споменика, ниједан од многобројних других, не говоре нам ништа о овој особини Словена.

"Слово о полку Игореву" нам сем тога, што Русију зове земљом Тројановом, такође не даје никакве друге детаље о овом богу.

Вуков Речник и Милићевићева "Кнежевина Србија", дају нам једини детаљан опис Тројана и његових својстава, онако, како је народ та својства Тројанова од данас сачувао.

На планини Церу, у околини Шапца, у близини Тројанова града, живљаше неко лице под тим именом, вели Вук у Речнику.

Сваке ноћи иђаше он у Срем код какве жене или девојке. Бојаше се сунчаних зракова, да га не спрже, и зато од драгане одлажаше пре сунца. Кад дође код своје драге, даду коњима зоби; а кад они поједу зоб, и петао запева, он се одмах враћа у свој замак. Једне ноћи брат или муж једне његове драгане метну у зобнице коњима песка место овца, па посече језик свима петловима, да га певањем не пробуде. Кад цар помисли да је време да иде запита свога слугу да ли су коњи појели зоб. Слуга одговори да нису, а петлови не могаху певати, те се тако Тројан одоцни код своје драге. Најзад видећи у чему је ствар, уседне на свога коња и појури замку. Сунце га стиже на путу; он се сакрије под један пласт сена; ну дођоше волови и растурише сено, те тако Тројана дохвати сунце и спржи. /Л. Леже, стр. 134-135./

Милићевић у својој "Кнежевини Србији" ову причу, овако прича: "У једном замку на планини Церу живљаше цар Тројан. Имађаше три главе. Једна гуташе људе, друга животиње, а трећа рибе. Дању борављаше у своме замку на Церу, а ноћу у Ширину на Сави. Народу се није допадао овај начин живота, те оде и потужи се св. Димитрију, једном од Тројанових слугу, и замоли га, да упита свога господара: чега се он боји: "Бојим се само сунца" одговори Тројан. Дознавши то св. Димитрије да коњима пуне зобнице песка место јечма, а људима закаже, да сваки својим петловима повади језике, да не би певањем објавили Тројанову зору. То њега омете, те се задоцни и сунце га ухвати. Он се зарије под

пласт сена; али дође бик те преврне сено и он се растопи. – Прича даље вели, да је Тројан у том бегану оглувео у селу Глушци, изгубио табане близу села Табановци, ослепио поред села Слеччевић, изгубио штит поред села Штитари, а највећа му се несрећа десила близу села Десића." /Л Леже, стр. 134-135./

Онде где се у првој (Вуковој) причи казује, да Тројан иде сваке ноћи код какве жене или девојке, имамо појаву божанства, које се јавља у људском облику, зато да би задовољило своје еротичне прохтеве са смртним женама; случај врло чест у религијама многих народа. /Др В. Чајкановић: Студија из религије и Фолклора, Етногр. Зборник XXXIV изд. Акад. Београд, 1924./

Није случајно ни то да баш волови (у првој причи) и бик (у другој) растурују сено, и тиме коначно уништавају тог злог демона који гута људе животиње и рибе. Народ свакако верује у овом случају, да је у тим воловима и бику инкарнирано какво добро божанство. Наш народ верује да су во, петао, змија и вук животиње, у које се врло често претварају поједина божанства или демони.

Да се опет жене и девојке без отпора чак и врло радо подају Тројану има опет свог дубљег разлога. Ту се ради о породу. Најбољи јунаци, по веровању нашег народа, потичу од таквих демона као што је Тројан, затим од Змајева или Вила.

"Што год има Србина јунака
Свакога су одгојиле виле
Многога су змајеви родили"

вели наша народна песма "Милош Обилић змајски син." /Др В. Чајкановић, Студ. из Рел. и Фолкл./

14. Руђевид – Геровид (Јаревид) – Поревид

Ова три словенска бога врло су мало или ни мало до данас објашњена. Они се обично тек узгредно спомињу, као да су богови тек од секундарне важности.

Истина ови су богови локални, али се зато они у местима у којима се обожавају славе, са великим поштовањем и нарочитим церемонијама.

Тиме што се завршавају наставком – вид – дакле као и Световид, мислили су неки научењаци, да се ови богови варијанти Световидови. /Леже, *op. cit.*/

Уза све то што нам Сакс Граматик прича о идолу Руђевида, који се обожавао у Карентини, ми ипак не знамо својства овога словенскога бога. Знамо, међутим, само толико да је идол његов имао 7 глава и 8 мачева; 7 око паса а осми у десној руци. Најважније из свега Саксова излагања је то, што Сакс упоређује Руђевида са Марсом. По овоме би Руђевид био специјално бог рата.

Али нам и за Геровида (Herovith) биографи Отон Бамбершког (Ебо и Херборд) веле да је он исто што и римски Марс. И један храм био је њему саграђен у Велегошћу. У том храму висио је на зиду штит Геровидов; необично велик, леп рад, покривен златним плочицама. Он се сматрао за тако велику светињу, да га се нико није смео дотаћи док је висио у храму, а само у време рата су га грађани Велегошћа скидали са стене и носили пред војском уверени у победу под његовом заштитом. /Гиљфердинг: *Op. cit.*/

Један немачки свештеник узме једнога дана штит из храма, и под његовом заштитом, јер га се нико није смео дотаћи, побеже.

Празник Геровида се славио са великом свечаношћу. Владика Отон прича да је при пролазу кроз Велегошће видео Геровида свега покривеног заставама, и то ради тога, да се

што боље прослави празник Геровидов. Геровида су штовали и Гавољани у Гавелбергу, и при празновању његова празника носили су по граду разне знакове. /Ebbo, 71./

Аналишући етимолошки име Јаревид (Геровид) доћи ћемо до позитивних резултата одређујући појам функције дотичног бога. Име Јаревид је композит из Јаре (јаро) и вид. Први део речи доводимо у везу са *јаро које имаде и данас своје рефлексе у свим словенским језицима нпр. у старосл. *јаръ*- опор, строг; *јаростъ* – јед, зор, сила; руски *ярый*- пршљив срчан; *ярость* – беснило, помама; наше *јарост*, *јара*, *јар*, *јарина* (место где се вода пени); у лужичкосрпском *јагу* – горак, *јегу* – крт, *љут*. Исти корен речи стоји у вези са грчком речју *dzogys* што значи ватрен, *јак*, и са латин. *ira* (*iratus*) – срџба, у санскртском *irasyati* – љути се.

Према томе би Јаревид био би бог срџбе, јарости и рата. Геровид је само модификација коренитог гласа Јаревид.

Исти корен налазимо у властитих имена: Јарослав, Јаромир, Јарогнев итд.

Бог *Поревид*, које је такође био саграђен један храм имао је пет глава, али није имао оружја. Сем ове појединости ништа више не знамо о овом словенском богу. Можда би се име његово могло довести у етимол. везу са старослов. глаголом *пѣра* – ти, *ргаес*. *рогјон* – борим се, отуд и именице – *спор*; *рас* – *пра*, по – *при* – ште. Према томе би и Поревид био бог боја.

И њега је владика Апсалон спалио између осталих идола словенских богова.

15. Припегала – Подага

У једној пастирској посланици архиепископа Аделгота из Магдербурга још из 1108. године, којој је данас доказана веродостојност, помиње се бог Припегала. Ставак у коме се Припегала спомиње гласи: "Ови грозни људи, Словени, подигли су се против нас; својим идолопоклонством профанисали су Христове цркве... Они су поплавили нашу земљу. Хришћанима секу главе, па их приносе на жртву. Њихови фанатици тј. свештеници говоре на њиховим гозбама: "Наш Припегала хоће те жртве". Они кажу Припегала, ну то су Priаре и срамни Belphegor; они држе пред својим храмовима пуне пехаре крви, и урличући око њих страшним гласом вичу: "Радујмо се, јер је Христос побеђен; победа је на страни победоносног Припегале". /Леже, ор. cit./ "... Да би се могле чути радосне песме у славу Бога, уместо страшне незнабожачке хуке у славу Припегале", владика позива хришћане на рат против Словена.

У овом ставку има доста претеривања у опису Словена и жртвовања Припегали, а опет има и измишљања, кад владика каже да је Припегала у ствари Priаре и Belphegor, за које Стари Словени, вероватно, нису ни знали. Тенденција овог претеривања је јасна; владика жели да прикаже стање што је могуће горим да би потакао хришћане на рат, а Папу уверио да је такав рат безуветно потребан. Ставак је овај ипак важан, ако не другог чега ради, а оно зато што нам он једини спомиње име Припегале.

Тумачења имена Припегале са речју Прибихвала (Brückner) што значи онога, коме припада сва хвала и слава, и ако је вероватно, чини се да није посве тачно, ма да и наша имена са почетком – приби као на пример: Прибислав, Прибимир итд. иду у прилог овог тумачењу.

Фаминичинијев предлог, који Припегалу тумачи као Припекало, тј. онај који пече, дакле као бога Сунца, изгледа вероватнији, тим пре што и Леже види у имену Припегале неки епитет Сунца.

Да Припегала има неке везе с Сунцем, изгледа да је тачно, али нам наведени споменик изричито вели да је Припегала неки грозни бог, коме на жртву приносе Словени мртве главе поубијаних хришћана. И ако у овом ставку безусловно има претеривања, ипак има и истинитости, јер нам и други споменици веле да су Словени по једног хришћанина годишње жртвовали појединим боговима, јер се, веле они, боговима нарочито допада хришћанска крв. Па онда и доба (1108. год.) у које је овај споменик написан, а то је доба када Балтички Словени не беху још посве покрштени, доказује нам да у овом исказу архиепископа Аделгота мора бити и нешто истине.

Што се тиче етимологије Припегалина имена, оно се може раставити на Припегала; а пегала – пак на – пег – као корен речи и – ла – као наставак (као нпр. у речима: жи-ла, си-ла, итд.). Пег – је иста наша до данас очувана реч "пег", пјега (мрља, флека) тј. она пег, која се добија од сунчане врућине (Сунца). Такву, од Сунца добијену, пегу Немци зову *Sommersprosse*. Исту ову реч са истим значењем налазимо у пољском језику: – *piega*; – у чешком: – *peha* (*piha*); у руском: *пѣжина* (мрља), или *пѣгии* (шарен, на пр. коњ шарац); у Хрватском диј.: *пикња* (тачка), у грчком: *pitta* (од *pik-ja*) смола; у латинском: *rix*; у немачком *Pech*.

Све ове речи своде се на заједнички индоевропски корен **pig-peg* – што значи сметати, шарати, наружити, кварити, уништити. (У грчком на пр. *pik-gos* значи горак, тежак). Пегало или Пегала значило би онога који квари, уништава, разара.

У летском језику (народу) постоји традиција о имену "*pikols*" кога су стари Лети схватили као бога смрти, а становао је у пекле (летски пекле значи провалија). Приказивали су га као старца са бледим ликом, седе браде, и белим платном преко главе. Пред њим су стајале три лубање: човечија, коњска и кравља.

Можда је било и мало међусобне сличности у развоју Припегале и Пикола. Пегала је дакле према свему овоме био бог злих дела. Реч – При – значи само потенцију те радње (која се касније казује речју "сасвим") на пр. прићи – сасвим доћи: придати, прилити, итд. Припегала је дакле онај који сасвим уништава и разара, дакле бог разарања и смрти. Вероватно је и Припегала као и други словенски богови, био бог разарања и смрти само за непријатеље своје и словенске.

Само по једној забелешци Хелмолдовој о *Подаги* која гласи: "Словени имају врло различне облике сујеверја. Једни њихови богови имају своје ликове у храмовима, као идол Плон, који се зове Подага...", врло је тешко говорити о овом божанству словенском.

Тумачење Маретићево, који име Подага тумачи као Будигој, према коме би Подага био бог будноће (живота), коликогод да је оштроумно, ипак није довољно образложено.

Међутим, тумачењем Подаге у Погода, (оваква метатеза гласова није немогућа) па затим уз помоћ етимологије ново добивеног – *Погода* – може се ипак нешто више добити о овом богу.

Замена Подага – у – Погода – може се учинити тим пре, што и Длугош спомиње неку богињу која се звала Погода.

Реч Погода могла би се анализирати у по-года.

Года или старословенски год, значило је време, рок, термин, циљ; а пошто су радње у пољу уско везане за време, постао је Погода и бог пољских радова и усева; а за одређено време су исто тако одређени и разни ловови: на рибу, звери итд. онда је Погода значио и бога ловца. Да је ово тачно потврђује нам и глагол погодити – гађати, што значи циљати нишанити, који је постао такође од корена – год. И у летском језику имамо глагол *gadat* што значи пазити, од истог корена. Чини се да је у том смислу и наш придев погодан тј.

онај, који одговара извесном циљу, плану, намери итд. а исто то и остала имена то значе: з-года(н); угод-ан итд.

У пољском језику *godzić* значи гађати, а пољски придев *godny* значи достојан или *ro-god-nu* значи леп; *ro-god-a* значи лепо време. У чешком опет имамо глагол ходити значи бацати, гађати, или именицу ход значи згода.

Према овој етимологији Погода или Подага, би значео онога који одговара неком одређеном циљу (по месту), дакле би био бог ловац, или циљу (по року) дакле бог времена.

16. Јула – Црнобог

Све што нам споменици о божанству *Јуле* дају, то је име тога бога и неко његово копље, које је било привезано за неки стуб.

Средњевековни хришћански калуђери су и Јулу довели у везу са Јулијем Цезарем.

Јула је бог локалног карактера, везан уско за град, који се на сваки начин по њему и зове Јулин или Wollin.

"Злог бога (Словени) на свом језику зову *ђаво* или *Црнобог*..." вели Хелмолд, а мало даље: "Словени /Л. Леже, ор. cit./ имају један чудноват обичај. На гозбама они се сви обређују једним пехаром, уз који изговарају и неке речи, рекао бих, не ради молитве, већ ради проклињања у име својих богова – добра и зла; верују да све што је добро долази од доброга бога, а зло од рђавога. И ткао они и зову то божанство на своме језику *Црнобог*".

Из веровања да је на словенском Олимпу постојао *Црнобог*, настао је онај познати дуализам у словенској митологији, у коме је на једној страни био *Црнобог*, бог свега зла, а на другој на супрот *Црнобогу* исконструисани *Белбог*. *Црнобог* је једини бог који људима чини зла, он је једини стављен на супрот многобројним и моћним боговима који су склони људима. Но и ако има моћнијих богова на словенском Олимпу од *Црнобога*, ипак је важно то да *Црнобог* није зао демон или неки полубог, него је он пуноправни словенски бог. "Кад поља и њиве мртвачки плашт покрије, кад хладни вихор носи снег и затрпава гудуре у зиму, тада Чрт господари" вели Нодило. Овим инспирисан Назор /Г. Крек: ор. cit./ пева Чрту: "Где мртвачки покри одар – ширно поље – Вихор хуји кроз гудуре и кроз гаје – навешћује земљи чрт је сад владалац и господар."

О боговима. Ринвиду, Турипиду, Пурувиду и Пизамар, сем забележака имена њихових у Книтлинг Заги, ништа више не знамо.

17. Весна – Девана – Сива (Жива) – Морана

Чудно и посве неприродно би било, кад Словени, који су имали толико богова, не би знали ни за једну богињу; ово би у осталом била и једна реткост у историји развоја појединих религија. Да је култус богињама уистину постојао, потврђују нам и разни писани спомени. Неку богињу спомиње нам Титмар (VIII 64) и вели да се њен лик налазио на застави. А кад је један немачки војник ову заставу пробушио бацивши се каменом добише Љутићи, који су се цару били потужили, дванаест талената одштете. Љутићи изгубише заставу још једне богиње прелазећи преко реке Милде, која је јако била набујала, вели Титмар. И Хелмолд нам спомиње једну богињу Полабљана, која се зове Сива.

Богиња, која би се са неком сигурношћу могла ставити у Пантеон словенских богова и богиња, јесте Весна. /VI. Nazor: Slavonske legende, Zadar, 1900./ Весна је богиња која представља ведро годишње доба, а ово својство њезино даје и објашњава нам и само њено име.

Етимологију имена богиње Весне даје нам Крек на тај начин, што име њезино доводи у везу са староиндијском речју – вас – што значи бити јасан, светао, светлост.

Весна тј. "светло или годишње доба, које доноси светлост (ведрину)," може се упоредити и са ст. инд. – *Vasanta* – које у авести гласи: *vanri*; у ст. перс: *vaḥara*; у новоперс: *baḥar*; у грчком *ἵαρ*; у лат: *ver* место *verer*, *veser* пролеће; у ст. норд: *vbr*, у лит: *vasara* што значи лето. Називи пролећа код разних народа и у разним језицима налазе своје јединство у корену: – *vas*. – Према свему овоме, изгледа да је Весна била богиња пролећа.

Лада, која је врло често спомињана као богиња словенска, у опће и не спада у Пантеон словенских богова и богиње.

И *Девана* је богиња пролећа, а уз то још и богиња плодности. Длугош је Девану нашао код старих Пољака под именом *Dzevane*, и упоредио ју је са Дијаном. Длугош нам спомиње и богињу *Зизилелију* (*Dzidzilelya*), која бди над судбином детињства, и исто је што и Венус. /Л. Леже: *op. cit.* пг. 160./

И ако су неки митолози примили Сиву као словенску богињу ипак зато њена егзистенција као богиње није доказана. Премда њу и Хелмолд наводи уз Проба и Радгоста, а *Mater verborum* ју назива *dea frumenti*, изгледа да она ипак не спада у Пантеон словенских богова, и да је све ово о њој измишљотина.

Зло божанство *Морана* јесте богиња зиме и смрти. Сећање на Морану или Мору очувало се до данас у нашем народу.

Мором се код нас сматра вештица која се покајала и зарекла да неће више људи јести, него их само ноћу притискује и дихање им зауставља. Гдекоји опет мисле да је девојка која ће постати вештица, док се уда. Кога притискује мора, треба да стави за врата оне собе где ће спавати метлу наопако кад пође спавати. /Вуков Речник под речју: "мора"./ Можда је име Мора постала народном етимологијом од морити.

И Лада и Морана припадају традиционалној књижевности.

18. Вукодлак

Различите животиње (бик, коњ, змија и разне птице) су врло често предмети обожавања у историји религија. Кроз фазу обожавања животиња, у својој религијској еволуцији, прошао је скоро сваки народ, па и наш. Веровање у животиње као облик, у који се утеловљују различити, већином, зли духови, или пак поједина божанства, је јако, нарочито, у нашем народу; а и код осталих Словена није ни до данас по све престало, него се одржава с том разликом, што сада места словенских богова заузимају хришћански светитељи. Неретка је ствар да се понеко божанство (анђео или светитељ) јавља у облику просјака, путника или чак и понеке животиње.

Душе умрлих људи, нарочито ако су били зли, претварају се, по веровању нашег народа, у поједине животиње (повампире се).

Епифанија предака у домаће животиње, као на пр. у змију покућарку која се нарочито пази, па затим у петла и у живину уопште, позната је код Срба и Руса (Чајкановић). Па и веровање да душа може привремено отићи из човека, обично док он спава, и претворити се у други какав облик (змаја), позната је код Словена уопште. /Др В. Чајкановић: *Студије из Религије и Фолклора. Етнографски Зборник*, Београд, 1924./

Једна од злих душа уселила се и у вука те је тако постао вукодлак. Веровање у вукодлака, датира из врло далеке прошлости словенске. Још нам Херодот (IV. 105) вели о Неурима (за које се мисли да су Словени) да се сваки од њих годишње једанпут на неко кратко време претварао у вука, али је после добијао опет људско обличје. Уз ову забелешку Херодотову интересантно је и то, да наш народ верује, да Србин потиче од вука.

Вукодлаком се сматра и онај човек, који има вучје обличје; неко који се може да претвори у вука. Веровање у овог вукодлака распрострањено је код свих Словена. Вукодлака чије име на словенски гласи: – вљколакѡ (н. слов. волкодлак), познају и Бугари под именом: вљколакѡ; Срби и Хрвати: вукодлак; Руси: волкодлак; Чеси: vlkodlak; а Пољаци wilkolak. /Г. Крек: ор. cit./ Вукодлака знају не само сви Словени него и суседи словенски. Тако вукодлака налазимо код Грка у речима: burkiolakas, brukolakasi и brykolakas: код Турака: vurkolak; код Албанаца: vuvrvulak; а код Румуна: vȃrkolbȃk. ((Г. Крек: ор. cit./ Вукодлаком постаје и некрштено умрло дете или дете закопано с мајком у њезиној утроби које после 7 година нарасте велико као вук, али је окрутније од вука. /Arhiv. za Povj. Jug. knj. VII, Zagreb, 1863./

Вук нам у свом Речнику под речју "Вукодлак – вампир, тенац (тењац)" даје опширан опис његов, онакав каквим га наш народ сматра.

Вукодлак се зове човек, вели Вук, у кога (по приповеткама народним) после смрти 40 дана уђе неки ђаволски дух, и оживи га (повампире се). Потом вукодлак излази ноћу из гроба и дави људе по кућама и пије крв њихову. Поштен се човек не може повампирити, већ ако преко њега мртва прелети каква тица, или друго какво живинче пређе. Вукодлаци се највише појављују зими (од Божића тамо до Спасова дне). Како почну људи много умирати по селу, онда почну говорити да је вукодлак у гробљу (а гдекоји почну казивати да су га где ноћу видели с покровом на рамену) и стану погађати ко се повампирео. Кадшто узму врана ждрепца без биљеге, па га одведу на гробље и преводе преко гробова у којима се боје да није вукодлак: јер кажу да такви ждребац неће, нити сме, прећи преко вукодлака. Ако се о ком увере и догоди се да га ископавају, онда се искупе сви сељаци с глоговим кољем (јер се он само глогова коца боји: зато говоре кад га спомену у кући: "на путу му броћ и глогово трње" – јер су бротњаци покривени глоговим трњем), па раскопају гроб, и ако у њему нађу човека да се није распао, а они га избоду оним кољем, па га баце на ватру те изгори. Кажу да таковога вукодлака нађу у гробу, а он се угојио надуо, и поцрвенео од људске крви ("црвен као вампир"). Вукодлак долази кадшто и својој жени (а особито ако му је лепа и млада) те спава с њоме; и кажу да оно дете нема костију, које се роди с вукодлаком. А у време глади често га привиђају око воденица, око амбара житних и око чардака и кошева кукурузних. Кажу да све иде са својим покровом преко рамена. Он се може провући и кроз најмању рупицу; зато не помаже од њега врата затварати као ни од вештица.

Сем вукодлака имађаху Стари Словени и друга нижа божанства или демоне као што су *бес* или *бесомар* (за кога Леже мисли да је исто што и Пизамар). *Бес* или *бесомар* биће да је био бог грозоте, одвратности као што би то етимол. речи бес казивала: бѣдсѣ: у литваском *baisa* – страх, гроза; *baisus* – грозан, одвратан; у лат. *foedus* – гнусан, гадан; у грчком *pithekos* – мајмун.

Осим тога демон трас, и вед (вѣдѣ) кога су Словени сматрали за демона који помрачује Сунце и Месец (Крек).

Наш народ верује да се и данас, док трају "некрштени дани", а то је од Божића до Крстова дне, јављају људима вампири, ђаволи, караконцуле, па затим змајеви, који се најчешће појављују у виду огњевит крилате змије, а кад иду пред облаке да се бију са алама, онда су као орлови, или дуга која тица (Чајкановић).

Вук под речју "ала" вели: "за змаја... се мисли да је као огњевити јунак од кога у лећењу огањ одскаче и светли."

19. Виле – Русаљке – Вештице – Куга – Јагабаба

Већ једном наведени ставак Прокопа Цезареца из VI века вели нам да су Словени обожавали нимфе. Та нижа митска бића која Прокоп зове нимфама, а које нису ништа друго већ наше виле, спомињу се и у старословенским споменицима XIV и XV века уз Перуна, Хорза, Мокошу, Род и Рожанице. На једном месту код Ђ. Хамартола сирена је преведена речју вила; у некој повељи цара Константина Асена (XIII в.) спомиње се у близини Скопља неки вилски кладенац. /Л. Леже, *op. cit.* пг. 168./

Наше народне песме описују нам најлепше порекло и сва својства вила. На питање о пореклу вила вели нам Народна песма: "А мене вилу од горе, – Мене је гора родила, – У зелен листак повила, – Јутрења роса падала, – Мене је вилу дојила". Вилу дакле, у овој песми, рађа гора, али се она може родити и на неком црвеном главичастом јесењем цвету.

Виле наш народ замишља као прекрасне жене лепа лица и прекрасна стаса, дуге до земље црне или златне расплетене косе, у којима лежи сва тајна виле, и ако јој се само једна влас ишчупа, вила мора да умре. Виле су вечито младе и имају стално на себи дугу и танку белу или плаву хаљину, која крије козје ноге понеким вилама. Неке виле имају и крила, својим дивним гласом, примамљују оне младиће у своја кола. Очи вила севају као муње. Они танки бели конци, што се лети и у јесен вију по ваздуху, зову се вилинска свила, а неки то зову и виле.

У свом Речнику нам Вук под речју "вила" вели да виле живе по великим планинама и по камењацима око воде. Вила је свака млада и лепа, у белу танку хаљину обучена и дугачке низ леђа и прса распуштене косе. Вила неће ником зла учинити, докле их ко не увреди (нагазивши на њихово коло или на вечеру или друкчије како), а кад их ко увреди, онда га различито наказе; устреле га у ногу или руку, у обе ноге или обе руке, или у срце те одмах умре.

Вилама постају и душе умрлих девојака; и ове виле живе у води и по обалама увек у игри или забави.

Према месту где живе виле могу бити: планинкиње или виле од горице, затим водене виле или бреговиње и напокон облакиње.

Планинкиње виле су добре, оне се кладе са обичним смртним девојкама како то показује песма: "Кладила се вила и дјевојка – ко ће боље поранити рано, – и донети воде иза горе – и помести беле дворе своје", /Народне песме из издања Народне Просвете Београд, песме особито митолошке, ред. М. Ђурић./ шта више девојка побеђује вилу у овој опклади и остаје некажњена. Виле од горице знају одлично да лече и издају: "Краља вида од горице вила – а краљицу нема ко да вида". Ове горске виле толико су добре, да су оне некада помагале људима поља обрађивати и марву чувати. /*Arhiv Povjestnicu Jugoslovensku knj. VII uredio J. Kukuljević-Sakcinski, Zagreb, 1863.*/ Вила може да има и деце, она каткад сама своје чедо негује: "Не пиј злато одовуд водице; – овде је вила чедо окупала," а знаде своје дете дати и људима на чување, и то је дете увек лепше и јуначније него остала деца. Велики јунаци бију мегдан с вилом и могу да је устреле: "Стаде вила заклињати: – Не стр'јелај ме, млад јуначе! – и устр'јелих белу вилу". Али вила зна да буде и помагачица и посестрима: "Имала је ђевојчица – бјелу вилу посестриму". Вила гради градове на облацима, али уме и да руши све што људи сазидају и тражи жртву у темеље града, као и песми: "Зидање Скадра на Бојани". Она имаде и синова и кћери па их жени и удаје: "Ће су врата бијела платна, – Онђе вила ћер удаје; – Ће су врата од скрлета, – онђе вила сина жени". Планинкиње виле залазе и у пећине и претварају се у змије. Водене виле су врло зле, осветљиве, и злобне, које најрадије гледају, да се човечанство мучи као змија на трну. Песмом намаме сваког смртника на своју пропаст. /*Arkiv Povjestnicu Jugoslovensku knj. VII uredio J. Kukuljević, 1863.*/ Неке од водених вила су као и сирене пола женско а

могу се претворити и у лабуда или могу имати само лабудове ноге. Кад кажњавају виле сакате оне људе или даве младиће који се купају у њиховим вировима, а уништавају и оне који се усуде мутити или узимати воду из њихова извора.

Оно што су код нас виле, оно су у Бугарској *самовиле*. Самовиле спомиње неки споменик из XV или XVI века, који носи назив "Како отпоче и би створена самовила"; затим један бугарски религиозан спис из XVIII века. /Л. Леже, *op. cit.*, pg. 168-169./ Своју самовилу замишљају Бугари, како јаше на дивљем јелену, узда јој је змија, а бич гуја отровница. Самовиле постоје и у нашем народу, али су оне код нас врло зле и осветљиве, убијају младиће као у песми "Мене љуби бела вила, – бела вила самовила – (вели млади Ћурчић мајци кад она хоће да га ожени "лепом Јелком Солуњанком") мајка не слуша речи Ћурчићеве већ га жени и: – "Ту је дошла бела вила – Бела вила самовила" а кад су певци запевали: "Бела вила одлетела – Ћурћу мртва оставила". Колико је дубоког корена ухватило веровање у виле код нашег народа види се из тога што хришћанска црква ни за читаву десетину векова није успела да ово веровање искорени, и наш народ у пуној збиљи још и данас, пре ће пристати да се замери Богу него вилама (Чајкановић). Вилама наш народ још и данас жртвује. О колу вила у коме оне играју прича Јиречек: "У Средњој гори, као и у околини Трнова, Котела и Ћустендила показали су ми самовилско оро или ориште, где Самовиле или виле играју ноћу... И на граници Србије и Бугарске, између Ћустендила и Враћа налази се (такав) један велики круг и зове се Вилино Коло. Селјаци не смеју ноћу у њ ући; не косе га, нити ору то земљиште". /Cesty po Bulharsku – Prague, 1888./ Ко окуси воде из извора самовила постаје јак као самовила, баца камен од милион ока, чупа из корена цела дрвета, рађа крилату децу беле косе и ватрених очију.

Дуго се мислило да у виле верују само Јужни Словени а нарочито Срби, али је Колар нашао вилу и код Словака. У Тренчинском комитату вилама се сматрају душе заручника, умрлих после веридбе. Оне не могу наћи мира и осуђене су да ноћу лутају. Ако сретну кога човека, одвуку га у своје коло и нагнају га да игра с њима док не постане само душа. Вила има и у Чешкој; у области Храдец "bludičsky" или дивље ватре, а то су душе оних које је вила поморила. /Л. Леже, *op. cit.* 169./

Корен речи виле и етимологија њезина није јасна. Нидерле је изводи од глагола вилити тј. лудо трчати и отуд изводи вила. Вила код Чеха и Пољака значи луд, а у Далимиловој хроници вилати значи водити раскалашан живот. Стари облик вила: у вези је са литванским *welis* (перци) мисли Веселовски, а Леже све ово доводи у везу са *vel* (пропаст), која се налази у *Valhol*. Виле су кушали протумачити и са *dies violae* тј. као празник љубичица.

Наследници виле код Руса изгледа да су биле "*Русаљке*". Име ово новијег је датума, и постало је од римског "*rosaria*" или "*pascha rosarum*". Замена имена вила у русаљке извршиле се у доба примања хришћанства (или можда нешто раније) па се онда назив русаљка раширио по многим словенским земљама и ван Русије и ако је прва постојбина вила само у Русији. Тако имамо у Бугарској: "русална гробишта; у Србији: црква св. Богородице Русалије или св. Тројице Русалије у околини Ниша; у Словеначкој (близу хрв. границе) три цркве једна до друге од именом Росалнице, код Метлике.

Литература о русаљкама прилично је велика, и она је доказала несловенско порекло имена русаљки. Народна етимологија довела је русаљке у везу са речју русло (поток), те нам је тако много допринела за изучавање русаљки.

Својства вила и русаљки су иста, и русаљке као и виле живе у води, пољима и шумама и њих се Руси боје, као и Срби својих вила или Бугари својих самовила. Слична митска бића вилама и русаљкама била би код Чека: *Vodni Panny*; код Словака *Vodopanenky*, које излазе каткад из својих кристалних дворова на забаве младежи; код

Лужичана Wodne jugfry; код Пољака Bogunki, које опет вуку несмотрене у водне дубине. /Л. Леже, оп. cit./

Веровање у вештице врло је распрострањено у нашем народу. Ако се неки зао дух претвори у лептира, кокошку или другу коју животињу он постаје вештица. Вештице се најрадије скупљају на ораху. Највише се појављују у време од Божића до Богојављења, јер су тада некрштени дани и доњи свет је отворен, те по земљи у то доба шетају вештице, авети и свака нечастива сила. Вук нам под речју "вештица" врло опширно прича о појави овог митског бића у нашем народу. Вештица (каменица, крстача, рогуља, цопрница) се зове она жена, вели Вук, која (по нар. приповеткама) има у себи некакав ђаволски дух, који у сну из ње изађе и створи се у лептира, у кокош или ћурку, па лети по кућама и једе људе, а особито малу децу: кад нађе човека где спава, а она га удари некаквом шипком преко леве сисе те му се отворе прси док извади срце и изједе, па онда прси опет срасту. И народна песма "Изједени овчар" казује нам како је дете Радоје лудо заспало и не може да се пробуди јер вели: "Вештице су ме изеле: – Мајка ми срце вадила, – стрина јој лучем светлила."

Тако изједени људи одмах умиру, а неки живе више времена, колико је она осудила кад је срце јела, и онаковим смрти умиру, на кокову она буде наменила. Вештице не једу белог лука, и зато се многи о белим и божићним покладама намажу белим луком по прсима, по табанима и испод пазуха, јер кажу да оне на покладе највише једу људе. – Ни једној младој и лепој жени не кажу да је вештица, него све бабама. Кад се вештица једанпут исповеди и ода, онда више не може јести људе, него постане лекарица и даје траву изједенима. Кад вештица лети ноћу, она сна се сија као ватра и највише се скупљају на гумну; за то кажу да она кад хоће да полети од куће намаже се неком масти испод пазуха па рече: "ни о трн ни о грм, већ на пометно гумно". У Срему се приповеда, да се онамо вештице највише скупљају више села Моловина, на некакоме ораху, а у Хрватској се опет приповеда, да се онамо скупљају на Клеку више Огулина... Вештице беже од крста и пред крстом њихова моћ престаје.

Жена која је вештица, кад из ње изиђе онај дух, лежи као мртва, и да јој човек окрене главу где су јој ноге биле, не би се више ни пробудила. Кад виде у вече какога лептира где лети по кући, понајвише мисле да је вештица, па ако се може, ухвати га, те га мало напале на свећи или ватри, па га пусте говорећи: "доћи сутра да ти дам соли..." Кад у каквом селу помре много деце или људи, и кад сви повичу на коју жену да је вештица, и да их је она појела, онда је вежу и баце у воду да виде може ли потонути (јер кажу вештица не може потонути); ако жена потоне, а они је извуку напоље и пусте, али ако не може да потоне, они је убију, јер је вештица.

Уз вештицу и куга је једна од моћних нечастивих сила код нас. Срби кажу, вели Вук, да је куга жива као жена (то особито доказују они који су лежали од ње). Многи кажу да су је виђали где иде повезана белом марамом, а где који приповедају да су је и носили тј. она нађе човека у пољу или сrete га на путу, а где ком дође и у кућу, па му каже: "Ја сам куга, већ хајде да ме носиш тамо и тамо" (Куд она хоће). Онај је упрти на кркаче драговољно (јер већ њему и његовој кући неће ништа учинити) и однесе је без икакве муке, (јер није тешка ни мало) куд му каже. Куге имају преко мора своју земљу (где само оне живе), па их бог пошље амо (кад људи зло раде и много греше) и каже им колико ће људи поморити; али и њих много пропадне од паса; зато кажу да се врло боје злих паса. Кад куга мори онда јој слабо говоре куга већ кума (као да би је тиме умилоствили) нити смеју оставити у вече неопране судове; јер она дође ноћу у кућу те гледа јесу ли судови лепо опрани, па ако не буду а она све кокошке и чанке изгребе и отрује.

Један од нижих демона у руском фолклору јесте *Јагабаба*. Разни облици овог назива гласе: jendza, jandza, – ježi – jenžibaba. /Г. Крек: оп. cit./ Име једног нижег демона

јуда, који се налази само у Бугарској и то у друштву са самовилама, доводи Леже у везу са јагабабом.

20. Рођенице (Рожанице) – Суђенице (Суђаје), Усуд

Прокоп Цезарец, у већ неколико пута споменутом ставку, вели да Стари Словени нису знали за *судбину* нити су веровали да она игра икакву улогу у људским стварима, али су онда они тим пре морали веровати у некога који судбином управља, а тај неко био би по средњовековним споменицима "Род и Рожанице". Колико су род и рожанице биле обожаване виде се и о по томе, што су Словени, како нам то споменици из XIV и XV века вели, прво жртвовали њима па онда тек Перуну и осталим боговима. Да би умилостивили ове суђенице и рођенице, и да би од њих добили што бољу судбину, Словени су им жртвовали. Значајно је да ова божанства судбине познају скоро сви Словени премда под мало различитим именима. Бугари их зову: "нара[н]чници" или "ориснице"; Чеси: *sudički*; наш народ: суђенице, рођенице, усуд итд. Назив рођеница долази без сумње од глагола родити, као и лат. Парцае од глагола парио, а суђеница од судити.

Као год што су Грци имали три "Moire" (од *meros* – део); Римљани три "Parcae", а Немци три "Norne", тако је и наш народ, нарочито западни део нашег народа имао три рођенице, као што се то види из нар. приповедака, које је скупио Ваљавец: "nu taki su doľle tri rojenice" /М. Valjavec: Narodne pripovijedke u Varaždinu, 1858./ или "kak bi žena porodila došle su tri devojke". Од овог међутим, може да буде и изузетака, и суђаје могу да дођу и на броју њих седам или осам. /Kukuljević Sakcinski: Arkiv za povjesnicu jugosl. I. 86-104/.

Рођенице и суђенице су дакле као и Парсе и Норне биле усудне богиње, које су, кад се дете роди, долазиле под прозор, или у собу или шталу куће, где се дете родило, да му одреде судбину кроз цео живот, као што вели н. прича: "onda su doľle rojenice s svećum v ruki sudit deteta", и затим: "Rojenice sudiju sako dete s kakvum smrtju prejde iz ovog sveta". /М. Valjavec: Narodne pripovjedke u Varaždinu, 1858./ Рођенице дођу, стоје или седе и суде. Прва нешто каже затим друга, али је трећа најважнија и тако буде како трећа каже. Интересантно је то, да је суд рођеница скоро свакада зао, и ово је доказ да су суђаје биле можда прво богиње смрти, а тек су касније постале богиње судбине. Рођенице не може нико видети сем, у ретким случајевима, мајка новорођеног детета, коме суђаје суде или неки просјак, који се ту посве случајно нађе. О томе где суђаје живе и станују не казују нам народне приповетке скоро ништа. Норне у Немаца станују у разним шпиљама и јамама. Па ипак и код нас једна прича штампана у "Новицама" о месту становања суђаја вели: "v starjih časih v votlinach Pohorskih gor... Posebno so rado prebivale v votlinach landeške gore in pod nekdanjim gradom nad Slovensko Bistrico". /М. Valjavec, Narodne pripovjedke u Varaždinu, 1858./

Вук нам под речју "суђење" вели да се од суђења не може утећи. Народ наш мисли да је свакоме човеку суђено шта ће му се у веку догодити, каквом ће смрти умрети, и да се човек од суђења не може сачувати.

Од онога што су суђаје досудиле може се човек каткад сачувати уз помоћ неких молитава или спомињањем имена Божијег. Суђаје се код Бугара зову: "нара[н]чници". И оне имају као и наше суђаје исту функцију као што се види из бугарске н. приче: "Кога дете – то се рожат, таја вечер идат три жени који нарачват; колку и како ће живјат рођено то; и што ће наранчвар трећа та, това ће бидит". /Примедба Fr. Račkog у студији Valjavca: O Rodjenicah ili Sudjenicah, Književnik II 52-61, Zagreb, 1865./

Божанства судбине не морају бити увек женског рода, већ оне могу бити и мушког рода као код Срба усуд. Нар. прича нам потанко описује како усуд досуђује људима судбину.

Према ономе како он (усуд) живи у поједине дане (а он живи час као богаташ, час као древни сиромашак) живеће и сви људи, који се тога дана роде, кроз цео свој век. Па ако год што су постојале по веровању појединих народа три рагсе, три норне и три суђаје, тако нам и прича: "Како бог нареди" /Српски Летон. 1862. I. књ. 105./ казује како су три човека (ваљда три усуда) седела код порођаја женског детета и судбину му кројила.

Оно што суђаје и усуд досуде људима зове се срећа. Добра срећа представљена је као лепа девојка, која плете златну жицу, а зла срећа као ружна и матора девојчура.

21. Домовој – Љотек – Boužik

Заштитници Словена од многобројних злих демона били су домаћи богови. Да су Стари Словени увелике познавали домаће богове доказују нам Хелмолд, који вели да је свако село и свака шума била препуна домаћих богова; Сакс Граматик, који дели све богове на домаће (*dii privati*) и јавне или заједничке богове (*publica numina*), а и фолклористика свих Словена иде такође у прилог овој тврдњи.

Домаћа божанства словенска нису у ствари ништа друго доли душе предака, инкарниране у облике различитих људи или животиња, као што су: просјак, гост, полагањик, змија, живина, леп тир итд. Од душа својих предака очекивали су Словени свагда заштиту, свако добро и успех. Да то добро себи осигурају, Словени су прецима жртвовали. Задушнице, даће, славе и Божић – све су то помени и жртве прецима. У Русији преци имају свој специјалан тањир (дѣдовская тарелка). Да се преци могу претворити, по веровању Словена, у разне облике људи и домаћих животиња доказ је и то, што се храна намењена прецима и "дедовском тањиру" даје живини, у случају да нема просјака; затим и после Бадњег вечера остаци хране дају се живини (домаћа живина се шта више дозива још и пре вечере, при уносу сламе у кућу). Кад знамо да се крсна слава, тј. жртва првом домаћем заштитнику још једино код нас до данас одржала, онда је тешко рећи на основу чега је Леже закључио да код Јужних Словена нема нигде трагова домаћим боговима. Руси свог домаћег претка зову *домовој*, а он према местима где се налази добија и друга имена; код Чеха се овај домаћи бог зове *љотек* (љетек негде и *hospodariček*); а у Пољској: *skrzat*. Домаће богове зову Словени још и деминутивом од речи бог као што су: *boužik*, *boužiček* *domaci*. /Л. Леже: *op. cit.*/ Душе предака не обилазе места на којима је покојник радо боравио, и не налазе се крај живих људи увек, већ само дотле док се тело претка не распадне или не спали. Разлог томе, да се све даће (персоналне жртве) дају неком покојнику само у року од прве године, треба видети у томе што наш народ верује да је једна година довољна да се тело покојника распадне. /Др В. Чајкановић: *op. cit.*/

22. Храмови – Идоли – Свештеници – Жртве – Празници – Пророштва

О храмовима словенских богова пишу нам страни хроничари опширне описе. Храмови, које нам описују немачки хроничари (Хелмолд, Сакс Граматик и др.) припадају боговима Балтичких Словена или Полабљана; за храмове које описује арапски писац Масуди, не зна се ни на ком месту су били саграђени, а ни чији су. Да ли су Руси и остали Словени, сем Сев. Словена, имали храмове или нису, не може се тврдити. Пошто храмове налазимо само код Северних Словена, посве је оправдано мишљење да остали Словени у опће нису знали за храмове, већ да су обичај зидања храмова примили од својих суседа на Северу. Они храмови које су нам описали хроничари, редовно су богато украшени, лепо израђени, врло скуп и достојни једног, културно прилично јаког, народа. Храмови Балтичких Словена били су врло многобројни "Колико год крајева има у овим областима толико има и храмова" вели Титмар. Нарочито чувени храмови и по својој лепоти, ради

гласовитости својих пророчишта и свога богатства били су Световидов на Рујну и Радгостов у Ретри, које нам описују Хелмолд, Сакс Граматик и Титмар, затим Штетински храмови Световиду и Триглаву посвећени, које је описао Ебо. Храм су остали Словени замењивали можда са градњом или градиштем, које је било место где су се Словени скупљали ради трговања, у случају рата или каквог напада на њих, да се заштите, а и да жртвују боговима.

Идоле словенских богова налазимо споменуте код скоро свих старих хроничара; негде су они врло грубо израђени, а негде опет као и храмови уметнички израђени (Сакс). Идоли су каткад велики као дивови, и толики да су их једва 4 вола могла с места помаћи као Световидов, а негде су врло малени као онај драгоцен идол Триглавов, кога су жреци скрили испред грамзивих руку неких хришћанских проповедника. Идоли су редовно били украшени златом и сребром, које су у бојевима као плен задобили; каткада су сасвим посребрени и позлаћени као онај скривени идол Триглавов; каткад је међутим, само глава сребрна, а брада златна као код Перуна. У нашој Нар. песни сачувало се до данас сећање на старе сребрне и златне идоле словенских богова. У једној народној песми /Летопис Мат. Српске 1840. рг. 70./ краљ оправља ћерку да ју пошље змају и говори јој: "С богом пођи, драго дете моје – не моли се богу ришћанскоме – већ се моли богу сребрnome – којег ти је саградио баба – од сувога и сребра и злата – не би ли се на те смиловао – не би ли те але избавио". – И мати краљица ју испраћа говорећи: "С богом пођи, драго моје дете – ти не слушај родитеља твора – не моли се богу сребрnome – којег ти је саградио баба – саградио од ребра и злата". Једна друга песма /Лет. Мат. Срп. 1848. I 84./ пева опет како је "јаду у пропаду" греха ради морао дати своју кћер Јелу сам цар Костадин. И у тој песми отац саветује кћер отпуштајући је од себе речима: "Окрени се на заоде сунцу – пак се моли јаду неситоме – и ономе богу сребрnome", – а мати јој вели: "Окрени се на истоку сунцу – ти с' не моли јаду неситоме – ни ономе богу сребрnome – већ се моли богу јединоме". Напокон у једној варијанти песме "Свечи благо деле" /Петрановићева збирка Нар. песама, Биоград, 1867. вели се: "па се окрене (кћи царска) сунцу на истоку – нек помене бога истинoга – не спомиње бога сребрнога."

Код оваког стања ствари тешко је пристати уз Јиречекову тврдњу у његову делу: *Geschichte der Serben*, у коме вели да стари Срби нису познавали идоле. У обичају прања икона на кладенцу (у бољевачком срезу) види Чајкановић остатак ритуалног прања идола, које је увелике постојало у религијама Грка, Римљана, Мисираца и других народа, па свакако и код нас, па је прем атоме, кад је било прања идола (а и до данас се одржало), морало бити и идола тим пре, што се без фетиша и идола не може ни замислити нека религија. Стари Срби су свакако имали фетише, мисли Чајкановић, јер нам то потврђује и реч "соха", која код нас значи "колац, батина", а у чешком "статуа, фигура", затим и реч "балван", која значи и греду (дирек) и идол.

Фетиш, у коме је наставио да живи један од српских идола, одржао се до данас; то је крст, за који су Срби знали пре примања хришћанства, а који је или преобраћен у хришћански крст, или је деградиран у страшило. /Др В. Чајкановић: *op. cit.*/

Као год што су једини Северни Словени имали лепо изграђене храмове, тако се исто једино за њих зна да су посве сигурно имали и свештенички ред, који је уживао врло велики углед и био врло моћан. Врховни свештеник, на пр. Световидова храма, био је моћнији од краља, јер свештеник зависи од бога, а краљ и народ од свештеника. Пошто су и свештеници добијали један део од плена који се задобије у ратовима – као да је њихова заслуга ако Словени побеђују – постали су они и врло богати. Они се разликују од других људи оделом, брадом; они у храмовима имају права да седе, док сви остали стоје. Отуд она велика отпорност њихова према хришћанству, и побуне које су они у народу изазивали

(радило се ту о њихову опстанку). Све врсте обреда, а што је главно пророчанство, вршили су они.

Руси пре доласка Варјага нису имали свештеничке касте, а у касније доба нам Хелмолд вели да богу Провену (овај бог је, изгледа, идентичан са Перуном) "долазе народ, краљ и свештеници ради суђења спорова". Према овоме, изгледа, да су и Руси имали свештенике, али ово једини Хелмолд вели, док нам Нестор и остали руски споменици ништа о свештеницима не причају. Функције жреца вршио је у кући домаћин, а за цело племе племенски поглавар или кнез. Најважнији део обреда тј. прорицања и гатања вршили су поједини врачари и гатари. Овог свог гатара и врачака звали су Руси вљхвѣ, а мађију коју он обавља вљшба, отуда и глагол вљснати што значи мрмљати муцати, јер је гатар мрмљајући гатао. Гатара су, јер је чаробне ствари гатао, звали Руси и чародѣецѣ, Чеси: *čarodejník*, а Пољаци: *czarodziej*.

Пре сваког већег, важнијег или опаснијег потхвата, пре већих путничких или ратних похода, Словени су свагда прво питали богове за мишљење. Прорицања, уз помоћ којих се сазнавала воља богова, опет су нам најлепше описана код Сев. Словена. Најглавније пророчиште било је арконско, а прорицало се у њему помоћ Световидова бељца, а затим Триглаво у Штетину, где се прорицало помоћу црног коња Триглаво. Према пророчанствима се заправо и ценила моћ богова и њихових свештеника. Сем прорицања уз помоћ коња Словени су прорицали, раскопавајући земљу, и помоћу неких црта и реза, како то вели црноризац Храбар; напосред помоћу птица или појединих животиња које су сретали. Неке од ових врста врачања одржале су се до данас као на пр. врача се, ако се види да мачка пређе човеку пут; врача се, кад се види поп, кад над кућом кука кукавица; гата се у овнујско плеће код Црногораца итд.

Словени су својим боговима жртвовали само да их ови што боље заштите од непријатеља, да им даду што веће обиље дарова и да им прорекну свагда истину. Жртвујући им, Словени су им се и молили у нарочите празничне дане. Словени су жртвовали овнове и волове, затим приносе од земаљских производа. Људске жртве нису својствене Словенима, а ако их признамо, оне нам негирају историјски доказани благи и мирољубиви карактер Словена, а приказују нам их као крволочне варваре. Људске жртве се спомињу само код по гдекојег племена словенског, и тамо где су у истину постојале (ако су постојале) оне су примљене од суседа словенских, или су се вршиле у крајевима где су у већини били Варјази. Световиду су сви, који дођу у храм да им се прориче, морали жртвовати по нешто, vele хроничари, па су то морали чинити чак и трговци жртвујући нешто скупоцено од своје робе. После великих и многобројних жртава, нарочито у дане великих празника богова, кад се скупљао многобројни народ, овај свечани акт жртве претварао се у гозбу, на којој се неумерено јело месо жртвованих животиња и пила медовина; неумереност се у оваквим случајевима сматрала актом побожности. Осим жртава боговима, жртвовали су Словени и прецима, затим вилама, суђеницама, рођеницама итд.

У разна годишња доба и у разне фазе борбе природних сила, славили су Словени и различите празнике. Међу најзначајнијим празницима, који су сећање на празновање зимског обратника до данас одржали, спадали би Бадњак и Божић (коленда, овсен, крачун). Најзначајнији празници пролетње равнодневнице били су празник Русалија и летница; у летњем обратнику празновали су се празници (ка[н]пало, јарило крѣтсѣ саботѣка, /Г. Крек: *op. cit.*/ од којих су се неки до данас одржали. Овим празницима ваља додати и празник у част домаћих богова и предака, који се до данас очувао под називом крсна слава. Слава, Бадњи дан и Божић су се према томе сачували из старе религије, и тек су касније кристијанизирани на тај начин, што су добили хришћанско објашњење и симболе, док је све друго остало по стром. Колико су Словени били конзервативни, и како

су тешко напуштали своју стару веру и празнике, види се и по том, што хришћанство никако није могло да истисне празник "непобедног Сунца" који се славио око 25. децембра, него је у IV веку тај исти датум (25. XII) узело за дан Христовог рођења, па је тако истиснуло још и неке друге празнике зимске солстиције, а дало је том стародревном празнику Божића ново објашњење. По римској Новој години *calendae* називали су многи народи (југоисточна Француска, Швајцарска, Русија, Србија, Бугарска, Мађарска, Румунија, Грчка и Арбанија) свој Божић или божићне обичаје "коледо, колендо", отуд колендати. /Др В. Чајкановић: "Неколике примедбе уз Српски Бадњи дан и Божић" Год. Н. Чупића књ. XXXIV./

23. Нав – Пьклъ – Погреб – Гробља – Култус прецима

Веровање у "онај свет" или загробни живот душа било је познато сваком примитивном народу свим народима аријске групе још у његовом праисторијском добу, па и Словенима. Тврдња Несторова да су Словени за онај други свет први пут чули кад су к њима дошли хришћански мисионари из Цариграда, и Титмарова да су Словени мислили да се смрћу све свршава, савршено су нетачне, и могу се узети само као тврдње хришћанских калуђера, који веру Словена желе да прикажу без раја, дакле са једним великим недостатком, а хришћанску опет као веру која својим вернима много више даје и обећава.

Словени су веровали да је душа позвана после смрти на један други живот; ово није хипотеза него тврдња коју доказују многобројни стари текстови. /L. Niederle: op. cit. pg. 132./ Спаљивање покојника, жртвовање жена, робова, коња, паса, стављање хране у гробу покојнику у старије време; разне пак даће на којима се каткада специјално за мртве месе и нарочити колачи, па слава, жртвовање домаћем чувару и претку, Божић који није ништа друго до жртвовање свим прецима, небориви су докази тврдње да су Словени у истину веровали у загробни живот.

Душа покојника после смрти одлази у *нав* или *рај*. Етимологија речи "рај" још је увек нерешена, али је он свакако био познат Словенима, пре него што су примили хришћанство. Овај рај, био је место праведних и добрих душа, а место куда одлазе зле душе означено је речју пѣклъ (пакао).

О месту, где се тај други свет налазио, постојала су разна мишљења. Према многим споменицима и заостацима у фолклору, научењаци су веровали да се онај свет налази с ону страну мора. Ова тврдња доказивала се тиме, што су нека словенска племена сахрањивала своје претке на тај начин, што би их полагали у чамац и отискивали их у море, а ако је ово ради даљине мора било немогуће, тада су их или спаљивали или сахрањивали, али опет положивши их претходно у чамац, како би, ма и симболички, могли отпловити преко мора у онај свет. Вук нам у свом Речнику под речју куга вели, да куга прелази преко мора и долази амо да мори људе; по овоме изгледа да су и Срби веровали да се онај свет налази с ону страну мора. Још један доказ имамо да су Срби веровали да се онај свет налази преко мора, а то је слагање понуда покојницима на даску и пуштање истих низ реку, да их она однесе на море, па затим у онај други свет преко мора, који је забележен код Хомољских Срба. /Др В. Чајкановић: Студ. из Рел. и Фолклора./ Према чешком преводиоцу Хуберини (види поглавље о Волосу) изгледа да су и Чеси веровали да се онај свет налази преко мора.

Међутим, се у нашем народу, према причама и веровању, онај свет налази и под земљом; улази се у њега кроз неку јаму или стари бунар. Према овоме Креково мишљење, да ниједан индоевропски народ у најстарије време није замишљао мртвачко царство под земљом, изгледа да није посве тачно. /Исто./ Веровању да се онај свет налази под земљом

прикључује се и народна космографија у Лици која вели да има три света, један је на врху, један је пропао на земљу у ниже, један у више.

Словени су своје мртве или сахрањивали у поља, под прагом или око огњишта, или су их положивши у чамац спаљивали, или пак на море отискивали. Изгледа да је у најраније време обичај спаљивања био најчешћи. Један споменик нам вели да душа покојника све дотле лебди на дрвећу, док се покојник не спали. У свим случајевима сахране, Словени су крај покојника стављали све његове најмилије ствари. Оружје, коња и разне понуде редовно су са покојником заједно сахрањивали, а каткад се жена својевољно убијала и заједно је са мужем била сахрањивана.

Ибн Фослан прича да је и он присуствовао сахрани једног Словена. Крек износи цео тај дуги опис Фосланов, у којем се описује сва церемонија при погребу Словена. Овај би опис резимиран гласно: Словени су најпре над одром покојника стављали неки кров, који је над њим стојао све дотле док се одело за покојника не сашије. Покојника стављају у чамац; ако је богат имаће му поделе на три дела: један део припада фамилији, са другим купе за покојника мртвачко одело, а за трећи део набаве пиће за ову свечаност. У овим згодама се они опијају до бесвести, а по неки на овим свечаностима од пића и умру. Фослан затим прича, како се и дете каквог могућника (обично девојчица) својевољно решавало да умре заједно с оцем, и тога дана кад је требало да буде с оцем спаљено, врло је много то дете пило и било је необично весело.

На сам дан кад ће се покојник спалити заједно са девојцом, извуку чамац, у коме ће бити покојник спаљен, на обалу, па га затим дигну на ломачу, а свет иде око ломаче и све нешто говори. Једна жена, коју зову анђеосмрти, стара се о оделу покојника као и о свему другом, шта је потребно за церемонијал овог погребца; она и девојчицу убија. Ибн Фослан вели да је та жена била прави ђаво: ружна, подмукла пакосна изгледа.

Када је све ово готово тек онда ваде мртваца из гроба, у ком је под оном настрешницом лежао, и облаче га, затим га метну у чамац, а крај њега стављају понуде; положивши га у чамац, бацају у њ једно псето које су претходно на двоје пресекли, затим доводе два коња и терају их док се не запене, па их онда његовом сабљом убију, а месо им опет у чамац бацају; са два вола, која одмах после коња доводе, исто учине. Становници тога краја кажу оној девојчици: "Кажи твоме господару: Само из љубави према теби чиним то". – Једној кокошки такође одсеку главу и бацају је у чамац. Девојчица она трипут иде на ломачу и са ломаче: први пут вели: "Гле! овде су ми отац и мајка"; други пут вели: "Гле! сад видим све моје покојнике где заједно седе"; трећи пут вели: "Гле! тамо је мој господар. Он седи у рају. Рај је тако леп и зелен, у њему су људи и дечаци, он ме зове; одведите ме к њему". Она се затим свуче, попије неколико чаша пића опраштајући се од живота, а и зато да би могла отићи тамо, где јој је господар. Сад наступа грозна смрт девојчице. Вежу јој конопац око врата и стежу док не умре, а "анђеосмрти" јој међутим, зарије нож између ребара. Запале ломачу и сваки од присутних додаје на ломачу по једно упаљено дрво; чамац запламти и покојник и девојчица и све шта је у њему. Тада један Рус рече Фослану: "Ви, Арапи, ви сте један глуп народ; ви закопавате човека у земљу, где га раздиру животиње и рви; а ми, ми га зачас спалимо, да би одмах отишао у рај". За непун сат све се ово претворило у пепео. На месту, где су чамац извукли направе хумку подигну споменик од букова дрвета, бележећи име покојниково крај царева.

Много штошта је у овом опису претерано; пре свега не знамо да ли се он односи на Русе или Варјаге.

Сем овога начина сахрањивања тј. спаљивања, Словени су своје мртве, као што рекосмо, сахрањивали и око огњишта или под кућним прагом. Деца која су умрла некрштена, сахрањују се код Малоруса под кућним прагом, вели Котљаревски. То је, по

Шрадерову мишљењу, остатак некадашњег обичаја, да се и одрасли покојници сахрањују под прагом. /Др В. Чајкановић: Ст. из Рел. и Фолк./

Словени су своје мртве сахрањивали и у земљу, по пољима и шумама, јер одређена мета – гробља – нису имали, а место где су некога сахранили означавали су или неком батином, или пак високом хумком земље. О тој хумци вели Нестор: "И заповеди Олга људима својим да начине велику могилу". Ове су могиле Руси после звали "курган", које постало од старог "краган или круг". "Кад ко од Радимића умре, они славе тризну око леша; затим направе велику ломачу, наместе леш на њу, и наложе ватру. Потом покупе кости метну их у један судић, који наместе на један стуб крај пута. Тако и данас чине Вјатићи" – вели Нестор. /Др В. Чајкановић: Ст. из Рел. и Фолк./ У овом ставку се крај још једног начина сахране спомиње и тризна. Тризну спомиње Нестор још једанпут, кад вели да је Олга била наредила да јој се после смрти не приређује тризна. Тризна није ништа друго него обредна гозба у част предака, која нам се у врло много облика и под разним именима до данас очувала. Поред тризне, још нам се једна реч сачувала која означава слављење гозбе у част покојника, а то је страва. Ову нам реч спомиње Јорданес и вели да су "славили страву над гробом Атилиним". Историчари мисле да су овај обичај Хуни примили од Словена, којих је, без сумње, било у Атилиној војсци.

Симболичка жртва прецима биће ефикаснија, ако се приреди тамо, где ће бити у домаћају оног коме се приређује, /Исто./ отуда се многе даће и помени дају на самом гробу покојника, а многе жртве опет на кућном прагу. Овај обичај жртвовања прецима хришћанство није успело ни најмање да ослаби, и он нам се очувао у појединостима до данас. Преци и покојници имају и специјална своја јела; ту су ораси, па затим пасуљ и мед, који је омилену храну душе покојника код свих Индоевропљана. Бадњиданска вечера је једна од најважнијих вечера у част мртвима. Један део од сваког јела оставља се за њих. У Румунији се покојнику носи на гробље не само храна него и одело. /Исто./ Ове обредне обичаје прецима и покојницима изнео је Мицкијевић у песми "Dziady" (преци). У Белој Русији постоје и нарочите формуле при дозивању предака на гозбу. Све ове обреде прецима стари споменици нам врло мало или нимало не описују, али је замену за ст. споменике фолклористика свих Словена препуна обичајима, жртвама и обредним гозбама у част предака. А да су ови обичаји постојали и код Старих Словена доказује нам откопавање старих могила, у којима је нађено посуђе, у којем је некад била храна за покојнике.

Словенска митологија

Луј Леже (1843-1924), француски лингвиста и историчар, даје велики допринос изучавању словенске митологије. Легенде, приче, песме о постанку васионе, о боговима, о изузетним људима са божанским особинама чине сваку митологију, па и словенску. Те легенде су (рационалне или ирационалне садржине), у ствари, једна прерушена и преиначена историја Словена.

Увод

Има прилично времена, како је моја пажња први пут била скренута на словенску митологију. Кад сам год. 1865. отпочео своја истраживања о преобраћању Словена у хришћанство, морао сам се запитати: какви беху религиозни појмови незнабожачких Словена? Па сам им тада у своме делцету о Тирилу и Методију^[1] и посветио двадесетак страна. У то време оне беху доста нове; али се и ослањаху једним делом на документе, који се тада сматраху за аутентичне, а који су од тада већ оглашени за лажне. У год. 1880. пок. доајен Лихтенбергер учинио ми је част молбом својом, да му за његову *Encyclopédie des sciences religieuses* дам један резиме из словенске митологије. То беше за мене прилика, да се поново вратим на проучавања, која уосталом нисам губио из вида. Мој превод Несторове Хронике, којој бејаш посветио толико година, једнако ме је подсећао на та деликатна питања.

Чланак из *Енциклопедије верских наука*, знатно проширен и прерађен, поново је штампан у *Revue de l'Histoire des Religions*. Одатле је засебно одштампан и пуштен у свет под именом: *Esquisse sommaire de la mythologie slave* (Париз, Leroux, 1882). Одштампана у врло малом броју примерака, ова је књижица одавно исцрпљена. Поново је штампана у другој свесци мојих *Nouvelles études slaves*.^[2]

Пишући овај резиме, ја сам пре свега помишљао, да задовољим радозналост француске публике, којој су словенска дела неприступна, и која уопште не зна, у којим би немачким књигама могли наћи озбиљних података о овим тешким питањима. Тако се деси, да сам ја учинио услугу и самим Словенима, којима је један такав критички резиме заиста оскудевао. Г. Стојан Новаковић, тада министар просвете у Србији, један од наших најспремнијих другова, превео је то моје делце, и одштампао у Просветном Гласнику, бр. 1. год. 1883. Овај је превод прештампан у листу *Slovinac*, који тада излазаше у Дубровнику. С друге стране, одлични слависта, г. Поливка учинио ми је част својим преводом на чешки моје *Esquisse* у *Sbornik Slovanský*, који је уређивао пок. В. Едвард Јелинек, год. 1883 (бр. 8 и 9). Он је своме преводу додао интересантне белешчице. Доцније је, трудом г. Горницког, професора гимназије у Пензи, изашло и једно руско издање у *Филологическіе записки* (Воронеж, 1898).

Уз то и најодлучније слависте Ралстон у *Athenaeum* (8. април, 1882) Јагић у *Archiv fur slav. Philol.* (т. VI, стр. 318) Beaudouin de Courtenay у *Журналь Мин. Нар. Просвѣщен* (март, 1882) беху примили тај мој скромни покушај с таквом симпатијом, која ме је нагнала, да га се поново латим и проширим. На жалост потребе мојих лекција на *Collège de France* дуго су морале моју пажњу одвлачити на друге предмете. Прва је дужност професора да обучава. Он нема права даље развијати научне проблеме све док не задовољи прве потребе својих ученика.

Тек 1895. год. могао сам посветити два семестра излагању словенске митологије. Ове лекције брижљиво прегледане, штампане су као расправе од 1896. год. у *Revue de l'Histoire des Religions*. Три најважније лекције засебно су одштампане. (Покушај о *Перуну* и

св. Илији; о Световиду и боговима на свршетак вид, о цару Трајану у словенској Митологији.)^[3] Две су читане и у Академији Натписа, која се заинтересовала за новине у овим студијама.

Прикупљајући у ову једну књигу све те радове дугог стрпљења, не кријем, да видим све чиме оскудевају, да би се подигао један дефинитиван монумент... Тај монумент није још нико подигао; и ја сумњам да ће он икада моћи и постојати. Ни најмање се не можемо надати, да ћемо за Словене имати онакве радове, какве је у нашем веку имала митологија: Индуса, Грка, Латина, Келта или Германа. Грађа је врло ретка, а писани или неми споменици ни по коју цену се не би могли заменити хипотезама.

II

Од када је млади руски научник Кајсаров објавио у Гетингену 1803. своје дело: *Versuch einer slavischen Mythologie in alphabetischer Ordnung*,^[4] изашло је на свет много радова о словенској митологији. Ово дело привуче пажњу Добровског, који му посвети једну критичку студију у једној свесци разноврсне садржине *Slavin-a* (друго изд. стр. 263. и даље). Ни сам Добровски није био верзиран у том питању; али оним критичким оком, које га карактерише, он је и Кајсарова и његове наследнике ставио на опрезу од какве варљиве тенденције људске лености. "Саветујем будућим митолозима, вели он, да се не ослањају на позније писце, већ да уза сваки чланак наводе најстарије споменике."

На жалост, ми имамо врло мало ових старих споменика. Што се мене тиче, мислим, да сам свуда следовао савету овога првосвештеника *славистике*. Сматрао сам за дужност да поново прочитам у оригиналу све латинске, грчке или словенске писане споменике, који се односе на предмет ових студија. Држим, да сам узгред открио и неколико детаља, који мојим претходницима беху умакли. Па сам тако исто себи допустио да изнесем и неколико нових хипотеза.

Осим студије о Кајсарову, Добровски није имао прилике, да се бави словенском митологијом. Она је морала привући пажњу Шафарикову. Осим његових радова о Русаљкама, Сварогу, и, на жалост, расправе о Црнобогу бамбершком, која је поново штампана у III св. целокупних дела његових *Sebraný spisy* (Праг, 1865.), он је саставио индекс митолошких словенских имена, која се налазе у додацима II св. *Slovanske Starožitnosti* (друго изд. Праг, 1863). Овај индекс беше програм за једну словенску митологију, коју није написао. Ту се налази доста имена, која се данас морају избрисати из митолошког реда, и вратити у област маште (*Карус, Каревит, Кродо, Полел*) или фолклора (*Кошчеј, Хастерман, Весна* итд.).

Год. 1842. Хануш је објавио у Лавову (Лембергу) своју књигу *Die Wissenschaft des Slawischen Mythus*. Данас се ово дело не би могло употребити без опасности. Толико исто се може рећи и о Ханушовим радовима на чешком који се односе на митологију (ипак треба изузети *Bajeslovny Kalendár*, који је пре репертоар фолклора.). Уосталом сви радови овога периода су унакажени употребом лажних докумената.

Срезњевски је у Харкову у Русији објавио 1846. своју врло поучну расправу о светилиштима и црквеним обредима незнабожачких Словена.

У чланцима које је дао Ригеровом *Slovník-u Naučný* (чешка енциклопедија) и Прегледу прашког музеја, Карло Јаромир Ербен пружио је знатну грађу за изучавање словенске митологије. Он је помишљао да их прибере у једно дело, што би извесно било врло корисно, али и то дело не би имало онај апсолутно критички и одређени карактер. Смрт му није допустила да изврши ово предузеће. Осим тога што је употребљавао лажна документа, Ербен је намерно помешао митологију и фолклор. Тако је он 1866. читао у Краљ. Научном Друштву у Прагу, и објавио у *Časopis Českého Musea* (исте год. стр. 35)

један рад о Космогонији незнабожачких Словена, по песмама галицијских Рутена. Овај је рад, сећам се, направио много ларме о митолошком свету. У ствари он нас није могао поучити ничему ни словенском ни новом. Песме и галицијске легенде, којима се Ербен служио, јесу чиста позајмица из лажних - апокрифних књига, тј. из хришћанске књижевности.

Да би и словенска митологија одлучно ушла у област науке, требало је прво очистити њен терен од лажне грађе, која се на њему нагомилавала. Напреци критике последњих година су најзад допустили, да се оствари и ова претходна погодба. Без сумње област словенске митологије постала је на тај начин врло узана; али зна се бар одакле се мора поћи, - ако се увек не зна, куда се иде.

Велико руско Афанасијево дело: *Возрєніє Славянъ на природу* (3. св. Москва, 1866. до 69.) још и данас је један најдрагоценији репертоар; али писац хоће све да наврати на митолошке теорије у корист времена у коме пише, и митологија се ту дави у фолклору.^[5] Уосталом он је врло мало критичан.

Озбиљно треба бити резервисан и при књизи пок. Котљаревског. *Погребни обичаји незнабожачких Словена* (Москва, 1868). Ово сам дело читао некада у друштву са својим пок. пријатељем Бергењем (Bergaigne). Он беше врло одушевљен, па ми предлагаше, да га заједнички преведемо. Упркос свег мог поштовања према успомени Бергењевој и Котљаревског, који ми беху драгоцени пријатељи, држим, да могу рећи, да би тај наш рад био узалудан. Од две стотине страна које та свеска садржи^[6], данас се могу задржати једва педесет. Котљаревски се користио лажним споменицима, - и ма да се он бранио, - арапски споменици које је он цитирао, изгледају ми, да се много мање односе на Словене у Русији, него на Варјаге, тј. на скандинавске усељенике.

У књизи Фаминчина (Famintsyne, Famincyne): *Божества древнихъ Славянъ* (Петроград, 1884.) нема ни десет страна, које се могу употребити.

У својој заиста строгој критици о овом делу (Archiv, t. IX, стр. 168.) г. Јагић је дао паметних савета свима митолозима.^[7] Нарочито их је стављао на опрезу од злоупотребе фолклора, и противу страсти, да се свуда виде сами митоси. Примећиваше, да што се више свуда гледа митологија, изазива се реакција скептицизма, да и научни део цео изгуби своју вредност. Одличан музиколог Фаминчин не беше ни најмање спреман за проучавање словенске митологије, још мање за упоредно изучавање ове митологије у њеним односима према митологијама индоевропских народа.^[8]

Као пример реакције скептицизма, навешћу један занимљив чланак Кипричникова, у *Журналу Мин. Нар. Просвѣщен* (септембар, 1885). После овог покушаја који сву словенску митологију ставља на двадесетак потпуно невредних страна, изгледа, да њему не остаје ништа друго, до одрећи се свију истраживања о предмету који нас занима. Па ипак није баш тако.

Год. 1870. на оно неколико журних страна које написа за Ригерову *Чешку Енциклопедију* (Slovník naučný, т. VIII стр. 603 - Праг.), Ербен вели:

"Словенска митологија је једна најтежа грана славистике; о њој се много писало; али осим неколико добрих чланака о појединим питањима, још се једнако очекује један одређени рад у целини." Неколико година касније писах Крек у Archiv fur sl. Philologie: "Што се тиче словенске митологије до данас постигнути позитивни резултати ни најмање не одговарају утрошеном времену. Нико боље то стање не може схватити него онај који би предузео да одбаци све оно што припада хаосу противречних хипотеза основаних најчешће на расуђивању или на *a priori*." (год. 1876. стр. 134)

Ове резултате, које је тако тешко добити, Крек је предузео сабити у извештај број страна свога лепог дела: *Einleitung in die slavischen Literaturgeschichte*, II изд. (Graz, 1887. стр. 378. до 440.) На језику приступачном већини учених људи оне пружају један кратки

збијени резиме, скоро потпун и довољно јасан о ономе, што нам извори кажу о словенској митологији. У овом резимеу белешке су често пута много дуже него ли текст на који се односи. Читалац, неук овим студијама, рескирао би да се у њима потпуно изгуби. Потпуно праведно ценећи и ово лепо дело, ја мислим, да оно није ни мало грађе исцрпilo, и да у једној француски исписаној књизи, или бар по начину француском, има места сасвим друкчије радити.

Књига г. Крека нарочито је управљена словенским читаоцима; тога ради он изоставља мноштво ситница, за које претпоставља да су познате, и које ће мало читалаца и покушавати тражити по оригиналним споменицима. Он још прима уз то и неке споменике, који су данас оглашени за апокрифне.

По моме мишљењу једно потпуно и јасно дело о словенској митологији мора исцрпiti основне писане споменике, отресајући их најпре од свих фантастичних веза и зближавања са другим споменицима, или ослобођавајући их беспослених хипотеза и збрке фолклора словенског, германског или чак индоевропског.

Мишљах, да сам такав рад нашао у књизи Н. Мбchal-a: *Nákres slovanského bajeslovi*. (Скица из словенске митологије), која је штампана у Прагу 1891. год.

"Покушаји о митологији, говораше г. Махал у своме предговору, већином су растурени по разним словенским збиркама, нигде нема једног рада у целини. За њ се осећа потреба. Стога сам се решио, да прикупим главна факта из словенске митологије у једну целину, која ће представљати резиме свих легендарних идеја словенског народа."^[9]

На жалост, од две стотине двадесет страна ове књиге, само шездесет њих говори о словенској митологији. Остатак је посвећен фолклору, легендама које проузрокују метеоролошке појаве, космогоничким причама, личностима или традицијама, које доиста постоје код Словена, али су дошле у њих из хришћанског предања или из страних легенди. На тај начин он почиње једном главом о космогоничким идејама Словена, које се везују за хришћанске легенде и апокрифне књиге. Треба још видети оно о Рахманима, Перхту, Луцији (Rachmanes, Perchta), светачким данима: Понедеонику, Среди и Петку.

Цео овај део позајмљен из фолклора заслужује доиста да се преведе. Словенски је фолклор бесконачан; његовом изучавању посвећени су засебни листови: у Чешкој (*Český Lid*), у Пољској (*Wista*), у Русији (*Живая Старина*), у Хрватској (*Zbornik za narodni život*), у Бугарској (*Сборникъ за народни умотворния*), у Србији лепо уређивани "*Караџић*". Прикупити и резимирати све што је до сада изашло о фолклористици, требало би не знам колико тучади свезака.

Поред свег племенитог и корисног труда Махаловог, ипак ми је било немогућно ићи за њим на тако пространом и рђаво ограниченом земљишту.^[10]

Поред ових специјалних радова, морам споменути, као веома помоћне ми и корисне радове г. Јагића, Брикнера, Маретића, који су објављени у *Archiv fur slav. Phil.*, па радове Александра Веселовског, који су изашли у *Извѣстія Петроградске Академије Наука*. Ови радови и многи други растурени по најразличнијим збиркама биће споменути у своје време и на своме месту.

Мени се чини, да је простор словенске митологије једино обележен и ограничен писаним и немим споменицима - ако их има, - који се односе на незнабожачку периоду историјскога живота Словена; ако још ове писане или неме споменике може објаснити или допунити какво народно предање, ја се и на њ позивам (нпр. предање о култусу кућним боговима, о појмовима о оном другом свету). Али не сматрам, да је фолклор нераздвојни и битни део митологије. Од тога се ја унапред ограђујем, јер би било врло дуго истраживати у којој је мери он могао бити измењен хришћанским легендама, позајмицама од суседних народа (Грка и Арбанаса код јужних Словена; Финаца, Варјага, Татара, код Руса; Немаца

код Чеха или Пољака). Ни по коју цену не желим поново отпочети колико корисном толико и опасном Афанасијевом књигом.

Ако сам из принципа одбацио фолклор - осим у извесним јасним обележеним случајевима, - ја сам исто тако из опрезности или скептицизма, као што ће се видети, одлучно одбацио и литванску митологију, о којој ја не знам ништа. Намерно одбацујем све теорије, све системе; пренебрегавам све везе, - ма колико оне биле привлачне, - са митологијом источних народа, класичнога или германскога света. Прикупљам растурене одломке по писаним споменицима, са којима су ме зближили и спријатељили више од тридесетак година ревноснога изучавања; но не тврдим да ћу их и систематски груписати.

Оваква каква је, ова ће књига попунити једну празнину у нашој научној литератури, ако смем рећи - европској научној литератури. Симпатија с којом су моје словенске колеге прихватили покушаје који су јој претходили, допушта ми, да се надам, да ће они исто тако учинити и према овој књизи. Они ће у њој наћи неких ситница којих нема ни у једном ранијем делу, а поред тога и извештај број хипотеза или тумачења које ја не намећем, али за које на се узимам потпуну одговорност. Садржина тих страна биће извесно за многе читаоце не Словене једно откриће; оне ће учинити, уверен сам, да из наших књига, из наших репертоара потпуно ишчезну све грешке, које су их до сада квариле, и које се једнако понављају. Овај ће покушај можда улили ученијима и вештијима од мене жељу, да још дубље проникну у ова деликатна истраживања. Но на жалост, све докле будемо осећали јаку оскудицу у писаним и немим споменицима незнабожачког времена, биће нам врло тешко поставити словенску митологију на исту ногу, на којој стоје митологије осталих индоевропских народа.

Маја, 1901. год.

Глава прва

Извори за словенску митологију

Доста су многобројни извори за словенску митологију; али ни један нам не даје довољан број података ни могућности, да добијемо потпуну слику о целини ове митологије. Но при свему томе, они нам расветљавају природу извесног броја божанстава, начин којим су обожавана - култус, обреде и празноверице незнабожачких Словена.

Немамо немих споменика о овом култусу, или бар немамо таквих, да би били неоспорне аутентичности. Они који су дуго сматрани за доста верне, као идоли у Прилвицу, Лав у Бамбергу, данас су оглашени за лажне. Неколико нејасних одломака у храму у Аркони, на острву Рујну, један - мало сумњив - идол пронађен у Галицији, неколико вајарских радова до данас сачуваних у данцишком музеју, који нису можда ни словенски ни митолошки, - то је све што нам је остало о оном тако богатом словенском култусу, чије су идоле и храмове тако радо описивали: Адам Бременски, Хелмолд, Сакс Граматик, Титмар, биографи Отона Бамбершког и руска Несторова хроника.^[11] Немамо никаквог писаног словенског споменика (текста) из незнабожачког доба. Песме и народне приче, чије се порекло губи у тами онога времена, измењале су се постепено под утицајем хришћанских идеја или страних књижевности.

Главни писани споменици, који се односе на митологију, јесу дело хришћанских свештеника, делом словенских, као што је писац Руске хронике, најчешће страних, а што је још горе, немачких свештеника. Надахнути најдубљом мржњом противу словенског паганизма, они се на њ осврћу само кад хоће да истакну "срамне" незнабожачке обреде, и у души својој да оправдају уништење идола и рушење њихових светилишта.^[12] Писане споменике, који се односе на словенску митологију, треба тражити:

- 1) У првобитним хроникама словенских земаља које су писане у народу;
- 2) У латинским, немачким или данским хроникама, као: Титмара, Адама Бременског, Сакса Граматика, Книтлинге Саге (Knytlinga Saga), или у немачким хагиографима (напр. у биографа Отона Бамбершког);
- 3) У византијским писаним споменицима: Прокопа, Константина Порфирогенита, који дају само кратке податке;
- 4) У арапским писаним споменицима (Massoudi-a, Ibn Fozlan-a) који су врло нејасни, те их треба најозбиљније контролисати; јер треба најпре решити, да ли они, говорећи о томе, подразумевају Словене старе Русије, или скандинавске Варјаге (Нормане);
- 5) У данашњој фолклористици, у црквеним обредима, причама или песмама, уколико ти подаци потврђују рукописе;
- 6) У теолошким списима средњег века који циљају на незнабожачке обреде, које је црква забрањивала;
- 7) Најзад у језику, који својим најстаријим па и данашњим облицима сведочи и о прошлим вековима, и који нам нарочито својом топономастиком допушта изнаћи, или бар нагађати: о местима на којима се вршио обред. Он нам још казује и какве су идеје везане за лица, идоле, разне обреде и догађаје из верскога живота незнабожачких Словена.

1. Словенски хроничари из разних словенских земаља

За познавање првобитне Русије Несторова Хроника садржи један неоцењиви докуменат. Овај хроничар писао крајем XI и почетком XII века. Русија је била званично у хришћанство преобраћена 988. г. Стога је овај аналита могао тада познавати синове првих Хришћана и прибрати тачне податке о култусу њихових предака. Он нам, више-мање, пружа тачне појединости о Перуну и Велесу, о Дажбогу, Стрибогу, Мокошу, Симарглу. Ако су и нека имена изопачена класичним успоменама, има их и која су апсолутно изван сваке сумње, и чије је постојање утврђено и другим писаним споменицима. Он нам даје о овим идолима, више-мање, детаљне податке, о жртвама њима принашаним, о жрецима, Русалијама (незнабожачки празници), и даћама. И Новгородска Хроника потврђује извесне текстове Несторове Хронике.

Један настављач *првобитне хронике* (рукопис зван ипатски), говорећи под год. 1114. о богу Сварогу, удаљује се доста од свога предмета, па умеће ту бога сунца Дажбога, Египћане, итд. У овом ставу као и у именима извесних божанстава, поменутих у основној хроници, није тешко не наћи странацких утецаја.

Подаци које дају руске хронике допуњују се неким документима средњовековне књижевности, *зборницима* или разним религиозним збиркама превода византијских писаних споменика, који именима словенских божанстава, или оних који се бар тако зову, тумаче имена јелинских богова. Црквене проповеди чине само нејасне алузије на незнабожачке верске обреде. Одломак епске поезије под именом: "*Слово о полку Игорову*" садржи неколико таквих митолошких алузија. Признајем, да су оне врло сумњиве. Је ли могућно да се једном хришћанину средњег века, једном просвећеном човеку, свештенику, допало да изазива незнабожачке успомене, да призива ветрове, *унуке Стрибогове*, да у два маха позива једног руског кнеза, *унука Дажбоговог*, да изједначује сунце са великим богом *Хорзом*, говорећи да кнез *Вишеслав* претиче ход Хорзин? Признајем да ми ова хуљења на веру, под пером једног хришћанина средњег века, изгледају врло невероватна.^[13]

Чешки хроничар Козма из Прага (XII век), отац чешке историје, прича својим, час књижевним а час простачким латинским језиком, доживљаје чешких легендарних кнежева: Крока, Љубуше, Пшемисла, Неклана, Хостивида, итд. Али је врло резервисан у свему што се тиче словенске митологије. И кад ипак мора учинити какву алузију на богове незнабожачког времена, Козма им даје класична имена.^[14] "*Ergo litate diis vestris asinum ut sint et ipsi vobis in asylum. Noc votum fieri summus, Jupiter et ipse Mars, sororque eius Bellona atque gener Cereris iubet*"... Може ли се из овог става закључити, да су Чеси обожавали Перуна (Јупитера), Световида (Марса), једну богињу рата, и једнога бога пакла, чија имена и постојање уосталом ништа нам не доказује? На другом месту (књ. II, 8) Козма вели, да је кнегиња Тета научила народ обожавати Ореаде Дриаде, Хамадриаде, па додаје, - што је тачније, - *sicut el hactenus multi villani velpagani hic latices seu ignes colit, iste lucos et arbores aut lapides adorat, ille montibus sive collibus litat, alia quae ipse fecit, idola surda et muta rogat et orat.*^[15] Из овог става јасно се види, да су Чеси обожавали идоле. На жалост одавде не видимо ни имена тих идола. Други један, не мање интересантан, споменик споменуемо у почетку III главе. Он набраја незнабожачке обреде које је укинуо кнез Бретислав II, жреце, враче које прогна, и то је све.^[16]

Далимилова стиховна хроника, која је душу своју позајмила из Козмине хронике, такође не додаје ничега позитивног оним тако тамним подацима свог прототипа. Ипак, пошто је она написана на чешком језику, пружа нам неке појединости, којих нема у латинској фразеологији њенога духовног оца (прототипа). Тако она каже, да стари Чеси зваху *нав* стан мртваца:

"*Potom Kroh jide do navi*"
(затим Крок оде у нав).

Ако се мало исправи текст на известан начин, она ће нам казати (II, стих 6) да се Чех (Cech) одселио из Хрватске у Чешку, носећи на својим леђима све своје претке (dědky své), тј. своје кућне богове (penates).

Пулкавина хроника (XIV в.) такође постала из Козмине, потпуно ћути о вери незнабожачких Чеха. Садржи неколико доста тамних алузија на култус брандебуршких Словена: "cum in dicta marchia gens adhuc permixta Slavonika et Saxonika gentilitatis ritibus deserviret et coleret ydola".^[17] И мало даље (око год. 1153), открива нам, да је у Брандебургу постојао један идол са три главе,^[18] и њега су обожавали Словени и Саксонци.

Gallus-ова хроника^[19] (прва година XII века), која уосталом и није пољског порекла, навлаш обилази незнабожачко доба. Све што нам казује о Пољацима пре хришћанства јесте: да су били полигамисте: "Istorum gesta quorum memoriam oblivio vetustatis abolevit et quos error et ydolatria defoedavit, memorare negligamus".^[20] На другом месту (књ. II, глава XLII), он упоређује незнабожачке Прусе са зверовима.

Хроника учитеља Вићентија не мање мрзи и избегава незнабожачке ствари, те на њих ни најмање не подсећа.

Први хроничар, или боље историк пољски у средњем веку, који се бавио вером незнабожачких Словена, јесте архиепископ Длугош, или Longinus, који је писао при крају XV века (од 1455 - 1481) своју *Historia Poloniae*. У ово време у правој Пољској беше већ неколико векова потпуно нестало паганизма, и последњих година врло се мало важности придавало Длугошевим подацима о старим божанствима његове земље. Недавно се г. R. Вгџскнер^[21] трудио, да, што се тиче словенске митологије, оживи Длугоша. Длугош воли пољску домовину. Не пропушта ништа што се тиче зачетка њенога живота. Само, како је он препуњен класичном митологијом, труди се да изнађе своје богове код старих Пољака, и најзад их налази *шест*.^[22] Изједначаје Јупитера са Yeszaom, Марса са Liadom, Венуса са Dzydzilelya-ом, Плутон са Nijom, Дијану са Dzevana-ом, Цеперу са Marzanom. Он зна и за бога времена (temperies) који се звао Погода, бога живота Zywie; тврди да је у Гњезну био и један храм првога реда: "delubrum primum ad quod ex omnibus locis fiebat congressus." Очигледно су на њ много утицале и хришћанске идеје. Пошто је Гњезно, као католичка митрополија, седиште примаса, он би хтео, да је оно играло исту улогу и у незнабожачко време. Он говори о храмовима, идолима, свештеницима, светим дрветима, жртвама (чак и у људима), годишњим светковинама, од којих су се неке, упркос хришћанству, сачувале и до данас, а једна се и зове *Стадо*. На њему се види утицај класичких и хришћанских успомена; узима за имена појединих божанстава облике, који се понављају у овом или оном народном рефрену. Но при свему томе, с обзиром на сиромаштво словенских извора код западних народа, његова сведоџба није сасвим за одбацивање. Ако је идентичност Плутон и није спорна, није мање истина, да је та пуја сродна са пав-ом код Чеха, што нам помаже да је боље растумачимо.

Брикнер је још нашао^[23] неколико података у једној збирци црквених беседа на пољско-латинском језику, сачуваних у петроградској библиотеци. Он је ту збирку скоро објавио; тиче се нарочито наших митских бића. Један од тих података објашњава нам и Длугошеве заблуде.

2. Страни хроничари

Док су чешки и пољски хроничари намерно пренебрегавали незнабожачко доба у историји својих народа, странци, који нам причају борбе Немаца или Данаца са данас већ

несталим балтичким Словенима, или напоре германских мисионара да их преобрате у хришћанство, већином су боље информисани. Нарочито се њиховој сведоџби има захвалити, што ми данас можемо имати доста јасну слику о религиозном животу балтичких Словена и оних са Лабе, а особито становника острва Рујна. Ми заборављамо, да у X веку све земље с десне стране Лабе и Сале (изузимајући предео између ушћа Лабина и тока реке Траве) беху још насељене словенском расом.

Адам Бременски (из Бремена) учитељ у истој вароши, каноник градске катедрале писац је *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Он је живео у првој половини XI века; становао је на граници Славије у једном граду, који је захтевао да постане њиховом хришћанском архиепископијом. Похађао је Данце, могао је испитивати архиепископску архиву, слушати причања разних мисионара. У својим *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* он прича историју ове архиепископије и историју оближњих народа, нарочито Скандинаваца и балтичких Словена; у III књ. излаже труде кнеза Gottschalk-a на преобраћању у хришћанство Бодрића, обалских становника Лабе и Балтичког мора. Принцип му је, да се не задржава на незнабожачким стварима: "Inutile est acta non credentium scrutari." Ипак му се омакну више занимљивих ситница за нашу студију. Тако (књ. II, глава XVIII) он укратко описује варош Петру (Rhithra) са њеним храмом, подигнутим у част демонв *quorum princeps est Radigast*; потврђује (II, 40, 41) одвратност Словена према хришћанству и њихово рђаво поступање са хришћанским поповима; прича (III, 60) да је у овом истом граду Ретри и владика Јован био принесен на жртву богу Радгосту.^[24] Доказује нам да су становници Рујна били више одани култусу злих божанстава него остали Словени (*Descriptio insularum*, 18). Набраја у неколико махова мучења, која су искусили хришћани од некрштених Словена, или оних, који су се из хришћанства повратили у своју стару веру. На жалост ни на памет му није пало, да нам и о идолима словенским и њиховом култусу да онако потпуних појединости, као што је дао (главе: XXVI, XXVII, XXVIII) о скандинавским божанствима: Тору, Водану и Фриги (Frisco). Верује у извесно сродство сујеверја Саксонаца, Словена и Швеђана (I, 8).^[25] Његова мржња на паганизам не смета му, да истакне и добре особине незнабожачких Словена (II, 19). Често цитира извештаје очевидаца. Његово се уверење не колеба. И ми имамо само жалити, што нам је дао тако мало података.

Хелмолдово дело *Chronicon Slavorum* јесте, као што и сам наслов казује, најважнији извор за историју Словена у средњем веку. Пореклом Холштинац, Хелмолд је био свештеник цркве у Либеку, парох парохије Бозау око језера Плена (Ploen) у земљи Словена Вагринаца (*Wagriens*).^[26] У савезу са владикама Олденбурга Вицелином и Геролдом придружио се њиховим напорима да покрсте незнабожачке Словене. У тој мисији он би послат к њима око 1155., и примљен је од кнеза Прибислава, чије гостопримство веома хвали. Прибислав је био хришћанин. Хелмолд уосталом има доста рђав појам о Словенима, без сумње услед њихове оданости паганизму: "Slavorum animi naturales sunt infidi et ad malum proni ideoque cavendi". Назива их "natio prava et perversa" (I, 27). Њихова је земља за њ "terra horroris et vastae solitudinis". Признаје уосталом, да су се Немци према њима рђаво понашали. Словени, којима се он бави, јесу осим Вагринаца још и Љутићи и Бодрићи између Лабе и Одре. Њихово преобраћање у хришћанство, или њихов повратак у ово после отпадништва, чини главни предмет његове хронике; он пише: *ad laudem Lubecensis ecclesiae* (посвета на књизи). Користио се Адамом Бременским од кога много позајмљује (*testis est magister Adamus*). Но он се тако исто служи и записаним предањима и причањем словенских стараца, "qui omnes barbarorum gestas res in memoria tenent". (I, XIV). Изгледа, да је знао и словенски језик, јер наводи неке речи и пише доста тачно нека имена. Пружа више појединости од Адама Бременског: о вери незнабожачких Словена, о култусу Црном Богу (I, 52), о култусу Богу Провену (83), о идолу Подага, о храму у Ретри и богу

Радгосту, о Сиви, богињи Полабљана, о боговима који имају и који немају својих идола; он нам казује, да су Словени волели правити идоле са више глава (што тврде и други писани споменици), да верују у постојање једног најстаријега бога, од кога сви други произлазе; да имају светих шума (83). Зна да је постојао Световид, бог острва Рујна, и мисли да је то исто божанство као и свети Вид корвејских калуђера. Главе 52. и 83, у његовој првој књизи, и глава 12. друге књиге јесу најважнији извор за нашу студију, и ако оне ипак нису једине, као што мисли један коментатор хронике, г. Воелкел. Ова хроника не прелази годину 1170.^[27]

Титмар (рођен 976. умро 1018) био је каноник у Магдебургу, и пратио је цара Хенриха II у његовом походу противу пољског кнеза Болеслава Храброг. Год. 1009. постане владиком у Мерзебургу. Овај град, лежећи на Сали, на самој граници Саксоније и Словеније, беше словенског порекла. Име му значи, да лежи између шуме: месе - између, бор - шума; Титмар надахнут својим класичним успоменама, даје му другу етимологију. Хоће да веже његово порекло за Римљане: "Et quia fuit haec apta bellis et in omnibus semper triumphalis antiquo more Martis signata est nomine". Ипак он зна и словенску етимологију, на коју алузира: "Posterius autem (тј. Словени) Mese, id est mediam regionis, nuncupabant eam vel a quadam virgine seducta". Његов германски патриотизам буну се на помисао о словенској митологији. Намерно изоставља истраживања незнабожачке историје своје дијецезе, и своја причања почиње крајем IX века. Мерзебург је у ово време био на самој граници германског племена. На десној страни Сале живљаху разни народи, чланови велике породице Срба или Сораба.

Како-тако Титмар је морао прибрати неколико бележака о њиховом језику, и у прилици их наводи: "*Belegori*, quod pulcher mons dicitur" (IV, 56) "*Bele knegini*, id est pulchra domina" (X, 4); "*Bolizlaus* qui maior laus interpretatur" (IV, 45); i *Dobrawa*, quae bona interpretatur (IV, 55). Сви његови преводи нису тако срећни, нпр. кад преводи *Medeburu* (дрво богато медом) са *mel prohibe*. Он има уосталом јаке разлоге, што не воли Словене. Два његова претка (I, 10) су погинули у борби против њих. Природно је што му њихова незнабожачка вера изгледа гнусна. "Cum execranda gentilitas ibi veneraretur" (VIII, 59). "Quamvis autem de hiis aliquid dicere perhorrescam, tamen, ut scias, lector amate, vanam eorum superstitionem..." (VI, 23). Но и поред његових предубеђења омакну му се ипак и по који драгоцен подаци. Он нам казује и нека имена светих места, као *pagus Silensis* (VIII, 59), света шума Жутибор (*Zutibore*).^[28] Спомине једну безимену богињу, чију су слику Љутићи носили на својој застави. (VIII, 65). Тврди да се код некрштених Словена све свргава смрћу (I, 14). Али ово тврђење бива услед историје о вампирима. Титмар је у основи сујевеан; али воли да описује снове, утвари. Кад би се из његових тврђења могло закључити, да Словени нису веровали у вампире, то би доиста било једно занимљиво сведочанство у њихову корист. Он зна, да су они имали идоле (III, 19). Најзад и поред све његове мржње, ипак посвећује читаве две стране опису вароши Редарв (Редаринаца), коју зове *Riedegost*, и која је била једно од главних светилишта њихове вере. У противречности је са Адамом Бременским, који тој вароши даје име Ретра, а богу име Радгост (*Redigost*). Он описује храм у овој вароши, идоле, особито оне бога Сварожића (*Zuargasi*);^[29] и сведоџба, коју он даје о култусу овом богу, потврђује се писмом светог Брина цару Хенриху II. Титмар зна, да су постојали и свештеници, који су вршили култус овом богу, и описује пророштва чињена помоћу светих коња, што се такође потврђује сведочанствима Сакса Граматика и Отона Бамбершког.^[30] Зна да су код Љутића храмови и идоли врло многобројни. Хелмолд скоро тако исто каже. Титмар пише: "Quot regiones sunt in his partibus, tot templa habentur et simulacra demonum singula ab infidelibus coluntur." (VI, 25) И Хелмолд вели: "Praeter penates et idola quibus singula oppida redundabant" (I, 63).^[31]

Сакс Граматик је Данац. О његовом животу мало се зна. Био је свештеник, и умро је првих година XII века. Придодат је био личности Апсалона, епископа Лунда у Сканији,^[32] једног од најзнаменитијих државника и прелата средњег века.^[33] Апсалон је био тајни саветник краља Валдемара, и он је и наговорио овог да удари на Венде или некрштене Словене, те се тај напад сврши падом вароши Арконе 1168, кад и острво Рујан потпаде под данску власт, и словенски паганизам би сасвим уништен. На позив Апсалонов Сакс написа своје *Gesta Danorum*. То је један фини и елегантан прозаиста; пун је латинског класицизма, нарочито из Валерија Максима. Је ли он био очевидац догађаја које прича? Ово се може само претпостављати, али не и тврдити. У сваком случају епископ Апсалон, који је учествовао у свим тим крупним догађајима, постарао се, по свој прилици, да му о њима да озбиљних података. Његов дански патриотизам је можда ватренији од хришћанске му вере. Он се користио, а то нам и он сам каже у свом предговору, старим народним песмама ("*maiorum acta patrii sermonis carminibus vulgata*"), које се потрудио и превести на латински, затим причама Исланђана (*Tylensium*) и казивањима владике Апсалона ("*Absalonis asserta docili animo stiloque complecti cure habui*").

Његова историја Данаца је једини значајан документ, који ми имамо о борбама рујанских Словена са Данцима, о Аркони, великом светилишту словенског паганизма, о култусу и уништењу идола Световидовог. У ономе, што се односи на ово божанство, Сакс је много потпунији од Хелмолда, те је јасно, да је био добро о свему обавештен. Но као и Хелмолд он брка Световида са светим Видом. Ово занимљиво мешање незнабожачког бога и хришћанског свеца лако се објашњава оним мислима, које тада кружаху. Иако изгледа да је мало фанатик, ипак му се (Саксу Граматику) не може пребацити, да је имао предрасуде свога века и своје касте. Ми му још дугујемо и драгоцене податке о култусу Руђевида, Торевиде и Поренуција (*Rugievithus*, *Porevitus*, *Porenutius*), о пророштвима, жртвама и сујеверицама рујанских Словена. О свему томе Апсалон му је дао све податке.^[34]

Поред историје Сакса Граматика меће се и *Knytlinga-Saga (Historia Knytidarum)* тј. историја Книдових потомака. Она је сређена под надзором и настојањем владике Апсалона. Садржи само неколико врста које се односе на време, које се нас тиче. Потврђује причања Сакса Граматика, чак их допуњује, јер нам казује имена трију божанстава, којих нема у Саксу; а то су: Турипид, Пизамар и Црноглав (*Turipid*, *Pizamar*, *Tiarnoglovius*). Прва два имена је врло тешко протумачити; последње је јасније, и очевидно значи: бог или идол црне главе (*čarnoglavu*). Ма како били мршави његови подаци, не треба их пренебрећи. Книтлинга Сага обухвата данску историју од почетка X века, и свршује се годином 1187. Приписују је Олафу Торзону (*Olaf Tordzon*). Може се мислити, да је познавао Саксово казивање, и да га је оно и подстакло, да састави своју књигу. Ужасно изопачава особена имена. Тако кнез *Pryslav* код њега је *Freedevus*. Без сумње нису боље прошла ни имена божанстава. Како је он савременик последњих догађаја, које прича, могао је прибавити и извешћа, којих нема у Сакса Граматика.^[35]

Биографије владике Отона Бамбершког садрже један особито значајан докуменат за изучавање словенске митологије. Пореклом из Швабије, Отон се родио у другој половини XI века, у младости боравио је неко време у Пољској. Допrineо је браку Владислава Хермана са Јудитом сестром цара Хенриха IV. Научио је пољски, те му је то учинило знатне користи у његовим мисијама код Словена.^[36] По повратку у Немачку постане владиком у Бамбергу, и би посвећен у Риму 13. маја 1106. г. У Пољској је био оставио лепих успомена. Год. 1123. позове га кнез Болеслав III да покрсти Померанске Словене; он оде тамо, где га прими кнез Вратислав, хришћанин (покрштен је у Мерзебургу). Отон посети вароши: *Rugice*, Камин, Волин, данас *Wollin*, *Łtetin*, *Koloberg* (данас Колберг),^[37] подиже цркве, намести и једнога владику за Померанију у Волину. У овој својој првој

мисији покрстио је више од 20 000 Словена, и саградио је једанаест цркава. Но по његовом одласку изродише се многобројна отпадништва. У почетку год. 1128. вратио се овај апостол у Померанију преко Магдебурга, посети Хавелберг, Узноим, Волегост, Штетин, Волин, и врати се у дијецезу месеца децембра.

Ебо (Ebbo) калуђер из Бамберга написао је око 1151. или 1152. свој *Vita Ottonis*. Он је био познавао владику, користио се причањима његових другова, особито причањима попа Удалрика (Udalric), који је Отона пратио у његовој другој мисији, и, како изгледа, био један поверљив и интелигентан посматралац. Ебо је дакле сведок врло достојан поверења за све што се односи на другу мисију. Мање је поуздан за прву мисију. Саопштава једно аутентично писмо владицино папи. То је један врло савестан човек, како изгледа, неспособан за какву побожну подвалу. Њему се може човек поверити, ипак, наравно не заборављајући, да је то човек средњег века и то црквени. Верује наравно и у чудеса, и прича и нека, која нису баш сасвим неистинита. Ебо најпре констатује незнабожачки фанатизам Померанаца: *Tanium esse gentis illius ferocitatem*, вели војвода пољски, *ut magis necet ei inferre quam iugum fidei subire parata sit*. Прича, да становници града Јулина (име му је од Јулија Цезара!) поштују један стуб подигнут у част овог великог човека. После разних сметњи најзад владика Бернارد склони становнике Јулина, да се покрсте, и обучи их да своје мртве сахрањују у гробље, а не по шумама или пољима; да више не мећу штапове над гробовима,^[38] да више не подижу куће за идоле, да више не питају за савет пророчице, да не прибегавају враџбинама. Жреци јулински заверише се и противу живота владицина. Они однесоше једнога идола Триглава, поверише га чувању једне старице, која га скри у шупљину једнога дрвета. Владика подиже у Јулину две хришћанске цркве; па да би што боље придобио љубав и наклоност новопреобраћених, он стави обе цркве под заштиту два свеца словенска: св. Војтех (Адалберта) и св. Вацлава, обојица пореклом из Чешке (књ. I).

Књига II враћа се на историју града Јулина, који је подигао Јулије Цезар, и који још чува његово копље. Овај је град био чувен по култусу једноме идолу, чије име, на жалост, није забележено, и који је ту привлачио сваке године велики број народа. Покрштење је било сасвим површно, привидно. Многи су незнабошци по својим кућама посакривали мале идоле, украшене сребром и златом. На општи народни, традиционални празник свет долази гомилама; кад су му одузели те идоле, он се одмах враћа паганизму. Штетин и Јулин имађаху сваки по три планине; на највишој стајаше идол Триглав. Једна прича из друге Отонове мисије казује нам да ти идоли имађаху одело или неке друге покретне украсе.^[39] Кад је владика дошао у град Хологаст, један жрец обуче на себе одело идола, направи се богом, да би подстакао своје једноверне. Отон за тим оде у Хозегов, данас Гуцков, где нађе величанствене храмове (*magni decoris et miri artificii*), за које су становници били утрошили на три стотине таланата. Не кажу нам, истина, колико су вредели ти таланти. Становници понуде Отону новац, да им не дира светиње. Он одбије понуду, поруши им идоле. О њима нам Ебо пружа драгоцен појединости. Они беху, вели он, *mirae magnitudinis et sculptaria arte incredibili coelata*. Без руку, извртених очију, одсечених носева, ови су идоли једва на неколико пари волова одвучени на ломачу. Ово се сведочанство слаже са Титмаровим чудноватим начином. (V, 23) "*Huius parietes variae deorum, dearumque imagines mirifice insculptae exteriis ornant... interius autem dii stant manu facti, singulis nominibus insculptis galeis atque loricis terribiliter vestiti...*"

Ебо нам описује у Штетину неке веома тешко разумљиве споменике о незнабожачком култусу. Било је у том граду, вели он, *pyramides magnae et in altum more paganico muratae*. Са једне од тих пирамида, која је очевидно имала религиозни карактер, држао је проповед и владика. Да ли су то били гробови или предикаонице? Ебо, на жалост у своме и сувише кратком причању, не даје о њима никаквих тачних података. Отон (18)

затим иде, да се моли Богу, под један орах^[40] или боље под једну леску (*idolo consecratum*), која се налази поред једнога извора, и наређује да се исече. Штетињани га замолише, да поштеди то дрво, чији плод исхрањиваше чувара. Он пристаде. Више него једанпут наићи ћемо на текстове који говоре о светим дрветима.^[41]

Херборд није познавао Отона. *Ipsum autem in carne non vidi*, вели он; али је нашао једног члана из прве владине мисије, који му је дао и оне појединости Ебу непознате. Он је своје причању дао литерарни облик дијалога између Тимона, молиоца манастира св. Михаила у Бамбергу, и калуђера истог манастира Сифрида. Тимон је био у служби код владике читавих пет година. Он је пратио Отона у његовој првој мисији. Причања које Херборд меће у његова уста, врло су жива и пуна духа; изгледа да их је писао под непосредним утицајем самих догађаја и да их је причао какав интелигентан приповедач. Херборд се често служи Ебовим причањима и казивањима калуђера Прифлинга. Много је и ученији и писменији од свога претходника. Он ставља у уста својих лица дуге говоре. Немачки историци се не слажу о вредности његовог дела. Жафе (Jaffy) је врло строг; Кепке и Клемпен (Коерке, Klemperer) су му наклоњени. Котљаревски га тако цени, да му се човек може поверити. Петров дели Жафеов скептицизам. Херборд и Ебо се допуњују на понеким местима: Херборд је потпунији за прву мисију, а Ебо за другу.^[42]

Херборд је наравно рђаво расположен према Померанцима, за које вели, да су вероломан народ (II, 6), па наводи њихову варварску свирепост (4, 7, 11, 24) и незнабожачки фанатизам (II, 26).^[43] Он нам каже, даје код Померанаца постојала једна свештеничка каста (II, 29), да је било храмова, које он зове *continae* и *fana* (ib. 31.). Ово име *continae* буну га, и он се стара, да га протумачи латинским језиком: *Slavica lingua in plerisque vocibus latinitatem attingit, et ideo puto ab eo quod est continere continas esse vocatas*". Затим описује те *continae*, приписујући им неку ретку величанственост, набраја њихово благо.^[44] Прича да је владика однео из ових контина једног идола Триглава, којег касније посла у Рим, да посведочи свој верски тријумф. Поред једног од тих храмова налазаше се један храст и један свети извор. Прича даље о поступању при гатању, за што је служио један чудновати коњ, којег владика продаде на страни: *asserens hunc magis quadrigis, quam propheciis idoneum* (II, 33).^[45] Кад цела варош би покрштена, опирао се још дуго један жрец, који је чувао ову животињу. Незнабожачки храмови беху порушени, идоли разлупани и поломљени (II, 36). Упркос својих предубеђења, он с хвалом помиње поштење и гостопримство Померанаца. У књизи III описује непријатељско држање жреца према хришћанству (III, 4), њихове напоре и подвале само да се одупру његовим успесима. Открива у граду Холгосту: (ib. 6) храм бога Жеровида (Gerovit.) *qui lingua latina Mars dicitur*, један свети штит, који је сакрио био један прождрљиви жрец; па затим простран и величанствени храм у граду Gozgaugia (sic!) (Гуцков). Незнабошци су тако много полагали на тај храм, па молише, да се сачува, па чак и да се посвети хришћанском богослужењу. Али се владика одупре, и храм као и сви идоли, беше уништен. Град Штетин, за који Отон мишљаше, да га је свег покрестио, врати се једним делом у паганизам. Херборд сведочи о свим напорима жреца, да народ распале против владике и његових другова (III, 14), о њиховом очајном отпору свима мисионарским покушајима (III, 17, 18, 20.), о трагичној смрти једног од тих жреца, који је био полудео (ib. 25) можда из очајања, што је морао својим очима гледати пропаст народне вере.^[46]

Трећа биографија о Отону Бамбершком дугује се неком безименом писцу, за кога се може нагађати, да је био калуђер у манастиру Прифлингу. Он се користио Ебом и Хербордом, али је употребио такође и причања неких црквених људи (*quae a notis religiosisque personis*), које јасно не означаје. Нарочито су та причања легендарног карактера. Његово је дело врло кратко. И он верује у причу о Цезаровом копљу; граду Јулину дао је Цезар своје име. (Чудите ли се што се име Јул. Цезара ставља и код

балтичких Словена, кад би неки хтели име Световида заменити са светим Видом!?). Понавља фантастичну етимологију *continae*. Зна их две. Спомиње култус Триглаву и једном коњу, који служаше за гатања.

Византијски писац, који пише о Словенима: Прокоп, Константин Порфирогенит, Леон Ђакон врло су уздржљиви при писању о вери словенској. Прокоп Цезареац живео је у VI веку, пратио је Велизара у његовим ратовима у Азији, Африци и у Италији. То је озбиљан историк, који ни најмање не пушта на вољу својој уобразиљи. Део његове историје, који нас интересује, јесте онај, који се бави ратовима противу Гота, и причања, која је он прибрао, јесу најчешће резултат његових личних посматрања. О словенској митологији нам даје кратке али драгоцене податке, можда под утицајем хришћанских или незнабожачких идеја. Он нам каже: да су Словени обожавали једнога највишега бога, који производи гром, реке, нимфе, да не знају за судбину (*De bello gothico*. t. III, c. XIV). Ово се последње казивање не потврђује савременом фолклористиком, нити пак текстовима средњег века.

Други византијски писац, Леон Ђакон, Константин Порфирогенит, дају узгред неких података, који ће на своме месту бити испитани. Леон Ђакон је живео у време (X в.) када Византинци беху у вечитом додиру са Бугарима и Русима. Конст. Порфирогенит, чија је књига о темама (областима царства) тако драгоцен прилог историји X века, намерно је изоставио говор о незнабожачким стварима.

Руски теолози дају нам неколико података. Тако, Хиларион (XI в.) један од оснивача манастира Печерский у Кијеву, у својим: *Разговорима о закону (вери) датом преко Мојсеја, и истини коју је на земљу донео Исус Христос* иставља незнабожачку Русију хришћанској: "Ми се више не зовемо слуге идола, већ хришћани; не градимо више *капишча* (незнабожачке храмове) већ Христове цркве; не жртвујемо више један другог, већ се Христос за нас жртвује."^[47]

Други писмени извори, већином анонимни, наводе више-мање тачна али осакаћена имена појединих божанстава, које обожаваху некрштени Руси.^[48]

3. Ликорезни споменици - језик

Немамо аутентичних споменика, или бар таквих, које би могли с извесном поузданошћу приписати коме божанству. Хришћанство није ништа у животу оставило од храмова, које су описали: Хелмолд, Сакс Граматик, Титмар, или историци Отона Бамбершког. Идоли, којих је било безброј сви су уништени. Они пак који још постоје сви су, - осим безначајних остатака храма у Аркони, - сумњиве аутентичности. Такви су: барелјеф у Алтенкирхену на острву Рујну; идол нађен у Збручу (*Zbrucu*), а данас се чува у збирци Краковске Академије; његове снимке смо донели на крају књиге; неколики груби ликорези, који се чувају у данцишком музеју, а први пут су објављени у *Archiv für Anthropologie* 1894.^[49] И њихови снимци су на крају ове књиге. Ако су ови споменици словенски, као што се може претпоставити, они ни најмање не одговарају описима оних текстова из средњег века. Они немају ничега заједничкога са несталим идолима, које нам Титмар радо представља као примерке изванредне вештине.^[50] Један мој ученик пропутао је скоро Немачку. Молио сам га, да потражи у неком музеју какве било остатке словенскога култуса. Но он није ништа нашао.

Језик. - Ако је нестало немих споменика, ликореза, остало је гласовних. У једном врло интересантном делу Миклошић је проучио хришћанску терминологију словенских народа.^[51] Ова је терминологија и сама наследница једне незнабожачке терминологије, која се може употребити. Састоји се из двојаких елемената; једни су чисто словенски, а други

су позајмљени из страних језика. Немајући намеру да наводимо сав словенски речник, ми ћемо овде означити само понешто.

Да почнемо именом *божанства*. Реч, која хоће да означи бога, и данас је још у свим словенским језицима иста - *бог*. Њу није донело хришћанство. Налазимо је међу именима незнабожачких божанстава, која су наведена у руској Несторовој хроници: Стрибог, Дажбог; у Хелмолда: Црнобог (*Zcernoboh, id est deum nigrum*).^[52]

Сматра се, да је ова реч истоветна са санскритском *bhaga*. То је један епител богу, и особено име једнога божанства из Веде (староперсијски *baga*, старобактријски *bagha*, - бог). *Bagha* на санскритском значи: благостање, срећа. Тешко је одредити, да ли словенско значење долази од овог првог или другог значења. Поред речи *бог*, и свију осталих, које означавају идеју божанства, налазимо: *богат*, *убог*, *збожје* (жито, пшеница на малоруском), *збожо* (*Zbožo, fortuna, pecus*), *срећа*, *дика* на лужичко-српском; у чешком *zbozi* - имање, трговина. Неки писци раздвајају ова два смисла, и хтели би видети за њих по два различита корена. Ова разлика није потребна, јер идеја о Богу, срећи и добру лако једна другу објашњавају.

Као антитезу пансловенској речи *бог* налазимо исто тако пансловенску реч *бес* (бясъ - зао дух). Изгледа, да је ова реч старија и од хришћанства, које је сасвим просто преписивало речи *διαβολος* и *дѣвол*. Миклошић је везује за корен *би* - ударити, тући. Можда је то та реч, која се налази у имену онога божанства на острву Рујну и које Книтлинга Сага зове *Pisamar*.

Друга реч *чорт* (чѣрът) налази се у руском, малоруском, пољском, чешком, лужичко-српском (и у литванском) и у словеначком, у глаголу *чортити* (чертити) - презрети, проклињати. Ова је реч апсолутно непозната старословенском, српском и бугарском језику. До сада се није знала њена етимологија. Ја ћу је радо везати за старо горње-немачко *scrato* (види даље главу о домаћим боговима).

Обредна места. - Реч *божница* (божница) означаје у старим руским хроникама хришћанска светилишта. Ради означавања хришћанских храмова, хришћански језик створио је речи: *церковъ*, *црква* или *костелъ* која одговара својој - горњо-немачкој *chirichha* (која је и сама постала од грчког *κῆριακον*)^[53] и латинској *castellum*.

За незнабожачку периоду имамо једну реч, коју наводи Херборд, историк Отона Бамбершког. То је реч *contina*, којом је он сам означио храмове на острву Рујну. Ова се реч довољно објашњава словенским језиком; старословенски *къшта* (контја), знаци кућа; *контина*, исто као и *храм* знаци *божја кућа*. Ова ми етимологија изгледа много вероватнија од оне коју предлаже немачки издавач Херборда: пољски *Konczyna*. *Konczyna* знаци просто *крај*, *свршетак* и ничега значајног нема са појмом једне грађевине.

Старословенска реч *храмъ* првобитно значи: *верска кућа*. Реч капиште *капиште*,^[54] коју наводе многобројни словенски извори значи првобитно место где се чувају идоли (капи). Исто тако *кумириште* јесте место где се налазе идоли.

За означавање идола ми имамо у старословенском пет разних речи: *кап*, *балван*, *истукан*, или *стукан*, *кумир* и *модла*.

Кап значи идол, налази се још и као *капиште* која по смислу наставка - *иште*^[55] значи идола или храм за идоле. Изгледа ми да не би било тешко ову реч приближити речи *кип*, која још и данас постоји у словенском и српскохрватском, и значи *статуа*. Ова се реч налази и у мађарском *кѣр*. - По свој прилици је турског порекла: *кер*, *кеб* на ујгурском језику (ист. Туркестан) значила би, првобитно, идоле простачких народа суседни Словена. *Балаван* је турска реч. *Истукан* је трпни придев од глагола истукати, - вајарити. *Кумир* на први поглед мета словенске физиономије. Од ње је постало *кумириште*, место где се славе идоли. Остала је само у руском, а у друге словенске језике није прешла. Миклошић вели, да се овде назире финско порекло (Etym. Worterb. sub. voce): *kumarsaa* - поштовати

(Веске^[56] пише *kumartaa* и везује за мордвинско *komans*). Но ученом лексикографу ово порекло изгледа мало вероватно, нема вели, тако старих позајмица из финскога. *Модла*, изгледа чисто словенскога порекла, и очевидно да има неке везе са глаголом *молити-молити*, који се под разним облицима употребљава данас у свим словенским језицима. *Модла* у смислу идола налази се само у чешком, где значи храм, и у пољскоме где значи молитва. Нема је у руском, иако овај има реч *молити ся*.

Појам о жртви изражен је у чисто словенским речима *обяť* (обећана ствар), *жрети* (принашати на жртву, *жртва*. Изгледа (по Миклошићу, *sub voce*), да хоће да значи приближно: хвалити, уносити. Првобитно је и постојало само у старословенскоме и рускоме. Закољъ *ѡфаућ*-оно што закоље (од корена *кол*-клати); *треб* (од корена *тереб*, искати) *треба*^[57] оно што богови ишту: И *прійде* (*Владимиръ*) *къ Киеву, и творяше требу кумиромъ*.^[58]

Корен *треб* улази и у велики број географских имена. Треба знати, да места, која носе то име нису места старих верских обреда.^[59] Оваквих места је врло много у Пољској, Чешкој, у земљама, у којима су становали лапски Словени; врло су ретка у Русији. Једном приликом нарочито ћу се вратити на распрострањеност њиховог значења. Молитва се казује глаголом *молити-молити се*, који се налази у свим словенским језицима, и долази од корена *модла* - идол. У својој студији о хришћанској митологији словенских језика (§ 28) Миклошић ову реч приписује санскритској *mrd* "conterere", и нагађа, да тај повратни глагол, чији је предмет у дативу, значи првобитну мисао, појам о скрушењу: *молити се Богу - скрушити се пред Богом*. Но он је касније опорекao ту етимологију. Јер је заиста тешко одвојити *молити* од *модла*.

Хришћански поп у Словена зове се засебном речју *свештеник, свјашченикъ*. Реч ова, постала од корена свет - свѣтъ - јесте превод грчке *ιερεῖς*, латинског *sacerdos*. Означује онога, који се нарочито бави светим стварима. Појам о свѣташтву је морао бити непознат незнабошцима: и за то је питање; да ли тај корен *свет* није првобитно значио појам силе, моћи.^[60] Код Руса беше незнабожачка реч *жрецъ*, која означава онога, који врши верске обреде (види горе). За ову идеју немамо речи код осталих словенских народа.

Код западних Словена: Чеха, Пољака,^[61] Лужичких Срба, налази се данас реч *кнез, ksiądz*, што значи кнез, и долази од горњенемачкога *kuning*. Ово је израз поштовања, сличан речи *monseigneur*, који се код Француза даје: народним кнежевима, принчевима и прелатима; или је слична речи *дом* од доминус латинског. Можда она подсећа на незнабожачко доба, када је, без сумње, племенски старешина био и вршилац верских обреда и принашања жртве. Напомињемо да се ова реч нарочито употребљава код Чеха и Пољака, тј. у тим двома земљама, где никакви писани извори не доказују, да је било незнабожачких храмова и свештеничке касте.^[62]

Поред свештеника-жреца налазимо и чаробника, врача: *вѣхвѣ*, руски *волшебникъ*. Ово се име налази само у старословенском и руском језику. Везује се за стари корен *велс* (*vels*), *вѣлснати*, - муцати, мрмљати. Врач, чаробник - волшебник био би онај, који је мрмљао тајанствене речи. Код Пољака и Чеха он се зове: *čarodějnik, czarodziej*, онај који чини *чари* - *čary*. У чешком и западно словенском *cara* значи црта, бразда. Да то не означава онога, који обележава црте, знаке, слова? У чешком се још налази: *černoknižnik*, у пољском *czarnoksiężnik*, онај који се служи црним књигама. Ова је реч извесно каснија, млађа од незнабожачкога доба.

О идејама које су Словени имали о оном другом свету, и писани извори и режик дају нам врло нејасних података. Реч *нав* (нав) изгледа, да значи место, куда мртваци иду после свога живота. Ми ћемо о њој расправљати кад будемо говорили о идејама Словена о бесмртности душе.^[63]

Реч *рај* примљена је у хришћанској терминологији где у свим језицима словенским значи рај. Очигледно је и она за време незнабожачке периоде одговарала сличној идеји. Црква хришћанска ју је могла дакле примити без устезања.

О погребним обредима оставили су нам стари текстови две речи: *страва* и *тризна*. Једну потврђује Јорнандес а другу руске анализе. И поред супротних мишљења, (Види расправу оп. Крек, *Einleitung*, стр. 435.) ја се не устежем видети у страва, која се славила по смрти Атилиној, словенску реч - *даћу*.^[64]

Руски хроничари бележе, да су *тризне* слављене у част мртвих (Летопись по ипатскомоу списоу, стр. 30, 37, 44; по Лав. сп. стр. 77, 81, 87, 116). Ја држим, да је *тризна* сродна *страви* Јорнандесовој. И то је једна врста даће. Чини ми се, да се карактер тризне довољно јасно објашњава у посланству руске кнегиње Олге (X в.) Древљанима: "Ево ме, долазим к вама, спремите доста медовине (*медѝ* многу), поред града, тамо где сте погубили мога мужа; хоћу да учиним тризну своме мужу" (даћу му подушје).

Пошто смо обележили све аутентичне или вероватне изворе за словенску митологију, вреди рећи коју и о апокрифним, лажним изворима, који су све до последњих година кварили сва она дела, која се односе на нашу студију, наводећи на крупне грешке и многе научнике, као: Грима, Хануша, Лелевеља, Ербена, Иричека, Палацког, Котљаревског. На њихова дела људи се још позивају. С тога није згорега обавестити читаоце о нетачностима, које они нису могли избећи.

Једна од најдрскијих мистификација XVIII в. била је фабрикација тзв. прилвичких идола и натписа, који их красе. Потоцки, Лелевељ, Колар, дали су се занети тим грубим измишљотинама. Не улазећи у појединости ове дугачке мистификације, довољно је да упутим читаоца на чланак г. Јагића у *Archiv f. slav. Phil.* (т. в. п. 193 - 215, и II, п. 388.) Поред прилвичких идола и такозваних руских натписа у Микарзину (Міикарзын) може се ставити и лаф из катедрале у Бамбергу, сам за се потпуно аутентичан; али је г. Шафарик врло погрешно мислио, да на њему открије руски натпис, који би дао име Црног бога.^[65]

Исто тако треба означити као лажан и потпуно измишљен портрет Радгостов, који краси нека Хелмолдова (Lьbeck, 1659.) и друга немачка издања.^[66]

У XIX веку Чешка је издала читаву серију текстова, који се односе на средњи век, из којих су митолози дуго црпили материјал, којег се данас ипак морамо одрећи. Да напоменемо најпре песму познату под именом *Љубушин суд* и *Краљодворски рукопис*^[67] (*kralovedvor*). Из њих су позајмљени: описи о неким божанствима: *Бијес*, *Трас*, *Морана* (*Bies*, *Tras*, *Morana*), о судбини душе после смрти, итд. Сасвим друкчије знаменит фалсификат јесте онај о *Mater verborum*. Она је половину века тровала сва издања посвећена нашој студији. Библиотека прашкога музеја садржи један рукопис *Mater verborum-a.*, врсту латинског речника, компилацију Саломона III, владике из Констанце. Та је компилација, како се чини, из XIII века. Уз њу има и немачких и чешких објашњења. Известан број ових објашњења је аутентичан. Сва она која говоре о словенској митологији фабрикована су у XIX веку. Ја сам их недавно побројао у *Revue d'histoire des religions* (год. 1881, т. IV, стр. 134. и 135.). Овде их наводим поново, ради читаоца, да, употребљавајући их не падне у исту грешку, у коју су упали сви моји претходници.^[68] Песме, такозване Словенске Веде, које је објавио покојни Верковић; српске песме, које је издао пок. Милојевић у Београду, оглашене су за неверне, чим су се појавиле.^[69] То је заиста штета, јер ове фантастичне збирке су необично проширивале хоризонт наших студија.

Глава друга Врховни бог

Да ли су стари Словени знали за једног врховног Бога, који би у њиховом Пантеону господарио, као Зевс у јелинском а Јупитер у латинском Пантеону? Прокоп Цезареац описује у једној знатној глави, посвећеној ратовима противу Гота, обичаје Словена, па наводи неколико речи о њиховој вери. Ми ћемо их извадити одатле једном за свагда, пошто ћемо се на њих вратити више пута.

"Словени, вели он, верују да постоји један Бог, који производи гром, и који је једини господар васионе; они му жртвују марву и друге сваковрсне жртве. Не знају за судбину, и не допуштају, да она игра икакву улогу у људским стварима. Кад им услед болести или рата запрети опасност од смрти, они се заветују, ако се спасу, да ће одмах принети богу жртву. И чим се спасу, они то доиста и чине, и верују, да су том понудом богу себи живот откупили. Сем тога они обожавају реке, нимфе и друга божанства, и за време жртвовања они гатају".^[70]

Ово се сведочанство тиче Словена, суседа византијскога царства. Што се тиче северних Словена имамо у Хелмолда скоро један такав исти став (I, 83): "Између разних богова, којима приписују власт над пољима, шумама, над жалостима и весељима, они не поричу: да један Бог заповеда озго, с небеса, свима осталима. Тај свемоћни Бог занима се само небеским стварима. Сви други имају своје засебно занимање, и свој посао, па се и њему покоравају. Они произлазе из његове крви, и утолико су важнији, уколико су ближи томе Богу богова." На жалост, нити Хелмолд ни икоји други споменик ичим потврђују ово што је овде речено о генеалогiji и сродству словенских богова. Можда се хроничар овде просто и чисто подао утицају успомена из класичне стародревности. Између свих божанстава, које ми знамо, само се за два, и то натежући, може извући нека сродничка веза: Suarasici, или што ће бити *Сварожић*, син Сварогов; Porenutius који би могао бити какав Пореновиц - Перуновић - син Перунов; и то је све.

На једном другом месту, изгледа, да би Хелмолд хтео рећи: да је тај Бог богова - Световид, показујући ипак жељу, да га помеша са св. Видом (II, 12). "Световид, Бог земаља рујанских Словена задобио је првенствену власт над свим словенским боговима. За наше време слаху му још годишње поклоне - данак, и признаваху га за Бога богова не само земље Вагринаца, већ и све остале словенске области (illum deum deorum esse profitentes)."

Ма како се звао тај врховни Бог, балтички Словени су га замишљали као "препуног славе и божанства", уколико се то, истина, може судити по сведочанству једног биографа Отона Барнбершког. Ебо прича (II, 1) да је мисионар св. Бернард био предузео, да у словенском граду Јулину проповеда католичку веру. Он се ту јави босоног, у врло бедном оделу. Урођеници га запиташе: шта хоће. Он изјави, да је слуга правога Бога, творца неба и земље, да је од њега самог послат, да њих спасе идолопоклоничких грехова. "Шта, рекоше му они, зар ми можемо веровати, да си ти весник правога, врховнога Бога, који је тако славан и пун свакојаким богатстава, кад си ти тако јадан и жалостан, да ни обуће на ногама немаш?... Ти вређаш правога Бога!..." Отон Бамбершки је водио рачуна о тој лекцији, па се појави међу Словенима у највеличанственијој пратњи. Уосталом Ебов текст није јасан, и оно што Словени говоре о врховном Богу, може се уопште применити и на хришћанскога Бога.

Мир закључен 945. год. између Словена и Грка, о коме говори и Несторова Хроника, садржи овакву клаузулу: "да они Руси хришћани који повреде овај уговор буду кажњени од свемоћнога Бога, а они који нису крштени, да су лишени сваке помоћи Бога и Перуна".^[71] Овај безимени Бог који се истакао и пре Перуна, јесте можда тај врховни Бог

словенског Пантеона, али он нема засебног имена. Можда је баш и хришћански Бог унесен сасвим просто у текст уговора наваљивањем самих Грка, којима Перун није изгледао довољан јемац. Изгледа, да је Перун био врховни Бог у Руса. У једном старословенском преводу легенде о Александру Великом, коју наводи Афанасијев,^[72] реч Перун јесте превод грчког Зевса. У српским народним песмама, где се налазе јасни трагови паганизма, чешће се налази једна заклетва у "вишњег Бога и светог Јована" Овај вишњи Бог је очевидно хришћански Бог.

Чешки језик има име човека *Svéboh*, и имена места: *svébohy*. Ербен а после њега и Поливка су претпостављали, да се у том облику крије име онога првобитнога и врховнога Бога: Svйboh - онај, који је Бог сам по себи. Овај се облик уосталом налази само у Чешкој. У чешком и у словачком налази се облик *praboh*, *prabŭh*. Предметак (префикс) *pra* одговара латинском *per*, немачкоме *ur*: Perdeus. Urgott, стари Бог, изврстан Бог. Други словенски^[73] језици не знају за ове облике, које уосталом и не потврђују никакви писани споменици. Чешки језик тако исто има облике: *Přebŭh*, у изразу: *Ach Bože, Přebože*; облик *Rozbože* (исти смисао) у унтерјекцији *Ach Bože, Rozbože*. Предметак *roz* значи исто што и *prě*. Дрско би било закључити из ових данашњих израза, да је такав облик постојао и пре хришћанске периоде.^[74]

Уопште словенски текстови не дају нам никаквих доказа, који би потврдили речи Прокопа Цезарејца и Хелмолда.

Глава трећа

Два врховна бога руских и балтичких словена

Перун и Световид

Две системе: руска и балтичка. - Перун по старословенским руским писаним споменицима; његов култус у Русији. - Божанство сличних имена у другим словенским земљама: Паром, Провен, Porenutius. - Перун и Св. Илија. - Храст - свето дрво. - Световид Бог на Рујну; његов култус. - Световид и Свети Вид. - Тобожњи Световид у Галицији. - Богови на свршетак - *вид* (-вит): Руђеvid, Жеровид (Gerovit) итд. - Нека објашњења.

За словенску митологију постоје две различите системе извора: руска коју потврђују старословенски руски извори, и система полапских Словена (око басена реке Лабе) и балтичких Словена, коју потврђују латински извори германског порекла. Између њих двеју нема никакве везе ни одношаја. Шта више могу се навести нека божанства, као Прон, Поренуције, чија имена једва да подсећају на Перуна, и Сварога Руске хронике, који може лако бити, - Бог би знао по каквој вези, - сродан са Suarasici - Сварожићем германских писаца, руског Волоса, за кога се мисли, да се налази врло далеко од Балтика, а он је и на обалама Лабе у чешкоме Велес-у.

Кад проучимо оба врховна Бога ових двеју система: рускога Перуна и Световисда рујанског, испитаћемо посебице, уколико је то могућно, и једну и другу ову митолошку систему, руску и балтичку, означити сличности и њихове додирне тачке, ако их буде.

1. Перун

Перун је онај међу боговима словенскога Пантеона, о коме имамо највише писаних извора. Његов култус потврђују нам неоспорни текстови. Име се његово понавља више пута не само у руској Несторовој Хроници, већ и у оном тако занимљивом уговору, који су Руси закључили са византијском царевином 907. и 945. год.^[75] Руси полажу заклетву на првом уговору преко својих мачева у име Перуна, свога бога, и Волоса, бога стада. Други је уговор још изразитији: "Ако неки владалац (кнез) или неко од народа руског повреди ово што је овде написано, да погине од свога оружја, да буде проклет од Бога и од Перуна као вероломник". Хроничар уз то додаје: "Сутрадан ујутру Игор сазива посланике (грчке) и оде на брдо на коме бејаше Перун и ту положи заклетву са свим својим главарима, који беху некрштени: *"а Руси хришћани положише заклетву и цркви (капела) св. Илије"*. Ја навлаш подвлачим ове речи; јер ћемо мало ниже покушати, да видимо: какав је одношај могао постојати између незнабожачког бога и библијског пророка.

Перун је још једном призван као највише божанство у уговору, који је Светослав закључио 971. г. са Грцима. "Ако не ушчувамо и не успоштујемо оно што смо горе изјавили, нека смо проклети од богова у које верујемо, од Перуна и Волоса, бога стада." По истој хроници поставио је 980 год. кнез Владимир у Кијеву на једном узвишењу више идола, на првом месту идола Перуновог. Он је био начињен од дрвета, глава му је била од сребра, а брада од злата. Око њега су била поређана остала божанства: Хорз, Дажбог, Стрибог, Симаргл, и Мокош, које ћемо све испитати. И Перуну као и свима принашане су жртве. Други један кнез Добриња подиже једног идола Перуну на обалама реке Волхове, поред Новгорода.

Год. 988. Владимир се покристи; па нареди да се поруше сви идоли; једне сагоре, а друге побацају у ватру: "Он изда наредбу, да се Перун привеже коњу за реп, и тако доле свуче до испод Боричева у поток; за тим нареди дванаесторици људи, да га туку батинама. Докле су га они тако вукли потоком, некрштени људи над њим плакаху. Тада, пошто су га

тако довели до Дњепра, баце га у њ. Владимир рече својим слугама: 'Ако се где заустави, одгурните га од обале, док не прође водопад, а тада га оставите'. Ветар га донесе до једне обале, која се од тада прозва Перунова обала, и која и данас носи то име."

На тај начин још у почетку XII в. једним топографским именом беху сачувана у околини Кијева сећања на Перуна. Ово је име ишчезло врло рано из ових предела. Али се налази ипак на другим местима. Г. Н. Барсов^[76] бележи једно Перуново у Волгином басену, и једно име Перун близу В. Новгорода, на левој обали Волхова, на месту где бејаше Перунова статуа, коју разори владика Аћим, кад Новгород би преобраћен у хришћанство. Новгородска хроника овако нам прича ту епизоду:

"Год. 6497 (989) покрсти се Владимир. Владика Аћим дође у Новгород, и разори све жртвенике (требишта), обори Перуна, и нареди да се баци у Волхову; и вукоше га по блату тукући га бичем и штаповима; један зао дух уђе у Перуна, и почне кукати: ' Ох мене несрећнога! Ја сам пао у немилостиве руке'. И он пређе преко великог моста, баци своју батину на мост, те се још и данас лудаци ударају том батином, да учине задовољство злим дусима. Затим нареди, да га (Перуна) нико не прими, и један становник са Пидбе^[77] оде ујутру на обалу реке у часу, кад Перун приспе до обале, одгурну га једном притком: „Доста си доведе јео и пио, мали мој Перуне, продужи и даље пловити"! И сатански предмет ишчезе".^[78]

Ове исте појединости понављају се и у компилацији под именом: *Кратки анали новгородских цркава*, које се налази у истој збирци у којој и хроника. Врло је занимљиво и сведочанство онога попољаченога Талијана *Гвањинија*, који год. 1578. објави дело под именом: *Sarmatiae Europae descriptio*. "На овом месту, вели Гвањини, уздизаше се некада Перунов идол, баш онде где је данас манастир Перун, назван тако по имену овога идола. Он - идол, био је обожаван од Новгорођана. Представљао је човека како у руци држи огњени камен; сличан је грому, јер реч 'перун' код Руса и Пољака значи *гром*. У почаст свога идола гораше и ноћу и дању ватра наложена од *храстових дрва*. Ако се непажњом слугу, који је морају чувати, ова ватра угаси, сви би, без икакве милости, одмах били осуђени на смрт."

Ове тако одређене појединости носе врло озбиљан карактер истинитости; но питање је само: одакле их је Гвањини могао узети?...

Овим чисто историјским подацима могу се додати и други. На име Перун наилази се у врло много писаних споменика XIV и XV века, који се односе на веру старих Руса.^[79] Навешћу само најглавније. Једна галицијска карта из године 1302. спомиње као знак обележавања неког имања један храст под именом *Перунов дуб*.^[80] У једном ставу романа о Александру Великом име Зевс преведено је са Перун.^[81] У једном апокрифном споменику, Дијалогу три свеца, чита се: "има два анђела громовника, јелински Перун и јеврејски Хорз." На тај начин постојање Перуна као бога громовника у Русији утврђено је читавом серијом неоспорних писаних споменика. Да ли је он онај врховни Бог о коме говори Прокоп Цезареац (*θεσν ένα άπά των κύριον*)? То се не може потврдити; но он је извесно онај громовник византијскога историка. (*της αστραπής δημιουργς*).^[82]

Код јужних Словена, Срба и Бугара, Перуново име не спомињу никакви историјски споменици. Али се налази у једној народној песми, коју је Роковски забележио.^[83] Но овај је текст врло сумњив, реч *перун* и смислу грома (види даље) не постоји ни у српском ни у бугарском. Стога је човек принуђен обратити се на неколико географских, ботаничких или других имена. Тако је име *перенуга* или *перуника* заједничка реч и у Бугара, Срба и Хрвата, и значи *iris germanica*. Неки су примећивали, да та реч долази можда од речи *veronica*, па је народном етимологијом искварена. Али *veronica* нема. ничега заједничкога са *iris germanica*. С друге стране се скреће пажња да се код Срба та биљка зове и *богиша*, и да лечи извесне болести (богиша - божја биљка). Наводи се у Бугарској једна планина *Перин*,

па би се хтело, да је то Перунова планина. Ову истоветност допуштају и велики ауторитети: Миклошић и Крек. К. Иричек^[84] са много више вероватности приписује ову реч елбасанској *пердон* што ће рећи: *залазак* (сунца).

Исто тако покушава се утврдити, да и код Словенаца постоји име Перун, као име човека. Крек, који је и сам Словенац, наводи једно село Перун (Перуња вес), један врх брега Перун; једна шума Перун налази се у околини Пољица, у Хрватској. Но требало би знати, од када постоје ова имена. Можда су и скорашња. Јер име Перун, ако и постоји као такво, зар не може бити сасвим просто један надимак? - Пођемо ли мало северно, наћи ћемо у словеначким народним песмама (које је сакупио Колар), једно име *Паром* које баца громове:

*Bouh Parom zaoblacom;
A vidi to nahněvany.
Tresk! zahrmi jej do čela
Hned i z deckem zkameričla.*

(Ражљућен Бог Паром иза облака, виде то, и наједанпут баци гром, и она би одмах скамењена).^[85]

ИЛИ ОВА:

*Za onijeh časov
Za starych Bohov
Za Boha Paroma.*

(У оно време, у време старих богова, у време бога Парома.)

Ово су класични наводи. До сада их нико није оспорио. Па ипак ја бих желео видети их потврђене и другим сведочанствима, осим Коларевог.^[86]

Волео бих знати и из којег су времена; Колар је имао страховиту уобразиљу, а врло мало критичног духа. По чешком Kott-овом речнику (*sub voce* - Перун) налазе се и у словачким земљама облици Парам и Барам, глаголи *peruntati* - ударати громом, и један придев *perunsky*, који се односи на гром. У Чешкој не постоји име Перун у старим аутентичним писаним споменицима. Њега наводе као име лица (Крек, стр. 389.). Али то је можда као и у словеначком један прост надимак. Имена извршиоца радње на наставак *ун* нису ретка у чешком језику: *běhoun*, тркач, *kříkloun*, викач итд.

Код балтичких и полапских Словена четвртак се звахе *перендан*.^[87] Ова реч изгледа скована од немачке *Donnerstag*. Но да ли *перен* значи гром или бога грома? Да ли и Хелмолдовом *Proven*-у, треба видети Перуна?^[88] "Ми одосмо у онострану Славију, и уђосмо у једну шуму. Ту између врло старих дрвета видесмо храстове посвећене Провену, богу ове земље. Ограђени су били шумском оградом, кроз коју се улазило на двоја врата. У свима селима ове земље има мноштво кућних богова (*penates*) и идола; али ово је место главно светилиште за цео овај предео. Народ, краљ, свештеници, сви ту долазе ради суђења спорова. Приступ у светилиште допуштен је само свештеницима и онима који хоће да принесу жртву, или онима којима прети опасност од смрти, а није им отказано право азила. Јер Словени толико поштују ове своје светиње, да не допуштају, да се непријатељском крвљу окаља ни ходник њиховог храма."

У Хелмолда се усталом налази још један бог *Прове*.^[89] "Deus Altenburgensis terrae" - особито поштован у Стар-граду. Овај бог нема кипова ("quibus nullae sunt effigies

expressae"). Ова имена: *Прове* и *Провен* можда су идентична са Перун. Хелмолд зна не само за име идола, већ и за име свештеника - жреца, који га је служио.^[90]

Бог Поренуције (Porenutius), по сведошци Сакса Граматика, поштован је у Аркони, на острву Рујну.^[91] Ово би име могло представљати име Пореновић, Поренов (Перунов?) син. Немамо тако озбиљних примера о сродству словенских богова. У сваком случају, опис овога балтичкога божанства не приличи тако ономе опису који нам даје Руска Хроника о Перуновом идолу. Идол у Аркони имађаше четири лица, а пето лице на грудима; лева рука дохвата чело овог лица, а десна браду. Ни мало се не може замислити један бог грома у тако медитативном положају.^[92]

У Пољској такође има извештај број места, која се и данас зову *Peruny*, *Piorunow*, То су, врло лако, места на која је некад пао гром, па од њега чак изведене и неке речи. Зна се за неко камење под именом *piorunek*.^[93] Једна прича из Галиције округа Tarnobrzeg, код Lasovakis-ћана доказује, како изгледа, да у овим пределима још живе успомене на Piorun-а или Перуна незнабожачког.^[94] Ево те приче у преводу: "Неки господар обичаваше ићи недељом у лов. Једне недеље оде он тако у лов, и кад би време службе божије, он не бејаше ништа убио. Наједанпут један црни облак отвори небо, и у даљини *се чу гром*. Господар погледа и спази у реци једну велику и грубу црну тицу, где стоји на једном камену. ' Нисам ништа убио, рече у себи. Бар ову тицу да убијем '. - У исти мах сети се, да у својој ловачкој торби носи један благословен метак већ седам година. Напуни њиме своју пушку, нанишани, и тица паде. Господар је дохвати, погледа је, јер никад није видео тако гадне тице.

Штета, рече он, што сам изгубио један метак за овакву тичурину '. Но он чу иза себе глас, који му рече: ' Не жали ни мало, што си то урадио; ево већ седам година како гоним ту тицу, и никако да је ухватим. Док си ти њу нишанио, ја сам тебе нишанио; и да ти њу ниси убио, убио бих био ја тебе '. Господар се поплаши, погледа и виде пред собом једнога човека као цина, великог као дрво, наоружаног дугом пушком, као дрвеним стаблом. То беше *Pieron*, који увек лови ове гадне тичурине. Оне се зову *брзолетице*, јер врло брзо лете. Пијерон дохвати господара за руку и дуго је с њим разговарао; један другоме су гледали пушке, и Перун рече господару, да више никад недељом не лови, па онда одлете као ветар."

Овде смо прикупили све писане изворе, у којима се јавља име Перун или под својим оригиналним обликом, или више-мање измењен. То је бог грома и буре. Ми навлаш обилазимо оне предлагане везе са литванским или санскритским језиком.^[95] И не прибегавајући сумњивим сличностима, име Перуна довољно се објашњава словенским елементима. *Оунь*, - *унь* јесте наставак који означава извршиоца радње. Налази се и у старословенском језику: *бѣгоунь* - бегунац, *виѣдунь* - мађионичар. Још и данас се врло добро употребљава у руском: *опекунь* - заштитник, *говорунь* - брбљивко; *игрунь* - играч итд. Ми и с друге стране знамо из руског, пољског и словачког да *перун*, *piorun*, *paron* значи гром. Други словенски језици употребљавају за означавање те речи искључиво корен *грем* или *гром*. Шта значи корен *пер*? Он показује једну напорну мисао, један силан ударац.^[95] *Перь* па старословенском језику значи *ударам*.^[96] Перим је дакле онај који удара, туче. То је епитет који заиста и доликује богу грома.

У оном свом овде често поменутом ставу, Прокоп Цезареац можда мисли на Перуна. "Они познају једног јединог Бога, произвођача грома, и жртвују му марву и друге разне жртве." (De belle gothico, III, 14.)

Ону улогу, коју Перун игра у Пантеону незнабожачких Словена, игра и пророк Илија у фолклористици хришћанских Словена, а особито оних који су остали највернији првобитним традицијама: код Руса, Срба и Бугара. Видели смо напред, у оном уговору закљученом између Руса и Грка, како некрштени Руси полажу своју заклетву пред

Перуном, а крштени пред св. Илијом. Да ли је то чиста случајност, што се библијски пророк овде ставља према богу грома?

У Библији се св. Илија јавља као господар свих природних елемената. Вода и ватра му се покорављају. Он јавља краљу Ахабу, да за седам година неће бити ни росе ни кише, докле год он не каже. Он спушта с неба ватру, која сажже жртву. Он најављује и враћа кишу осушеној земљи. Он стоји пред Вечношћу. "И ево, Вечност пролази, и велики бесан ветар, који ломи планине, крши стење, иђаше испред Вечности. Но Вечност не беше у том ветру. После ветра чу се трус, али Вечност не беше у трусу. За трусом дође ватра, и Вечности ни у њој нема. После ватре зачу се један танак и пријатан звук."^[97]

Св. Илија не умире природном смрћу, већ је чудноватим начином однесен на небо... "И како они иђаху даље путем, и идући говораху: Ево једних ватрених кола и ватрених коња; и они их раздвојише једне од других. И Илија се успе на небеса помоћу једног вихора. А Јелисије (његов ученик) гледајући га, викаше: 'оче, мој, оче мој!' и више га не виде".^[98]

Очевидно су ове приче морале очарати маште, које су већ биле обузете митосом о божанству, које у атмосфери управља великим природним догађајима: громом и муњама. Један научар грчки г. Политис, у својој студији о сунцу ((Ἥλιος) у народним грчким предањима, старао се, да изједначи св. Илију са Хелиосом. Исто је зближење био учинио још и Волтер у своме *Dictionnaire philosophique*. Врло је могућно, да је истоветност ових двеју речи утицала на машту Грка, који су били верски учитељи Руса. Култус св. Илији у грчким земљама развио се на један сасвим особени начин. Више црквица или манастира цариградских беху стављени под његову заштиту; највише су му посвећивали цркве на висовима.^[99] Тринаестог дана августских календа слављаху Грци позоришне игре ради успомене на вознесење св. Илије на небо.^[100]

Међу лицима Старога Завета, Илија бејаше очевидно један од оних, који су најживље обузели машту руских новопокрштењака, Словена и Варјага. Он их је подсећао у исти мах и на словенског Перуна у скандинавског Тора, кога на колима вуку два упрегнута јарца, те сипа варнице из облака, и проноси јеку грома. Од свих хришћанских светаца св. Илија је први кога је Русија признала. Он је један од оних, чији је култус и до данас остао најпостојанији и најпопуларнији. Руски сељак још и данас чује она кола, која су однела на небо библијског пророка. Св. Илију призивају и противу рана заданих ватреним оружјем, тј. оружјем које грми, пуца. Призивају га, да баца громове, муње и копља противу божјих непријатеља. Од њега зависи: роса, киша, туч, суша. Служба на његов дан каже, да он може дати или задржати кишу, у време суше чита се оваква молитва: "св. Илија својом речју задржава кишу, и својом речју је пушта. Молимо ти се, о Господе, услиши његову молитву и пошаљи нам кишу с неба на земљу." Његов се дан слави 20. јула, тј. у време највећих бура и највећих суша.

Новгород имађаше у средњем веку две цркве, једну Илије кишнога, а другу Илије сушнога. И у једној и у другој носаше се литија, према потреби земљорадника.

Руски сељак очекује да види 20. или буру или кишу. Сухо време тога дана предсказује многобројне пожаре. Кад се светац вози у својим ватреним колима, он штеди поља милостивих људи, а пали и пустоши земљу тврдица и грабљиваца. У курској и воронешкој губернији оставља се на свршетку жетве по једна прегрш везаног класја, у част пророка Илије.^[100] То се зове везати браду св. Илије.^[101]

Да ли би то могла бити нека нејасна успомена на Перунову златну браду?

У неким областима још се празнују права принашања жртве. У губернији Калуга закољу једног брава, испеку, па месо поједу, а сакупљени новац дају цркви. На другим

местима закољу вола, или теле, па се скупе на гозбу, и поједу га; или још више: закољу неколико јагањаца, па носе месо поповима, да га благослове.^[102]

По једној легенди из Буковине, Бог виде сутрадан по стварању света, да је рај препуњен злим дусима, које сатана бејаше створио. Он нареди св. Илији, да покрене муње и громове. Илија пусти толико громава и толико воде, да сви зли дуси на врат на нос попадаше на земљу. По једној другој причи из исте области, Бог, пошто је створио свет, створи такође гром и муње, па их повери ђаволу. Али он их је тако рђаво употребљавао, да Бог нареди Илији, да од њега одузме и врати на небо.

И код јужних Словена улога св. Илије није мање знатна. Он ужива код њих епитет *громовника*,^[103] и заузима врло велико место у народној епопеји. Народне песме приповедају нам, како свет би подељен између св. Јована, св. Петра и св. Илије. Илија добије у свој део облаке и гром. Он кажњава рђаве људе затварајући небеске изворе "тако да су и сама ситна деца принуђена лизати сух песак".^[104]

Илијин дан је у Бугарској празничан дан, званична светковина. У неким срезовима тога дана чине се неки обреди врло слични онима, које смо напред споменули у Русији, и који имају неког особитог незнабожачког трага.^[105]

Чех г. Ворачек, бавећи се год. 1886. у Бугарској, присуствовао је једном празновању св. Илије у Јаворову на 20 км од Филипопоља.^[106] Ево кратког садржаја његовог описа.

Сељаци почињу светковину клањем једне јунице на брегу обраслом храстовима. Клање овог говечета има прави верски карактер. Извршилац жртве скине капу, прекрсти се, тако исто учине и сви присутни; онда приступа клању, говорећи: "нека нам св. Илија буде у помоћи". Кад је говече заклано, онда исеку месо, приставе га у лонац, да се кува. Овој радњи присуствују само људи. Кад се месо скува, онда дођу и жене и деца. И они се прекрсте, говорећи: "Нека нам свети Илија буде у помоћи." Затим поп и црквењак приђу с кадионицом, кропионицом и воштаним свећама. Поп освети воду.

Жене су донеле судове; неке су донеле и хлеба, ракије и вина. Свака добија једну малу порцију чорбе и мало меса. На тај се начин направи један пољски ручак. Свечаност се заврши традиционалним ором."

По Ворачеку ова се свечаност обавља у највећем делу предела око Родапа. У овом пределу наводи он још многе рушевине цркава посвећених св. Илији.

У српским и хрватским народним песмама св. Илија се зове још небески кочијаш. Он по заповести божјој туче громом зле духове. Поред тога игра још и ову улогу: једе месец, и би га свег појео, да Бог не накнађује одмах оно што он поједе.^[107] Словенци замишљају себи ветрове као завађену браћу, која проводе време свађајући се. Св. Илија пушта на њих кишу, да их умири.^[108]

На тај начин св. Илија се јавља и код Руса, Срба, Бугара и Словенаца као светац грома, велики господар кише, ветрова и бура. Није дрско претпоставити, да је његов култус заменио обреде словенског Зевса, Перуна, чије су постојање доказали тако јасно стари руски писани споменици.

Храст је био дрво посвећено Перуну као и Зевсу.

Напред смо споменули онај галицијски споменик, који означава један Перунов храст као пољску белегу; а тако исто и Хелмолдове речи о оном другом храсту, који фигурираше у храму бога Провена. У *Животу владике Отона Бамбершког* од Херборда^[109] спомиње се такође један велики храст, који бејаше недалеко од Штетина; близу њега извираше један извор. Народ га поштоваше, као да у њему станује бог. Конст. Порфиригенит је споменуо код Словена у Русији^[110] још један храст. Он приповеда једно путовање Руса по Дњестру. "Кад дођоше, вели, на острво св. Ђорђа, принесоше ту своју

жртву, јер се ту налази *један врло велики храст*; и они приносе на жртву живе тице. Пободу стреле око дрвета и на њих, по свом обичају, помећу комаде хлеба, мяса и свега онога што имају. Онда вуку коцку да ли треба заклати тице и појести их, или их оставити живе.^[111]

Чешки хроничар Козма, који брижљиво избегава сваки мало тачнији детаљ о незнабожачком култусу, говори само о култусу гајевв и дрветв (*lucos et arbores*) не бележећи нарочито храст. Један други чешки споменик, омилијар прашког владике, исто тако спомиње култус гајева и дрвета, али не спомиње храст.^[112] Позитивно се ово дрво спомиње у Хајековој хроници (XVI век). Хајек заслужује мало поверења у свему што се односи на чисту историју. Но он је можда био боље информисан о народним веровањима. Он прича (из год. 991) да на брегу Петрину (*Lorenzberg*) који господари у Прагу левом обалом Влтаве, Чеси, за време зиме, ложе ватру поред једног великог храста; и поред ватре јављају се неки фантастични облаци. Код Срба се једна врста храста зове *грм*. Ова вас реч гони, да је сравните са кореном грм - од грмети. Али *грмљ* и старословенском има много општији смисао; он значи скуп, кита дрвјтв^[113] и нема ничега заједничкога са идејом о грму. Па је ипак могућно, да је овде народна етимологија успоставила неку блискост, која није постојала у првобитно доба.

2. Световид - (Свантовит)

Ако је Перун био велики бог кијевске и новгородске Русије, Световид је био велики бог Словена на острву Рујну. То нам сведочи Хелмолд у гл. 52. своје хронике: "међу многобројним словенским боговима господари Световид (*Zvantevith*), бог земље Рујана. То је онај Бог, чија су прорицања најизвеснија. Други богови су поред њега тек полубогови. Да би му и нарочиту пошту указали, приносе му, по обичају, на жртву сваке године по једног хришћанина, кога одређују коцком. Сем тога слаху му сваке године из свију словенских крајева разне дарове за жртву. Нарочито обожавају и поштују храм овога бога; не допуштају да се у њ олако куну, нити да се приступ у њ умрља ма чим и у самом рату.^[114] Са свију страна области долазе ту Словени, да им се прориче, и шаљу штогод за жртву. Трговци који долазе у ову земљу, не могу ни продати ни купити што, ако нису принели на жртву штогод скупоценије од своје робе. Тек после ове жртве, они могу обавити своју трговину".

На другом месту^[115] Хелмолд прича како је 1168. дански краљ Валдемар напао с великом војском и знатном флотом на острво Рујан. Освојио острво, а становници, да би се откупили, пристану на све што је тражио. Он нареди, да му се донесе један врло стари идол Световида, кога су обожавали сви Словени; па заповеди, да му се око врата веже конопац, да се исече на комаде, и да се баци у ватру. Он разори и његов храм, уништи му култус, и опљачка све његово благо... Мало даље, Хелмолд, који, као што ћемо мало после видети, идентификује Световида са Светим Видом или Гијем (*Guu*), узноси још важност Световидовог култуса: "Он је био први међу свим словенским боговима, онај који је давао најславније победе, који је прорицао најизвеснија прорицања. Тако су виђали још у наше време не само Вагринце, већ и све словенске области, како сваке године шаљу дарове на Рујан, извикујући Световида богом над боговима. Код њих је краљ према свештенику у малом поштовању. Јер свештеник тумачи прорицања, чита судбину. Он зависи од судбинв, а краљ и народ зависе до њега.^[116] Каткада они принашаху на жртву и по којег хришћанина, и тврђаху, да се боговима нарочито допадала хришћанска крв. - Један део злата и сребра отетог од непријатеља сипаше се у Световидову ризницу" (I, 38).

Култус Световидов спомиње још и Сакс Граматик:

"Беше код Словена у Аркони на Рујну један идол који су обожавали нарочито урођеници и народ из околине, но лажно је прозван именом свети Вид."^[117] Још даље он описује храм у Аркони: "у сред града бејаше једно место, на коме се уздизаше један врло леп дрвени храм, поштован не само по величанствености његовог култуса, него и по идолу, који у себи скриваше. Спољашност овога храма била је украшена дивним грубо обојеним дрворезом (*accurato celamine*) који представља разне предмете".^[118] "У њ се улази само кроз једна врата. Око самог храма бејаше двострука ограда: спољна је ограда била покривена црвеним кровом, унутрашња је састављена из застора, који држе четири коца, а са спољном оградом се додириваше само кровом. У згради бејаше грдан идол, много већи него у природи; имађаше четири врата и четири главе,^[119] две спреда, а две с леђа; и спреда и позади једна изгледа да гледа на десну, а друга на леву страну. Брада је обријана, коса ошишана, као што носе Рујани; у десној руци држаше један рог справљен од разних метала; сваке године га свештеник пуни вином (меро),^[120] и по стању овога пића, он предсказиваше жетву те године. Лева рука држи један лук спуштен низ тело. Једна мантија покрива идолово тело и спушта се до ногу. Идол бејаше саграђен од разних дрвета и тако вешто спојених, да се саставак могао приметити тек после најпажљивијег испитивања. Ноге се опираху о земљу, али се не види, како је за њу био утврђен".

"Поред идола види се: једна узда, седло и други разни знаци божанства. Нарочито се дивљаху једном колосалном мачу, чија канија и балчак беху од сребра и врло значајно изрезани.

"Ево како се светковаше велики празник овога идола. Једанпут у години, кад се сабере летина, скупи се гомила народа испред храма, па принесу на жртву животињске главе, и сви учествују у овој великој религиозној гозби. Свештеник, који противно обичају земље носи браду и врло дугу косу, једини је имао право да уђе у светилиште. Дан пре те свечаности, он је брижљиво очистио метлом сав храм, где он такође једини има право ући, пазећи добро да не дише док је ту. Кад му треба да удише ваздух, истрчи на врата, да божанство не би било окужено додиром једног човечијег даха."^[121]

"Сутрадан, кад се скупи свет пред вратима, поп (жрец) узме суд из идолових руку, и испитује: да ли се течност у суду смањила од раније обележеног знака. Ако јесте, онда он предсказује оскудицу, сиромаштво у производима у идућој години; у противном случају предсказује изобилност. По овим знацима он унапред обавештава, да ли ће бити мало или много користи од земаљских производа. Затим то пиће од прошле године проспе по ногама идоловим у виду преливања жртве, па напуни рог новим пићем. Одавши кипу поштовање, чинећи, да му нуди да пије, почне онда од њега свечаним призивањем тражити свакојака добра за себе и за отаџбину, богатство и славу за грађане. Онда одједном прогута све оно што је било у суду, поново га напуни, па метне у десну идолову руку.

"После овога донесу пред кип један округао и као стас човечији висок колач, посут медом; свештеник зађе иза колача, и пита народ, да ли га виде. Ако одговоре да га виде, он изјави жељу: да га догодине не виде. Ова жеља значи: не да попова или народна срећа догодине буде боља, већ да је догодишња жетва обилнија."^[122] Затим поздравља народ у име идола, опомене га, да остане постојан у својој побожности и у принашању жртава, а зато му обећава извесну награду у победи на суку и на мору.

"Остатак дана посвећен је гозби; једу месо животиња на жртву принесених. Оне их тада наведу и на неумереност. Но на овим гозбама повредити умереност и трезвеност (прејести се и напиту се), значи учинити акт побожности. Сви људи и жене дају сваке године за култус богу по један новчић. Попу додељују трећину плена као да је он допринео победи. За своју службу он има три стотине коња и толико коњаника. Све што се оружјем или крађом задобије, поверава се чувању свештениковом. Он прави заставе и украсе

(металне). Пљачку чуваху у сандуцима, у којима бејаше доста сребра и употребљиве материје. Ту су се гомили и сви државни и приватни поклони, које су купили ревносни просиоци.

Овај кип, који добијаше дарове из целе Славије, добијаше их исто тако и од пограничних краљева. И ти поклони беху каткада право оскврњење вере. Тако дански краљ Свено, да би га за се задобио, приложи му један скупочен суд, претпостављајући на тај начин туђу веру својој. Но доцније, за то обесвећење своје вере, он би кажњен трагичном смрћу. Овај бог имађаше још храмова у много места. Њих су опслуживали свештеници нижег реда. За себе он (кип-бог), имађаше свог коња беле боје. Бејаше грех ишчупати му из гриве или репа и једну длаку. Само га је свештеник храма могао пасти и опремати. По причању Рујана, Световид (тако се зове овај идол) ратује противу непријатеља јашући на овоме коњу. Главни разлог за ово веровање бејаше овај: Често ујутру коњ бејаше сав каљав и знојав, као да је дуго јурио по пољу. Исти коњ служио је и за гатање, на овај начин^[123] кад је реч: да ли треба или не треба предузимати какав рат, свештеници наместе испред храма троструки ред копаља. Затим вежу два копља косо са шиљцима доле. Сад кад хоће да крену у рат, најпре обаве свечане молитве, и свештеник доведе коња, да пређе преко копаља. Пође ли он сад при прескакању десном ногом, онда је срећан знак за исход рата; ако пође левом ногом одмах се окану поласка. Исто тако раде и са походима на море и свима осталим предузећима.^[124]

Описавши идоле и све појединости о његовом култусу, Сакс Граматик прича, како су га Данци разорили^[125] "Краљ бејаше послао Есберна и Свена, да га (храм) разоре. Морали су узети гвожђе, и чувати се да кип при паду не пригњави кога, јер би тада незнабошци веровали да се њихов бог свети... Идол паде... Храм бејаше украшен пурпурном материјом, коју је влага тако искварила, да су од ње све комади отпадали. По зидовима храма беше и животињских рогова. Наједанпут спазише једнога злог духа, како утече из храма и облику једне црне животиње.

Наредише становницима, да идола увезу конопцима, и да га извуку из града. Али, услед каквог верског страха, они заповедише најамницима страним и заробљеницима, да оборо бога, мислећи, да је боље, да ова презрена лица изложе његовом гневу. Веровали су да ће Њ. Величанство Бог, кога су тако дуго обожавали, љуто казнити све оне, који се усуде на њ дићи руке. Чули су се најразличнији жагори. Једни жаљаху, што се њихов бог тако вређа, други га исмејаваху. Најпоштеније, наравно, стиђаху се, што су се дали тако дуги низ година заваравати тако грубим култусом. Идол би одвучен у поље, где га је грдна гомила света љубопитно посматрала. Кад би увече, кувари га разлупаше, исекоше у комаде, да њиме ложе ватру. Рујани су затим морали предати и све благо, које Световиду беше посвећено..."

И Knytlinga Saga (Historia Knytidarum) даје нам скоро исте појединости. Краљ нареди Сонију (Sonius), Ебојевом сину, да уђе у арконску тврђаву и град, да разлупа идола Svanteviz-a, и да опљачка храм. Ову заповест изврши владика Свен и Соније.^[126]

Хелмолд и Сакс слажу се у означавању Световида као великог бога на острву Рујну.^[127] Обојица се исто тако слажу и у објашњењу тога имена именом хришћанског свеца св. Вида (Sanctus Vitus) или св. Гија: "У време цара Лудвика II, тј. око половине IX века калуђери из Корвеја (Corvey)^[128] подреше на Рујан, где беше главно огњиште заблуде и седиште идолопоклонства. Они проповедаше слово божје, и подигоше једно светилиште у част нашег Господа Исуса Христа и св. Вида, заштитника Корвеја. Но наскоро Рујани прогнаше свештенике, и вратише се својој вери. Јер тог св. Вида, кога ми исповедамо као мученика, слугу Христовога, они га поштоваху као бога, претпостављајући створење творцу. И нема под небом варвара, који би горе мрзели хришћане и свештенике као ови људи. Они се поносе и славе само именом св. Вида, коме

су они посветили чак и храм и једног идола, предмет једног врло брижљивог култуса, и кога они признаваху као првога између свију својих богова. Овде долазе ради питања пророштва из свију словенских крајева, па тада и жртве приносе. Становници поштују свештеника (жреца) не мање од краља. Од времена када су се први пут одрекли вере хришћанске ово празноверје је остало код Рујана све до наших дана.^[129]

По Хелмолду би дакле име Световид било просто промена имена Sanctus Vitus: незнабожачки бог заменио би био дакле хришћанског свеца.

Хелмолд неће да тражи и да нађе, како је било старије име тога тако популарнога бога. У II књ. глави XII прича укратко, како су Данци освојили Рујане, разлупали идола Световидовог, порушили његов храм, и опљачкали цркву.

"Од свију словенских племена, која су раздвојена по областима и кнежевинама, племе Рујани беше најупорније у своме мраку безверја; оно у њему остаде до наших дана.^[130] Један доста нејасан глас прича, да је Лудвик, син Карлов, некада понудио земљу Рујана добросрећном Виду корвејском, јер он бејаше основалац овога манастира. Проповедници који дођоше из ове обитељи, преобратише, вели, рујански народ у хришћанство, и основаше тамо једну ораторију у част мученика Вида, чијем култусу би посвећена цела област. Ускоро затим Рујани оставише светлост истине, и падоше још у гору заблуду него дотле што беху,^[131] јер овог истог св. Вида кога ми зовемо слугом божјим, они почеше обожавати као бога, направише му и један велики кип, те тако служашу пре створењу него творцу. Ово се празноверје тако утврди, да Световид, бог земље Рујана, постаде првим богом свих Словена итд..."^[132] Сакс Граматик са своје стране тврди (стр. 444) да најпосећенији храм у Аркони носаше без права име св. Вида. (Cf. стр. 508: *servitutum superstitione mutarunt instituto domi simulacro, quod sancti viti vocabulo censuerunt*).

На овај начин, дакле, по Хелмолду и Саксу Граматику, Рујани су обожавали бога Световида, зато што су у његову корист окренули име св. Вида, које су име унели у њих корвејски калуђери. Адам Бременски, од кога је Хелмолд позајмио све главније податке о острву Рујну (I, 2) не спомиње ништа о придобијању острва од стране корвејских калуђера у IX веку, о уношењу култуса св. Вида, и о његовом преобраћању у незнабожачкога бога. По Велкелу (Voelkel)^[133] обе ове приче биле би измишљене у XII веку, и ако се Хелмолд позива на *veterum antiqua relatio*. Јер корвејских калуђери су и много штошта другог мало оправданог измишљали и тражили да им лаковерни свет верује.

Има разлога, мислим, изврнути домишљања Хелмолдова и Саксова. Нису то незнабошци, који су, преобраћени у култус св. Вида, преокренули овога свеца у незнабожачко божанство; већ напротив, калуђери су, нашавши већ готов култус Световидов, покушали заменити га свецем, чије име беше истоветно. Они су заиста имали у својим рукама св. Вида, чији остаци беху изнесени из француске пикардијске Корбије у германску Нову Корбију (*Nova Corbeia germanica*). Ове побожне лажи и лукавства, ова збрка имена врло су честа у средњем веку.^[134] Оне објашњавају замену култуса Световидовог култусом св. Вида.

Мржња балтичких Словена према хришћанству била је дубока. Њу су одржавали заинтересовани свештеници, желећи тиме очувати свој утицај. Је ли могућно, да велики народни бог добије име једног хришћанског свеца? По самом Хелмолдовом сведочанству, које смо напред навели, приношени су Световиду на жртву каткада и по који хришћани, и свештеник тврђаше, да никаква друга жртва не беше његовом богу пријатнија.^[135] Словени су волели исмејавати хришћанске ствари. Титмар наводи једну занимљиву анегдоту (*Chronicon* II, 37. уз год. 97.). Немачки свештеник Бозо, да би што лакше поучио оне Словене, које беше преобратио, или за које мишљаше, да су преобраћени у хришћанство, беше исписао словенске молитве, и наредио Словенима да их певају, пошто је објаснио

сadržину. Ови обешечања тада из подсмеха пародираху ове речи, говорећи: *укри волса*, тј на латинском: *elerī stat in frutectum* - јфва (дрво) је у жбуну, - уместо да понове са свештеником *кúrie éлeíсов*. И они говораху, да тако Бозо говори. Он је дабоме друкчије говорио".

Рујански Словени су могли тако исто пародирати и име *Sanctus Vitus* правећи од њега име Световид, али није ни мало вероватно, да су они то име дефинитивно усвојили као име свог народног бога, још мање вероватно, да су они то име Вид давали и другим боговима. Њихов религиозни фанатизам искључује потпуно ову хипотезу. Уосталом ми налазимо код Сакса једног бога *Porevithus-a*,^[136] и једнога који се зове *Rugievitus*^[137] - Руђевид; код Еба и Херборда, биографа Отона Бамбершког, налазимо бога *Nerovith-a* или *Gerovith-a*.^[138] - О овим боговима говорићемо доцније.

Кад наставак *-вид* (*vit* или *vith*) не представља име св. Вида, онда шта представља?

Први део речи није сумњив, *svent* - значи *свет*.^[139] Па иако по спољашности изгледа да је тако ипак ова реч нема никакве везе са латинским *sanctus*, што заиста значи у преводу свет-и. Овде се ми налазимо пред једном простом сличношћу. Наставак *vit* нарочито је побудио оштроумност етимологичара, који су се очајнички трудили, да га засебно објасне, не примећујући, да се тај наставак сусреће у хрпи особених именица словенских. *Семовид*? (*Semovith* или *Semovithan*), легендарни пољски кнез, помиње се у Галовој хроници (*Gallus*, књ. I, гл. III) из XII века. Име Зјемовид налази се на више места у историји пољској, нарочито код владалаца Мазовије, и тек га нестаје у XV в.^[140] Чешка Козмина хроника (XI - XII в.) помиње чешкога кнеза Хостивида (*Hostivit*, *Hostiwyt*, *Goztivit*) оца Боривојевог, првог војводу чешког као хришћанина; ово име помињу и други чешки хроничари, особито стиховна хроника Далимилова (на чешком).^[141]

Слог *вид* (*вит*) налази се још и код Егинарда (*Eginard*) у Аналима и у Животу цара Лудвика, где се говори о једном лицу, које се зове *Liudevitus*. То је један словенски кнез из Доње Пољске.^[142] У историјским споменицима Јужних Словена налазимо једнако једно за другим разна имена са - вит: Витадраг, Витодрог, Витомир, Витослав, Витомисл. Сва су ова имена словенска, и немогућно их је објаснити именом свеца Вида.

Између многобројних тумачења, која су предложена, највероватније ми се чини оно, које вели, да слог *vit* представља корен *vit* или *вкт*, који значи: реч. Свент је добио значење свет под утицајем хришћанства. Можда је пре тога значео, као што се држало и за немачко *heilig*, јак, изванредан, сигуран. Име Свантовит могло би се тада објаснити Хелмолдовим речима, које смо и напред навели: "*Szvantovit, deus terrae Rugianorum, inter omnia numina Slavorum primatum obtinuit clarior ut victoriis, efficacior in responsis*."^[143]

Ово ми тумачење изгледа највероватније.^[144] Но ми смо овде у области самих хипотеза; није наодмет навести и друга предложена тумачења.

Оно тумачење које је дуго вредело, и предложено још почетком XVI в. у Немачкој, тумачи *Svantovit-a* именом *lumen*.^[145] Ово се тумачење не би могло фонетички објаснити. Не види се, како би слово *с* ишчезло.

Добровски је од вит скраћено од витенз направио реч значења: витез, коњаник. Доцније г. Крек^[146] везује *vit* за корен *ви, ве* - (дувати) - "вејати". Свантовит је за њ моћни дах. Њему се чини, да му ову хипотезу потврђује онај горе наведени одломак Сакса Граматика, који прича, како свештеник, који чисти светилиште у Аркони, не сме унутра дисати, из страха, да нечистим дахом окужи идоле. Тако је Световид, једно за другим, по разним тумачењима: бог сунца, бог рата, бог ветра, бог који чини прорицања, бог снажан и весео, или сасвим просто један хришћански светац преобраћен у незнабожачкога идола.

Опет понављам, од свију ових тумачења највероватније ми се чини, у лингвистичком погледу, оно што *вит* тумачи *прорицањем, саветом*. Уосталом, као што се по наводима Хелмолдовим и Сакса Граматика може судити, својства која се Световиду приписиваху, беху најразноврснија. Он се не задовољаваше само, да чини прорицања; богатство жетве, успех ратних или трговачких предузећа, зависаху такође од њега. У исто време он држаше један лук, као симбол рата, и рог за пиће. Световидов храм је био подигнут у граду, који Сакс Граматик зове Archon, Arcon.^[147] Аркон, по коме се имену и цела област тако прозвала. Ово име не изгледа словенско, и још му се не зна порекло.^[148] У другим текстовима налазе се облици: *Арекунда, Ареконда*. Управо рећи то није био град, већ просто једна утврђена ограда која опкољаваше храм. Храм у Аркони разорио је дански краљ Валдемар, 15. јула 1168. То беше баш онај дан кад црква слављаше св. Вида. Ова подударност по свој прилици није сасвим случајна. Данци су полагали на то да фрапирају незнабожачку осетљивост, рушећи баш тога дана њихову велику народну светињу.^[149]

Не зна се шта је било са главним идоловим свештеником. Да се и он покрстио, Сакс Граматик без сумње не би пропустио и то испричати. Њега нестане, или је био убијен у тој борби. Кнез Тетислав је примио хришћанство.

Године 1868. приликом *шестогодишњице* разорења Арконе би одређена једна археолошка комисија,^[150] да испита острвске старине. Она је нашла мало ствари. Само острво много је ороњено таласима Балтичког мора, које му сваке *три* године односи по читав метар.

По рачуну једног Чешког научника, који је пре петнаест година посетио ово острво, његов данашњи простор Арконе не заузима ни четвртину првобитне класичне величине. И данас се још тврди, да се у цркви у Алтенкирхену може видети стари Световидов лик. (Види снимке на крају књиге.) Он ни најмање не одговара опису Сакса Граматика. Под црквеним тремом узидано је у зид неко камење, на коме се види изрезана једна људска фигура, дугачка одприлике три стопе. Она представља једно лице, које на грудима држи огроман суд за пиће. Лик са стеном је окренут земљи, да покаже, веле становници, како се побеђени паганизам понижава пред хришћанством. На жалост, стена је, као што рекох, узидана у зид, и не може се видети шта има с друге стране. Алтенкирхен је, као што и име каже, очевидно једна од првих хришћанских светиња на острву. Па и лице коју фигура представља на стени, има само једну главу. А ми знамо, да Световид имађаше четири главе.^[151]

Мислило се, да се налази један Световидов лик у једном идолу, који је пре пола века нађен у Галицији. Иако тачно не одговара лику, који је Сакс описао, ипак овај лик има сличности са тим описом. Према томе, како се посматрају, те сличности могу или потврдити или осумњичити његову аутентичност. Тај би идол био нађен 1848. год. после једне велике суше у реци Збручу, на имању Коцубинскога, близу Хусјатина у источној Галицији. Гроф Мицислав Потоцки извести о овом проналаску Учено Друштво у Кракову (Towarzystwo naukowe), и понуди му овај интересантан прилог за његову збирку. Друштво наложи једном свом члану, инжињеру Теофилу Зебравском, да оде и узме идола. Белешка грофа Потоцког и извештај г. Зебравскога штампани су у Годишњаку (*Rocznik*) ученог друштва, за год. 1852. Зебравски саопштава неколике интересантности, како су нестали многи незнабожачки споменици. Гроф Потоцки, сопственик Коцубинсковог добра, где је нађен идол, беше смислио, да га намести на једној хумци. Један му сељак рече: "Кад би то био какав светац, ништа не бисмо имали противу тога; но ако нам ту наместите тога Турчина, ми ћемо га у комаде разлупати". Идол овај, наравно, не имађаше никаквог натписа; неке појединости му наглашавају име Световид, под којим се именом и данас још наводи с разлогом или без разлога.^[152]

То је једна четвртаста статуа са четири главе све под једном капом. Извајарена је на једном силицијском кречњаку. Висока је отприлике осам стопа (2 м 70 цм). На сва четири лица-странице нацртане су и руке у рељефу. Десна рука уздигнута наслања се на леву сису; лева рука стоји скоро у висини пупка. На двама ликовима руке не држе ништа. На једном лицу десна рука држи неку врсту прстена, а друга рог за пиће. (О том рогу говори и Сакс Граматик, а налази се спомен о њему и у хрпци других споменика.)^[153] На трима лицима виде се неке привидне ноге; оне стоје на једном барелефу, који представља жену (или дете), врста једне каријатиде, коју опет држи једно лице поклекнуло на колена. На једном лику види се једна сабља и један коњ. На тај начин се неке појединости подударају са онима које нам је дао Сакс Граматик. И пољски археолози нису се устезали изједначити овај проналазак у Збручу (Zbrucz) са идолом који је описао Сакс Граматик.^[154] Јер баш ове појединости (нарочито коњ) чине ово откриће врло сумњивим. Ако се ми налазимо пред једним фалсификатом из XIX века, онда је сасвим природно, што се његова лажност старала, да му да све придеве истинитога Световида. Примљен одушевлјено од Пољака, а нарочито од Лелевеља, који га је описао и репродуковао у свом делу о словенском идолопоклонству,^[155] Световид из Галиције хладније је прошао код осталих Словена. Најновији митографи Крек и Махал о њему не говоре ништа.

Да би се уверио у истинитост овога галицијскога споменика, ја сам повео једну истрагу. Мој учени колега, професор краковског универзитета г. Beaudouin de Courtenay, који се уосталом и не размеће, да је митолог, пише ми, да он не види разлога за фабриковање тога идола. На жалост приливички идоли, рунско камење у Микорзину (Miekożyn)^[156], и данас су познати, као очевидни фалсификати. У историји Словена XIX века имаћемо их још таквих. Ове се преваре објашњавају највише срачуњеним патриотизмом; несрећним или неправедно гоњеним народима треба створити племићке титуле!

С друге стране г. Кентржински, директор Осолинског музеја (ossolinski) у Лвову (Лембергу), саопштава ми следеће: "тврди се, да је овај идол морао стајати хиљаду година у води, дубоко је био у њу загњурен, озго таласима заплјускиван и излизан, и има дебео слој иловаче на постаменту. Међутим ништа од свега овога није било."

Као бог овај идол има и сувише украса, које је немогуће објаснити. Зашто је Swiatovit (?) постојао уједно и као човек и као жена? (Један лик носи дојке врло набубреле). Да ли су и код нас знали пре хиљаду година, да су постојале каријатиде? Горњи део подсећа на опис Сакса Граматика. Али то је баш та сумњива околност; сабља подсећа на један облик пољске сабље -карабеле".^[157]

Поред Световида треба ставити још нека слична божанства, која се завршавају на вит-вид, и која изгледају сродна и арконском богу, који су најзад можда и његове варијанте. Сакс Граматик нам је описао идола Руђевида (рујанскога Вида) који је био обожаван у вароши Карентини (Карентина). Он је стајао у једном светилишту застртом двома црвеним завесама. То беше идол са седам глава; у десној руци држи мач, а седам других мачева висе му о појасу. Струк му је био дебљи но у човека. Био је толико висок, да га је владика Апсалон, дижући се на прсте, једва могао дотаћи у браду својом секирицом, коју обично уза се носаше. Сакс Граматик упоређиваше Руђевида са Марсом, и тврђаше, да је он предводио у рату, кад су Данци продрли у светилиште, и нашли идола у жалосном стању. У борама његових лица (sub oris eius lineamentis) ласте беху направиле своја гњезда; а на грудима му бејаше гомила тичијег ђубрета. Уосталом није у овога идола било ничега пријатног за око. Вајарски посао је био врло груб. Данци му секирама изломише ноге (он беше од храстовог дрвета). Бог паде, а урођеници, видевши његову немоћ, променише своје обожавање у презрење.

Поред Руђевидовог светилишта налазаше се и Поревидов храм (Porevit).^[158] Овај је бог имао пет глава, али не носаше оружје. Апсалон нареди да га као и Поренуција однесу изван града, и да га спале. Становници се дуго устезаху извршити ту наредбу; бојаху се, да им се узму руке, ноге или језик, ако учине то светотаство. Апсалон их увери, да им за то неће ништа бити. Свено, да би им показао колико треба презирати ове богове, попе се на идола, и нареди Карентињанима, да га тако с идолом вуку, *nes minus trahentes rubore quam pondere vexavit*, вели иронично Сакс Граматик.^[159]

Најзад и биографи Отона Бамбершког наводе да је постојао и један бог зван Herovith - Gerovit - Gerovid, qui lingua latina Mars dicitur, и којег он зове *deus militiae* (Ебо^[160] можда мисли на прост латински *guerra*). У храму посвећеном Геровиду висио је и један ужасно велики штит, који ниједан велики смртни не смеђаше ни дирнути. Посвећен је богу Геровиду, и кад год би га носили испред ратника, он им је доносио победу. Један немачки свештеник дохвати га једнога дана, и захваљујући само тој предрасуди, "он је могао умаћи гоњењу незнабожаца." На саму појаву штита, они бегаху од њега, или ницице падаху на земљу. Хаволини (Havoliens) слављаху почетком априла један празник у част његову. Геровида су тако исто обожавали и у Велегосту (Holagosta, Volgast) на обали Пијене (Одрине притоцице). Били су му посветили један храм. Кад владика Отон дође пред овај град, нађе га свег заставама застртог из жеље: да се што боље прослави празник у почаст Геровида.^[161] Врло је тешко допустити, да су сва ова имена тако разне физиономије и атрибута, само хомоними св. Вида Корвејског.

3. Још нешто о открићу идола у Збручу

Г. Кентржински, директор музеја Осолински у Лвову (Лембергу) изволео је за ме повести истрагу о околностима, у којима је нађен збручки идол. Г. Е. Павловић из Лвова, написао ми је ову белешку, коју ја преводим од речи до речи:

"Год 1873. састао сам се у бањи Ивонићу (Iwonicz) са г. Корвином, инжињером, који ми је испричао ово: Год. 1848. провео сам неко време у Лицкову, на добру Константина Заборовског, у Подолији, између Хусјатина, Сатанова и Тауска. Једнога дана, месеца августа, јахао сам дуж Збруча, недалеко од брега Миодобор, на коме се још данас виде рушевине; реке бејаху пресушиле, услед дуге суше. Спазих на површини нешто, што ми личаше на капу. Мислећи да ће ту бити какав удављеник, скочим у воду; дошав до тога предмета, видим, да је то неки камени кип. Виђаше се с дна воде дијагонално нагнут од руске обале ка галицијској. Ту је река била доста дубока, а беше и такав вир, да на први поглед нисам могао распознати ни облик ни величину предмета. Изгледао ми је необичан; и ја се реших, да га извучем из воде уз помоћ г. интенданта Кавловског, који сада станује у Лвову. Користих се тиме, што је руска стража одатле била доста далеко. Требало је употребити за тај посао *шест* пари волова, који су имали грдне муке док су статуу извукли из воде. Кад је била на земљи видесмо, да нема доњег дела. Боја статуе је била потпуно бела, кад смо је извукли; но после неколико дана много је потамнела. Сместисмо је у једно двориште испод ладњака, где је стајала све дотле докле је сопственик није предао Мициславу Потоцком, чувару старина у Галицији, који је потом сам понудио Ученом Друштву у Кракову. Мало касније био сам принуђен на дуже оставити земљу, услед политичких околности. На тај начин Потоцки је себи неправом приписао улогу проналазача, он је био само дародавац. Кип је тај пронашао г. Бијенковски, који га је и објавио.

"При крају свога живота Бијенковски се био обратио сталном одбору, да добије какву награду за услугу, коју је био учинио археологији. Не знам да ли ју је добио. Лвов, 13. јануара 1896. год.

Глава четврта

1. Волос - Велес

У уговору који смо напред споменули, налази се поред Перуна још и Волос, бог стада, као јемац од стране Руса.^[162] Не види се јасно, зашто је поред једнога бога громовника призван и овај бог стада. Могли бисмо се запитати, да ли ове речи "бог стада" нису под пером хришћанскога хроничара један презриви атрибут, нешто што би могло значити бога простака, глупака (руска реч *скољ* - стока има у руском овај двојаки смисао). Ма шта да значи, Волос се налази и у другим старословенским руским споменицима. Калуђер Јаков прича (XI век) у својој биографији св. Владимира,^[163] како овај владалац беше наредио, да се један Волосов идол баци у реку Почајну. По биографу Аврамову из Ростова (XII в.) овај би апостол био порушио у овој вароши^[164] једнога каменог идола бога Велеса (sic), према коме су оближњи Финци имали особито поштовања.^[165] Облик "Велес" још се једанпут налази у једном чувеном грчком споменику: *Путовање мајке божје кроз пакао*.^[166] Налази се заједно са Тројаном, Хорзом (Хрзом) и Перуном. Исти облик Велес налази се још и у "Слову о полку Игорову", према коме се ја, као што се зна, држим у највећој резерви.^[167]

У руској фолклористици и до данас се одржало име Велес - Волос, и, изгледа, изједначило се са именом Св. Власија, заштитника стада, исто онако како се Перун помешао са св. Илијом. Овде је ово изједначавање још занимљивије, јер су се изједначили и име и сви атрибути митскога лица. Наравно исто онако, како су неки хтели из св. Вида извући Световида, тако и хиперкритична школа пориче, да је било Волоса - Велеса као незнабожачкога бога, па га сасвим просто замењује са св. Власијем.

По Афанасијеву,^[168] ево шта бива у тренутку кад се приступа жетви. Један жетелац, мора бити женско, узме једну прегрш класја и веже. Ова је прегрш света. Не сме нико да је дирне. То се зове: "везати браду Волосову или Перунову". Ова Волосова брада штити жетву противу свију зала. Зову је још и Илијна брада, или брада св. Николе, или најзад Перунова брада.^[169]

Што се тиче овога мешања Волоса - Велеса са хришћанским свецима, г. Буслајев је открио ову занимљиву ситницу. У старој Русији, на шеснаест врста од Владимира, бејаше једно место, које се зваше Волосово; ту беше манастир св. Николе; можда је он заменио какво светилиште Волосовог култуса. У Новгороду храм св. Власија подигнут је на месту, где је био идол Волос.^[170]

Они који полажу на идентичност св. Власија (Βλασιος) са Волосом - Велесом, примећују, да су неки руски писци продрли и у незнабожачке алогене, да је нпр. св. Никола постао бог Самоједа; исто би тако и св. Власије (Влас, Волос) могао постати богом код незнабожачких Словена на Дњепру и Волги. Интересантно је само питање: како је Волос могао постати Велес. Ја у руском језику не знам у особених именица овакве промене. *Влад* даје *Волод*, али никада *Велед*.

Не мање је приметно питање знати: како је латинско *Blasius*, поставши у Чешкој по сасвим нормалним законима *Blažej*, могло дати у истом језику и облик Велес. Извесно је, да се реч Велес налази у писаним чешким споменицима XV и XVI в. Она не означаје више неко нарочито божанство, већ - сатану. И споменици су доста нејасни: "Оставимо те грехе код Велеса." (беседа 1471. год.) "Какав зао дух, који га је Велес надражио противу мене?", пише један писац познат под именом Ткадлечек (Tkadleček), платнар XIV в. Тома Решел (XVI в.) пише у своме преводу књиге Језуса Сираха (или Ecclesiastes) од Гашпара Хуберина: "Један човек жељаше да му жена постане дивља гуска, да утекне преко мора, и

да се више никада не враћа". Немачки текст вели: "dass ein solche boess Weib wer ein Ganss und fluege ьber Meer und keme nimmermehr heim"; чешки преводилац вели: "да жена постане дивља гуска, и да одлети некуда преко мора к Велесу." Ово је Решелово тумачење поново навео и један чешки писац XVI века, Замарски. У свима овим разним текстовима Велес очевидно значи: сотону. Ми не налазимо Велеса ни у Пољској ни код Јужних Словена.

Словенским кореном заиста је тешко објаснити ово име Велес - Волос. Миклошић (*Etym. Wörterbuch*, sub voce), који је, узгред буди речено, заборавио, или није знао за чешки облик Велес,^[171] сматра, да упркос фонетичким тешкоћама, треба реч Велес или Волос приписати грчком Βλῆσιος, онако исто, као што се име Световид везује за св. Вида. Наводи се још једна блискост, један скандинавски бог Волси, који одговара Приапу (Priape).^[172] Ова блискост заслужује, да се изближе испита. Скандинаваца бејаше много у Кијеву; и они су могли собом донети име једнога од својих божанстава. Но ово је посао скандинавских научника. Литванска фолклористика такође познаје једнога демона Welnes-а који станује у једној греди житнице или у огњишту некога мајура.^[173]

Ма шта било, хришћанство је морало мислити, да се користи неоспорном сличношћу словенскога Волоса - Велеса са грчким Βλάσιος.^[174] Има два Власија. Један је пореклом из Цезареје у Кападокији, и чобанин је (Βουκόλος); а други је калуђер и мученик. Наравно онај први као чобанин јесте и заштитник стада. У Грка је у том својству и поштован. Он је отео свињче једне жене од једнога прождрљивог курјака.^[175] Његов је култус врло распрострањен у Бугарској. Њему треба захвалити, што стада имају лепо руно (влас). Он их чува од једне болести, која се такође зове влас.^[176] Овде се мора признати утицај народне етимологије. Тако је у неким областима св. Корнелије заштитник рогатих животиња (cornua - рог): света Луција лечи болести очију (lux - светлост, ви дело), а св. Тењон лечи красте (teigne - красте). У Русији призивају у помоћ св. Василија, кад влада сточна за раза; његова се икона донесе и стави у шталу где влада зараза.^[177]

Видели смо, да се у старим руским споменицима поред Перуна и Велеса налазе и друга божанства: Хорз (Хрз), Дажбог, Стрибог, Сморгл или Симаргл и Мокош. Несторова Хроника прича, под год. 980, да је Владимир подигао на једном узвишењу, поред Перуна, и идоле свима овим боговима. Његово сведочанство потврђују безбројни споменици од XII - XV века.^[178] Да испитамо редом сва ова божанства.

2. Хорз

Споменици нам не дају никаквих података о улози и својствима овога божанства. Намерно изостављам онај спомен у *Слову о полку Игорову*, који ми изгледа сумњив, и по коме би Хорз био бог сунца.^[179] Споменик, који је Срезњевски открио, наводи поред Перуна (Перена) и Мокоша, још и Аполина, тј. Аполона. Ако је овде Аполон на месту Хорза, онда је Хорз очевидно бог сунца. Његово име не налази у словенским језицима довољног етимолошког оправдања. Иранске речи (види Крека 391) Кхор, Кхорес, Кхореш још мање га објашњавају. Некада се покушавала васпоставити нека веза између овога чисто рускога бога и придева *хорошъ*, који значи добар. Но ова блискост не може опстати, од како је Јагић показао, да овај придев долази од корена хом (chorn), који између осталих представља и идеју: чувати, склањати, ставити у ред нешто. Да није то сасвим просто грчка реч: Χρῦσος? И зар ово име нису могли дати каквој позлаћеној статуи грчки вештаци, којих је било тада доста у Кијеву? Да споменемо још један навод узјамљен из једног лажног споменика; он вели: "Има два анђела грома, незнабожачки Перун и јеврејски Хорз." Г. Јагић држи, да је Хорз исто што и Дажбог. Ово име југословенског порекла

заменеено је по свој прилици именом Хорз, јер оно прво име има више словенске физиономије.^[180]

3. Дажбог

Осим Несторове Хронике, која нам каже, да је кнез Владимир подигао овом богу једнога идола у Кијеву, имамо још многих споменика о овом божанству. Налазимо га и у старословенском преводу Ђорђа Хамартола, где се његовим именом преводи грчка реч ἥλιος, и у једном врло занимљивом тексту Ипатске хронике, под год. 1114. Ево тога текста у преводу:

"У овој години би основана Ладога, и ладошки становници ово ми причаху: кад је велика бура, онда ...на обалама реке Волхова деца налазе очи црвв. Ту их вода избаци. Набрао сам их више стотина, и има их разних врста. То те зачуди, а они ми рекоше: Није то никакво чудо, јер ми имамо још стараца који су отишли у земљу Југринацв (Jougriens) и Самоједа. У тим северним земљама они су видели једну олују; у тој олуји пада једна веверица, рекли бисмо, тек што се окотила; она расте и шета се по земљи. Затим дође друга олуја, и тада у њој падају мали јелени; и они расту и шетају се по земљи. И ако ко у ово не верује, нека чита Фронографа (sic! Овде је овај Фронограф Ђорђе Хамартол).

"У време Проба била је једна велика киша и велика олуја; и жито помешано са много воде паде, те се испунише велики сандуци. Исто тако и у време Аврелија падаху парчета сребра, а у Африци паде и велико камење. После потопа и кад су се људи поделили на многе 'језике', росе владати Местром од племена Хам (Cham), а за њим Јеремија, па Феоста. *кога Египћани зваху Сва рог.*^[181] Док је овај Феоста владао у Египту, падоше с неба клешта, и људи одмах почеше ковати оружје, јер се пређе бораху батинама и камењем. И овај Феоста издаде закон за жене, да узимају само једнога мужа, да живе уједно, и да се казне блуднице. *За то га прозваше бог Сварог.* Јер пре њега жене се предаваху онима ко их је год хтео, и живљаху као животиње. Ако добију дете, досуђиваху га ономе, коме оне хоће, говорећи: 'Ево твога детета'; и човек просветкује ту свечаност и прими га. Феоста уништи тај закон, и уреди, да сваки човек има само једну жену, а свака жена само једног мужа. Ко би повредио овај закон био би бачен у једну усијану пећ да сагори. Зато су га звали Сварог, и Египћани га обожаваху. После њега владао је 7470 дана његов син, по имену Сунце, кога зову Дажбог. Син Сварогов, краљ Сунца који је Дажбог, беше снажан човек. Он дознаде, да имађаше једна богата Египћанка, и да неко провођаше блуд са њом. Шћаше је ухватити. Но не хотећи вређати закон оца Сварога, он узе собом неколико људи, и видевши час кад је она блуд учинила, изненади је ноћу са њеним саучесником; стави је на муке и проведе срамно кроз целу земљу; и тако се у Египту уреди беспорочни живот..."

Овај је навод преведен из Ђорђа Хамартола,^[182] и осим оних додатака, које смо подвукли и које је преводилац донетноу. Мало касније поново ћемо се вратити на Сварога.

Овде констатујемо само, да је Дажбог идентичан Сунцу, и да се сматра као Сварогов син. На другим местима он стоји као превод грчког ἥλιος^[183]. Ова се истоветност потврђује тумачењем речи Дажбога, тј. бог који даје, плодан бог; а ако овде *бог* значи богат, онда је то онај бог који даје богатство.

У западним писаним споменицима нема нигде речи Дажбог. У неким српским народним причама спомиње се *Дајбог* - *Двбог*. који је господар земље, док је бог господар неба. Ове је приче објавио у Речнику Академије у Загребу, г. Јагић (Arch. f. slav. Phil. в. стр. 114.)^[184]

Српски Двбог је исто што и зао дух. Јер заиста реч двбог није далека од латинског *diabolus*; по српски језик је створио своју реч *ђаво* - дијавол, од грчке *διάβολος*. Фонетички реч дабог не би се могла заменити речју *ђаво* - дијавол.

4. Симаргл

Божанство, које је још теже објаснити, јесте оно, које руски хроничари означају именом Симаргл или Сима и Ргла. Читало се то уједно, или раздвојено на две речи: *Сим* и *Регл* - како су урадили доцнији споменици, не добија се у словенском језику никакав смисао. Реч је о неком страном божанству. Досадање хипотезе нису донеле довољних тумачења. Мислило се на један текст из Библије. Сваки је народ себи створио богове. Људи Гутини (*de Guth*) створише Нергала (*τήν Ερτγέλ*); људи Хаматини (*Hamath*) начинише Асхима, (*τήν Ασιμάθ*). Блискост је променљива; но ту има и једне озбиљне тешкоће. *Εργέλ* и *Ασιμάθ* су у грчком женскога рода, а у првобитном старословенском језику имамо само једну реч мушкога рода. Домишљански је закључак Н. Гедеонова, који у Симарглу види покварено грчко *Σεμ Ηρακής*.^[185]

Уопште Симаргл не припада словенском Пантеону; и немогућно нам је још знати, које је божанство у ствари хтео тим именом означити руски хроничар.

5. Мокош

Ништа мање нисмо у неприлици и при одређивању тачног карактера Мокоша, једнога од оних божанстава, којима Владимир подиже идоле на брегу у Кијеву. Мокоша не наводи само првобитна хроника, већ и други писани старословенски руски споменици средњег века. (Крек. *Einleitung*, стр. 395 - 407.) У верском споменику XVI века, номоканону, који је навео г. Веселовски (*Журналъ Минист. Нар. Просвещ.*, јуни 1889.) налази се једно лице по имену Мокуша, које игра улогу једне врачаре. Свештеник који исповеда једну жену, пита је: "ниси ишла к Мокуши?" Фолклористика у северној Русији још и данас зна за Мокушу. То је једна жена, која се јавља за време великог поста, обилази куће, надгледа предиле.^[186]

Ако се њихов чекрк окреће па зашкрипи, оне веле: да то Мокуша преде. Она се занима и животињама. Ако неко неострижено јагње изгуби вуне, вели се да га је Мокуша остригла. Ноћу се оставља крај маказа један прамен вуне. То је понуда Мокуши. (Барсов, *Коментар Слова о полку Игорову*, који цитира Веселовски. I. с.)

Ако име Мокуша није финскога порекла, мора се везати за богињу Мокош у Хроници. Ништа не казује, каква су била својства ове богиње. Име њено могло би се везати за корен *мок* (мек-ота, мок-ар); али наставак *ош* је незгодан. Јагић (*Arch. f. slav. Phil.* т. в, стр. 7.) мисли, да је Мокош превод с грчкога *μαλακία*. Оп наводи по Тихонравову споменике, чије оригинале нема при себи, и по којима би Мокош био превод грчког *μαλακία*, тј. рђаво божанство, које навлачи на Онанов грех.^[187]

6. Сварог - Сварожић - Suarazici

У глави посвећеној Дажбогу навели смо један одломак преведен с грчког по Ипатијевском споменику од Ђорђа Хамартола, у коме је, чини се, име Сварог преведено са *Ηφαίστος*. Име Сварог наводи се само у овом писаном споменику.

У накнаду томе Сварожић или син Сварогов налази се у руским споменицима XIV, XV и XVI века: Сви они објашњавају Сварожића огњем: "они призивају огањ, зовући га Сварожић".

Овај вас Сварожић наравно подсећа на онога бога Zuarasici, чијег идола Титмар спомиње у Радгостовом храму, код Редаријана (VI, 23). "У унутрашњости храма подижу се богови руком саграђени, носећи сваки своје урезано име, обучени у неки страشان оклоп, са шлемом на глави. Први између њих зове се Zuarasici - Сварожић. Њега сви незнабошци обожавају више по све остале. Иза ових богова налазе се њихове заставе који се износе из храма само при поласку у рат".

С друге стране, постојање једнога бога који се звао Zuarasici, потврђује нам и једно писмо Св. Брина (Бруно) краљу Хенриху II. Овај је споменик из почетка XI века. Да би заратио против Пољака, краљ бејаше склопио савез са словенским племенима Велећанима (Vilétes), који тада беху незнабошци. Брино му пребацује за тај савез, и пита га овако: "Bonumne est persequi christianum et habere in amicitia populum paganum? Quae conventio est Christi ad Belial?"^[188] Quae comparatio lucis ad tenebras? Quomodo convenient Zuarasiz diabolus et dux sanctorum vester et noster Mauritius? Qua fronte coeunt sacra lancea et diabolica vexilla?"^[189] Из овога споменика види се јасно, да је Сварожић био бог рата код Словена око Лабе. Један Suarasiz још се једанпут спомиње и у Knytlinga Saga.^[190]

Овај је бог извесно сродан са руским Сварожићем, који је, изгледа, такође постао од Сварога. Но да ли је Сварожић урођенички бог руски, или је у Русију унесен са стране? Г. Јагић (Archiv, IV, 412.) замишља, да су Zuarasici - Сварожића донели у Русију странци, и да је на овом патронимичком облику створено име Сварог.

Ова је хипотеза зацело врло оштроумна. Г. Јагић примећује, да се Сварог и Сварожић не налазе у старијим руским хроникама, и да се јављају тек врло касно. Мисли, да су они донесени из Новгорода, који је увек био у непрестаном додиру са балтичким Словенима. С друге стране, можда је преводилац, имајући да протумачи име Ηφαίστος, могао помислити и на руски глагол *сварить, сваравать* - ковати. Ова хипотеза не одузима ништа стварности Suarozici или Suarasici Титмара и Брина.

Крек држи, да је Сварог аутентично име (стр. 332) и тумачи га индоевропском речју (svarga санскритски значи немирно, облачно, мутно небо). Но не објашњава се, како је од Сварога постало Сварожић. *Небо* даје придев *небески*, а не *небесић*. Сварог у смислу небо дао би сварошки. Г. Сирку (Журн. Мин. Нар. Просвещ - мај 1887.) бележи једну румунску реч сварог, која значи сув, мршав, прегрејан. Извесно ово име није латинског порекла. Г. Сирку мисли, да је она могла бити узајмљена из словенских језика, где је значила сунце. Миклошић Dict. йтимologique sub voce *svarog*, пронашао је као име места код Кашуба^[191] Сварожено. Он ту претпоставља корен *сър*, који уосталом не оправдава. Било би интересно, кад би се то месно име Сварожено могло идентификовати са именом божанства. Но Миклошић не пружа никакво опредељење тумачење.

Укратко, извесно је, да је код лапских Словена постојао један бог, по свој прилици, бог рата који се звао Svarasici - Сварожић. Наставак ici изгледа патронимичан. Но у оно мало из словенске митологије што знамо, нема нигде примера о породици или породичној вези словенских божанстава. Не знамо, ко је отац Сварожића. Руски Сварог је сумњив, и то је штета. Јер би то био главни стуб балтичко-руске митолошке системе.^[192]

7. Стрибог

Идол овога бога био је у Кијеву, у друштву са идолом Перуна, Хорза, Мокоша.

И његово је име постало као и име Црнобога Хелмолдовог, Дажбога и руске Хронике. Изван руске Несторове Хронике оно се налази још и у неким сумњивим споменицима, као што је *Слово о полку Игорову*. Сам начин како се оно ту налази, јесте за мене аргумент, да оспорим аутентичност овога споменика. Не допуштам, да је један

хришћанин XIII века могао пасти на ту мисао, да своје једновернике и земљаке означити као унуке каквога незнабожачкога бога. Мало даље писац тога Слова зове ветрове Стрибоговим унуцима. Кад би ово казивање било аутентично и тачно, оно би нам могло објаснити и улогу и сву радњу тога бога.

Миклошић неће да објашњава то име. Јагић га доводи од глагола *stkrėti* (стърѣти), литванско *styrieti, starr, steif sein, erstarren*, укрутити се, очврснути, заледити се. То би био бог мрза. Он нема ни једног себи сличног божанства познатог код других словенских народа, изван Русије.

8. Трајан - Тројан

У грчкој средњовековној литератури постоји једна прича под насловом: *Откриће Свете Марије божје о паклу* (Ἀποκάλυψις τῆς ὑπεραγίον θεοτόκον περὶ τῶν κολάσεων.) Овај споменик је преведен на старословенско-руски језик у XII в.^[193] Света Дјева Марија добије овлашћење од Господа, да обиђе пакао под вођством св. Архангела Михаила, који јој показује мучења осуђеника, и објашњава јој узроке услед којих су тако кажњени. Први грешници које Марија виде, улазећи у пакао, јесу они, који нису веровали у Бога Оца, Сина и св. Духа. На овом месту старословенски превод додаје један доста дуги уметак: "То су они, који су заборавили Бога, који су називали боговима оне предмете, које је Бог створио ради наше употребе, као: сунце, месец, земљу, животиње, рептилије, који су постали камени богови као и људи: Трајан, Хорз, Велес и Перун." Један апокриф из XVI века, *Апокалипсис апостола* доводи Трајана у везу са Перуном, Хорзом, Дивом (Зевсом).^[194] И додаје: да ови називи богови беху људи; Перун је живео код Грка, Хорз на Кипру, а Трајан бејаше цар у Риму.

Слово о полку Игорову спомиње Трајана четири пута, и Русију зове земљом Трајановом. Као што сам на другом месту казао,^[195] и овде се држим потпуно резервисан што се тиче аутентичности овога споменика. Али ако је и било фалсификата или уметања, није мање истина, да фалсификатор није измислио то име Трајан, и да га је узео из старијих споменика или народног предања.

У кијевској губернији још и данас показују *Тројанов Вал* (бедем). За овај бедем везују се нека митска предања, у којима се говори о Тројану, цару ермилијанском (тј. римљанском-римском).^[196] Ова су предања морала доћи у Русију од Јужних Словена, нарочито Бугара, који су увек у додиру са Румунима, а можда и од самих Румуна. У Румунији је остала врло жива успомена на Трајана.

Још се у овој земљи показују: *Valul lui Trajan* (Трајанов шанац), *calea lui Trajan* (Трајанов пут); *masa lui Trajan* (Трајанов сто, стена); *pratul lui Trajan* (Трајанова ливада).^[197]

Сличних назива има и у Бугарској. Римски друм, који, пролазећи кроз Сардикум (Софију), спајаше Италију са Цариградом, и данас се зове у Бугарској; *Трајанов друм*, а Турци га зову *Трајан-јол*. Далматински путник Вранчић, који прође кроз ове крајеве 1553. г. чуо је, где се говори о овом Трајановом друму, и чудио се, како је име овог великог римског цара сачувано тако у ових варварских народа.^[198] На Хисару, северно од Филипопоља, издижу се неке римске рушеvine, које Бугари зову Трајанов град, докле Турци га приписују Ћеновљанима, и зову га Ћеневизлер.^[199]

Јужно од Ихтимана отвара се у Средњој Гори један кланац *Трајанова врата*, од скоро чувена и по јуначким делима хајдука.^[200] На месту данашње вароши Старе Загоре (Ески Загоре) подизаше се варош *Ulpia augusta* Трајана; Пансаба, данас Ћустендил, дугује свој постанак цару Трајану. Тако исто и Улпија на Црном Мору, данас Анхиал, подигао је

Трајан; село Девна подигнуто је на месту старог Трајанова Марцианополис. На тај начин успомена на тога великог сага налази се и свим крајевима Бугарске.

Његово се име исто тако налази и у српскохрватским пределима. У Мостару, и Херцеговини, један мост зове се Трајанов мост; и Далмацији рушевине приморскога града Вигит-а зову се Трајанов замак. Исто је име дато и рушевинама једног старог града српског близу Н. Пазара. Чувена Трајанова табла и остаци на Дунаву налазе се више од десет векова и српској земљи; град Кулина порушен у средњем веку такође носи име Трајаново.

Деминутив имена Трајановог у Трајко још је и врло јакој употреби и Бугарској. Народна етимологија га везује за глагол *трајамъ* - трајати. У XI в. то је име носио македонско-српски царевић, Самуилов син.^[201] У српским народним причама спомиње се једно лице под именом Тројан. По Вукову Речнику живљахе на планини Церу, и близини Тројанова града, и околини Шапца, неко лице под тим именом.

Сваке ноћи иђаше он у Срем код какве жене или девојке. Бојаше се сунчаних зракова, да га не спрже, те од ње одлажаше пре сунца. Кад дође код своје драге, даду коњима зоби; а кад они поједу зоб, и петао запева, он се одмах враћа у свој замак. Једне ноћи брат или муж једне његове драгане метну у зобнице коњима песка место овса, па посече језик свима петловима, да га певањем не пробуде. Кад цар помисли да је време да иде запита свога слугу да ли су коњи појели зоб. Слуга одговори да нису, а петлови не могаше певати, те се тако Трајан одоцни код своје драге. Најзад видећи у чему је ствар, уседне на свога коња и појури замку. Сунце га стиже на путу; он се сакрије под један пласт сена; но дођоше волови и растурише сено, те тако Трајана дохвати сунце и спржи.^[202]

Варијанту ове приче прибележио је и Милићевић у својој *Кнежевини Србији*: "У једном замку на планини Церу живљахе цар Тројан. Имађаше три главе (ове три главе објашњавају се српском речју *троје* - Тројан). Једна гуташе људе, друга животиње, а трећа рибе. Дању борављахе у своме замку на Церу, а ноћу у Ширину на Сави (Tsirina). Народу се није допадао овај начин живота, те оде и потужи се св. Димитрију, једном од Трајанових слугу, и замоли га, да упита свога господара: чега се он боји. ' Бојим се само сунца ', одговори Трајан. Дознавши то, св. Димитрије да коњима пуне зобнице песка место јечма, а људима закаже, да сваки својим петловима поведи језике, да не би певањем објавили Трајану зору. То њега омете, те се задоцни, и сунце га ухвати. Он се зарије под пласт сена; али дође бик те преврне сено и он се растопи. - Прича даље вели, да је Тројан и том бегану *оглувео* у селу Глушци, *изгубио табане* близу села Табановци, *ослепио* поред села Слепчевић, изгубио свој штит, поред села Штитари, а највећа несрећа му се *деси*ла близу села Десића."

Св. Димитрија зато убише пријатељи Трајанови и бацише у Саву. На обали реке у шабачком округу налазе се остаци града Кулина, чије оснивање народ приписује Трајану.

У својим српским приповеткама (II изд. стр. 150-152) Карацић је објавио једну народну причу, по којој цар Трајан има козје уши (у оригиналу: очи).

У XII в. Tzetis u Chiliades (г. Томашек их је први објавио у Zeitschrift fur Aesterreichische Gymnasien) знао је за ову легенду о козјим ушима, и предаваше им неки симболични значај. "Ὡτί αὖ Τροϊανὸν λέγουσιν ἔχειν τράγον" (у цара Трајана козје уши). Труд се да протумачи ову басну тиме, што је Трајан био похотљив као јарац и умео гонити римске непријатеље у најстрменитија места.

Г. Koehler, који се такође занимао овом легендом, објашњаваше је такође сличношћу речи: Τροϊανός и τράγος.

По Берtrandу де ла Брокијеру, који писаше у XV в. град Трајанопол подигао је "ung empereur appelleй Trojan, lequel avait, ce disaient les Grecs, une oreille ainsi que ung mouton".

По једној бугарској причи из Старе Загоре (Периодическое списание, Софија, т. IV, стр. 182) био је један цар Трајан, који је имао магареће уши. Индискреција његовог берберина подсећа на Мидову историју. Један варијанат из Неврокопа у Македонији представља Трајана са козјим ушима.

Берберин његов иде и поверава тајну једном пустом извору. Мало касније нађоше путници поред извора Једно дрво, на коме сваки лист носи откривену тајну (чим зашупти). Цар чује за то, оде да види извор и дрво, и кад се увери, рече: "оно што је од Бога не може се сакрити". И од тада он није више крио своје уши.

"У народним песмама браће Миладиноваца, имају две песме, у којима се спомиње неки Тројан град Троем (песма 31. и 38.), чији су становници рђави хришћани, и имају да искусе разна искушења. Песма 31. је забележена у Кукушу у Македонији; друга нема тачног назначења о своме пореклу, но судећи по тексту, она мора да је из источне Румелије (јужне Бугарске). Текст није доста јасан, да би се могло видети, односи ли се на легенду о Трајану или на тројанску причу, која такође игра знатну улогу у књижевности Јужних Словена.

Како је Трајан постао бог, или бар - сатана - у хришћанском смислу, - код Јужних и Источних Словена?^[203] Јагић је одавно предложио једно врло згодно и вероватно тумачење. Најважније рушевине у дунавским земљама приписују се Трајану, или носе његово име.

Народна машта насељава све те рушевине сотонама и вештицама; и сасвим је природно, да је једна од тих утвари Трајан, који постаје бог као Перун, Хорз или Дажбог. Балкански Словени, брзо преобраћени у хришћанство, били би пренели Трајанов култус међу Русе, који су га дуже сачували. Може се претпоставити исто тако, да је и успомена на славна јуначка дела Трајанова остала дубока у балканских народа, од којих су Словени примили предања; да су нашли и идеју о Богу, привезану за ову славну личност (*divus Augustus*); да су је сачували и раширили. По ономе што ми знамо о њиховој Словенској митологији, било у Русији, било код балтичких Словена, нигде се не налази други пример. да су људи постали богови. Међутим у последњем веку па баш и у наше скорије време, видели смо, да су неке руске секте ставиле у ред богова и цара Петра III. Други му за поручника дају Наполеона, који треба да успостави правду на земљи, или да прокламује њиховог месију. У историји незнабожачких Словена нема овог сличних примера.

Глава пета Млада божанства

1. Триглав

Сада се поново враћамо боговима балтичкога реда, чијег смо главног представника, Световида, већ проучили. После њега најглавнији је бог Триглав. Његово постојање нарочито су нам утврдили историци Отона Бамбершког. Бејаше у Штетину, вели један од њих, четири *continae* (Херборд, II, 32.) тј. четири храма. Ова реч *continae* не буни ни најмање Немца Херборда: "*Sclavica lingua, вели он, in plerisque locis latinitatem attingit et ideo puto ab eo quod est continere continas esse vocatas*". Тако етимологијом лако се и од Св. Вида може добити Световид. Ни савремени коментариста Перцов није срећнији од Херборда. Он сумња, да је *contina* словеначка реч, и тумачи је пољском *konczyna* (*fastigium*).

Ово је погрешно тумачење. *Konczyna* значи крај, свршетак, и другог значења нема. Контин се по свој прилици везује за корен *конт*, који је у српском дао реч *кућа*, а у бугарском *кџита*. итд.

Једна од ове четири контине, која је била и најглавнија, беше велељепно украшена варварским радовима, који су представљали: људе, тице, четвороножне животиње, тако вешто насликане, да би човек помислио, да су живе. Тако су лепо и обојене, да им боја није избледела ни од снега ни од кише. Очеvidно у овим редовима има мало претераности. У ове контине се сносио десетак од све непријатељске пљачке, златни и сребрни пехари, позлаћени и камењем украшени рогови, оружје и скупочено посуђе.

Два оваква храма беху посвећена *Triglous*-у. Извесно је овде словенска реч измењена; но није ју тешко васпоставити под правим обликом - Триглав, бог са три главе. И данас још Немци су преокренули врх Триглав на Корушким Алпима у *Terglou*. Име Триглав ми налазимо у старој браниборској хроници.^[204]

Отону Бамбершком би допуштено, да код штетинских Словена проповеда хришћанство. Они га лепо примише, уверени, да ће се њихов бог свм моћи добро бранити. Овом толеранцијом знаде се он добро користити. Помоћу својих свештеника почне рушити секирама и косирима све контине. Кад народ виде, да се богови не бране, нападне и сам на храмове, раздели њихово благо, а дрва однесе кући за кување јела. Што се тиче идола Триглава, владика му разби труп, узне све три главе, посла их у Рим, да посведочи покрштење града. (Herb. II, 32.). У накнаду зато он пристаде, да се поштује један свети дуб, *umbre atque amenitatis gratia*.

Међу појединим предметима култуса Триглавог налазаше се и у Штетину као у Аркони (види главу о Световиду) један њему посвећен коњ, добро урађен и лепог стаса. Нико га није смео јахати, а један од она четири храмовска свештеника бринуо се о њему и неговао га. Тај је коњ чинио прорицања. Кад је требало предузети неки сухоземни поход, положи најпре на земљу девет нових копаља, на један лакат даљине једно од другога. Свештеник онда доведе заузданог и оседланог коња, држи га за узде, тера га да трипут у оба правца пређе преко копаља. Ако при том прелажењу не дотакне ниједно копље, онда је прескакање срећно и поход би се предузимао. У противном случају одустајали су од намере (Herb. II, 35.). Да би уништио и овај начин гатања, Отон смисли да тога коња прода негде на страни (Herb. II, 3.) убедивши становнике, да је он много способнији да вуче кола, него да прориче. По једном другом биографу (Prifl. II, 11.), коњско седло бејаше од злата и сребра и чувано је у једној контини.

Триглава налазимо у граду Волину (Volyn). По покрштењу ове вароши свештеници, оставши верни култусу идола, напустише град, повукоше се у села (Ebbo, II. 13.). "И како је Отон био разорио храмове и уништио кипове боговске, они однесе ван ове области један златан кип Триглава, који бејаше њихов главни бог. Повере га на чување једној удовици, која живљаше у једном сеоцету, где се ово драгоцену благо тешко могаше пронаћи. Удовица увије идола у хаљине, изврти рупу у стаблу једнога врло дебелог дрвета, и ту сакри ову светињу тако, да се није могла ни видети ни дотаћи. Оставила је само један мали отвор, кроз који незнабошци могаху принети жртву и понуде. (*'Solummodo foramen modicum ubi sacrificium inferretur in trunco patebat'*.) И нико к њему не прилазаше, осим онај који приноси жртву. Отон дозна за овога идола. Побојао се, да после његовог одласка он допринесе, да се народ још неучвршћен у хришћанској вери врати паганизму; те потражи начина да га се лукавством дочепа.^[205] Да су незнабожачки свештеници случајно дознали за његову намеру, можда би били сакрили свој паладијум у какво још неприступније место. Ову деликатну мисију повери епископ неком свом другу Херману. То беше вешт човек, који разумеваше и урођенички језик. Он му нареди, да се преобуче у словенско рухо, па да оде к удовици, као да жели Триглаву принети жртву. Херман послуша. Исприча удовици, да је недавно избегао једну страховиту буру, захваљујући једино Триглавој заштити, и зато хоће да му принесе жртву. Удовица му покаже свето дрво и рупу, где може ставити своје понуде, препоручујући му да ником не казује то место, ако мисли на свој живот. Он уђе и једну тајанствену ограду, баци кроз онај отвор један сребрни новац, тако да се могао чути и његов звек, те да се верује, да је заиста принео жртву; по томе га опет извуче. Па да би показао све своје презрење према Триглаву, он уместо жртве, бици му један велики испљувак (*sputaculum ingens*). Затим прегледа свуда, не би ли могао дићи идола. Али он беше тако добро и стаблу затворен, да га беше немогућно извадити. Гледајући око себе, опази Триглаво седло обешено о ограду. Било је врло старо и потпуно неупотребљиво. Диже га и сакри, па га после однесе као доказ оних парова које је учинио, да се дочепа идола."

Доста је чудноват завршетак приче. Могли бисмо се запитати, да ли Херману треба веровати; и да није он пронашао историју о седлу, да заглади свој неуспех, или да он просто није дигао какву било коњску опрему? Незнабожачка старица је извесно скрила седло у безбедан заклон од хришћанске похотљивости.

После овога узалуднога покушаја померански апостол није више на томе настојавао. Бојаше се да га оптуже за лакомство, ако би и даље гледао, да се дочепа скупоченога идола. Стога сада прибеже убеђивању. Сакупи кнежеве и старице, и закуне их да се махну култуса Триглавог, и да употребе оно злато, од чега је он начињен, на откуп својих робова.

И биографи Отона Бамбершког спомињу Триглавов култус у Штетину. Овај град (Ebbo, III; 1.) садржаваше у своме опкопу три планине. Највећа, она у средини, беше посвећена незнабожачком богу Триглаву. Његов идол имађаше три главе. Златан завој покриваше му очи и усне. Незнабожачки свештеници овако објашњаваху ове појединости: њихов велики бог има три главе, јер влада трима краљевинама, небом, земљом и паклом. Лице му је покривено завојем, јер неће да види ни да позна грехове људске. Руском научнику Кирпичникову ове су приче изгледале можда сумњиве.

Словени, вели он, нису могли имати хришћанску идеју; а није никако могућно, да један бог, који предвиђа будућност, не зна за људска дела.^[206] Г. Кирпичников се још пита, да овде немамо једну деформацију хришћанске Свете Тројице. Тако се мислило, да се у Световиду види св. Вид. С оваквим скептицизмом иде се врло далеко. Па ипак је извесно, као што смо то и доказали у студији о Световиду, да су балтички Словени обожавали идоле полицефале (многоглаве).

По самом признању Отоновог биографа (Ebbo, III, 1.), култус Триглаву и другим идолима, чија имена не знамо, не ишчезе тако лако. Кад је Отон преобратио, или бар мислио, да је преобратио цео Штетин, заповеди да се незнабожачки храмови предаду огњу, а да се место њих саграде две цркве, од којих једна на самом Триглавовом брегу доби име св. Адалберта. Но идолопоклонички свештеници не беху се одрекли обожавања идола, а још мање прихода од цркава. Тражаху само прилику, да народ врате у паганизам. И заиста догоди се, да у граду завлада епидемија, смртност би велика; свештеници убедише народ, да је свему томе злу узрок њихово покрштење, те да се треба вратити идолима. Сви ће становници, говораху они, помрети, ако се гнев богова не ублажи уобичајеним жртвама. Подстакнут овим говорима народ затражи своје идоле, принесе им жртве, па нападне на хришћанске цркве. (Ebbo, III, 1. - Херборд, III, 16.) Разоре половину оне цркве која је била намењена вернима; но испред олтара устукосе. Тада се разорачи обрате идолском свештенику, и рекну му: "Ми смо учинили оно, што се нас тицало; сад ти сруши и нагрди светилиште овога незнабожачкога бога" (*teutonici dei*). Свештеник узме секиру, подигне руку, но она оста укочена, на што он закука: "Јаој, каква је то сила овога немачкога бога, и ко ће јој одолети? ' Видите како ме је ударио, мене, који сам напао на његову светињу '. Народ се зачуди и пита се шта да ради. Добивени или Ебо измишљени одговор јесте доста чудноват. "Саградите овде кућу своме богу поред куће тевтонскога бога, и поштујте и овога као своје богове, из страха да вас гнев његов све не помори". Они послушаше, и до повратка побожнога апостола Отона остадоше у тој заблуди, служећи и Богу и ђаволима.

Триглав се спомиње још и у опису чудеса св. Отона. (Mon. germ. t. XII, стр. 91.) То беше једно зло божанство, које је имало и једну жену.

Триглав очевидно показује и неке сличности са Световидом; али нема разлога не ставити га у ред независних богова. Световид имађаше четириглава идола, Ружиевид - Руђевид једнога са седам глава. Но ми не налазимо нигде имена четириглав, седмоглав.^[207] Стога нема основа сумњи, да је Триглав једно потпуно независно божанство.

2. Јула

И Јула се спомиње код биографа Отона Бамбершког. За време његовог другог бављења у Волину, Отон саветује становнике, да се више не враћају култусу Јуле и њенога копља, а обожавању идола. Не знамо шта значи ово име. Волин - данас Wollin - звао се тако исто и Јулин. Да овде није реч о једном градском богу, по чијем се имену и град зове? Извесно је да су становници Волина обожавали копље, привезано за један огроман стуб у сред града (Ebbo, II, 1; III, 1, - Нерб. III, 26.). Ебо прича, да је још Јулије Цезар подигао град Јулин, и да се ту још обожава његово копље *ob memoriam eius*. Почетком лета ту се слави велика свечаност у његову част. Ми смо већ видели, говорећи о Триглаву и Световиду, какву улогу игра копље у врачању.

3. Радигаст - Радгост

Овај бог је дуго заузимао неоспорно место у словенском Пантеону. Но последњих година осумњичено је његово биће. Брикнер (Arch. f. slav. Phil. t. XIV) тврди, да је Радигаст просто име града. Да разгледамо мало и писане споменике. Титмар, који је уопште о свему добро информисан (VI, 23) вели: "Est urbs quaedam in pago Riedirierum nomine, tricornis ac tres in se continens portas, etc..." Овај је град (да резимирам остали навод) са свију страна опкољен шумом, коју становници поштују као предмет обожавања. Двоје градске вратнице су отворене сваком намернику; трећа води на море, које је близу, и

страшно га је видети. У овом граду или на овој вратници (*in eadem*) има само један храм вешто саграђен од дрвета, и стоји на роговима разних животиња.^[208] Зидови овога украшени су споља дивно изрезаним ликовима разних богова и богиња. Унутра су слике богова кичицом рађене; имена су им урезана;^[209] на глави им је шлем, покривени су оклопом, те изгледају страшни. Први од њих зове се Сварожић (*Zuargasici*),^[210] и сви га ови народи поштују више него све друге. Овде се чувају и заставе, и износе се из ових светилишта само у случају ратнога похода. Тада њих носе пешаци.

Ради чувања овога блага установљени су нарочити свештеници. Кад се сакупе ради принашања жртве идолима, или ради умирења њиховога гнева, они седе, док остали народ стоји, и мрмоље неке неразумљиве речи (*invicem clanculum mussantes*); копају земљу уз неки религиозни страх, и испитују судбину, да би дознали сумњиве ствари. Кад то сврше, онда зеленом травом покрију једнога коња, који се сматра као највећи у целој земљи, па га воде да пређе лагано између двају за земљу утврђених копаља;^[211] па сравњујући исход овога враћања са малочас извученом судбином, они изводе главна предсказања. Ако обе ове врсте враћања даду исти резултат, онда се предузима оно што се хоће; у противном случају народ се ожалости, и напушта сваку намеру. Они од најранијих старина проповедаху још и ову заблуду: вероваху, да ако им прети каква дуга и страшна побуна, тада изађе из мора један вепар, који има два дуга зуба као браниче, и ваља се по таласима, крећући их уз једно страховито шуштање.

Колико год срезова има у овом крају, толико има и попова и храмова сатаниних, које неверници обожавају. Но град о коме сада говорих, заузима прво место. Полазећи у рат њега поздрављају, а и кад се кући враћају са срећног похода, њему доносе сву пљачку. Ждребијем или помоћу коњског гатања они се брижљиво извештавају и о најуљуднијој жртви, коју свештеници морају поднети боговима. Људска крв а и крв домаћих животиња умирује њихово највеће беснило".

О овом наводу много се расправљало. У њему има повише неистинитих појединости: храм који садржи толике тешке идоле, а стоји на животињским роговима; божанства, чија су имена урезана испод лика, све то изгледа врло фантастично. Но било шта му драго, овај одломак ипак заслужује, да буде цео наведен.

Титмар држи, да је Riedigost име неког града. Његов коментатор г. Крусе, слажући се са Лишем (*Lisch*) држи, да се он вара, и придружује се мишљењу Адама Бременског, који у имену Радгоста гледа једно божанство, које је обожавано у граду Ретри. Наш земљак (Француз) г. Бернар истог је мишљења у својој тези: *De Adamo Bremensis geographo* (Paris, 1895. стр. 66.).

Шта вели Адам Бременски? (II, 18)

"Од словенских народа, који станују између Лабе и Одре најсилнији су Ретаријани (*Rhetarii*). Њихов најмногољуднији град јесте Ретра, који је у исто доба и седиште идолопоклонства (сасвим је природно, што град носи исто име народа који у њему станује). У њему има један храм сатани посвећен, чији је кнез Радигаст.^[212] Његов је идол од злата, а постеља од пурпура. Град има девет вратница; одасвуд је опкољен дубоким језером; прелази се преко једног дрвеног моста, који је допуштен само онима, који долазе ради принашања жртве, или да питају пророштво за савет. (По овоме изгледа, да Ретра није био град, већ само једно место за богомољу). Од овога храма до Хамбурга има, веле, четири дана хода." Мало даље (књ. III, 52) Адам прича, да владика Јован, поставши заробљеником, би позван, да се одрекче своје вере. Но кад он не хтеде, тада му одсеку руке и ноге, а главу пободу на један колац, и незнабошци је принеше на жртву богу Радгосту.

Ово се збило 10. новембра, у словенској метрополи Ретри. Овом речју метропола Адам Бременски хоће без сумње да означи религиозни центар Словена овога краја.

Хелмолд (I, 2) понавља, да је Ретра престоница Редаријана, па копира неколико врста из Адама Бременског о богу Радгосту. Мало даље (I, 23) говори о једној борби између словенских племена Љутића и Редаријана (*Liutitses et Riaduri*), "који услед старине свога града и гласовитог храма, где се показује Радгостов идол, тврђаху, да су они најплеменитији, јер их походе сва остала словенска племена због питања пророштва, и ради приношења годишњих жртава." Најзад (иста књига, §. 52) нам каже, да "Пров беше бог земље Алденбуршке (Стар-Града), Сива богиња Полабљана, Радгост бог земље Оботрида."

Ботова (*Botho*) саксонска хроника у XV веку (*sub anno 1113*)^[213], и представља нам Радгоста како на прсима носи штит са црном говеђом главом; у руци држи секиру, а на глави му је и једна тица. Један издавач хронике саставио је по овоме опису и нацрту слику, која је више пута прештампавана, и послужила фабриковању називи богова оботридских, који се чувају у музеју у Најстрелицу. Не знамо, где је Бото нашао ову грађу. Вероватно у својој машти. Најзад либечки хроничар у XVII в. који коментарише Хелмолда, прича нам, да је Радгост био кнез Оботрида, па доцније постао богом. Овај врло позни коментар мало је истинит; он је у противречности са свим оним, што ми знамо из словенске митологије, где нигде не нађосмо лица, која су доцније постала боговима.

Да би измирили Титмара и Адама Бременског, може се претпоставити, да је Редигост или Редигаст било словенско име града, који су Немци можда звали *Rethra*. У том случају Радгост би био просто бог, који је своје име дао и граду у коме је обожаван. Има имена људи као и имена места, која се свршују наставком - *гост*. Реч је постала из две: *рад* и *гост*. Одговара грчком *φίλόξενος*. Овај се епитет може додати и једном лицу, као и имену места. Миклошић спомиње у својој студији о словенским именима једног Словенина, Радагоста, који живљахе у Крањској око 975. год. Код Јужних Словена налазе се идентична имена *Милигост*^[214] *Carum hospitium habens qui hospes carus est; Gostirad*, на чешком *Hostirad*. У Пољској има места, која се зову: *Bydgoszcz* (немачки Бромберг у Пруској); *Radgoszcz* име једног села у Галицији. На планинама Бескидес у Моравској има једно брдо, које се зове *Radhost*. Писац дела *Moravia sacra* - Стредовски,^[215] који живљахе у XVIII веку претпоставља, да ово брдо дугује своје име каквом идолу Радгосту. Да ли се ово оснива на простој сличности имена, или на каквом месном предању? Било шта му драго, он прича даље ово: "Беше на том брду један храм *Radhost*-а (г у чешком постаје х). Некада незнабошци слављаху ту првих дана после летње солстиције празник посвећен богу. Данас још на тај брег долазе у великом броју верни из парохије *Hochwald*-а, Рожнова и Фридека; па чак и оближњи Словаци из Угарске; и по једном врло старом обичају, не мешајући уосталом никакву сујеверицу, они се ту одају задовољству пића и игре."

Као што се види, овде је говор само о једном тако познатом празнику летње солстиције. Нема специјалних разлога, који би говорили у прилог везивања његовог за какву успомену на култус Радгостов.

4. Подага

Већ смо навели ону главу из Хелмолда (I, 83) која нам даје врло интересантних података о словенским божанствима: "Словени, вели он, имају врло различне облике сујеверја. Једни њихови богови имају своје ликове у храмовима, као идол Пион, који се зове Подага..." Име Подага не значи ништа. Може припадати једном и другом полу. Маретић (*Arch. f. slav. Phil. X.*) тумачи га речју Будигој, и примећује, да има словенских

имена, која почињу речју *буди*, а друга се завршавају наставком *goj*; и тако тумачи име: *in expergefactione validus*. По овом мало дрском тумачењу ово би био бог будноће (живота).

Ја се усуђујем предложити једно простије тумачење. Уместо Подага зар се не може рећи Погода (време)? Погода би био бог или богиња атмосферских феномена. Пољски историк Длугош спомиње једну богињу температуре, која се зове Погода (Arch. f. sl. Phil. t. XIV, стр. 170. и даље.).^[216]

5. Припегала

Овај бог спомиње се у једном документу од 1108. г. То је пастирска посланица архиепископа Аделгота из Магдебурга. (Њу је навео Брикнер у Arch. f. slav. Phil. t. IV, 223.) Овоме су извору некада спорили аутентичност. Али по сведочанству Wattenbach-a, изгледа, да данас о томе не може бити сумње. Ова посланица садржи врло важан извор за изучавање борбе паганизма противу германске пропаганде.

Владика пише: "Ови грозни људи, Словени, подигли су се противу нас; својим идолопоклонством профанисали су Христове цркве... Они су поплавили нашу земљу. Хришћанима секу главе, па их приносе на жртве. Њихови фанатици, тј. свештеници, говоре на њиховим гозбама: ' Наш Припегала хоће те жртве '. Они кажу Припегала, но то су Приапе и срамни Belphegor,^[217] они држе пред својим храмовима пуне пехаре крви, и урличући око њих страшним гласом вичу: ' Радујмо се, јер је Христос побеђен; победа је на страни победоносног Припегале '. Владика позива хришћане на усташки рат противу ових варвара, да би се могле чути радосне песме у славу Бога, уместо страшне незнабожачке хуке у славу Припегале?"

Шта значи ово име?

Г. Брикнер је предложио врло вероватно тумачење. Припегала представља: *Прибихвала*, онога, коме припада сва хвала и слава. Имена на *приби* врло су честа код свих Словена: Прибигој Прибислав, Прибимир, Прибитић.^[218] Зар се овде не би могло помислити и на глагол *препыкатъ* - припећи, који се налази још и у језику померанских Словена? (Dict. Romult. sub. voce.) Зар не би Препјекал могло бити неки епитет сунца? Ја се усуђујем поставити ову хипотезу, која, држим, заслужује, да се о њој расправља.

6. Црнобог (Црни бог)

Име овога бога лако је протумачити: значи бог који је црн. О његовом култусу тврди Хелмолд (I, 53):

"Словени, вели, имају један чудноват обичај. На гозбама они се сви обређују једним пехаром, уз који изговарају и неке речи, рекао бих, не ради молитве, већ ради проклињања у име својих богова: добра и зла; верују, да све што је добро долази од доброга бога, а зло од рђавога. И тако они и зову то божанство на своје језику Црнобог.^[219] По постојању овога бога митографи су закључили, да је постојао и један бео бог, који се звао Белобог. Име Белобог не налази се ни у једном аутентичном споменику. Но неки су мислили, да његово биће оправдају географским именима (Belbuck - Белбог у Померанији; Białoboże и Białobożnica у Пољској; Bělobozice у Чешкој). По овоме је израђена читава једна теорија о словенском дуализму. У ствари ми не знамо ништа о том белом богу.^[220]

7. Безимена божанства

По Титмаровој сведоџби (VIII, 64) Љутићи су имали једну богињу, чији се лик налазио на заставама. Неки немачки војник пробуши заставу једним хицем камена. Свештеници љутићски потуже се на то цару, и примише по његовој заповести одштету у дванаест таланата. Прелазећи преко реке Милде, која бејаше јако дотекла, они изгубише једну другу богињу и педесет својих другова.

8. Ринвид, Турупид, Пурувид, Пизамар, Црноглав

Ова се божанства спомињу у *Knytlinga Saga* (издање у Копенхагену т. XI). Пошто је испричала рушење Световидовог идола, Сага даље прича, да је краљ Валдемар отишао у град Коренцију (*Korngenzia*), и наредио, да се поруше три идола: Ринвид, Турупид и Пурувид. Ринвид је по свој прилици истоветан са Руђевидом (Вид са Рујна - види главу о Световиду). Пурувид можда има неких веза са Провеном (види главу о Перуну). Турупид је можда бог ратник (кашупски: *trepoet*, *trepoetose sa*, дрмати се, трести се). Четврти је идол Пизамаров. Могло би се рећи, да је име Пизамар постало од Бесомар (бесъ-демон); *мар* је наставак на крају, који се налази код неких словенских имена.^[221] Што се тиче бесъ-а, које на словенском језику значи ђавола, могли бисмо се запитати: да ли незнабошци нису дали овај епитет једноме од својих богова?

Црноглав, бог са црном главом, кога горе споменуемо, био је по речима Саге бог победе, друг свију ратних експедиција. Он је имао сребрне бркове.

9. Богиње

Разни писани споменици потврђују култус богињама, особито Титмар у своме опису храма Радгостовог, и у глави (VIII, 64) у којој се Словени жале за увреду, коју је нанео један немачки војник њиховој застави, на којој је био лик једне богиње.

Ми мало знамо о именима ових женских божанстава. Хелмолд (I, 52) наводи поред алтенбуршкога бога Проба, и Радгоста оботридскога бога, и *Сиву* богињу Полабљана. Ова Сива давала је богатство. Њу је узео лажни састављач *Mater Verborum*-а, и назива је *dea frumenti*. Данас се зна, да је он изменио Сиву од речи *aiunt*.

Сива се такође спомиње и међу лажним божанствима оботридским. Чеси су протумачили Сиву са *Жива*. Чешки речник Котов доноси чланак о Живи, Живени, богињи људскога живота и природе; а то је име богиње Церере. Све су ове измишљотине дошле од Хелмолда. Није чак ни извесно, да ли треба читати Сива. Неки рукописи имају и Сина (*Sinna*).

Тумачење Сива са Жива изгледа вероватније. Маретић представља, да је то скраћено име једнога сложенословенског имена: Дабижива. Један старословенски новгородски споменик XV века (који наводи Крек, стр. 384) спомиње богињу *диву*. Длугош (XIV в.)^[222] тврђаше, да је код старих Пољака нашао култус Дијанин под именом *Dzevana*.^[223] С друге стране он наводи једнога бога живота, који се зове *Zywie*.

Длугош спомиње још једно божанство, које се зове Зизилелија (*Dzidzilelya*), које бди над судбином детињства, и изједначаје га са Венусом. Ово се име даје лако објаснити (*dziecilela*, она која мази децу).

Често се налазе имена: Лада, која би била богиња лепоте; Морана, богиња зиме и смрти. Али ових имена нема у старим споменицима. Она припадају традиционалној књижевности.

10. Домаћи богови

Хелмолд нам прича (I, 52), да села и шуме балтичких Словена беху препуне домаћих богова (*penates*). Исту реченицу понавља и мало ниже (82).

Титмар вели: "*Domesticos colunt deos multumque sibi prodesse eosdem sperantes eis immolant* (XIII, 69)", па додаје: "*Audivi de quondam loculo in cuius summitate manus erat unum in se (ferreum) tenens circulum, quod cum pastores illius villae, in quo is fuerat per omnes domos has singulariter ductus, in primo introitu a portitare suo sic salutaretur: Vigila, Hennil, vigila! Sic enim rustica vocabatur lingua et de eiusdem se tueri custodia stulti autumabant...*" Не знамо ко бејаше тај Hennil. Неки су хтели у њему видети бога стада (гонити - хонити).

Први чешки хроничар Козма, који увек избегава словенска имена, и своје приче увија више-мање класичном терминологијом, прича нам (I, 2), да се оснивач чешког народа настанио на подножју брега Рипа; ту: "*primas posuit sedes, primas fundavit et aedes et quos in humeris secum apportarat humi sisti penates gaudebat.*" Својим друговима држи један академски говор: "*o socii, non semel mecum graves labores perpessi sistite gradum; vestris penatibus libate libamen gratum quorum opem per mirificam hanc... venistis ad patriam.*" Хроничар песник, погрешно познат под именом Далимил, прича да је Чех ишао од шуме до шуме *dietky své na plecú nesa* (носећи своју децу на раменима). Иричек је предложио, да се ово поправи и чита *dědky*, што би значило претке. Ова је поправка само хипотеза.

Веровање у постојање домаћих богова потврђено је фолклористиком свију словенских народа. Усмена руска литература зна за једнога домаћег бога, који се зове *дѣдушка домовой*. Замишља се као старац; дању се крије иза пећи, ноћу излази одатле и једе јела, која му се спреме. Ако не нађе ништа, љути се, претура клупе и столове. Воли сва места где гори каква ватра. Радо посећује парна купала, и тада га зову *баник*; не воли оне, који се ноћу купају и узнемиравају га, нарочито ако се још пре купања нису молили Богу. Узима на се разна имена по деловима куће где обитава. Управља кућном економијом, домазлуком, те га и зову *хозяин*, *хозяинушко* (на чешком: *hospodařiček*). Зову га још дворовой, јер борави у дворишту; *хлевник*, *коњушник*, јер се интересује за шталу и коњушнице. То је душа једног претка. Свака кућа мора имати свој *домовой*; нова кућа га нема; има га тек кад јој први газда умре. Сељак који се сели, позива домовоја да иде и с њиме седи у новој кући. Призива га у помоћ, приноси му жртве. Домовој га заштићује, па се тако исто и он боји домовоја свога суседа, који долази да му украде сено или живину.^[224]

У Галицији код Хукула (*Hucules*) и Бојкиа (*Вопсі*) домовој се зове *дид*, *дидо* (дед). Код Пољака га зову *domowuk* или *chowonec* (чувар), *krasnoludek* (човек одевен у црвено). *Dziady* (преци) су нарочито страшне утвари, душе предака које траже жртве. Но у ствари ови *dziady* припадају фолклору Беле Русије.^[225]

Породични кућни демон зове се још *Skrzat*: "*Bodaj cię skrzaci wzięli*", одговара оној нашој: "да те ђаво носи." О човеку, који има ружан изглед, каже се "*Wygląda jako skrzat*". Има изглед *skrzat*-а. Мало касније вратићемо се на ову реч.

Већ смо говорили о домаћем духу, који се у Чешкој зове *hospodařiček*. Зна се још и за шотек или шетек. И ово име значи стар (Kott). Не зна се етимологија ове речи. Писци XVII и XVIII века често се на њ позивају и упоређују га са римским ларом. Шотек је тако исто познат и код Словенаца у Штајерској. Овај је факт утолико значајнији, што код Јужних Словена нема нигде трагова о култусу домаћим боговима. У Чешкој се још зна за *Skřitek*, сличан *skrzat*-у код Пољака. Стари лексичари преводе ту реч са *lar domesticus*. Проповедници су од *skřitek* направили синоним *diabolus*. Хус вели о вернима који не слушају службу божију: "Свештеник изговара неке речи, а њих прима *Skřitek*", тј. очевидно

ђаво. Један народни израз сличан пољској клетви, коју сам горе цитирао, вели: *Aby te skritek vzal* - нека те ђаво носи!^[226]

Реч *szkrat* у пољском, *łkratek* у словеначком, *skritek* у чешком - није словенског порекла. Као што је Матценауер (Matzenauer) показао у своме *Речнику* страних речи у словенским језицима (стр. 81), та је реч германског порекла: ст. немачко *scrato, scratum (larvae, lares mali, lemures)*; средњовековно немачко: *schrat, schratze, schretze* (*faunus daemon*), *schretel* (*spiritus familiaris*) etc. Овде ми пада на памет једна блискост, на коју етимологисте још нису указали. Германско *chrat* зар се не може упоредити са словенским *черт, czart, чортъ* - ђаво? Ова је реч продрла код Чеха, Пољака, Руса и Словенаца, који су били у додиру са Немцима. Непознато је код Јужних Словена, осим код Словенаца, суседа Немаца. Хрвати, Срби и Бугари били су први међу словенским народима, који су се покрестили и примили хришћанство. Нека предања, која су код других Словена дуже остала, изгледа, да су потпуно ишчезла код ових. И ја се не бих ни мало чудило, ако је реч *черт* проста позајмица из германске фолклористике.

За означавање домаћег бога употребљава се код Словена деминутив од имена бог: *Buožik, buožiček domaci*. Пољак у XVI в. говораше: *skryatkowie domowe vbožeta* (мали кућни бог).

Глава шеста

Често су навођене ове Прокопијеве речи (*De bello gottiico*, III, 14.): "Словени нису знали за судбину, и не верују, да има какве силе над човеком. Но кад им прети смрт било услед болести, било услед рата, они се заветују, ако се спасу, да учине какву жртву Господу (τῷ Θεῷ); и кад се спасу, они то збиља и ураде, убеђени, да су своје спасење дуговали тој жртви. Они обожавају реке, нимфе и друга божанства. (δαίμόνια), и свима приносе жртве и тада помоћу њих гатају."

Писани споменици и фолклористика допуштају нам, да допунимо и објаснимо ове речи Прокопијеве. Ако Словени нису знали за судбину, која рукује и опредељује животе људи и царства, они знају лица, која председавају рођењу, и одређују судбу човечију. По тврђењу средњовековних споменика ова лица још живе у народном предању. Зову их *Рођенице*, *Рожанице* (од речи *род-ити*) или *Суђенице* (од судити, суђаје). Афанасијев је навео (Возрение Славянъ, т. III, стр. 416.) један старословенски руски споменик из XII века познат под именом *Кирикова питања*: "Да ли се Рођењу и Рожаници даје хлеба, сира и меда? - Зло за оне вели владика, који пију у здравље Рожаница." Афанасијев наводи још један словенско-руски одломак из превода о *Исаји* (LXV, 11, 12). "Ви који остављате вечност, вели пророк, који заборављате висину моје светости, који стерете сто војсци небеској, дајете кропљење (тј. право кропљења) толиким звездама, које се могу избројати, ја ћу и вас пребројати својим мачем." (Реч је о Јеврејима који певају незнабожачке песме). Један старословенски превод Исаије, који носи датум од 1271. год. каже ово: "Ви који сте ме напустили, а који спремате трпезу Рожаницама."

Други писани споменици, који се приписују Јовану Хризостому, допуњавају и проширују овај малопре наведени, и спомињу *Род*, *Рожанице* и митичка бића, која при рођењу председавају. У Пајсијевом Зборнику такође се налази име Род и Рожаница. Одатле ми познајемо и светковине које су пратиле рођење, и на којима се призивају Род и Рожанице у корист новорођенчета, нудећи им хране, особито хлеба, сира и меда. Други један споменик, који је Веселовски навео,^[227] вели: "Правоверни су они који служе Бога а не Рожаницама". Један цитат из XV века у Миклошића (Ст. слов. Речник) вели: "Они се моле Перуну и Роду и Рожаницама". Све ове писане споменике допуњује и фолклор. Налазимо: Суднице, Суђенице, Сојенице, Судички код Чеха, Хрвата, Словенаца, *Дољу* (судбина) код Руса, *Срећу* код Срба. Бугари знају за Урисницу или боље Орисницу. Ово име долази од глагола: орисам (грчки ὁ ρίζω, одређујем, решавам). Оне одређују судбину детета. Има их три добре и три рђаве. По једном Чолаковљевом наводу прва Орисница опредељује детету мудрост, и учи га, да чита; друга му даје здравље и лепоту; трећа га прати кроз цео његов живот. Сваки човек има три добре и три рђаве Ориснице. Реч Орисница, значи дакле у бугарском језику: судбина, срећа.

Укратко, ако Словени нису имали одређенога појма о судбини, - *fatum*-у, они су знали за нека митска лица, која су председавала рођењу детињем и управљала животом људским. Та су лица као и Раге и Виле увек женскога пола.

1. Виле

"Они обожавају реке и нимфе" вели Прокопије у оном горе наведеном одломку. И доиста ми налазимо и у старим писаним споменицима и у фолклору нека митска лица, која одговарају нимфама и класичној стародревности.

Старословенски руски споменици (сакупљени Креком, стр. 314) које смо напред навели, говорећи о Перуну, Хорзу, Мокошу, Роду и Рожаницама, говоре такође и о *вилама*. Један од њих наводи ту реч и у дативу: *вилу*, што би значило, да је номинатив *вил*. То је по

свој прилици погрешка или незнање преписивачево. Споменици су углавном из XIV и XV века; али они имају за основу старије редакције. У једном старословенском преводу Ђорђа Хамартола име *сирена* преведено је са вила.^[228] Код Бугара један религиозни рукопис из XVIII века, који је репродукција старих рукописа, осуђује оне који обожавају Самовиле, и који су ренегати Христови. Код Срба пак, колико ја знам, нигде се у старим споменицима не јавља реч *вила*. Нема је ни у Даничићевом Речнику српских старина; но налази се реч *Самовила* у једном споменику XIV века (Миклошића *Lexicon*). Једна повеља цара Константина Асена (XIII в.) спомиње у близини Скопља неки *вилски кладеж - кладенац*. Један споменик XV или XVI века (Archiv. 1.1, стр. 609.) носи назив: "Како отпоче и би створена Самовила."

Дуго се држало, да вила припада само Јужним Словенима, особито Србима. Скорија истраживања пак тврде, да је она била позната и код свих Словена осим балтичких. Колар ју је нашао и код Словака (Sprevanku I, 412.). У Тренчинском комитату виле се сматрају као душе заручника умрлих после веридбе. Оне не могу наћи мира, и осуђене су, да ноћу лутају. Ако сретну кога човека, одвуку га у своје коло, и нагнају да игра с њима, док не постане само душа. Њихови су трагови нађени у Пољској. У околини Сијераца (Sieradz) виле су душе лепих девојака, осуђених због својих погрешака, да вечито лебде између неба и земље. Људима чине добра и зла, према томе, како су им ти људи чинили за њихова живота. Махал је навео два споменика, који, изгледа, доказују, да у Чешкој има вила. У околини Жамберка Немци кажу о каквом лицу, које је у шуми залутало: "*Die Vile hat ihn verführt*" (виле су га завеле). У области Храдец (Hradec) каже се, да су блудићку или дивље ватре душе оних које је вила поморила.

Шта значи реч вила? У ствари она се чује и употребљава само у језицима балканских Словена, у српскохрватском, бугарском и словеначком. Петроградска Академија бележи у своме Руском Речнику ову реч као страну. Миклошић јој не зна етимологију. Али он предлаже, по мом мишљењу с разлогом, да јој се придаду ове бугарске речи: *вилџня* (потчињен сам утицају виле, постајем луд); чешки вила значи луд. Ова врло стара реч налази се већ у Далимиловој хроници (XIV век): *вилати* - водити раскалашни, блудни, живот: *vilil jest lid se dcery moabskymi*, народ је проводио блуд са кћерима Моабијевим; *vilnэ* - похотљив; *вилост* - лудост, etc. У пољском имамо: *wila* - луд, будала; *wilowac* - правити лудорије, *szalawila*, будала, ветрењаст, лакоуман. Први део ове речи припада корену *шал* - беснило.

Све ове речи доиста изгледају, да се приближују незнабожачком појму о вили (појму о незнабожачком богу, који има демонских особина, тј. богови који су постали од речи *бес*). Али нам се не објашњава етимологија виле.^[229] А. Веселовски претпоставља, да стари облик *виле* јесте *вџла*; упоређује је са литванским *welis*, што значи преци, а на грчком *ήλος* значи душе покојника, одакле долази реч *ήλύσιος*; све то пак дошло би од индоевропског корена *вел* - пропасти, који се налази у Валхол (Walhalla). Саопштавам ову хипотезу не улазећи у расправу њене стварности. Она ми се чини особито смела.

Из недовољности ове етимологије неки предлажу другу чисто историјску. Празници у поглед мртвих беху светковани с пролећа, у време ружа и љубичица. Зваху их *dies rosae*, *rosalia*. (Приликом говора о Русаљкама, вратићемо се на њих), а тако исто и *dies violae*. Ово *violae* могло би се наћи у речи вила. Укратко, ми једнако у овом питању остајемо у области самих хипотеза.

Споменици које смо горе споменули потврђују нам и култус вилама код незнабожаца (то су Прокопијеве нимфе) и код Словена још добро неутврђених у хришћанству. Одржао се по селима, нарочито код Јужних Словена. Усмена књижевност Срба, Хрвата и Бугара једнако понавља име вила; па је та реч примљена чак и у књижевном језику, те су стари далматински песници њоме преводили класичне нимфе.

Могли бисмо по народним песмама описати цео живот виле.^[230] Младић Петар хвалио се граду:

"Не љепше љуба од моје,

"Ни бјеле виле од горе."

То чује вила, постаје љубоморна, па виче Петру:

"Изведи твоју љубовцу,

"Која је љепша од мене,

"Од мене, виле од горе."

Петар је изведе, одевену у сјајно свилено руво, окићену "дробним бисером" и "златним брњицама у ушима"; те је била: "трипут љепша од виле." Вила, кад је виде, мораде признати истину:

"Мала ти фала делијо!

"Ако т' је љепша љубовца

"Од мене виле од горе,

"А њу је мајка родила, "У

свилен повој повила,

"Мајчиним мљеком дојила;

"А мене вилу од горе,

"Мене је гора родила,

"У зелен листак повила.

"Јутрења роса падала,

"Мене је вилу дојила.

"Од горе ветриц пувао,

"Мене је вилу шикао,

"То су ми биле дадије."

Судећи по другим српским споменицима, вила се рађа из росе са неког црвеног главичастог јесењег цвећа. У Славонији причају, да се она рађа кад пада киша и греје сунце.^[231] или кад се јавља дуга.

Виле су представљене као лепе жене, вечито младе, обучене у бело или плаво. Њихова златна расплетена коса таласа се низ плећа. Ова коса садржи тајну њиховога живота. Вила, која допусти, да јој се ишчупа једно влакно, одмах умире. Каткада имају крила, очи им севају као муње, глас им је врло слadak и пријатан; онај који га је једанпут чуо, не заборавља га никада. Оне живе у облацима, на земљи, у води, па чак и у мору. На облацима оне граде фантастичне дворе. Једна песма из Црне Горе описује један такав замак.^[232]

ВИЛА ЗИДА ГРАД

"Град градила б'јела вила

"Ни на небу ни на земљи,

"Но на грани од облака;

"На град гради троје врата:

"Једна врата сва од злата,

"Друга врата од бисера

"Трећа врата од шкерлета;

"Што су врата суха злата,

"На њих вила сина жени;
 "Што су врата од бисера,
 "На њих вила кћер удава;
 "што су врата од шкерлета, -
 "На њих вила сама сједи;
 "Сама сједи погледује,
 "Ће се муња с громом игра,
 "Мила сестра су два брата,
 "А неvjеста с два ђевера;
 "Муња грома надиграла,
 "Мила сестра оба брата
 "А неvjеста два ђевера."

Има и горских вила. Оне играју улогу Св. Илије у свим атмосферским појавама. Оне скупљају облаке, производе буру, чувају од града. Станују на звездама. Виле планинкиње залазе и у пећине, претварајући се у змије. Водене виле живе по рекама или у мору. Неке од њих, као сирене, пола су женско, пола риба. Каткад се претварају у лабуда, или имају женско тело а ноге лабудове. Бугарска Самовила јаше на дивљем јелену, узда јој је змија, а бич гуја отровница.

Виле јуре по шумама, стрелама устрељују дивљач. Играју у облацима или у шумама. Њихово је певање умилно. Али њега могу разумети само они, који су пуштени, да уђу у њихово друштво. Оне имају пророчанскога дара, лече болеснике, могу чак и мртве ускрснути. Понеки извори, који носе њихова имена, нарочито су лековити. Ово потврђује и оно име *Вилин кладенац*, које горе споменуемо.

Виле су врло снажне. Оне се боре са јунацима; а каткад оне или њихови покрети уздрмају и саму земљу. Друже се и са смртним људима. Многи су их јунаци узимали за *своје посестрима*.^[233] Исто су тако оне посестрима и извесних омиљених им животиња (јелена, кошута, дивокоза).

Каткада се удају и за смртне, и с њима имају децу; али ови су бракови уопште трагичнога свршетка. Једног тренутка вила одлети и нестане је. Оне људима краду децу, и хране их медом; или још напротив и своју децу дају људима на чување. Ови вилини синови одликују се изванредним памћењем и бистрином.

Виле су каткада и пакосне, и немилосрдно се свете за увреде које им људи учине. Гађају, и стрелама прострељују своје непријатеље, сакате их, море, или их направе лудима. Такав човек у кога уђе демон, зове се *виловњак* (*νιμφόλιπτος*, полудео; в. чешке и пољске речи горе наведене). Оне даве младиће, који се усуде купати се у њиховим вировима. Уништавају оне, који муте њихове изворе, или из њих захватају воду без њиховог допуштења. Оне подижу буре на мору, крше лађе, ослепљују оне који се усуде слушати њихово певање, или замутити им воду на извору где пију, или који гледају кад се оне купају.

Још и данас им приносе жртве. У далматинском приморју и старој Војничкој - Граници девојке стављају на камење при улазу у пећине: воћа, земље, цвећа, свилене појасеве, говорећи уз то: "узми, о, вило, што ти је драго".

Бугари Самовилама нуде крпе, вешајући их о дрвеће, или им остављају поред извора колаче. Извесно цвеће нарочито њима је посвећено. "У Средњој Гори, вели Иричек,^[234] као и у околини Трнова, Котела и Ћустендила показали су ми *самовилско оро* или *ориште*, где Самовиле или виле играју ноћу. Усред једне ливаде види се један круг или полукруг траве или другог биља, нпр. јагода, које је јаче од остале траве. Ова је трава изникла из семена, које је ту вихор посејао. Такав један велики круг налази се на граници

Србије и Бугарске, између Ћустендила и Врања,^[235] и зове се Вилино Коло. Сељаци не смеју ноћу у њ ући; не косе га, нити ору то земљиште."

По Иричеку неке су биљке нарочито посвећене Самодивама, особито Риганина (од грчког *όρίγανον*) *thymus serpillum* i *Dictamnus albus*.

У Бугарској виле се зову: Самовиле, Самодиве, Деве, Јуде. Сва ова лица под разним именима имају иста својства. Њихов извор има воду чудноватог дејства. Онај који је окуси, постане јак као Самовила, баца камен од милијон ока, чупа из корена цела дрвета, рађа крилату децу беле косе и ватрених очију.

Њихова омиљена забава јесте игра. Неки пут воле притећи у помоћ и јунацима; удају се за њих; но оне су уопште опасне по људе. Оне кажњавају девојке које се усуде радити у забрањене дане. Онај који узме једну Самовилу или Самодиву, нема среће да је дуго чува. Она ће и кроз сам оцак утећи. Неки имају нарочита имена; оне граде куће, па да би им се темељи одржали, траже људске жртве.^[236]

Ни најмање није лако објаснити ова бугарска имена вилв. Шта значи предметак *само*? Извесно у сложеном облику оно, што и ауто-αυτός. Има ли између вила и самовила истог одношаја који постоји између грчких речи *δρυάς* и *αμαδρυάς*?

Реч *дива* може бити источног или словенског порекла. Може се довести у везу са персијским кореном *див*, турским дев - демон,^[237] српским кореном див-аљ.^[238] Тако тумаче ту реч у околини Свиштова, где се верује, да постоје људи *самодиви* (дивљи), који живе по шумама. У Караесену (свишт. округ) причају старци, да се некада на Ђурђев-дан приносила жртва, јер је један светац ослободио земљу од *самодивв*, којима је она некада била потчињена. Познато је, да је код Чеха и Пољака веома распрострањено веровање, да постоје нека дивља лица, *divi lidé, dive žieny, dzivožony*.^[239] Услед апсолутне сличности изговора тешко је овде између чисто словенских елемената, и оних, који су са стране дошли, пронаћи полазну тачку, тј. од које су речи постале оне друге.

Име *јуда* јесте специјално бугарско, и не наводи се нигде у другим њему сродним наречјима. Налази се или само, или у друштву са речју самовила. Да неће то бити сродно оном митском лицу, које руски фолклор назива *Јага баба*, и коју Пољаци зову *jędza, jędzina, jędzi baba* (корен ажу значи змија, чудовиште)? Ја се усуђујем предложити ову хипотезу, која до сада, мислим, није нигде изнесена. Она ми изгледа вероватнија од оне, која реч јуда везује за унда (тј. вода) услед тога што виле радије походе воде. Г. Јагић, чије мишљење никад не треба пренебрећи, предложио је, да се *самовила* и *јуда* просто вежу за латинско *sibylla judae*. Пољске легенде о митској принцези Ванди, која је скочила и удавила се у Висли, подсећају можда на лице слично јуди у Бугара. Г. Веселовски^[240] везује култус вила за култус душв предакв. Но питање је, да ли стародревне нимфе, дриаде, ореаде и друга слична бића имају какве везе са култусом прецима? То је питање изван моје компетенције. Код покрштених народа ова митска лица, чија се успомена није могла избрисати, сматрана су често као да представљају душе умрлих. Но ова се идентичност морала произвести под утицајем хришћанских идеја.

2. Русаљке

У руском фолклору *русаљке* играју ону улогу, коју играју виле у Јужних Словена. Њих нема, као што се дуго веровало, само у Русији. Ми их налазимо и у Бугарској. Њихово је име релативно скорашње. Не налази се у старим писаним споменицима, и није словенског порекла. Свој постанак не доводи, као што се дуго безразложно тврдило, ни од именице *русло* (поток), ни од придева *русь* (плав). Но ипак су ове две речи допринеле, да се утврди карактер Русаљака као по народној етимологији.

Ово се име налази први пут код историка Татишчева (XVIII в.) чије је критично око осредње. После истраживања Миклошића, Томашека, Веселовског није допуштено у име русалка тражити какву словенску етимологију, већ јој треба приписати страно порекло.^[241] Долази од грчке речи ρουσάλια, латинске *rosaria, rosalia, pascarosata, pascha rosarum*. Значи Духове, или ружични Ускрс, хришћански празник, који се, као и многи други помешао са незнабожачким празником. Дакле празник Розалија долази просто од латинске речи *rosa* (немачки *Rosentag*). Ово име розалија - рузалија прешло је у већину словенских језика, у стари руски (нпр. у Несторову Хронику), и словеначки, српски, словачки, код Руса, особито Белоруса и код Бугара.

Празник Рузалија имађаше незнабожачки карактер. По Миклошићу црква га је осудила, и Русалке би биле постале персонификација овога празника. Народна пак етимологија (русло, поток, ток воде) довела би их нарочито у везу са култусом водама. Гомила празничних имена постала су, као што се зна, од легендарних лица. Нпр. *Beffania* код Италијана (код Француза је у народној машти Бадњи Дан идентификован са малим Исусом); Света Среда, Света Петка, Св. Недеља код православних Словена.

Милићевић наводи у својој "Краљевини Србији" (стр. 25), да у околини Ниша, изнад села Гор. Матејеваца, на брду Метоху, има једна стара црква у развалинама. На његово питање: како се зове ова црква, сељаци му одговоре:

"Света Богородица *Русалија*.

- Богородице Русалије нема, брате!

- А оно ће бити св. Тројица *Русалија*, рече сељак.

У источним нашим крајевима народ тројичину недељу зове још и *Русална недеља*.^[242]

У Бугарској се налазе на разним местима *Русалскиа гробишта*. То је можда успомена на крваве борбе које су пратиле сваки незнабожачки празник Росалија.

Ма ког да су порекла Русалке играју у руском фолклору знатну улогу.^[243] Њихово је име очевидно заменило име вила. Као и виле оне живе по води, пољима и шумама. Народ их се боји, особито недеље после Духова. У неким пределима њихов се култус везује за култус мртвих. Верује се, да су то душе девојака умрлих пре венчања.

Чеси, Пољаци, Срби и Лужичани знају такође и за Нојаде или водене Нимфе. Чешка Козмина хроника приповеда (I. 4), да је легендарна принцеза Тета научила народ да обожава Ореаде, Дриаде, Хамадриаде. Још и данас се каже: "*Multi villani pel pagani, hic latices, seu ignes colit, iste lucos et arbores aut lapides adorat, ille montibus, sive collibus litat, aliumquae ipsa fecit ydola surda et muta rogat et orat ut domum suam et se ipsum regant*". У почетку III књ. Козма алузира још и на сељаке који о Св. Тројицама: "*offerantes libamina super fontes mactabant victimas*". Ово је заиста прави празник *Розалије*.

Чешки сељак данас зна за *Vodni Panny*. ili *Ženy*; Словак зна за *Vodopanenky*. Оне станују под водом у кристалним дворовима. Каткада излазе из својих станова, да учествују у забавама младежи. У Лужици их зову *Wodne jugfry* (од немачког *jungfrau*).

У Пољској оне вуку несмотрене у водене дубине. И њих зову *Bogunki* (богињице). Онај ко из узме за жену зове се *Boginiarz*.^[244]

У Чешкој и Моравској зову их још *Nemodliki* (*ne* - не; *modliti* - молити). Оне кажњавају децу, која се не моле Богу, одвлаче младиће у водене дубине, и приморавају их да их узму за жену.

Глава седма

У споменицима, које смо споменули приликом говора о разним божанствима, наишли смо на детаљне спомене и о незнабожачком култусу. Није наодмет уредити и овде те помене синтетички, и ако је потребно, и допунити.

Дабоме да су се боговима управљале молитве. Споменици о томе ништа директно не говоре. Но довољно је овде констатовати везу, која већ постоји између речи *modla*, што на чешком значи *идол*, и глагола као што су *modliti se* (молити се) у чешком, и *modlić sie* (исто значење) на пољском.^[245]

Многобројни писани споменици сведоче нам и о принашању жртава. По Прокопију (*De bello gothico*, III, 14.) Словени принашаху на жртву богу грома волове и разне друге понуде. (βοάς τε κα ιερεία άποντα).

По Хелмолду (I, 25) "скупе се људи и жене с децом, и приносе својим боговима на жртву волове, овнове, а такође и Хришћане. Они сматрају да богови нарочито воле хришћанску крв. После тога свештеник прелива жртву крвљу, да би боље разумео прорицање. Јер по причању многих *Словена* зли богови се најлакше маме крвљу. Кад се тако по обичају сврши чин принашања жртве, онда сав народ поседа за богате столове, једе, пије, па се за тим весели и игра". По већ наведеном ставу Хелмолдовом "они се на својим гозбама и весељима обређују једним пехаром, при коме изговарају неке речи (богорадају), које, пре бих рекао, нису у похвалу богу већ као проклињања,^[246] говорећи, да све што је добро долази од бога добра, а зло од бога зла..."

Мало даље, говорећи о Световиду, Хелмолд нам каже, да би Словени учинили нарочиту част Световиду приносе му на жртву сваке године по једног Хришћанина за то коцком изабранога, и све словенске области шаљу сваке године прописане прилоге за жртве.

Ово тврђење налази се у глави VI исте књиге: "Трговци који долазе на острво Рујан, вели Хелмолд, не смеју ништа ни продати ни купити, ако претходно нису принели богу на жртву какав предмет од вредности."

Мекленбуршког епископа Јована (глава XXIII) једном заробе Срби (*Sorabes*). Пошто су га, исмевајући га, провели кроз све словенске вароши, погубе га. Осеку му ноге и руке, а главу натакну на једно копље, и понуде богу Радгосту. Словени (глава LXIX) принашаху жртве не богу већ ђаволу. У глави LXXXIII Хелмолд описује Прованов храм, светилиште за целу околину, где се вршаху обичаји разних начина принашања жртве. Од Сакса Граматика дознајемо, да становници острва Рујна сваке године после жртве жртвоваху богу Световиду штогод од стоке, а по том прављаху религиозну гозбу, на којој месо посвећено богу служаше да задовољи прождрљивост верних. Историци Отона Бамбершког причају о жртвама принашаним бога Триглаву (*Ebbo*, V, 13. 15; III, 1, 18.) Код балтичких Словена имамо сасвим уређен култус: свештенике, принашање жртве, понуде, хаџилук.

Није извесно, је ли и у Русији било храмова. Ништа не потврђује да је постојала нека нарочита свештеничка каста; идоли су, изгледа, подизани на уздигнутим местима. У виду жртве принашане су им људске жртве. Хроника вели:^[247] "Владимир оде у Кијево, да са својим народом принесе жртве идолима; и старци и идоли рекоше: "Извучимо коцком ког младића или коју девојку, и на кога ждреб падне, тај ће бити принесен боговима на жртву." Ждреб падне на сина једног Варјага (Нормана) Хришћанина; отац не даде свог сина да се закоље за жртву, и затвори се с њим у својој кући. Тада обојица бише убијени." На другом месту (ид. стр. 64) вели иста хроника, Владимир постави више идола на једном узвишењу, и то: Перуна, Хорза, Дажбога, Стрибога. Ту су им приносили жртве; народ је ту

жртвовао ђаволима и своје синове и кћери. Они окаљаше руску земљу тим својим жртвама..."

У Новгороду Добриња подиже Перуну идола, а Новгорођани му принашаху жртву као богу. Кад се Владимир покристи, он подиже цркву Св. Василија на оном брегу, где беше Перунов идол^[248] и где кнез и народ вршаху жртвеничке обреде. Ове се жртве зову *треби*, а место за жртвовање *требишта*.

По Хроници новгородских цркава (стр. 172) епископ Јаћим разори све жртвенике. У животу Константина Мурома, који датира од XVI века, али који се оснива извесно на много старијим текстовима,^[249] биограф подсећа на покрштење овога града, и пита: "Где су они, који чињаху жртве рекама и језерима, они који над мртвима коње клаху?"

У ставу који смо већ навели, Длугош, једини међу пољским аналитима, каже неколико речи о храмовима, жртвама чињеним на годишњим светковинама, које се зваху *стадо* (скуп). По свој прилици Длугош се овде много пребацио.

Од чешких хроничара једини се Козма више задржава на незнабожачким обредима, но увек неким академским изразима. Нигде не спомиње и принашање људи на жртву. Алузирајући на незнабожачке обреде, који постојаху још у његово време, он вели: "Овај приноси (I, 4) понуде планинама или брдима (литат), а онај призива у помоћ идоле, које је сам направио, и моли их, да му кућом управљају." Мало даље (III, 1) прича, како је кнез Бретислав III уништио год. 1092. изван број остатака тог незнабожачкога култуса, као што су нпр. били празници празновани у време Духова, када се разне понуде доношаху на изворе, где се жртва приносила, и приређивале погребне игре, на које ћемо се касније вратити.

Напред сам протумачио речи које представљају идеју принашања жртве. Она је најчешће исказана кореном *треб*, који значи: да нешто треба, да се нешто изискује, тј. боговима се даје оно што они ишту.

У словенским земљама постоји велики број места, у чијим се именима налази корен *треб*: од Требиња у Херцеговини па до Требова у Чешкој и Требовља у Галицији. Да ли ова имена означавају места старих жртвеника, или долазе просто од корена *треб-ити* (уништавати, разорити)? Да ли значе места жртвеника, или места где се уништила, истребила шума? Ово питање изискује, да се изближе проучи.

Има такође и светих шума и светог дрвећа. Титмар спомиње свету шуму *Жутибор* (Zutibor) "*ab accolis, ut Deum in omnibus honoratum*". (VI, 38) Жутибор код балтичких Словена је *светибор*. То име постоји и данас у облику *Schkeitbar* (између Lützen-а и Zwenkau). Овај прости облик довољно објашњава начин, на који су Немци унакарадили словенску топономастику.^[250]

Један историк Отона Бамбершког говори нам о неком светом лешничару или орашју.^[251] У Чешкој име Рај (рај) значи изван број шумв. По сведоци чешкога хроничара Б. Јелинека (Часопис *Česky lid*, III, стр. 78.) у овим се шумама и данас налази пепела и костију, по чему се може претпоставити, да су у тим шумама били жртвеници. Јелинек је у исто време у овом своме делу открио у чешкој топономастици изван број имена, која се, изгледа, могу везати за религиозне појмове: Svatb, Svatépole, Svata hora (svat - свет); Vileboha, Nizebohy, Boharne, Božna, Zbožna, Zbožnice, Svetice, Svatobor, Modlany, Modlanice. У свима овим именима доста се налази религиозног појма; но за сваки појединачно могли бисмо се запитати, да ли тај појам води своје порекло из незнабожачке вере, или доцније из хришћанске. Козма (I, 4; III, 1; циља на свете шуме; тако исто подсећа и на свете изворе (*super fontes mactabant*). Титмар (књ. I, 3) спомиње у срезу Гломаци (данас Ломач) у Саксонској, у околини Мајсена, један чудотворан извор. Одатле постаје једна бара. Кад треба да влада мир и изобиље у свему, извор је пун пшенице, зоби и жира, и урођеници извлаче из те појаве срећно предсказање. Кад се рат приближује, извор се

напуни крвљу и пепелом. У Титмарово време Хришћани имађаху још више поштовања према овом чудотворном извору, него према оближњим црквама.

У Чешкој проповедници говораху још у XVII столећу вернима, да се чувају обожавања дрвећа и извора "alii solem alii lunam et sidera colebant, alii flumina et ignes, alii montes et arbores sicut et adhuc pagani multi faciunt et plurimi etiam in hac terra nostra adorant daemonia et tantum modo christianum nomen habentes peiores sunt quam pagani."

Титмар спомиње (VIII, 59) једну планину која се налази у *pagus Silensis* (у Шлезии); она је врло висока, и због своје величине била је предмет обожавања од стране незнабожаца.

У глави о Перуну и св. Илији ја сам већ означио оне споменике, који говоре о култусу хрasta код Руса. Афанасијев је пронашао и руске изразе, који говоре о култусу дрвећа. "Они се рађаху у шуми, мољаху се стаблима; живљаху у шуми, мољаху се деблу; живети у шуми, молити се дрвету као Богу," - вели сељак, кад говори о својим незнабожачким прецима.^[252] Руски фолклор верује у Љеса или шумскога демона.

У више прилика говорили смо о храмовима балтичких богова. Ови храмови беху позорница више-мање компликованих обреда. По Хелмолду (I, 52) "скупе се људи, жене и деца, и приносе својим боговима: волове, овнове, а тако исто и Хришћане; тврде, да Бог нарочито милује крваве жртве. После тога свештеник прелива жртву крвљу, да би боље разумео прорицање. Јер по речима многих Словена сатане се лакше дају крвљу намамити. Кад се изврши чин жртве, народ се преда гозби и веселју. Тада при гозбама они се обређују једним пехаром, итд". (види напред наставак овог навода, стр. 156 - 157).

Мало даље, где се говори о Световиду, спомињу се и људске жртве. Приносили су му сваке године по једног Хришћанина коцком изабранога. "Из свију словенских земаља слаху се у овај храм прописани прилози за жртве." На другом месту (§ 38) Хелмолд изјављује, да Рујани не имађаху новца; све што опљачкају злата и сребра, употребљаваху га за украс и накит својих жена, или га сипаху у ризницу свога бога. "Народе, које оружјем потчине (§ 36), подвргну плаћању данка своме храму."

Још се могу навести нека Хелмолдова сведочанства:

1. О храму у Ретри подигнутом у граду, који је затворен са девет вратница, и са свију страна опкољен једним језером (I, 13). "У њ се улази преко једног дрвеног моста, преко кога је допуштен прелаз само онима, који долазе да принесу жртву, или да питају пророштво за савет."

2. О храму Световидову, о коме смо већ говорили. (I, 6)

3. О убиству макленбуршкога владике Јована из религиозних разлога; глава набодена на копље би понуђена богу Радгосту (I, 23).

У глави LXIX Хронике говори се о жртвама у част сатане. Исто тако ту се говори и о светим шумама, које је уништио владика Геролд.

Проучавајући Световидов култус навели смо ставове Сакса Граматика, који се односе на храмове зване *continae*, на жртве у стоци, светом колачу. Биограф Отона Бамбершког (Ebbo, III, 13, 15; III, 1, 18) прича нам такође, да су принашане жртве и у стоци, а нарочито богу Триглаву.

Судећи по историцима балтичких Словена, неки њихови храмови били би гдегде богато украшени и достојни народа доста напредних у цивилизацији. Има, држим, разлога да човек буде доста обазрив према прилично сумњивим сведочанствима.

Главни штетински храм (види наводе о Световиду и Триглаву) беше саграђен изванредном вештином; по зидовима споља и изнутра низаху се барелефи, који представљаху људе, децу, тице; и они беху обојени тако изврсном бојом, да ју ни киша ни снегови не могуше изменити. У Гоцкову се подизаху сјајни храмови украшени колосалним идолима изредне вештине и тако тешких, да су их једва могли повући неколико парова волова (Ебо). Њиховом одржавању посвећиваху становници знатне количине сребра.^[253]

Радгостов храм у Ретри бејаше дрвен. Украшен је био такође дрвеним статуама богова и богиња. Служаше за скупљање људи, а ту се и гатања чињаху. Титмар (VI, 17) описује у Радгостову храму (можда у Ретри) један дрвени храм, који стојаше на животињским роговима. Спољни дуварови беху покривени дивно извајаним ликовима богова и богиња, унутра беху богови руком израђени, носећи и своја урезана имена;^[254] озго су покривени шлемовима и обучени у оклопе. Главни је идол бога Сварожића (Zuarasici). О овом имену већ смо расправљали.

Сакс Граматик описује храм у Аркони (види напред), који је, по њему, украшен врло грубим вајарством и живописом.

"Колико год има крајева у овим областима, вели још Титмар (VI, 18), толико има и храмова; и неверници свуда обожавају ликове сотона. И кад хоће да заратују, долазе у храмове; ту доносе и дарове после каквог срећног похода; и, као што сам казао, коцком или нарочито гатањем помоћу коња, они дознају: каква се жртва мора боговима принети. Народ који се зове Љутићи - Љутице не признаје посебна божанства".

Да ли су сами Словени градили ове храмове? Или су за то позивали стране вештаке? О томе немамо споменика. Арапски географ Масуди (X век) бејаше чуо, да се говори о словенским храмовима; но он их није походио, већ о њима говори само по чувењу и по фантазији једне праве источњачке маште. Ради читаоца, да не би ишао да тражи, шта о томе вели Масуди у глави LXIV (том. IV) својих *"Златних Ливада"* ја наводим овде цео тај фантастичан опис, наравно ограђујући се потпуно од њега: "Бејаше код Словена више светих споменика; по речима философа један бејаше саграђен на једној највишој планини на земљи. Много се хвали на том споменику: архитектура, вешт распоред и различне боје камења, које је ту употребљено, вештачки механизам намештен на врху грађевине, тако да се он покреће и трепери, кад се сунце рађа; скупоцено камење и вештачки радови, који се у њему чуваху, који наговештаваху будућност, и чуваху од невоља судбине пре њиховог испуњења; наводе најзад и гласове који се чуше са врха тога храма, и утисак који на присутнима произвођаху.

"Други један храм бејаше саградио један њихов краљ на Црној Гори (Montagne Noire). Он беше опкољен чудотворним изворима, чија се вода преливаше у бојама и разликоваше укусом, и имађаше у себи сва добродетељна својства.^[255]

"Обожавано божанство у овом храму бејаше један колосални кип, који представља старца, како у руци држи један штап, који изазиваше костуре изнад њихових гробова. Под десном ногом његовом виђаху се неке врсте мрави, а под левом неке тице црнога перја, као гаврани, и друге тице, и људи облика који припадаше абисинској раси.

"Трећи храм уздизаше се на једном гребену опкољеном једним морским рукавцем.^[256] Он беше сав саграђен од црвених корала и зелених смарагда. Над средином уздизаше се висок торањ, под којим стајаше један идол, чији делови беху начињени од четири скупоцена камена: берила, црвеног рубина, жутога агата и кристалнога кварца. Глава је била од сухога злата.^[257] Други један кип намештен према овоме представљаше девојку, која му подноси жртве и мирисе. Порекло овога храма Словени приписиваху једном своме мудрацу, који живљаше у давна времена..."

Доказали смо, да је код балтичких Словена и оних на Лаби постојала и свештеничка каста. Изгледа, да ње није било код Словена у Русији, ни код балканских Словена, који су врло брзо прешли у хришћанство.

У накнаду, код западних Словена и код Руса постоје врачари (гатари) и мађионичари. Врачар на староруском зове се *вльхвъ*, мађија *вльшба*; ово име постоји само у руском језику и изгледа да има везе са кореном *велс*, отуда *вльснаши*, муцати, мрмљати. Изгледа, да је ова етимологија истог рода као и она данашњег руског *врачъ*, што би данас значило лекар; али некада је извесно значило онога, који речима очарава зло.^[258] Опсенар се још зове *чародыецъ* онај који чини чари, чашки *чародѣјник*, пољски *czarodziej*, у кашупском *чарецел*. Првобитни смисао речи чаръ (чар) није познат. У чешком и у вендском реч *чара* знаци *црта*. Не би ли чародјец значило онога који описује, црта мађионичке црте? Чешки и пољски језик зна још и за *чернокъизник*, *czarnoksiężnik*, онај који се служи црним, тј. ђаволским књигама. У француском језику постоји појам црне мађије.

Код балтичких Словена мађионичари се не јављају одмах поред свештеничке касте. Напротив њих сусрећете у Чешкој и у Русији. Козма прави од легендарне принцезе Љубуше једну пророчицу (III, 8). Под год. 1092. доноси, како је кнез Бретислав прогнао из својих земаља гатаре и мађионичаре (II, 136.). Но они се наравно опет вратише. Омилијар прашког владике (XII века) циља на то у више махова.^[259] Руска Несторова Хроника прича под г. 1091. јуначка дела мађионичарска. Интересованоме обраћамо пажњу на мој превод (стр. 148 - 149).

Нека светилишта беху чувена по својим пророштвима, код којих долажаху да их питају за савет. "Световид, бог Рујана, вели Хелмолд (I, 52), онај, чија прорицања беху најизвеснија." Свештеник предсказиваше изобиље или сушу, по количини течности, која је остала у суду, по висини колача.^[260]

Он тако исто предсказиваше и будућност по начину, на који коњ прелазаше преко копаља намештених на земљи на извештан начин. Напред смо навели те ставове. (Види индекс под речју *коњ*.)

Титмар (VI, 24) говори доста нејасно о пророштвима, код којих један свети коњ игра неку улогу. Овај коњ прелази преко два копча пободена у земљу. Понеки пут пред застрашене верне истрчи и из мора по које морско прасе.

Далимилова хроника означава и буљину као неку свету тицу. По Саксу Граматику (XIV, стр. 567, издање Holzer-овог) Рујана, пре но што би ушли у какво предузеће, тумачаху предсказања по животињама које сусретаху, по комадима белих или црних дрва, по парним или непарним линијама које су на пепелу гаталице обележиле. Биографи Отона Бамбершког (Herbord, II, 32, 33; Ebbo, II, 12; Priening, II, 11.), говоре још, али доста нејасним изразима, и о гатању пехарима и коцкама. Не зна се управо, каква су то гатања пехарима... Једанпут годишње се славио у Pyris-у један празник који је уједно имао и ратни и пољски карактер. Други један празник слављаше се у Волину (Ebbo, II, 12, 13.).

Глава осма

Козма прашки, подсећајући на незнабожачке сујеверице, које је кнез Бретислав II силом уништио својим едиктом од 1092. г. овако вели: "Item sepulturas quae fiebant in sylvis et carginis atque scenas^[261] quas ex gentili ritu faciebant in bivis et in trivis quasi ob animarum pausationem, item et jocos profanos quos super mortuos suos inanes cientes manes ac induti faciem lavis bacchando exercebant exterminavit."

Овај став који се односи на незнабожачке Чехе много је измучио оштроумност коментатора. Он извесно показује, да је код Словена у Чешкој постојао култус мртвих; чак изгледа да доказује, да су ови веровали и у бесмртност душе, јер чињаху жртве *ob animarum pausationem*. Но на Козму су можда утицале и хришћанске идеје. Изрази које он употребљава припадају црквеном говору.

Опатовички^[262] омилијар у XII в. позива чешко свештенство, да забрани сатанске песме, које народ ноћу пева над мртвима, а тако исто и оне скаредне сцене које прате ове песме.

Титмар који није Словенин, и који као немачки прелат не воли словенски паганизам, прича у првој књизи своје хронике (§ 14) неколике приче о вампирима, па додаје: "Ne muti canis obprobrio noter inlitteratis et maxime Sclavis, qui cum morte temporali omnia putant finire haec loquor..."

Изгледа да ово сведочанство Титмарово потврђује Несторова Хроника. Пошто је примио посету мисионара различних култуса, Владимир (стр. 88. франц. прев.) сазива своје великаше, и саопштава им резултат својих разговора: "Грци вели, дошли су кудећи сваку другу веру, а хвалећи своју. Они су дуго говорили о стварању света, и веле, да има и други један свет."

Стављајући у Владимирову уста ове речи хроничар извесно хоће да покаже, да незнабожачки Словени нису знали за "онај свет".

Сведоци двају католичких великодостојника у овом деликатном питању апсолутно одступају једна од друге. Козма тврди, да незнабошци чињаху жртве за покој душа. Титмар пак доказује, да се све свршава са смрћу. Нестор који припада источној православној цркви, задахнут је очевидно хришћанским веровањима. Немамо апсолутно никаквих сведочанстава незнабожачких Словена.

Да видимо мало, чему нас уче лингвистички споменици и оно мало ставова које имамо. Појам о смрти изражен је у словенским језицима кореном *мер* (*мрѣ*), који је истоветан санскритском и латинском, који преводи појам умора, укочености, пропасти. Појам о месту, куда се иде после смрти, изражен је кореном *нав*, који је очевидно сродан корену *ну*, и изражава појам о умору (чешки: *unaviti* уморан; руски *нѣмѣ* - проузроковати јад, ојадити, чинити зло; *унѣлѣѣ*, клонуо).

Овај корен даје именицу *нав*, која, изгледа, означаје место, куда људи иду после смрти. *Потом Крок јде до нави*, вели Чешка Далимилова хроника (III, стих 5).^[263] Могао би човек покушати, да помисли и на реч *нава*, у смислу *на-вис*: Крок оде у лађу, у сандук. Но конструкција реченице, употреба предлога *до* не изгледају ми, да овлашћују и на овако тумачење. Стога се дакле са овим једним ставом може допустити, да *нав* у *нава* значи онај други свет.

С друге стране налази се реч *navi* смислу покојника (Миклошић: *Lexikon paleoslavenicolalinum*, стр. 400.).

Длугош (краковско издање стр. 47.) даје нам једно веома драгоцену објашњење, које се сада слаже са лингвистичким доказима: "Plutonem cognominabant Nya quem inferorum deum et animarum, dum corpora linquunt, servatorem et custodem opinabantur; postulabant se ab eo post mortem in meliores inferni sedes deduci." Очевидно Длугош није

измислио ову реч *Нуа*. Покојници звани *нави*, пребивалиште мртваца: нав или *нава*, бог мртвих *пуа*, - све се то врло добро слаже. Очевидно Длугош, који хоће словенску митологију да наврати на класичну, мора на себе узети и одговорност за изједначење

Нуа са Плутоним. Је ли овде доиста реч о каквом божанству, или просто о пребивалишту мртваца, које се пољски зове *пуја*, - на знамо ништа.

Код Руса у Карпатима зову се *Мавкы* или *Навкы* врсте Русаљака, које, изгледа, представљају душе умрлих.^[264]

По сведочанствима, које је Machal (стр. 121) прикупио, сведочанства, која ја немам начина проконтролисати, исто би име постојало и у Бугарској. Код Словенаца се зову *Мавје*, *Навје* - душе умрле некрштене деце (у Срба исто тако).

Поред речи *нав* има у словенским језицима пансловенска реч *рај*. Ова је реч очевидно старија од хришћанства. По ономе што смо напред казали (стр. 188), може се претпоставити, да код незнабожачких Словена она значи шумско пребивалиште праведних, нешто као Елисејска Поља. У односу према *нав*, која би представљала пакао, то јој значење још више одговара.

Но споменици ћуте; а испитивање корена *рај* ништа нам позитивнога не открива. У основи ми врло мало знамо о појму о оном другом свету код незнабожачких Словена. Руски научник Котљаревски посветио је целу једну књигу изучавању погребних обичаја код незнабожачких Словена.^[265] На жалост, он се ту користио и споменицима, који су данас оглашени за апокрифне. С друге стране он примењује на словенске Русе арапске споменике, који изгледају, да се пре могу применити на скандинавске Русе.^[266] Оно што из свих писаних споменика излази јесте, да стари Словени упражњаваху два начина сахрањивања: закопавање и спаљивање; да у част неких умрлих приређиваху даће или свечаности; да се неке жене, по примеру хиндушких жена, даваху спалити на истој ломачи, на којој сагореваху остаци њихових мужева. Ибн Фослан прича, да је присуствовао спаљивању једнога Руса, и ставља у уста једнога Руса (Словенина или Варјага-Нормана), који је учествовао у тој церемонији, ове речи: "Ви, Арапи, ви сте један глуп народ; ви закопавате човека у земљу, где га раздиру животиње и црви; а ми, ми га зачас спалимо, да би одмах отишао у рај."

На овај се став не може, мислим, много полагати. Незнабожачки Словени немађаху нарочитих места посвећених сахрањивању мртвих. Тек је хришћанство у њих унело гробља. Напред смо навели Козмин став о сахрањивању "*quae fiebant in silvis et in campis*". То исто потврђује и једно писмо владике Отона Бамбершког, које се односи на балтичке Словене: "*Ne sepeliant mortuos chistianos inter paganos in silvis aut in campis*."^[267]

Кадлубек, пољски хроничар XIII в., потврђује такође, да су постојале погребне свечаности "*Funebres superstitiones quas eciam hodie in funebris exercet gentilitas*."^[268]

У старим руским хроникама говори се о некој погребној свечаности, која се зове *мрызна*. Миклошић^[269] пише *тризна*, и преводи је са *rigna*, означајући ипак као малоруску реч *тризна* - починак мртвих. Ортографија словенско-руских текстова колеба се између *тризна* и *тризна*. У овој недоумици ја мислим, да се ова реч може везати за корен *тръ* (прогутати)^[270] и да реч првобитно значи погребну гозбу.^[271] Ако би се допустило ово тумачење, онда би ова реч очевидно била слична речи *страва*, коју је Јордан употребио, да означи погребну гозбу, коју су Хуни славили у част Атилину: "*Postquam talibus lamentis est defletus stravam super tumulum eius quem appellant, ipsi ingenti commessatione concelebrant...*" (изд. Момзеново, с. XLIX, стр. 258) О речи *страва* много је расправљано. Баш у време Атиле Хуни беху у додиру са Словенима, и може се мислити, да су им они и позајмили реч *страва*. Било је, наравно, Словена и у Атилиној војсци.

Нећу дуго расправљати о речи *тризна*, већ упућујем читаоца на француско издање *Несторове Хронике*:

"Кад ко од Радимића умре, они славе тризну око леша; затим направе велику ломачу, наместе леш на њу, и наложе ватру. Потом покупе кости и метну их у један судић, који наместе на један стуб крај пута. Тако и данас још чине Вјатићи."

У истој Хроници под год 969. (стр. 54. фр. изд.) речено је: "Умре Олга. Закопаше је. Она беше наредила, да јој се не приређује тризна; јер она имађаше једног свештеника, који је и закопа." Хришћанство није уништило код свију словенских народа старе незнабожачке обреде у част мртвих. Ради уверења о том довољно је прочитати макар и у преводу Мицкијевићеву песму *Преци*. Мицкијевић пише на пољском; сељаци његове песме су Бели Руси, унијати, тј. у основи православни, код којих је хришћанство, представљено неспремнијим свештенством, много мање утицаја произвело, него код њихових словенских рођака, католичких Пољака. Од свију словенских народа они можда на најпримитивнији начин представљају стање душе. Обреди, које они вршаху код својих предака, апсолутно су исти, које је на латинском изнео пољски песник Клоновић у XVI веку, у својој песми *Roxolania*:

Quin etiam mos est morientum poscere manes
Portari tepidos ad monumenta cibos
Creduntur volucres vesci nidoribus umbrae.
Ridiculaque fide carne putantur ali.

У песми *Dziady* (Преци) Мицкијевић је изнео народне обредне обичаје уз свечаност у част предака, коју свечаност славе Бели Руси у његовој родној земљи Литванији. Ови обреди које је песник посматрао, ове песме које је слушао а затим протумачио у лепом пољском стиху, биле су више пута прибиране и сакупљене у нарочито лепој публикацији г. Шејна: *Грађа за изучавање живота и језика рускога народа и сев. западним областима* (Петроград, штампа Акад. Наука, III, vol. in 8°, 1896.).

У III тому (стр. 582. и даље) г. Шејн је посветио једно педесет страна изучавању обредних обичаја у част предака. Оно што сељак Беле Русије зове *dziady*, *dzidy*, *diady* (родитељи у Вел. Руса) то су душе умрлих родитеља. Но те душе нису баш неминовно душе предака или дедова. Међу *dziady*-ма има не само дедова, већ и ујака, тетака, па чак и деце умрлих још врло малих.

Што карактерише ове обреде јесте то, што су апсолутно незнабожачки. Каткада их врше на четрдесет дана после смрти покојникове. У почетку новембра има један општи празник *Dziady*. Суштина овога празника јесте један оброк, ручак, од кога остатак чувају за умрле.

Уочи празника очисти се кућа и спреми се јело. Чистоћа у кући, добро јело, привлаче претке. Увече скупе се сродници и званице у кући. Тада домаћин запали једну свећу. Сви седе око стола, на коме је постављено јело, пиће, ракија; и онај који чита молитву, изговара ову формулу:

Свети преци, ми вас позивамо,
 Ходите к нама, свети оци,
 Има свега што нам је Бог дао.
 Ево вам све што имамо,
 Све чиме кућа наша изобилује.
 Молимо вас, свети оци, ходите, сиђите доле к нама.

Затим налије једну чашу ракије, тако, да се мало прелије на сто за претке, па испије. Сви одраслији чине то исто. Нико не једе пре но што се одвади по једна кашика од сваког

јела, или одвоји комад, што се све оставља у нарочити суд. Овај суд метну поред прозора (ради предака). Затим почну јести и пити, али невесело. Старци су још од свију најневеселији; они прислушкују најмањи шум, шуштање лишћа, дах ветра, шкрипу врата, лет каквог ноћног лептира. Све ове појаве чине се, као да означају присуство покојника. Кад се сврши јело, подижу се испред стола, пошто су претке отпустили овим речима:

Свети преци, ви сте дошли овде,
Јели сте и пили,
Идите сада својим кућама,
Реците, шта вам још треба?
Или боље, идите на небо.

Словени у Белој Русији јесу чисте расе; њих је цивилизација врло мало докатила, хришћанство их је само дотакло. Њихово стање душе је још и данас оно исто њихових незнабожачких предака од пре десет векова. Сведочанство које нам њихов фолклор доноси заслужује озбиљну пажњу.

Ова предања која и данас упркос хришћанства постоје код неких словенских народа, јесу до овог новог верскога реда најбољи доказ, којим се потврђује, да су њихови преци имали појма о оном свету. Овде ћутање старих споменика мора допунити фолклор. Но домашај фолклора је бесконачан, а описи, које смо донели, за сада су довољни. Уосталом овде нам и археологија долази у помоћ. У гробовима незнабожачким у Чешкој нађени су судови, који су морали садржавати храну, и који су очевидно ту стављени били, да покојницима служе у животу на оном свету.^[272]

ДОДАТАК

1. Световид (Свантовид) и Свети Вид^[273]

У глави у којој смо напред говорили о *Световиду*, словенском богу на острву Рујну, и о боговима на свршетак *вид*, ја сам се трудио, да докажем обратно Миклошићу и неколиким претераним критичарима, противно Хелмолду и Саксу Граматику, да је име овога бога постало од чистих словенских елемената, и да у њему не треба гледати неку измену латинскога Sanctus Vitus-a. Јер то је тумачење просто основано на једној од оних фантастичних етимологија, које обилују словенским именима у латинских средњовековних хроничара. Ја сам би тако срећан, да се моме мишљењу придружи и наследник Миклошићев на катедри словенске филологије на бечком универзитету, г. В. Јагић.^[274] Само уместо да се сложи са мношвом, да *vit* значи пророчанство, г. Јагић доводи то име од корена *vi* - ви, борити се. Овом тумачењу прилазим и ја, јер оно боље од мога тумачења објашњава имена: Витоград, Земовид, Хостивид, Љутевид, Витослав, Витомир.

Корен свјатъ значи *свет*. Можда првобитно значи јак, чврст (немачки *heilig*); налази се у великом броју особених имена, нпр. Светоплук, Сватоплук, Свјатоплук у Моравској, Чешкој, Русији и Померанији. У Русији се налази још име Свјатослав (Σφωδοσλάβος) у византијских хроничара). У Пољској Сватобор име човека (ор. Gallus, II, 27) Сватобор, света шума, итд.

Латински хроничари који изједначавају *свет* (свјатъ) са *sanctus* падају у грешку сличну оној, у коју су пали критички слаби Румуни, који хоће речи *sanctus* да припишу придеву *sfint*, који је из старословенског прешао у њихов језик. Оба саставна дела речи *Световид* јесу дакле чисто словенска.

Изједначујући ово божанство са Sanctus Vitus, Хелмолд и Сакс Граматик дали су се обманути једном чистом и случајном сличношћу облика и звука. То је обичан поступак средњовековних немачких или урођеничких хроничара, кад год би хтели објаснити нека словенска имена. Они најчешће гледају, да им нађу смисао не у језику коме они припадају, не ни у језику германском, што би. строго узев било и правилно, већ у језику латинском и у класичним успоменама. Код њих је то један прави систем. Стога бих ја у овој речи о Световиду противу (Sanctus Vitus) светог Вида хтео прикупити неколико примера, који до сада, колико ја знам, нису нигде систематски уређени.

Да почнемо од Хелмолда, јер противу њега треба изнети доказе. Од првог параграфа његове *Chronica Slavorum* ми хватамо на делу његове археолошке фантазије. Реч је о Балтичком мору: "Sinus huius maris... appellatur ideo Balticus eo quod in modum baltei longo tractu per Scythicas regiones tendatur usque in Graeciam." Рецимо у олакшицу Хелмолдову, да је он од речи до речи преписао ову реченицу из Адама Бременског (*Descriptio insularum Aquilonis*, ш 10.). Адам Бременски, који такође воли да етимологише, везује у загради име Винула (Vinules) словенског народа са Вандалима.

Мало даље Хелмолд, мислећи, да даје доказе о својој класичној спреми, говори о једном граду *quae dicitur Woligast*; "apud urbaniores (писмених) vocatur Julia Augusta propter urbis conditorem Julium Caesarem? Јулије Цезар основалац једнога града на обали Балтичкога мора - то је толико исто, као што је Sanctus Vitus дао име словенском божанству.

Херборд историк Отона Бамбершког описује у граду Штетину незнабожачке храмове зване *contmae*.^[275] Њему поставља један његов замишљени саговорник ово питање:

Quare illa templa vocabant continas?"

Он одговара:

"Sclavica lingua in plerisque vocibus latinitatem attingit, et ideo puto ab eo quod est continere continas esse vocabant."

Први део одговора је потпуно исправан, други чиста машта.

Перц је то врло добро приметио, да треба тражити друго тумачење, те зато предлаже у примедби једно тумачење извучено из пољског језика: "Polonis est *koncizna* finis, continae igitur aedificia fastigata." Ово тумачење вреди исто онолико колико и Хербордово.

Г. Крек је боље погодио, доводећи у везу реч *contina* са старословенским *катъ* (кътъ) къшта, која и данас постоји у српском језику као *кућа*, у бугарском *къшта*, и чешком *koutina*. (Gesindstube, Kott, Supplément, стр. 698.) Реч *contina* има дакле исти смисао као и реч *храм*. Ово је особито интересантно за доста сиромашан речник језика балтичких Словена.^[276]

Мерзебуршки владика Титмар имао је све врсте добрих разлога, да зна порекло свога епископскога града и етимологију његовога имена. То је чисто словенска етимологија: *mezi bora* (чешки *mezi*, кашупски *meize*; пољски: *miedzi*, међу; бори, пансловенска реч, боровина). Но Немац по народној етимологији преноси *бор* у *burg*. Титмар, да ли зато, што никада није слушао о словенском пореклу свога епископскога града, или просто што је желео, да то порекло доведе у племенитију визу тек он реч *merse* везује за бога Марс-а.

"Et quia tunc fuit haec apta bellis et in omnibus semper triumphalis antiquo Marti signata est nomine. Posterі autem *mese*, id est mediam regionis nuncupabant eam vel a quadam virgine sic dicta."

Титмар случајно наилази на праву етимологију; но неће да је призна, већ радије изазива име једне легендарне девојке.^[277] Ни Света Столица (папска) не тумачи ништа боље од прелата. Титмар у два маха наводи један *Mons Silensis*, у коме се може познати име Шлезии (Silezije Szlązek, изговарај Chlonzek на пољском). Овај *Mons Silensis* постаје у једној були Евгенија II (apud Jaffy. 2. II, 2998). *Mons Silentii!*

Историк Отона Бамбершког, Ебо, прича озбиљно^[278] да је град Јулин (друкчије зван Волин) на обали Балтичкога мора подигао Јулије Цезар, да се ту чува (још од његовог времена) његово копље приковано за један стуб, који је подигнут у част тог римског јунака. Свештеник Бернхард, распаљен љубављу према мученику (Христу) покушава оборити тај стуб. Кад се Ебо није устегао од невероватности оваквих измишљотина, које је једино сугерирала једнозвучност имена *Julius* и Јулин, треба ли се онда чудити, што су Хелмолд и Сакс Граматик примили сто пута вероватнију сличност и блискост између Световида и Светог Вида (*Svantovitus* и *Sanctus Vitus*)?

Да пређемо на Јужне Словене. Историк словенске цркве у Салони у Далмацији, архиђакон Тома (XIII в.) асимилира словенско име Хрвата (*Croates*) са именом старих *Curites* или *Corybantes*: "Haec regio antiquitus vocabatur Curetia et populi qui nunc dicuntur Chroati dicebantur Curetes vel Coribantes."^[279] Ова фантастична етимологија није довољна архиђакону Томи. Те и он осећа потребу, да протумачи име *Curètes*: "Dicebantur vero Curetes quasi currentes et instabiles; quia per montes et silvas oberrantes agrestem vitam ducebant."

Писац *Chronica Slavorum* Арнолд (XIII в.) наилази узгред на име Срба око Дунава, па не може да не прави игру речи о латинском облику тог имена: "In medio nemoris cuius

habitatores Servi dicuntur filii Belial, sine jugo Dei, illecebris carnis et gulae dediti et *secundum nomen suum immunditiis omnibus servientes*.^[280]

Наравно Арнолд не сумња ни један часак, да Срби дугују своје латинско име ропству у коме се налазе, с погледом на рђаве њихове страсти. Ово исто име Срби, под грчким обликом Σπόροι, није ни Прокопу Цезарејцу донело више среће. (De bello gothico, књ. III, 14.) "Σπόρους γὰρ τς παλαίον εκοάουν ότι δι спорάδην, οίμαι διεσκηνημένοι τιν χώραν οικούσι. Зову их Спорима, јер живе расејано, спорадично".

Етимологија игра тако исто своју улогу и у чешко-латинској Козминој хроници (XI в.) и у стиховној Далимиловој хроници, која је постала из оне прве. Обе доводе име Prag - Praha од prah - *праг*, јер је град подигнут на месту, где неки дрводеља и његов син прављаху праг.^[281] Исти је појав и у пољским хроникама. Тако Богухвалова хроника^[282] објашњава име Панонија пољском речју *pan* господар, а име Далмација са *dala mat* (dedit mater).

Не би било тешко навести безброј оваквих примера. Ови које сам навео довољно показују какву улогу играју у првобитним хроникама: аналогија звукова, народна етимологија и проста игра речи (каламбур). Из њих се извесно може закључити, да је име Zvantovitus, Svantovitus - Световид заиста аутентично име једнога словенскога бога, поред свег усиљавања и Хелмолда и Сакса Граматика, који су хтели да га доведу у везу са именом Sanctus Vitus - св. Видом.

2. Снимци кипова

Снимци које овде прилажемо, позајмљени су из немачкога часописа Archiv fur Anthropologie (Brunswik, т. XI, стр. 45., и даље). Они иду уз чланак Weigel-a.

Снимак 1. протумачен је на стр. 104 - 105 ове књиге.

Снимак 2. представља надгробну плочу у цркви у Берлину, на острву Рујну. Сматра се, да ова плоча припада гробу некога калуђера. Изгледа, да лик са ње одговара лику са снимка 1. Може се претпостављати, да је за време хришћанске периоде рог био замењен крстом.

Снимак 3. објаснили смо на стр. 105. и даље.

Снимак 4. јесте једна статуа од црвенога гранита, која од незапамћених времена служаше као гранични камен између села Mosgau Grossherzogwalde (округ Rosenberg, источна Пруска). Данас се ова статуа чува у данцишком музеју.

Снимак 5. представља исту статуу гледану са стране.

Снимак 6. је статуа од сивог гранита, која је служила као међа између села Rosenverg-a и Rosenau (у западној Пруској). Рог за пиће је можда био окачен о врат, а данас је тај део уништен. - Налази се у данцишком музеју.

Снимак 7. статуа од сурог гранита, служила је као међа између села Rosenberg-a и Grossninkau (у западн. Пруској). - Налази се у данцишком музеју.

Снимак 8. статуа од сурог гранита, служила је као граница између села Goldan и Heinrichau (у западн. Пруској). - Налази се у данцишком музеју.

Снимак 9. велики комад сурога гранита, представља једнога грубог скицираног коња и коњаника. Нађена је у селу Gross-lesen-у у округу Rosenberg (у западној Пруској).

Снимци 10. и 11. На левој страни овога камена је човек грубе израде; на супротној страни види се човек који држи један рог. Налази се у данцишком музеју.

Снимци 12. и 13. Лице и наличје једног каменог лика, нађен 1859. у околини Бамберга у Баварској.

Снимци 14. и 15. од камена, нађени у околини Бамберга.

Снимци 16. и 17. од камена, нађени у околини Бамберга. - Сев. источну Баварску заузимали су некада Словени. (Оригинали се чувају у бамбершком лицеју).

Снимак 18. је од дрвета из Alt. Friesack (округ Ruppın, област Брандебурга). - Налази се у етнографском музеју у Берлину.

Снимак 19. је од иловаче, нађен је у Rhinow-у, округ Havelland (Брандебург). Врло рђаво је печена. - Налази се у етнографском музеју у Берлину.

Снимак 20. и 21. су од ћилибара нађени у Schwarzort-у - (запад. Пруска). Налазе се у данцишком музеју.

Снимак 22. представља жену, од бронзе је, нађен у Kleinzastrow, округ Greifswald (Померанија).

Снимак 23. од бронзе је. Нађен у Thogn-у (источна Пруска). - Налази се у данцишком музеју.

Ништа тачно не доказује, да су ови снимци словенскога порекла. Ипак оно што о њима каже г. Вајгел изгледа врло вероватно. Неки од њих имају извесне појединости, које се слажу са описима, које смо и у хроникама нашли.^[283]

3. Неке примедбе о словенским идолима

Ништа не доказује, да све ове напред изнесене слике заиста представљају каква божанства. Сlike 12, 1. и 2. јесу можда прости надгробни споменици.

Исте ове споменике проучавали су: Вајгел (Weigel: Archiv f. Anthropologie, 1894.) и А. Хартман и Кехлер (Hartmann, Koechler, ibid. 1896.).

Требало би, да се редом прибележе сва открића учињена о предметима, који изгледају, да се могу приписати култусу незнабожачких Словена. На жалост, овај посао до данас није ни покушаван. Ја сам о томе питао г. Д-ра Niderle-а, који најбоље познаје преисторијску археологију Чешке. Он ми је дао ово неколико својих објашњења, али изјављује, да није обратио особиту пажњу на моје питање, које мене интересује.

Чешки часопис *Ramotky Archäologische* објавио је у 1880. г. (стр. 338. и даље) чланак г. Смолика: О археолошким открићима учињеним у Чешкој од XVI - XVIII века. Бјененберг (Bijenenberg) у своме делу: *Versuch über einige merkwürdige Alterthümer in Königreich Boehmen* - (Koenigratz, 1779 - 1785), означаје у околини Јаромера откриће неких предмета из бронзаног доба, међу којима би били и дванаест домаћих богова (lares). Наравно, не

зна се, шта је било са њима. Бјененберг наводи једно исто тако откриће у околини Храдеца. У истом часопису т. III, стр. 27 - 29. Зап (Зап) је описао и репродуковао три бронзана идола, од којих је један нађен у Бихлову у Моравској, други у Хрудиму у Чешкој, трећи припада колегији Clementinum-а у Прагу. Да ли су они словенскога порекла? Не могу о том ништа рећи.

Моравски археолог Др Ванкел изнео је у *Časopis Olomouckeho Musea* (Ollmütz, 1889. стр 58.) откриће у гробовима у Наклу близу Оломуца двеју камених статуа са врло великим главама, које су биле разбијене.

Дело које се зове Schlesiens Vorzeit (које не знам, а не знам му ни аутора), вели, да су у гробовима у Становићу (Stanovice) у округу Охлау у Шлезији нашли *zwei Göölzenbilder* (идола).

Калина у своме делу Boehmens heidnische Opferpldtze - Праг, 1836. стр. 167. - спомиње у Квилицу, близу Раковника у Чешкој, један камени пиједестал, на коме данас стоји крст, али некада, по традицији, био је ту уместо крста, идол.

Бечке Mitteilungen der Central-Comission (1890. стр. 226.) спомињу у Кокору, близу Оломуца у Моравији, једну недавно оборену камену статуу женскога типа (kamenne baby).

Нађене су у Чешкој камене статуе женскога типа, које, изгледа, припадају словенској периоди. Једну од њих одавно је описао Болелуцки (Rosa Bohemica, 1868.) чији је опис поново издан у *Časopis českého Museum*, год. 1891. стр. 417.

То беше: "rude quoddam saxum, truncum et acephalum ad instar cylindri truncum potius quam statuam repraesentans. A summo, quo pectus ob humeris descendit... cuius cumque bubulci manus supercilia, oculos, nasum, os et mentum clavo, vel quocunque ferro sculpsit, mammas etiam mulicbres adjecit... Utero praegrandi tumet illius saxum quasi parturiens foetum." Оближњи сељаци зваху ову статуу Јелисавета, а жене у благословеном стању иђаху јој на поклоњење.

4. Миодраг Б. Шијаковић: Варијације на тему словенски мит

Књига Луја Лежеа "Словенска митологија" појавила се у нас пре осамдесет година, тачније - 1904, док је француски оригинал изишао само три године раније, 1901. Разуме се, отада па до данас наука је дошла до нових сазнања из ове области, извршена су нова испитивања, прављена су упоређења и појавила су се тумачења структуралиста, који су подробније осветлили прасловенске, балтијске и општеиндоевропске текстове. Једном речи, појавиле су се бројне књиге у којима је реч о митолошком супстрату старих Словена; и не само књиге, већ критички написи и веће или мање студије о појединим проблемима и изворима.

Упркос свему, књига Луја Лежеа остаје и данас као озбиљан покушај да се систематски и свеобухватно размотри словенски пантеон, кога сачињавају бројна позитивна и негативна божанства, полубожанства и митска бића. И то је несумњиво, поред осталог, и разлог што се она опет појављује; сем тога, надамо се да ће она још више подстакнути наше млађе научнике, у првом реду антропологе и етнологе, а ништа мање и историчаре, да се, попут руских структуралиста - В. В. Иванова, В. Н. Топорова, Б. А. Успенског, Ј. М. Лотмана и других, упусте у ову пустоловину истраживања наше древности, која је, несумњиво, значајна како за упознавање менталитета и карактерологије словенских народа, тако и фолклора који се, заправо, и заснива добрим делом на митским представама, обредним ритуалима и хероизираним догађајима; посебно је значајна за наше заједништво не само на овим просторима, већ уопште међу словенским народима, који ево већ вековима истрајавају на историјској ветрометини.

Писац ове књиге, Луј Леже, био је француски славист, и он је својим бројним студијама и књигама упознавао европску јавност са словенским наслеђем и традицијама, па се чини да је штета што још коју његову књигу нисмо имали у преводу на наш језик. Рођен је у Тулузи 1843. године; студирао је на лицеју "Луја Великог", а потом је, под утицајем Чодцкоа (Chodzko) почео да изучава пољски језик и књижевност. Међутим, на њега је пресудан утицај извршио Јозеф Вацлав Фрич (1829-1889), чешки књижевник који је, после револуције против Мађара из 1840, живео, као изгнаник и револуционар, у Паризу, где је и упознао Лежеа, и упутио га на студије чешких старина. Стога је и први Лежеов рад био посвећен проучавању чешке литературе.

Приликом боравка Ј. Ј. Штросмајера у Паризу за време изложбе 1867. године, Л. Леже га је упознао и с њим се спријатељио, па је тако био позван на свечано отварање загребачке Академије наука и том приликом је први пут контактирао са нашим народима, будући да је, после Загреба, посетио и наше јужне крајеве. Овај боравак му је омогућио да приведе крају своја два докторска рада - "Преобраћање Словена у хришћанство" (La conversion des Slaves au Christianisme) и "Хроника калуђера Нестора" (La Chronique du moine Nestor), после чега су му се отвориле широке научне перспективе; исте године постаје професор чешке, пољске и српскохрватске књижевности у Жерсоновом институту, што је он веома зналачки и компетентно обављао, залажући се да приближи наше културе својим слушаоцима. За време Париске комуне Л. Леже борави у Прагу и уређује француски лист "Journal", а већ идуће године путује у Русију, присуствујући, као представник Француске, откривању споменика песнику Пушкину; после тога постаје наставник у *Школи за живе источне језике* ((Ecoles des langues vivantes orientales), што му је отворило пут за Колеж де Франс и омогућило озбиљније бављење науком, тако да су после тога уследиле бројне студије, чије би нас навођење далеко одвело. Стога ћемо указати само на неке значајније: "Народне словенске приче" (1880), "Словенски народ у XIX веку" (1882), "Херојске песме и народне баладе Чеха" (1866), "Косовска битка и пропаст српског царства", "Старе словенске цивилизације", итд. Овом списку треба, наравно, додати и Лежеово дело "Словенска митологија". Умро је 1923. године.

Књига "Словенска митологија" је по свом садржају свакако најзанимљивије и комплексно Лежеово дело, на коме је он дуго радио, проучавајући бројне изворе који су му били приступачни, у настојању да реконструише словенски пантеон и да га понуди у једној прихватљивој форми. При том је, дакако, користио и словенске и стране изворе, и то зналачки и педантно, многе од њих подвргавајући анализи и критички их утврђујући у овај материјал који је често велики изазов да се застрани и одступи од материјалних чињеница. Наиме, као што нам је познато, словенска митологија се може градити на основу словенских извора, који су каснијег порекла, јер су настали онда када су Словени били већ ван своје прапостојбине, али и страних хроника у којима се помињу Словени и њихови обичаји и веровања, што почиње још од Тацита, који у својој књизи "О Германији" помиње наше претке и даје занимљиве податке о њима. Очигледно је, што се може и из саме књиге закључити, словенска божанства фигурирају у делима старијих словенских аутора и хроничара, али су присутна и у фолклорној грађи, у скаскама и легендама, тако да се етимологија многих имена налази у географским, ботаничким и другим називима.

Наравно, словенски извори су веродостојни и аутентични; они почињу са Несторовом хроником, где се већ помињу богови древног словенског веровања, чак и сам бог Перун, тако да се већ код Нестора појављује тзв. словенско двојеверје, будући да он, негде средином X века, равноправно пише о паганима и хришћанима. Значајан је такође и Ипаћевски рукопис, где се говори о Сварогу и Дажбогу, затим "Слово о полку Игорову", као и Новгородска хроника, која описује, поред осталог, уништавање древних светилишта и култова.

Што се тиче чешких извора, они су малобројни и одатле би најпре требало поменути хронику Козиме из Прага (Kosimus Pragensis), чији је наслов "Fontes rerum bohemicarum", док су пољски непоуздани, пошто су Пољаци примили хришћанство још у X веку, а Длугошево (Longinus) дело "Historia Poloniae" потиче из XV века, дакле четири века после паганских традиција, те се стога можемо ослонити највише на фолклорну грађу.

Наши извори, извори јужнословенских народа, доста су богати и очувани су у народној традицији после доласка Словена на тле Балканског полуострва; о тој традицији писали су многи наши научници, нарочито у време романтизма, који се, као што знамо, залагао за рехабилитацију народног стваралаштва, откривајући многе заборављене споменике словенских култура. У том смислу од посебног је значаја рад Натка Нодила "Стара вјера Срба и Хрвата", штампан од 1885. до 1890. године у десет књига "Рада" Југословенске академије знаности и умјетности, а пре кратког времена издат је у посебној књизи у сплитској издавачкој кући "Логос". Ништа мање нису значајни и радови осталих слависта и истраживача старина - Томе Маретића и Ватрослава Јагића, а у новије време Веселина Чајкановића, чија истраживања наших старих обичаја и веровања заслужују посебну пажњу, затим Милана Будимира, па Хенрика Барића, Тихомира Ђорђевића, Симе Тројановића, М. Филиповића, и др. Списак би одиста био велики, мада не би било на одмет направити за наше прилике комплетну библиографију написа и студија о словенској митологији. Додајмо овоме и то да се и међу млађим кадровима већ показују резултати.

Нажалост, Слободана Зечевића, писца запажене књиге "Митска бића српских предања", отргла је смрт и зауставила његов даљи рад.

Међутим, овом приликом треба истаћи и доприносе руских и осталих научника у овој области. Од објављивања књиге А. С. Кајсерова - "Словенска и руска митологија" (друго издање 1810), која је подстакла и Дубровског да приступи проучавању погребних обичаја старих Словена и да напише прву граматику старословенског језика, многи су се латили посла да обрађују поједине проблеме: словенским старинама се занимао, најпре, Ј. П. Шафарик, чији допринос такође треба имати у виду, али од изузетног значаја је И. Ј. Хануш, чија је књига "Бајесловни календар" (Праг, 1860) привукла нарочиту пажњу, јер је писац у њој изложио све паганске празнике старих Словена; мало касније се јавио и Афанасијев са својим делима, тако да је литература о словенској митологији полако расла налазила су се решења.

Што се тиче страних извора, и они су бројни; и поред тога што су каткада непоуздани, ипак нам пружају значајне податке на основу којих можемо полако да реконструирамо многа божанства и веровања, обичаје и ритуале. Већ смо поменули да је о Словенима писао још Тацит, називајући их Антима. Каснији хроничари пишу о овим непокрштеним "дивљацима" каткада са презрењем, каткада топло и благонаклоно, али у сваком случају ту и тамо провири који занимљиви податак који инаугурише нова сазнања и открића. Међу тим хроничарима посебно место заузима Адам Бременски, каноник Бременске катедрале, који је живео у XI веку; и поред тога што у својој хроници, чији је наслов "Magistri Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum", није желео да говори о паганима, ипак је у описивању Словена говорио и о њиховим старим веровањима; он пише о граду Ретре, где су била светилишта у част "демона", будући да је овим именом називао словенска божанства, посебно Радигоста, који је био - по њему - на врху словенског Олимпа, а што се етимолошки везује за словенско гостопримство.

После Адама Бременског, значајно место заузима Хелмолдово дело "Словенска хроника", које нам открива и потврђује поједина имена словенског пантеона; Хелмолд је рођен почетком XII века, између, дакле, 1110 и 1117, али место рођења није утврђено, а једино је поуздано да је био Немац; његова хроника обрађује период од осмог века - све до 1172. године, што значи да је догађаје описивао или по причању или као очевидац, будући

да је у хронику унео њему савремена преплитања. И поред тога што у овој хроници има доста нетачности, нарочито у погледу изговора имена и одређивања места, она нам ипак осветљава многе ликове словенског пантеона, тако да нам пружа увид и у историју Словена, нарочито нас упознаје са дугом борбом немачких феудалаца са словенским кнезовима. Немац и хришћанин, који је писао под утицајем Библије и предходника Адама Бременског, Хелмолд се залагао за немачке феудалце и хришћанство, тако да његови искази често нису објективни и не пружају праву светлост, али - и као такви - помажу нам да дођемо до бројних података. Стога се Хелмолдова хроника може сматрати значајним извором за словенску митологију.

После Хелмолда долази хроничар Титмар, магденбурски каноник, који, поред Радгоста, помиње и Сварожића, додајући притом да је свако словенско племе имало и своја божанства. За сагледавање ових проблема такође је значајно и дело Сакса Граматика "Gesta Danorum", јер се у њему, поред описа борбе између Данаца и Словена, пружају подаци о словенским култовима и божанствима. Треба поменути и дело "Vita Otonis" (XII век), које је написао монах Ебо из Бамберга негде 1151 или 1152 године; у њему говори о покрштавању Словена и притом помиње и паганске богове. Није занемарљиво, наравно, и дело Херборда, другог Отоновог биографа, пошто и он помиње словенска паганска божанства, у првом реду Жеровита (Gegovit), кога пореди са римским богом Марсом. Сем тога, он говори и о појединим градовима и светилиштима у њима.

Што се тиче византијских извора, њих такође треба имати у виду при конструисању словенске митологије, а нарочито Прокопија Цезарејца, који у свом делу "De Bello Gothico" (О Готском рату) говори о Словенима и њиховом веровању у врховног бога громовника и у речне нимфе, што је, разуме се, доказ да су Словени веровање у виле понели још из прадомовине. Остали византијски извори нису нарочито значајни, мада и њих треба користити, утолико пре што је наша Академија наука објавила неколико књига "Византијских извора за историју народа Југославије", тако да су у њима затупљени сви византијски аутори који су говорили о Словенима или их помињали неком приликом.

Наравно, било би пожељно да се објаве исто тако и извори из хроника осталих европских хроничара и историчара, како би овај занимљив материјал био што приступачнији нашој најширој публици, најпре онима које занимају проблеми словенских старина.

Као што се види, савестан митолог који жели да компоује словенску митологију имао би одакле да почне, јер је материјал, упркос томе што су многи сматрали да је то *terra incognita*, доста обилан и обиман, али га само треба систематизовати, нарочито после најновијих открића руских структуралиста, који су својим радовима овај проблем приметно померили напред и успели да баце нове светлости на везе словенског митског света са митским представама осталих индоевропских народа. У том смислу од посебног су значаја књиге: В. В. Иванов и В. Н. Топоров: "Исследования в области славянских древностей" (Москва, 1974), затим Б. А. Успенский: "Филологические разыскания в области славянских древностей", (Москва, 1982), Н. Н. Велецкаја: "Языческая символика славянских архаических ритуалов" (Москва, 1978), затим радове Е. В. Померанцеве, и тд. Наравно, и код осталих словенских народа развијало се интересовање за древну словенску митологију, као што је то случај, рецимо, са написима Михаила Арнаудова код Бугара, Нидерлеа код Чеха, и осталих научника који својим доприносом помажу да се приближимо митским правизијама старих Словена: оне су, као што се може видети, богате и раскошне.

Стога сматрамо да ће књига Луја Лежеа "Словенска митологија", коју читалац сада има у рукама, употпунити наша сазнања о овој области, о којој свако од нас треба да зна бар оно најосновније, јер се свакодневно сусрећемо са неким ритуалним поступком који је

прешао у конвенцију, а такође и са народним стваралаштвом, које се, чини се, тешко може схватити ако претходно не контактирамо са ликовима словенског пантеона. Ово утолико пре што се у последње време, свуда у свету па и код нас, често пише о митологијама и митовима појединих народа, нарочито после Фројдове психоанализе, будући да је Фројд у митовима називао метафоре о најинтимнијим људским нагонима и подсвесним импулсима. И ова књига долази да употпуни наша познавања и прошири видике.

5. Напомене

1. Paris, Vieweg, 1868.
2. Књижара Leroux, 1886.
3. Неколики примерци ових расправа продавани су у књижари Maisonneuve.
4. Рођен 1782. погинуо 1813. у бици код Ханау, Кајсаров је био у више питања претеча. Год. 1806. пријавио је Универзитету у Гетингену једну тезу о еманципацији робова. *De tantumittendis per Russiam servis; Dessertatio inauguralis philosophico-politica*. Његов покушај о словенској митологији преведен је на руски. (Москва, 1807. г. 2. изд. ib. 1819.) Г. Сухоилинов му је недавно посветио једну врло интересантну белешку, у свесци LXV *Зборника* једног одељка руске Академије Наука у Петрограду 1899.
5. О Афанасијеву види врло правилну белешку г. Кипричникова, у делу Венгеровљевог: *Критико-библиографический словарь русских писателей*, т. I, стр. 860. и даље.) Пок. Ралстон је велики део грађе за своја два дела о песмама и причама руског народа позајмио од Афанасијева (*The songs of the Russian people*, Лондон, 1872; *Russian folktales*; ib. 1873.).
6. Руски наслов те књиге је: *О погребальнѣ ихъ обичајяхъ языческихъ Славянѣ*, Москва, 1868. - Друго издање је објавила Академија петроградска (у општем издању Котљаревских дела 1891. год.).
7. Узгред сећања ради спомињем пољске књиге Казимира Шульца (Casimir Szulz): *Mythologia Slavianska* (Posnan, 1881.). Она је потпуно без вредности. Толико исто могу рећи и о једној скоријој књизи са потписом М. К. *O religii poganskih Slowian*.
8. О овој књизи види осим чланка Јагићевог и чланак г. В. Милера у *Журналу минист. нар. просвѣиц* год. 1884. прва свеска.
9. О Махаловој књизи види Archiv fur slav. Phil. t. XVII, стр. 583. и даље. Упркос празнина и грешака за које му се замера, ово је дело ипак драгоцени репертоар и за митологију, особито за фолклор.
10. Уз прво издање Крекове књиге, писао је Миклошић (*Jenaer Literaturzeitung*, 1875, стр. 43.) "изјављујемо, да не припадамо оним митолозима, који верују, да могу из прича народних извући сву веру незнабожачких словенских народа". Г. Поливка наводи овај став у једној примедби свога превода на чешки мојих "Esquisses" (*Sbornik Slovanský*, 1883. стр. 392.): "ипак се не може порицати, да више него једна незнабожачка идеја може бити скривена под хришћанским обликом. Али у томе треба поступити са много критике и опрезности". То сам и сам каткада чинио (види главу о Перуну и св. Илији).
11. "Invaluitque in diebus illis per universam Sclaviam multiplex ydolorum cultura... Mira autem diligentia circa fani diligentiam affecti sunt (Helmold, I, 52.): "Praeter penates enim et ydola quibus singula oppida redundabant..." (ib. I. 83). Хелмолд наводи као значајну особитост: "Prove deus Aldenburg quibus nulle sunt effigies expresse". "Quot regiones sunt in his partibus, tot templa habentur et simulacra demonum singula ab infidelibus coluntur..." (Thietmar, VI, 24.) Могло бих навести мноштво оваквих цитата.
12. Cf. Thietmar: "Quamvis autem de hiis aliquid dicere perhorrescam, tamen, ut scias, lector amate, vanam eorum superstitionem inanioremque populi istius executionem, qui sunt vel unde huc venerint (dii Liuzicorum) strictim enodabo" (VI. 23) cf. p. 9.

13. Што се тиче Несторове Хронике, упућујем на моје француско издање (Paris, Leroux, 1884.); за словенске руске текстове - на издања руског археолошког друштва. Ја сам већ исказао своју сумњу о песми Игоровој у својој "Руској књижевности" (друго издање, стр. 21 - 23).
14. *Fontes rerum bohemicarum*, т. II, Праг, 1874. стр. 21.
15. *Ib.* стр. 8.
16. Ево тог споменика у целини: "Novus dux Bracislaus iunior... omnes magos, ariolos et sortilegos extrusit regni sui e medio, similiter et lucos sive arbores, quas in multis locis colebat vulgus ignobile extirpavit et igne cremavit. Item et superstitiosas institutiones, quas villani adhuc semipagani in Pentecosten tertia sive quarta feria observabant, offerentes libamina super fontes mactabant victimas et daemonibus immolabant, item sepulturas, quae fiebant in silvis et in campis, atque scenas, quas ex gentili ritu faciebant, in biviis et in triviis, quasi ob animarum pausationem, item et iocos profanos, quos super mortuos suos, inanes cientes manes ac induti faciem larvis bachando exorcebant; has abominationes et alias sacrilegas adinventiones dux bonus, ne ultra fierent in populo Dei, exterminavit".
17. *Fontes rerum bohemicarum*, т. V, стр. 15.
18. *Ib.* стр. 88.
19. *Galli-chronicon*, ap. Bielowski, *Monumenta Poloniae historica*. т. V, Lwów, 1864. - О Галу види најновији мемоар Мах-а Gumpłowicz-a: *Bischof Balduin Gallus von Kruszwica (Sitzungsbesichte der kais. Akademie, Wien, 1895.)*.
20. Cf. ad. Brem. *Descriptio insularum Aquilonis* уз описе обреда скандинавских незнабожаца: "Caeterum neniae quae in eiusmodi ritu libationis fieri solent multiplices et inhonestae ideoque melius reticendae". (28)
21. *Archiv fur slav. Phil.* т... XIV, стр. 170. и даље.
22. Види *Dlugosz, Opera*, т. X, Стасовије, 1873. стр. 47. и даље.
23. *Archiv. f. slav. Phil.* loc. cit. стр. 183. и даље.
24. Адама Бременског издао је Лапенбергер, ap. Pertz (*Mon. germ. t. VII*). Поново је штампан у Хановеру *in usum scholarum*, 1 vol. in 8° књижара Hahn, 1876. У предговору се указује на најбоља издања, преводе и коментаре. У најновије време проучавао је географију Адама Бременског Август Бернард, *De Adamo Bremensi geographo* (теза поднесена факултету филолошко-истор. у Паризу, Hachette) 1896, и г. S. Günther, *Sitzungsberichte der königl. boem Gesellschaft der Wissenschaften* - Праг, 1894. - Дело Адама Бременског достиже до год. 1072. Допуњено је још једном занимљивом главом о географији: *Descriptio insularum Aquilonis*. - Види још Wattenbach *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 4° изд. Берлин, 1877.
25. Orderic Vital (XII век) изједначује религију Словена Љутића са вером Germanasa: "In Leuticia populosissima natio constitebat quae Guodenem et Thurum Freamque aliosque falsas deos colebat." (*Monum. Germ. hist. t. XX*, стр. 55.)
26. *Вагри-Вагринци* заузимали су земљиште између Ист. мора реке Траве и Свентина у кнежевини Холштајн. Главни је град њихов био *Старград* (данас Олденбург). Покорио их је Карло Велики око год. 804. Но племе Бодрића одржало се у паганизму још 300 год. Плен - Плоен - је било седиште друге кнежевине словенске. Познати су: домаћи кнез *Гочак* (Gottschak), погинуо 1066, год. и *Хајнрих*, умро 1124. год. Они су покушавали и ту увести хришћанство, но без успеха. Год. 1132. освоје их Холштинци, и од тада су покрштени и погермањени. Имали су свој грб: сребрну бикову главу, између рогова сребрни копривин лист на црвеном пољу.
Bosai, некада *Büzü*, село у олденбуршкој кнежевини, поред Либека; лежи непосредно уз језеро Плен, које се још зове и *Владикино језеро* (Bischofsee). Има на 270 становника. Било је једно од најзнатнијих села у целом Холштајну; у X веку почело се и ту уводити

хришћанство, али без успеха. Но касније је потпуно увео ту хришћанство владика Вицелин.

Превод.

27. Објављена први пут у Франкфурту 1556 г. хроника Хелмолдова је више пута прештампана. Нарочито је то чинио Лајбниц у *Scriptores rerum Brunswicensium*, и у Перцовим *Monumenta* (т. XXI). Једно издање *in usum scholarum* приредио је у Хановеру Перц 1868. г. Њу је изучавао Voelkel, *Die slawenchronik Helmolds* (теза у Гетингену) Данзиг, 1873., Хирсекорн, *Die slavenchronik des Presbyter Helmold*, приступна дисертација, Halle, 1874; - Броска, *Forschungen zur deutschen Geschichte* т. XXII, 1882.; Паплонски у предговору своје хронике на пољском (Варшава, 1862); Лебедев *Опытъ источниковъ для исторій балтичких Словянъ* од 1131. - 1170; Г. Лебедев коме се дугује и вредан рад: *Послѣдняя борьба Славянъ противъ Германизацији* (Москва 1876.) пропратио је ово дело врло свесном и критичком студијом о изворима. Хелмолду посвећује око стотину страна (стр. 119 - 207). Имаћу још прилике навести г. Лебедева, кад будем говорио о Саксу Граматику и Книтлинги Саги.

28. Zutibore представља свети бор. Ово је име код Немаца постало Sciudibure, а данас је *Schkeitbar*. Планина pagus Silensis, зове се у једној були Евгенија II *Mons Silentii*. Ова нам изопачавања помажу разумети, како је име бога Световида могло бити преведено са *Sanctus Vutus*.

29. Види главу о богу Сварожићу.

30. Види главу посвећену богу Световиду.

31. Објављена први пут у Франкфурту, Титмарова хроника прво је штампана у III св. *Scriptores rerum germanicum* трудом Лапенбергера. Ово издање поново је издао Фр. Курзе (*in usum scholarum*, Hanovre, Hahn, 1889). Врло брижљиво прегледано и објашњено једним коментаром и двама индексима, ово је издање једно од најбољих из збирке *in usum scholarum*. Одатле и ја узимам наводе. Део који се односи на царство и Пољску штампао је поново Бјеловски у I св. *Monumenta historica Polaniae* (стр. 230. до 318). Ту има и један интересантан увод. Титмарову хронику изучавали су и: Wattenbach, *Geschichtsquellen*; Strebitzki, *Thietmarus quibus fontibus usus sit*, Koenigsberg, 1870. Фортински, *Titmar Merzeburgskij i chronika*, St. Petersbourg, 1872., Ф. Курзе, у предговору свога издања.

32. Варош у сев. Скандинавији, у провинцији Шонен; старо јој је име Londinum Gothorum. *Превод.*

33. Апсалонов живот је описао Еструп, а с данског на немачки превео: Mohnik: Absalon Bichof von Roeskilde, 1832.

34. Штампана први пут у Паризу 1514. *Historia Danica* би издана последњи пут од Алфреда Холдера (Strasbourg) у књижари Trübner, 1886. Напред има детаљна биографија, а па крају индекс. Но на жалост у овом издању нема ни укупног прегледа (садржине) коментара, хронолошких назначења, и није сложена тако, да би олакшала задатак историчара, који би се хтео њоме послужити. Холдер је у својој биографији навео све радове у којим се говори о Саксу до 1886. Но ипак није знао за дело Лебедева које сам мало више споменуо *Опытъ источниковъ для исторій балтичкихъ Славянъ*, Москва 1876.

35. Издање које сам ја имао јесте оно што је објављено у *Scripta historica Islandorum* (Copenhagen 1842., т. XI). - Книтлингу Сагу је изучавао Дахлман у историји Данске (*Geschichte von Danemark*, Хамбург, стр. 1840 - 43), Wattenbach, Лебедев. Она свега обухвата пет страна предмета који нас занима. Слог и превод онога става, који нас интересује, саопштени су у *Monumenta germanica*, od Pertza, т. XXIII, последња свеска. Ова свеска тако исто посвећује један део и Саксовој хроници.

36. "Linguae quoque terrae illius apprehendit" (Херборд, III, 32.).

37. Rytice је среско место Pyrtz у округу Штетин, у Пруској; Волин је пољски Wolyn - Волинија, губернија у западној Русији. Камин је варош у пруској области Marienwerder, округ Natow, на р. Камиијонки, а на језеру Mochd. Има 1586 становника, евангелску и католичку цркву и синагогу. (400 еванг. и 49. Јевреја).

Превод.

38. Без сумње ради распознавања.

39. Cf. Thietmar, VI, 23. In pago Riedirierum... dii stant manu facti... galeis atque loreis terribiliter vestiti.

40. Сумњам да ораси успевају у штетинској равници.

41. О томе како се култус идолима силом одржавао, даје нам занимљив спомен једна скорашња књига г. W. von Sommerfeld: *Geschichte der Germanisirung des Herzogtums Pommern* (Leipzig, 1896.). Тај је спомен позајмљен из *Meklenburgischen Urkund-Buch*. У 1219. владика од Шверина, Брунсварда, жали се, како је морао водити читав рат против идола.

42. Херборд не зна словенски језик; а то се види по етимологији коју он даје речи *Pomerania: Pomerania provincia, ex ipsa nominis etymologia qualitatem sui situs indicare videtur. Nam Pome lingua Sclavorum juxta sonat vel circa, moriz autem mare; inde Pomerania quasi Pomeriziana, id est juxta vel circa mare sita* - (Очевидно ово је словенска реч, постала од *но* и *море*, што значи: дуж мора - Поморје. Пољски је облик још и данас *Pomorze*). Исто тако он хоће да објасни и *реч continua* од латинског *continere*.

43. *Apud Christianos aiunt, fures, sunt, latrones sunt, truncantur pedibus, privantur oculis et omnia genera scaelerum et poenarum christianus exercet in christianum. Absit a nobis religio talis!*

44. Перц, издање у Хановеру, тумачи *continua* пољском речју *konczynia*, *limis*, *fastigium*: *continua igitur aedificia fastigata*. Ово је тумачење погрешно. Види даље.

45. Ове процедуре при гатању налазе се и у другим текстовима, које смо другда навели (Види главу о Световиду). Овде се може упоредити чешка легенда о Љубушином коњу, који Чесима назначи њиховог будућег кнеза.

46. Писане спомене који се односе на живот Отона Бамбершког издао је Кепке у Перца (т. XII, и т. XX. Scriptores). Дијалог Хербордов *De vita Ottonis*, Перц је засебно издао (Хановер, editio in usum scholarum, год. 1868.) Види још Jaffy, *Bibliotheca rerum germanicarum*, 1869. стр. 580 - 841; Ebonis *vita Ottonis*; (Берлин, 1863.) Herbord *Dialogus de Ottone, episcopo Bambergensi* (ib. 1869).

Клемпен је издао биографије о Отону Бамбершком у *Baltische Studien* (т. XI, прва fascikula, Stettin, 1842). Темељан је рад А. Котљаревског, одличног слависте, чију прерану смрт наука заиста оплакује: *"Биографије Отона Бамбершког с обзиром на словенску историју и археологију"* (на руском). Праг 1874, штампарија Klaudy). Ово је дело прави Corpus текстова, који се односе на Померанске Словене. Петров је расправљао о Хербордовој биографији у својим чланцима у *Журналъ-у Минист. Нар. Просвѣщ.* (год. 1882. и 1883).

47. Даље имаћемо прилике одредити смисао речи: *капишча*. Можда и она хоће да каже: *идол*. Ја цитирам овај став по Полевоју (Истор. руске литературе V изд. стр. 19.). немајући при руци Хиларионов текст.

48. Види друге наводе. - Ор. Krek, *Einleitung*, стр. 394. и даље.

48. Бележе се још неке статуете као словенске (?) у збирци Минхенске Академије Наука. Немам њихових фотографија.

49. *Fanum de ligno artificiose compositum... Huius parietes variae deorum dearumque imagines mirifice insculptae exterius ornant; interius autem dii stant manu facti singulis nominibus insculptis galeisque atque loriceis terribiliter vestiti...* (Chron..., VI, 23. или 17.)

50. Рад Бечке Академије Наука (Mitteilungen) - Беч - г. 1875.

51. Chron. slav. I, 52.

52. Клуге: *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*.

53. Види: Срезњевски: *Материяли для Словаря древне руско-*

54. *Иимте* - наставак који значи место, где се обично врши каква радња.

55. Славяно-финския културниѡ Отыношения, Казань, 1890. стр. 143.

56. *Треба* данас значи у руском: свечаност црквена, богослужење; сравни слов. реч: *требник*.

Превод.

57. *Летописъ* По ипатскомѡу списоѡу (С. Петерб. 1871.).

[58] Миклошић: *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im slavischen*, стр. 65. наводи велики број ових речи, и све их приписује једном личном имену.

[59] Крек, *Einleitung*, стр. 397.

[60] И код Малоруса и Литванаца, услед утицаја пољског језика.

[61] Упореди у Срба реч кнез, сеоски старешина. Она је слов. порекла.

Превод.

[62] Крек: *Einleitung*, стр. 419. Реч је употребљена за означање пакла: въ навехъ. εν τό Γαρταρώ Миклошић, *Lexicon Paleoslavenico-greco-latinum*, sub voce).

[63] *Страва* - на српском означава велики смртни страх: "страва да те ухвати" - страх од смрти. Тот се речју можда означавале жртве принашане богу смрти.

Превод.

[64] О овом предмету он је објавио 1837. у Прегледу чешкога музеја један рад, који је на жалост убројан и увршћен и у његове *Sebraný spisy* - Праг, 1865., стр. 96-110.

[65] Види о том портрету Јагићев чланак (Arch. f. slav. Phil. т. в. стр. 204.).

[66] Ја сам их превео на француски и издао у међународној књижари 1866. Тада ми је њихова аутентичност изгледала тачна. Од тада она је оспорена таквим доказима, да ја сада у њих више не верујем. Врло велики научњаци још у њих верују, као нпр. 2^{ро} Крек.

Einleitung, стр. 418.

[67] *Belboh* - бели бог, beel, baal, ydolum.

Besy - бес, зао дух, demonibus.

Das - ђаво, genius;

Devana letnicina i perunova dci - Девана, кћи Летнина и Перунова, - Diana Latone et Jovis filia. Ово је најдрскије објашњење. Оно је тежило да у словенски мит унесе божанство слично Дијани, кћери богиње Лете, - очевидно слично Латони - и бога Перуна, који се на тај начин нађе истоветан са Јупитером. Довде словенска митологија не показује никаква трага од антропоморфизма; никада се није покретало питање о љубави богова, а још мање о њиховим браковима. Види се сва озбиљност ове преваре.

Lada - Venus, dea libidinis, cytherea.

Liutice - Љутица, furia, dea infemalis.

Perun, Перун, Јупитер.

Перунова - Jovis sororem - (слов. богови немају ни сестара као ни жена).

Прије - (пријатна) Aphrodis grece, latine Venus.

Radihost, vnuk krtov - Радгост, унук Кртов, - без сумње код демона. Mercurius a mercibus et dictus. Ово објашњење имало је за сврху: 1) да се у Чешкој распростре веровање у култус о Радгосту; 2) да се о томе измишљеном богу да дотле непозната аналогија са једним латинским божанством.

Svatovit - Световид, Ares, bellum. - Првобитно је било у рукопису: *Ares bellum nuncupatur*. Са nuncupatur тек лаж је створила Световида. На друга два места са Световид преведено је: Марс и Маворс.

Sytivrat, Saturnus. Реч *sytivrat* је тако створена, да служи као грађа за разна тумачења. Jacob Grimm, дао се тиме преварити у својој немачкој Митологији.

Straces Sytivrato syn, Страсек, Ситивратов син; *Picus Saturni filius*. *Straka* на чешком значи сврака (исто и на српском. Пр.)

Trihlav - Триглав, *triceps*, *qui habet capita tria caprae*. Митографи нису пропустили експлоатисати ове три козје главе, и отуда су извукли гомилу закључака.

Veles - Pan - *imago hircina*.

Siva - живот, *Dea Frumenti*, *Ceres*, *Siva imperatrix*. Ова је реч створена једаред од латинскога *aiunt*, а други пут од *Cive*.

У овој листи изнео сам само имена божанстава, остављајући на страну она, која се односе на култус и којих има доста. Сва дела о словенској митологији заражена су наводима из *Mater verborum*-а; Било је дакле неопходно потребно, да читалац једном за свагда буде о томе обавештен. Апсолутно се треба махнути тражења у Чешкој божанстава, о којима постоје само лажни текстови.

[68] *Види о Словенској Беди* моје *Nouvelles études slaves*, - Paris, п. 49. и даље.

[69] *De bello gothico*, књ. III, глава XIV.

[70] Стр. 41. мога превода (на франц.).

[71] I, 250.

[72] У српском језику постоји у народу израз: "за прв Бога", "на прв Бога" - кога казнити и осудити. У значењу је: "на правди Бога".

Превод.

[73] Лужички Срби употребљавају облик: прибог: идол, придодат Бог, *nebengott*.

[74] *Chronique dite de Nestor*, превод на франц. L. Leger, Paris Leroux, 1884. Види индекс *sub voce*: *Pegoun*.

[75] *Очеркъ русской исторической географіи* (Варшава, 1885.).

[76] Поточић, који се улива у Волхову.

[77] *Новгородска хроника*, изд. археол. комисије, стр. 1. и 2. Петроград. 1879.

[78] Њих је открио г. Крек: *Einleitung in die slav. Litteratur-Geschichte*. (др- изд. Graz, 1887., стр. 384 - 386)

[79] Головацкиј: *Руская крестоматия* (навод у Machal-a, словенска митологија, на чешком, стр. 22.).

[80] Афансијевъ: *Возрен, Славянъ на природу*, I. г. 250.

[81] *Procopie: De bello gothico*, књ. III глава XIV.

[82] У делу: *Горски путник*. Немам при руци ову књигу; стихови који говоре о Перуну наведени су и *Речнику бугарском* од Duvernois. (Москва, 1886. год.) Роковски је као и Верковић врло непоуздан. Г. др Шишманов из Софије, који врло лепо познаје бугарску фолклористику, изјавио ми је у једном скорашњем писму да нигде није могао наћи име Перун.

[83] *Историја Бугара*, руско изд. Одеса. 1882. г.

[84] Говор је о једној мајци, која се усудила чистити дете једним парчетом хлеба, те је на тај начин профанисала најдрагоценији дар божански.

[85] *Види моју студију о Колару и панславистичкој поезији*, у књизи под именом: *Russes et Slaves*, Paris, 1890.

[86] *Schleicher, Laut-Formenlehre der polabischen Sprache*. С. Петербург, 1871.

[87] Хелмолд, *Chronica Slavorum*, I, 83. поново штамп. у Monumenta Pertz-a, Hanovre, 1868.

[88] I, 52. и 93.

[89] "Visitavit Altenburg, каже он, говорећи о владици, et receptus est a barbaris habitatoribus terrae illius quorum deus erat Prove. Porro nomen flaminis qui preerat superstitioni eorum erat Mike." Он зна тако исто и име кнеза, који се звао "Rochel, de semine Krutonis."

[90] Saxo Grammaticus, изд. Холдер (Strasbourg, 1886. стр. 578.).

[91] Haec statua quatuor facies repraesentans quintam pectori insertam habebat, cuius frontem leva, mentem dextera tangebant." Хелмолд примећује (I, 83) да балтички Словени воле многоглаве идоле (policefale): "multos etiam duobus vel tribus vel eo amplius capitibus exculpunt."

[92] "Vulgus nostrum lapillos quosdam, virgae in lapidem versae et con fractae similes putat esse fulminis". Linde: Dictionnaire polonais, код речи *piorun*.

[93] Објављена је у Archiv f. slav. Phil. т. в, стр. 631.

[94] Литавска митологија има тек да се изради. О тој вери види Крек: Einleitung, стр. 385.

[95] Миклошић; *Etymologisches Vörterbuch*, sub voce.

[96] Књига о царевима, XXX, 19.

[97] *Ib.*, IX, 14.

[98] Кондаковъ: Цркве и споменици цариградски (на руск. Одеса, 1886.).

[99] Legatio Luitpranda (Леон Ђакон, ed. Bonn. стр. 356.): "Decimo tertio kalendas augusti quo die leves Graeci raptionem Eliae prophetae ad coelos ludis scenicis celebrant. Саопштење овога навода дугујем љубазности г. Шлумбергера.

[100] Исти обичај постоји и у Срба, на селу, где се у свакој њиви, нарочито кад се жање пшеница, оставља на крају непожњевена једна прегрш - Шака класја "за свеца". - У Алексинцу и Соко Бањи кад се жање жито онда се од прилике последњих тридесет струкова оставе и не везују у сноп, већ се сплету, оките цвећем и носе кући. Кад буде време сејању, онда се они сатру и жито се из њих помеша са семеном па се посеје. Остављени сплетени струкови зову се *божја брада*. И кад се беру виногради последња се гица не обере, већ се покрије земљом заједно са грожђем које је на њој. Кад настане покривање винограда онда радници траже и грабе се ко ће пре доћи до покривене гице да поједе грожђе које је на њој. И ова се гица зове *божја брада*. У Алексиначкој Морави божја се брада при брању винограда смуља и њеним се соком окупа њена лоза. И у Прокупљу остављају последњу лозу необрану. (*Ситне белешке* од Тих. Р. Ђ. у "Бранк. Колу" за 1896. г. стр. 882.)

Преводилац.

[101] Афанасијевић: Возрен. Славянъ... т. I. Passim.

[102] Н. Нодило: Рад иугосл. акад. LXXXIX.

[103] Веселовский: *Истраживања о пореклу религиозне поезије у Русији*. - Петроград. 5. фасц. стр. 82 - 83, 8 фасц. - Извѣстия.

Сборникъ за народни умотворения - Софија. - год. 1889. и даље; т. III. стр. 15, т. в. стр. 29; т. х. стр. 24. Види тако исто и у збирци народних песама браће Миладиноваца, стр. 525. -

[104] Св. Илија игра исто тако знатну улогу и у фолклористици и у култусу Румуна. Његов се дан слави у свим селима; он погађа громом оне, који се забораве и раде тога дана. Цела му је недеља посвећена, од 20 - 27 јула; ова се недеља завршава малим св. Илијом. Овај је још страшнији од великог. (Он убија својом палицом оне који не верују. Цркве њему посвећене многобројне су. Ове ми је податке саопштио Калојано из Букурешта).

[105] Sbornik Slovansky т. v. Prague, 1886.

[106] Fr. Krauss, Sagen uhd Maerchen der Sudslaven, I, 64.

[107] Крес (Revue Slovaine), IV, 402.

[108] II, 31.; овај се "Живот" налази у Monumenta Pertz-a (X, XII). Поново је штампан in usum scholarum, 1868. У Хановру.

[109] De administrando imperio, гл. IX.

[110] Црквена уредба Петра Великог 1721. спомиње још међу осталим сујеверицама и обичај, да се људи моле Богу под храстом, од кога свештеник после дели вернима гранчице. У малој Русији верује се, да за време бурв, Бог или св. Илија гоне зле духове, а

они се посакривају у куће, цркве, под извесна дрвета, а нарочито под храстове (Мбchal, стр. 63.). Ево те уредбе Петра Великог: (ш. 5) "Исто тако постоје неки непристојни штетни обреди. Чули смо да у Малој Русији, у извештан празник воде у литији жену, коју називају *Пјатница* (Параскева, Петка), и да јој близу цркве народ одаје неке почести, и чини поклоне, у нади, да за то од ње добије друге поклоне. Исто тако, на једном другом месту сакупљени попови читају молитве *под храстом*, после чега они деле народу гранчице, као знак благослова. (Превод Тондини, Paris, 1874. год.)

^[111] Das Homiliar des Bischofs von Prag, Beitrage zur Geschichte Boemens; I, Prag. 1863. (Овај је споменик из XII в.)

^[112] Миклошић, Etymologisches Wörterbuch, стр. 80.

^[113] *Helmoldi presbyteri Chronica Slavorum*, издање Pertz-a, in usum scholarum, Hanovre, књ. I. 6. "Nam neque iuramentis facile indulgent, neque ambitum fani vel in hostibus temerari patiuntur." Овај доста нејасан слог објашњава се доцнијим, из главе 83: "Tantum enim sacris suis Sclavi exhibent reverentiam, ut ambitum fani, nec in hostibus sanguine pollui sinant. Jurationes difficillime admittunt, nam iurare apud Sclavos quasi perjurare est ob vindicem deorum iram."

^[114] Књига II, глава XII.

^[115] Cf. I, 6. "Flaminem suum non minus quam regem venerantur".

^[116] *Historia Danica*, изд. Holder, Strasburg, 1886. књ. XIV, стр. 444.: "Erat enim simulacrum urbi praecipua civium religione cultum... sed falso sacri Viti vocabulo insignitum".

^[117] Cf. Thietmar, Chron. књ. VI (Опис храма Редарв.)

^[118] Ови вишеглави идоли су чести код балтичких Словена. Cf. бог Триглав, Поренуције са четири главе а пета на грудима. "Mutlos (deos) duobus vel tribus, vel eo amplius capitibus exsculpunt. (Helm. I, 83.) "Dum in urbe Brandenburgensi ydolum tribus coleretur" (Пулкавина хроника уз год. 1156, *Fontes rerum Bohemicarum*, т.) в, Праг, 1893. стр. 89.

^[119] Или што је вероватније, медовином.

^[120] Домострой руски (XVI в.) наређују вернима који љубе крст или иконе, да брижљиво задрже своје дисање у том тренутку.

^[121] У Малој Русији спремају последње вече у години много колача за вечеру. Наместе их један на други пред домаћином на столу, и истерају децу напоље. Они се врате и питају: где је отац: Зар ме не видите, децо? - пита их он иза колача. - Не, оче. - Да Бог да, да увек тако буде, да имамо увек толико жита као вечерас." *Етнограф. експедиција у ј.-з. Русију*, грађу сабрао Чубински, т. III. Петроград, 1872. - Исту ствар бележи и Шajn. Schein - Сейпљ у молигевској губерњи: Материялы для изученія бита... северно западнаго края, т. I (други део, стр. 607). - У Херцеговини (по Карацићу, Речник, код речи *мигати се*) два лица узму међу се божићни колач - чесницу, и један пита другог: "Видиш ли ме?" - "Мало", - одговара други... "Да Бог да, да те до године ни мало не видим" (тј. да до године толико жита буде у изобиљу, а хлеб да буде тако дебео, да те не видим иза њега).

^[122] По Thietmar-у Словени, становници града Riedgast-a (Rīthra?) службаху се такође коњем, ради тумачења будућности: "Cum huc idolis immolare seu iram eorum placare conveniunt, sedent hi duntaxat cae teris astantibus et invicem clanculum mussantas terram cum tremore infodiunt, quo sortibus emissis rerum certitudinem dubiarum perquirant. Quibus finitis, cespites viridi operientes equum qui maximus inter alios habetur et ut sacer ab his veneratur super fixas in terram duarum cuspides hostilium inter se transmissarum supplici obsequio ducunt et prae missis sortibus (quibus id.) exploravere prius, per hunc quasi divinum denuo auguriantur" (*Chronicon*, VI, 24.). Ово гатање коњем налази се и у Штетину (Herbordi *Vita Ottonis*, II, 33.). "Habebant caballum mirae magnitudinis... Iste toto anni tempore vacabat tantaeque fuit sanctitatis ut nullum dignaretur assessorem, habuitque unum de quatuor sacerdotibus templorum custodem diligentissimum. Quando ergo itinere terrestri contra hostes aut praedatum ire

cogitabant, eventum rei hoc modo per illium solebant praedicare: Hastae 9 disponebantur humo, spacio unius cubiti ab invicem disiunctae. Strato ergo caballo atque frenato, sacerdos tantum freno per jacentes hastas in transversum ducebat ter atque reducebat. Quod si pedibus inoffensis hastisque indisturbatis, equus transibat, signum habuere prosperitatis et securi pergebant; sin autem, quiescebant."

О гатању коњем види још: *Die Deutschen Opfergebräuche* - (Breslau, 1883. стр. 24.). - Hopf, *Thierorakel und Orakelthier*, стр. 68; - Saupe, *Der Indiculus superstitionum* (Leipzig, 1891, стр. 18. Тоболка у *Часопису* Оломуцког музеја. 1894.)

[123] Треба ли довести у везу са култусом Световидовим и верску заставу, која се зове *станица* (*stanitsa*) и о којој говори Сакс Граматик (стр. 569). Ова је застава била изванредне величине и боје. Поштована је исто тако код Рујана као и сви остали богови. Кад је ношаху пред собом, вероваху, да им је све допуштено... "Толико бејаше њихово сујеверје, да је ауторитет овога парчета материје вредео много више но краљев углед." Световид је пре свега ратни бог, и застава је извесно симбол рата.

[124] Стр. 574.

[125] *Scripta historia Islandorum*, - Hafniae, 1842, tome XI, стр. 348.

[126] По Гилфердингу (Ист. балт. Слов. стр. 173.) име Световида - Szventovit, - споменуто је још и у једној карти Фридр. Барбаросе 1170. год. (Codex Pomeranus; № 28.) Нисам имао при руци овај споменик.

[127] Манастир, основан 822. г. на обали Везера од калуђера из Корбије ради евангелизације Саксонаца. Школа корвејска имала је у доцније доба велику важност у Немачкој, као и школа у француској Корбији. Данас је то обична црква.

Пр.

[128] Helmold, I, 6.

[129] Metuntur propter familiaritatem deorum, vel potius daemonum quos maiori cultu venerantur quam ceteri, вели Адам Бременски (*Descriptio Insularum Aquilonis*, 165.).

[130] Cf. Saint Matthieu, гл. XXVII, - V. 64.

[131] Корвејски калуђер Босо беше донео у манастир остатке Св. Вида: "qui cum esset admirandae sanctitatis ad augmentum virtutum suarum beataeque memoriae Saxoniae preciosum attulit thesaurum reliquias videlicet pretiosi martyris Viti." (*Widukindi Res gestae Saxoniae*, књ. III, 2.) У средњем веку су јако тражене биле ове реликвије. У почетку X в. чешки војвода Вацлав доби од цара једну руку св. Вида, и подиже саборну цркву у Прагу, која и данас носи име св. Вида. - Обитељ Корвеј основаше 822. г. калуђери из Корбије и Пикардије. Од куда јој то име: "Veniente eo ad urbem que nova Corbia vocatur, ab ea nomen sortita, unde cepit scilicet, ab illa Francorum Latinorum Corbia, ubi requiescit sanctus Vitus infans et martir..." (*Thietmari Chronicon*, II, 19. (11) ad ann. 1002.)

[132] *Die Slavenchronik Helmolds* - Gaettingue, - 1873; г. Велкел упућује на ова дела: Wigger: *Mecklenburgische Annalen*, Schwerin, 1861, стр. 144, 148;

Harenberg: *Monumenta historica adhuc inedita* - Braunschweig, 1750, *Prolegomena critica*;

Wigand: *Cesch. d. gefurst. Reichsabtei. Corvey*, стр. 148;

Ledeburg: *Allgem. Archiv fur die Geschichtskunde des Preussischen Staats*, в. стр. 331. и даље;

Giesebrecht: *Wendische Geschichten*, стр. 280, и даље.

[133] Био бих захвалан читаоцима ове књиге, ако би ми хтели побележити текстом и примерима поткрепљене све идоле или незнабожачка лица, преобраћена у хришћ. свеце, који им одговарају. Радо се наводи као пример: храм св. Викторије у Пуријеру (а Pourrières) (*Campi putridi*); једна света Афродиза, која би била заменила Венеру; светац Амадур, који би био заменио Купидона. Има још примера. Желео бих тачних назначења.

[134] Mactantque diis suis hostias de bobus et ovibus, plerique etiam de hominibus cristianis quorum sanguine deos suos oblectari jactitant (Helmold, I, 52, Cf. ib., 83.). Nec tam dulicia vel

iocunda nobis fuerunt Slavorum pocula quod videremus compedes et diversa tormentorum genera quae inferebantur Christicolis de Dania advectis. - Cf. *Несторову Хронику*, гл. XXXIX (стр. 66. франц. издања).

Maligni homines insano furore correpti, magno tumultu, securibus et gladiis aliisque, telis armati sine ulla reverentia in ipsam ducis curiam irrumpentes, mortem nobis sine ulla retractatione, nisi quantocius de curia et de ipsa civitate fugeremus comminebantur (Herbordi *Vita Ottonis*, II, 24.).

Адам Бременски: "Deinde reliquam peragrantes Slavoniam Sclavi rebellantes omnes ecclesias incenderunt et ad solum diruerunt. Sacerdotes autem et reliquos ecclesiarum ministros variis suppliciis enecantes nullum christianitatis vestigium trans Albiam reliquerunt (II, 40) Ово се збива у 1002. г. Доцније (III ка. год. 1066) Адам Бременски прича ово: "Johannes episcopus senex cum ceteris christianis in Magnopoli civitate (Mecklenburg.) captus servabatur ad triumphum. Ille igitur pro confessione Christi fustibus caesus, deinde per singulas civitates Slavorum ductus ad ludibrium, cum a Christi nomine flecti non posset, truncatis manibus ac pedibus in platea corpus eius projectum est, caput vero eius desectum, quod pagani conto praefigentes in titulum victoriae deo suo Redigast immolarunt... Itaque omnes Sclavi, facta conspiratione generali, ad paganismum denuo relapsi sunt, eis occisis qui perstiterunt in fide".

Тако, дакле, по Хелмолдовом и Адама Бременског сведочанству, становници острва Ружна беху фанатичнији него остали Словени.

[135] *Pom.* изд. стр. 578.

[136] *Jbid.* 577.

[137] *Monumenta Germaniae historica*, od Pertza, XII, стр. 868.

[138] Cf. *Zend*: *çpénta*, исти смисао.

[139] Види О. Belzer, *Genealogia Piastow*, Krakov, 1895 4%. И резиме је у *Bulletin international de l' Académie des Sciences de Cracovie* - јануар, 1896.

[140] *Fontes rerum Bohemicarum*, т, II, стр. 17, 18, 369 - 386.

[141] *Contra Liudevitum quoque slavum ex Panoniae*, итд. стр. 94.

[142] Види о овом питању Маретићеву расправу у студији о именима српским и хрватским (Рад. LXXXI, 1886). У једном свом раду објављеном идуће године у *Archiv*-у Маретић је изменио своје закључке, и предлаже ново тумачење. *Vit* за њ значи *laetus*; и Световид би значео *fortis laetusque* (*Archiv*, т. х, стр. 136.) Миклошић у свом Етимол. Речнику вели, да се вит у речи Свантовит, никако не може објаснити словенским језиком, и представља просто св. Вида. Ма колико да се поштује ауторитет Миклошићев, нека је допуштено овде не примити његово мњење. Његов га хиперкритицизам каткад далеко одвуче. Његови етимолошки закључци нису увек неприкосновени. Тако он на стр. 148. у своме речнику наводи словеначку реч *curent*, корент, корант, коре *fastnacht* (*vigil* - будан, чио) и додаје: *vergl. Klr. kurent, frühliche, hochzeitsarie*. Не знам шта значи словеначко *курент*. Али могу потврдити, да малоруско *курент* - весео изглед - радостан, јесте просто позајмљено пољско *курант* који има исто значење, и који је само препис француског "courante" врста игре, и према томе значи: изглед у игри, весео.

Il faut que je vous chante

Certain air que j' ai fait de petite courante

(Moliere, *les Facheux*, II, 5.)

[143] Види допунско објашњење Јагићево (*Archiv. f. slav. Phil.* т. XIX, стр. 368.), где мисли на корен ви (тући, бити) - вити, вијати. Ова је хипотеза можда и сувише оштроумна.

[144] Свит - Светлост.

[145] *Einleitung*, 396.

[146] *Arcon opidum vetustissimi simulacri cultu inclytum* (XIII, стр. 505). Овај *simulacrum* је извесно Световидов идол.

[147] Осим ако се име једног светилишта, славног по својим прорицањима, не везује за корен *рек* - рећи.

[148] Не би ли се име *Световид* могло протумачити речју: свкт - *mundus*, и кореном од глагола *видети*? Јер у нашем језику то лично име и има то значење. Ову хипотезу треба довести у везу са самим ликом Световида идола, који како смо напред видели, има *четири главе, које гледају на све четири стране света*. Према томе то би био бог, који све види, *цео свет*, а то и јесте највиши Бог по словенској замисли.

Превод.

[149] J. Wunsch, *Rujana* у чешк. часопису: *Osvěta*, 1875. Немам при себи радове ове комисије. На жалост ништа одређенога нисам нашао ни у брошури г. Рудолфа Бајера (Rudolf Baier) *Die Insel Rügen nach ihrer archaologischen Bedeutung* (Stralsund, 1886.). - Задовољавам се упутити само на Archiv. fur Anthropologie, т. XXI стр. 591, и на Anthropologie, год. 1894 (чланак Salomon-a Reinach-a).

[150] Овај је споменик снимљен и издан у *Aarboger for nordick Olddyndighed og Historie*, год. 1873., стр. 327 (саопштење профес. W. Thomsen-a) и Archiv. fur Anthropologie, т. XXI и у *Anthropologie* год. 1898. Ја га поново доносим на крају књиге.

[151] Један археолошки реви објављен пре неколико година на пољском језику, звао се *Swiatowit*.

[152] Види о том осим дела Weige-a (*Archiv. f. Anthropologie, tome XXI*, стр. 591.) рад г. А. Hartmann-a *Becherstatuen in Ost. Preussen*. (Иста збирка од исте године, фасц. III.)

[153] Идол о коме је реч фигурира на корицама *Revue d' archéologie*, изданог у Лавову.

Мислим да овај лист више не излази.

[154] Лелевељ тако исто верује у аутентичност приливних извора и лафа бамбершког. Вели: да Данци чувају у копенхагенском музеју једног идола Световида, који по сведоци Thomsen-овој није никад ни постојао. За све што се тиче питања о лингвистици словенској он нема потпуно критике. По подацима, које је прикупио Beaudouin de Courtenay, идола је открио један инжињер (чије име не спомиње) као пољски емигрант, који је дошао из Париза или Белгије за време револуције 1847 - 1848. Он саопшти своје откриће г. Потоцком; но услед политичких догађаја, он би принуђен нагло оставити Галицију. Г. Потоцки приписа себи у заслугу то откриће и посла споменик ученом друштву у Кракову (види даље стр. 112 - 113.). Световид је био бог балтичких Словена; но да ли се његов култус простирао и до Словена у данашњој Галицији? У пољским аналима, врло сиромашним у митолошким подацима, о Световиду нема нигде спомена. Пољска хроника краковског владике Винсента прича под 1109. г. ову епизоду: "Est beati Viti Crusvicae (у Крушвици у Великој Пољској) basilica, in cuius pinnaculo quidam inaeestimabilis et habitus et fromae visus est adolescens, cuius indicibilis, ut aiunt, splendor non modo urbem sed urbis quoque proostia illustrabat. Hic eo desiliens cum aureo pilo turmas eminus antecedit, non paucis claram numinis virtutem cernentibus et rei tantae mysterium tacita veneratione stupentibus; donec ad urbem Nekele pilum quod gestabat, quasi vibrans, disparuit..." Охрабрен овим чудом, Болеслав се крене против града Накела, и освоји га. Види се у овој улози, која се приписује светилишту светог Вида, бледа успомена на Световида (*Vincentii Cracoviensis episcopi Chronicon*, ар. Bielowski, *Monumenta*, II, стр. 340).

[155] Види о овим лажним споменицима чланак г. Јагића, *Zurslav. Runenfragfn*, Archiv. f. slav. Philologie, т. в, стр. 193; - Т. Вајгел у своме делу о словенским идолима, на које се и ја позивам, репродукује и описује здручког идола, не истављајући о његовој аутентичности никакву сумњу. Г. Хартман и Соломон Ренах допуштају ову аутентичност. Признајем, да ја у то још нисам убеђен. Срезњевски, који је проучавао овога идола у Кракову, врло је резервисан о његовој истинитости. Био бих срећан, да се ово питање реши било у једном било у другом смислу.

Идуће год. 1874. на конгресу археолошком у Кијеву, посетио сам и разгледао краковске збирке. Идол, о коме је реч, сад припада Академији Наука у Кракову. Председник академије г. Мајер изволео је дати ми у минијатури тај лик, који сам ја дао Сенжерменском музеју, где се и сада налази под бр. 21886. - Г. Соломон Ренах репродуковао је овај лик у *Anthropologie* од год. 1894. стр. 174; и изволео ми послати клише. Г. барон Даврил такође је поклатио институту један факсимил тога споменика.

[156] Види даље стр. 112- 113.

[157] *Knytlinga Saga* (loc. cit.) спомиње исто тако идола *Repvit-a* и *Puruvit-a*.

[158] Сакс наводи натприродне казне, које су ти богови или боље - демони досуђивали незнабожачким Словенима. Наводи такав један пример, који је тешко превести: *Nec mirum si illorum potentiam formidabant a quibus stupra sua saepe numero punita meminerant. Si quidem mares in ea urbe cum foeminis in concubitum aditis canum exemplo cohaerere solebant, nec ab ipsis morando divelli poterant, interdum utrique perticis e diverso appensi inusitato nexu ridiculum populu spectaculum praebuere. Ei miraculi foeditate solennis ignobilibus statuis cultus accessit creditumque est earum viribus effectum quod daemonum erat poraestigiis adumbratum*". Ово понавља и *Knytlinga Saga*. Мало даље (стр. 579). Сакс не оклева испричати и нека чуда извршена молитвом нових хришћанских свештеника. "*Nec praedicationis eorum ministerio miracula defuere*". Без сумње он хоће према незнабожачким чудесима, која не спори, да стави хришћанска, која се још мање могу спорити.

[159] Ebbo, III, ap. Pertz. *Monumenta*, VII, стр. 861, 865, Herbord, III, 6.

[160] "*Civitas vexillis undique circumstantibus cuiusdam idoli Geroviti nomine celebritateni agebat*."

[161] Крек је објавио 1876. у *Archiv. f. slav. Philol.* једну студију о Велесу, Волосу и Власију (*Blasius*). Данас је овај рад већ непотпун и преживео.

[162] Навод у Крека, стр. 425; немам при руци старослов. текст.

[163] Ростов је данас у губернији јарославској.

[164] По Креку, *ib*.

[165] Јагић, *Archiv*, XII, стр. 305.

[166] Срезњевски није нигде нашао облик Велес у својој грађи за речник староруског језика.

Он зна само за облик *Волос*.

[167] Свеска I, стр. 697.

[168] Афансијевъ, стр. 474, 475, 476, 697 - 98.

[169] Погодин, *Древн. руская история*, II, 637.

[170] Миклошић је могао читати старе чешке текстове. Изгледа да их је навлаш заборавио.

[171] *Archiv f. slav. Phil.* XII, стр. 601.

[172] Глобус, 1898, 318.

[173] О овим фонетичким тешкоћама види расправу Крека, стр. 476. Крек мисли, да је *Велес* морао бити првобитни облик.

[174] Bernh. Schmidt, *Das Volk der Neugrichen*, I, 35.

[175] Чланак г. Шишманова у *Съборнику за народни умотворения, наука и книжнина*, Софија, т. XI, стр. 531.

[176] А Поповъ: *Влияния церковнаго учения* (Казань, 1883, стр. 113- 115).

[177] Крек је побројао и навео све ове споменике у *Einleitung*, (стр. 384-385).

[178] Кнез Всеволод трчао је пре појења петлова од Кијева до Тматоракана, и пресецаше пут великом Хорсу, т. ј. по коментарима, дошао је у Тматоракан пре изласка сунца.

[179] *Archiv fur slav. Phil.* в, стр. 8 - 9. Ту скоро је предложена и веза између Хорза и вогулскога *Kwares-a*, надимак бога неба.

[180] О Сварогу види даље.

- [181] Грчки калуђер из XI в., писац једне Хрониксу σιντιμων. Види Krumbacher, Gesch. d. Byzant. Litteratur, стр. 129.
- [182] Јагић, Archiv f. slav. Philol. т. в, стр. 1.
- [183] Дажбог се налази тако исто и у Слову о полку Игорову, где се народ руски зове унуком Дажбога. Тако називање од хришћанских писаца изгледа ми немогућно; овај епитет је ужасан аргумент противу аутентичности, ако не целог, а оно извесних делова овога дела.
- [184] Arch. f. slav. Phil. т. в, стр. 6. Идол са седам глава био би у језику балтичких Словена Седмороглав (као Триглав). Неће ли ово бити Симаргл, које је дошло у Русију изопачено као Suarasici? Ова се хипотеза овде први пут износи. Ја то чиним на своју одговорност.
- [185] Миклошић вели у своме Етимолошком речнику, да је име Мокош узајмљено из једног зборника XVI века; ово се име налази овако како је и у његовом издању Chronica Nestoris - Vienne, 1860. стр. 46, врста 27.
- [186] Г. Крек (407) оспорава овај постанак речи Мокош: али текстови, које је Јагић навео, веома су прецизни, и не изгледају, да могу дати места икаквом другом тумачењу.
- [187] Св. Павле Коринћанима, II, VI, 15.
- [188] Bjelovski, Monumenta Polonis: historica, t. I, стр. 226.
- [189] Archiv fur sl. Philol. IV, стр. 124.
- [190] *Кашуби* - Kassuby, слов. племе, сродно Пољацима, али очувало своје етнографске особине, и није се сјединило са осталим пољским племенима. Живе на западној страни доње Висле, допирући чак до Балтичког мора - Помераније. Пруски краљ, као наследник померанских кнежева, и данас носи титулу: кашупски војвода. Варош Колберг је њихово главно средиште. О њиховом бројном стању етнографи се не слажу. По пруској држ. статистици од 1890. има на 55 000 душа; но биће их нешто преко 100 000 душа; многи су одсељени у сев. Америку; католици су. Језик им је најсроднији пољском, а задржао је доста трагова изумрлог језика померанских Словена. Њихова је литература ограничена на врло узан број народних публикација. Кашуби сами себе обично зову *Словинци*.
- Превод.*
- [191] Шафарик је посветио Сварогу специјалан рад у *Razpravy zoboru věd slavanskych*. (Prag, 1865.)
- [192] Имао сам у рукама и грчки текст и старословенски превод, по једном зборнику из XII в. из манастира св. Срђа; објавио га је Срезњевски у *Древние памятники письма и языка* - Петроград 1869. па 4°.
- [193] Овај је споменик објавио Тихонравов, а цитирао га је г. Шишманов, у Сѣборнику за нар. умотв. наука и книжнина (т. IV, Софија, 1891).
- [194] Руска литература (на франц.) стр. 22.
- [195] Котљаревски: *Целокупна сочинения* - издање Акад. Наука; (у Петрограду т. IV, стр. 512.).
- [196] Henopol: Histoire des Roumains - Paris, Leroux, 1896. т. I, стр. 107.
- [197] Jter Buda Adrianopolim, anno, 1553. први пут га издао Fortis у Viaggio in Dalmazia; поново га штампао Салај (Szalay) у Monumenta Hungariae, Historici Scriptores, т. II.
- [198] К. Иричек: Cesty po Bulharsku Prag. 1886, стр. 75.
- [199] Изглед на овај кланац и слика његова из XVIII века која представља Трајанова врата (по Марсиљуи) налазе се на стр. 648 - 9. и 656 - 7. истог дела Шлумбергеровог: *Eporée bysantine au X siècle*. Ову је капију срушио један паша око 1835. г. или 1836. Околни становници приписују то српском Краљевићу Марку.
- [200] Иричек: Ист. Бугарске, Одеса (на руском) 1882, стр. 93 - 95. - Наравно држи да је то био бугарски царевих!
- Пр.*

[201] Речник Вуков стр. 774. - Ово је грчка легенда о кнезу Ανήλιος који није могао подносити сунце (Schmidt, Griechische Mdrchen, Leipzig, 1877, стр. 30, 31.) - Haxthausen (*Studien über die neure Zustände Russlands*) II, стр. 460. прибележио је о Трајану једну сличну причу из Бесарабије.

[202] Под пером Прокопија постао је свецем (306. 5). Наводи један тврди град τοῦ ἁγίου Τραϊάνου. То је град divi Traiani. Divus је на грчки преведен са ἅγιος. Нигде нема *светог* Трајана. - Иричек, Das christliche Element in der Balkanlndner, Vien, 1895 - стр. 98.

[203] "Temporibus Svigeri decimi tertii episcopi Brandenburgensis fuit in Brandenburg rex Henricus qui slavice dicebatur Pribislaus, qui christianus factus, idolum quod in Brandenburg fuit cum tribus capitibus quod Triglav slavice dicebatur destruxit" (одломак *Chron. Brandenb.* ap. Mader, стр. 264.).

На овог бога а можда и на овај навод мисли чешки хроничар Прибик Пулкава (XVI. в.; *Fontes rerum Bohemicarum*, t. V, стр. 89.): "In illis diebus fuit quidam Henricus rex Prybislaus slavonice nominatus urbis Brandenburgensis et terrarum adjacencium, sicut Brandenburgensis testator Chronica... Hic dum adhuc gens esset ibi permixta Slavonica et Saxonica, deserviens ritibus paganorum et in urbe Brandenburgensi ydolum tribus capitibus inhonestum ab incolis colebatur." Чешки преводилац преводи: "један идол са три грубе и прљаве главе".

[204] Причао ми је једном Иван Тургењев о животу руских *расколника* ову анегдоту, која није без везе са овом епизодицом. Један руски чиновник, пок. Мелников, у руској литератури познат под именом Пешчерски, имађаше задатак да пази на расколнике. Беху му казали, да у једној шуми, преко Волге, има једна сумњива капела, где се скупљају расколници, да се клањају једном лику, који православна црква не одобрава. Успе ли дићи ту икону одатле, даће му се крст св. Ане.

Мелников се умеша међу расколнике, и кад они беху у заносу својих молитава, он наједанпут повиче: "Ана на шију". Уплашени овом неразумљивом виком, сви верни осташе непомични. Мелников тада скочи, зграби икону, и умакне с њом, пре него су они и могли повратити се од свога страха.

[205] Журн. Мин. Нар. Просвещ. септ. 1885.

[206] Осим ако се ово последње име налази у имену Симаргл руске хронике. Види горе, стр. 123 - 124.

[207] Код хришћанских Словена налазе се капеле изнад градских вратница; нпр. у Владимиру на Клијазми и у Волни (вратница звана Оштра Брама, итд.). Овај храм на животињским роговима јесте по свој прилици само једна капела.

[208] Овај је навод произвео многа коментарисања. Ми ништа поуздано не знамо о употреби писма код незнабожачких Словена.

[209] О Сварожићу види напред стр. 126 - 129.

[210] О врачању копљима види главу о Световиду и Триглаву.

[211] Лајбниц у *Scriptores rerum Brunswicensium*, I, стр. 191. наводи овај цитат по Лелевелју: али ја не могу оверити његово порекло: "Post mortem Caroli imperatoris quidam non veri christiani praecipue trans Albeam susceptam fidem Christi relinquentes idola sua projecta, Hammon scilicet Suentobuck (Свенти Бог, упореди: Световид), Witulubbe (?) Radegast cuni ceteris erexerunt et in loco pristino statuerunt."

[212] Навод у Јагића, Archiv, V, стр. 204.

[213] Рад. Југосл. Акад. LXXXI.

[214] Sacra Moraviae- historia, Салцбург, 1710.

[215] Реч роegoeda још и данас се налази у језику Кашуба, или померанских Словена. Види Dictionnaire de Ramult (sub. voce) Cracovie, 1893. г.

[216] Овде владика очевидно проналази нова имена. Откуда би незнабожачки свештеници знали за Пријапа и Белфегора? По свој прилици он је мислио, да у *При* и *Пег*. нађе елементе ових двају имена.

[217] Маретић, Рад, LXXXI.

[218] У Knytlinga Saga говори се о богу *Tiernoglav* (богу са црном главом).

[219] Црни Бог проузроковао је и код Шафарика једну крупну грешку. Год. 1835. Колар, који се труђаше бити и митолог, а који је био најмањег критичкога духа, мислио је, да је у Бамбергу у Баварској пронашао једнога словенскога идола са рунским натписом *Carni Bog*. У катедрали ове вароши је гроб владике Отона, слов. апостола. Шафарик објави у једном прашком часопису подужи рад свој, који би прештампан и у његовим *Sébrene Spisy*, стр. 96 - 100, и који је дуго сматран као ауторитативан. Но он је био жртва једне мистификације. Црни Бог из Бамберга отишао је у друштво оботридских богова у Најстрелицу, који су већ одавно изгубили своју аутентичност, те навели и Колара на грешку. - Лелевељ и многи други. Б. Archiv. f. slav. Phil. т. V, стр. 193. и даље.

[220] Нпр. код Арнолда. *Chronica Slavorum: Geromarus* (III, 82). *Jeromarus* (VI, 10).

[221] Види рад г. Брикнера: *Myth. Studien u Arch. f. slav. Phil.* т. XIV.

[222] У усменој литератури у Малој Русији краљица Русаљака, зове се Дива, Дивка (Machal, стр. 119.).

[223] Види Ralston, *The Songs of the russian people*, стр. 120 - 139. и руске споменике, које наводи Machal, стр. 95.

[224] *Dziady* је, као што се зна, наслов једне романтичне Мицкијевићеве песме. Прва идеја ове песме позајмљена је из фолклора Беле Русије.

[225] Č. Zibrt, *Starofeske obyčejé*. Стране: 195. и даље. Види и *Fontes rerum Bohemicarum* (Праг, 1884.) стр. 484. "Spiritus qui Krzetky dicuntur." Зибрт је објавио и једну интересантну монографију: *Skřitek v lidovém podání staročeskem* (Скритек у старим чешким предањима), Праг, Симачек, 1891.

[226] Разискания, 6. свезак; Извѣстия Петроградске Академије, 1892, стр. 168.

[227] Веселовскій, *истраживања...* стр. 295; Срезњевски, *Материялы sub voce. Вила*.

[228] Што је реч *вила* ишчезла у руском, то је по свој прилици отуда, што је замењена речју *Русаљка*. (Види стр. 178. и даље.)

[229] Карацић, I, 65.

[230] Кад киша пада а сунце греје, Бугари причају да се Самовиле купају (Каравелов, Рад, стр. 241.).

[231] Карацић, I, 158.

[232] У животу Марка Краљевића виле играју велику улогу. Осим песама види и коментар г. Халанскога: *Южно словянскіе сказанія о Краљевић-Маркоу* - Варшава, 1894.

[233] *Cesty po Bulharsku - Prague*, 1888.

[234] Ова је линија доста размакнута.

Пр. превод.

[235] Види у *Бугарском речнику* од Duvernois, чланке: *Вила*, *Самовила*, *Самодива*, итд. Реч самодива продрла је и у грчки језик под обликом *σαμόντιδα* - Зборникъ, т. IX, стр. 80. - који Матов цитира у својим *Грчко-бугарским студијама*.

[236] Миклошић: *Türkische Elemente*, додаток.

[237] Шишманов: Прилог бугар. народ. етимологији (Сборникъ, т. IX, стр. 553.).

[238] Machal, стр. 126 - 130, 132, 144. итд.

[239] Разискания, Извѣстия Петроградске Акад. Наука, руска секција т. XLVL стр. 181 - 185).

[240] Ко жели видети, докле се напред у овом питању отишло довољно је, да упореди Шафариков рад о Русаљкама (писан 1833, поново штампан у *Sebrane Spisy*, Праг, 1865) и четири-пет страна које им је посветио Шишманов (Софија) у св. IX. Сборникъ-а. - Види о

овом питању Миклошића: *Die Rosalien, ein Beitrag zur slav. Mythologie. (Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wiss. - Vienne, 1869.)*, Томашек, *Ueber Brumalia und Rusalia* (ib. 1869.); Веселовски у *Журналь Минист. Нар. Просвѣщ.*, 1885. и Извѣст. руске Акад. Наука т. XLVI, 1890.

[241] На друму који од насипа Трстеник - Краљево скреће за Врњце налази се на средини пута једна узвишица округлог облика у сред равнога поља. То место сељаци зову *русалија*.

Прев.

[242] Русалке су изазвале знатну литературу. Осим оних напред цитираних дела, може се видети и Machal стр. 115. и даље, и у Ralston: *The songs of the Russian people*. Londres 1872, стр. 139 - 146.

[243] Види наведене текстове Махалове, стр. 149.

[244] Миклошић, *Etym. Wörterbuch*, sub. voce.

[245] Хелмолд овде по свој прилици мисли као похвалу богу која се чини службом у цркви.

[246] Несторова Хр., год. 983. стр. 67. фр. изд.

[247] Види главу о Перуну.

[248] Њега је навео Котљаревски, *Погр. обичаји*, стр. 124.

[249] Колар је у своме коментару о "*slavy Dcera*" (књ. II, сонет 28) открио један врло занимљив текст у мерзебуршкој Бротулфовој хроници; по речима тога текста нико није смео осећи у тој шуми ни дрво ни грану. Ко то преступи, казни се смрћу. Ту се скупљаху незнабожачки Венди, да прославе неке празнике. Немачки хроничар мисли, да име *Zutiberus* значи неког демона.

[250] Ebbo II, 18.

[251] Афанасијевић, т. II, 325.

[252] Ebbo, III, 9. Херб. III, 7.

[253] Много је до сада расправљано о овом тврђењу. Јер до данас ништа не доказа, да је било и словенских руна.

[254] Строго узев, овај би се опис могао односити на планине у Чешкој или на Карпате. Један руски оријенталиста г. Fr. Westberg, у своме раду на немачком, обављеном у Извѣстия Петроград Акад. Наука (1899. том. XI. №5, стр. 212) занимао се овим Масудијевим ставом Он мисли да овде није реч о Словенима, и да ови храмови, о којима се говори, морају бити негде на Кавказу.

[255] Аркона (?) Westberg мисли да се ово тиче полуострва Таман-а.

[256] Упореди и златну браду код Перуна.

[257] У српском постоји реч *врачар-а*. (у смислу чаробник).

[258] Цитат Zibrt-a, *Seznam*, стр. 85.

[259] Ставу који сам навео у глави о Световиду, и који се односи на ово веровање у руском фолклору, може се додати и овај: "Домаћин се сакрије иза блини-а (неког застора), и пита: Кумо, видиш ли ме? - Не видим те, одговара она. - Да Бог да ме не видеда ни идуће године!" (Шејнџ: *Материялы для изучения бита сев-зай, краја*, т. II. стр. 601

[260] Настављач Козмин, калуђер звани Sbvaza, употребљава облике *soenas*. Он не мења ништа смисао реченице.

[261] Објавио га је Necht, Праг, 1865.

[262] Миклошић, *Dict. etym.* стр. 211; није знао за овај тако важан текст чешке хронике.

[263] Веселовски, Извѣст. Академ. Наука у Петрограду, 1890., стр. 269.; Machal, стр. 121. О навама види књижицу Д. Матова: Вързивуловито коло и навите (Софија 1896.); Св. Симића: Нови подаци о Врзину колу и навама. (Бранк. Коло за 1896. стр. 213 - 218.).

Прев.

[264] Објављено први пут 1868, ово дело прештампала је без измене Царска Акад. Наука у Петрограду. (Зборник, т. XLIX, 1071.)

- [265] О овој разлици види моје издање Несторове Хронике.
- [266] Pertz, *Monum.* VIII, стр. 263.
- [267] Бјеловски, *Mol. hist. Pol.* т. II.
- [268] Etym. Wurterbuch, sub voce.
- [269] По свему ово ми тумачење изгледа боље од онога, које сам навео у индексу мога издања Несторове Хронике.
- [270] Крек, *Einleitung*, стр. 435. и даље.
- [271] Крек, *Einleitung*, стр. 418.
- [272] Рад читан у Academie de l' Inscription, у општој седници од 6. апр. 1900. г.
- [273] Arch. f. slav. Phil. т. XIX, 318. Отонов биограф Ебо преводи *Gorovid qui lingua latina Mars dicitur*, он га тако исто зове *deus militiae*. У своме скорашњем делу *Zur Entstehungs Geschichte der Kirchenslavischen Sprache* (извод из рада Акад. Наука у Бечу) г. Јагић проналази још два имена, где се види део *vum - Witemir* наведен у *Conversio Carantanarum* (стр. 6. и 86). и *Unevit*.
- [274] Herbordi Dialogus de vita Ottonis, изд. Pertz-a. Hanovre, 1868 (књ. II, 31).
- [275] *Einleitung in die slav. Litteratur-Geschichte*, друго изд. Graz, 1885., стр. 139 - 412. Миклошићу је на жалост умакла реч *contina*, јер он није историк. Могао би јој наћи место у своме речнику sub. voce или кашта или катъ.
- [276] *Tummar* правилно тумачи нека словенска имена: *belegori*, *beleknegine*, *Jaremirus*. О другима се вара. Тако наилазећи на *Medebor* (шума која има меда), он преводи са *Mel prohibe*.
- [277] Књига, II, 1.
- [278] *Historia Salonitana*, издање Акад. Наука у Загребу, 1894.
- [279] Књ. 1. 3. изд. *Lappenberg Hanovre*, 1868.
- [280] *Fontes rerum Bohemicarum* - Праг, 1874 - 1882, т. II, стр. 16 и 111 стр. 17.
- [281] У Крек-а *Einleitung*, стр. 562.
- [282] Снимци 24-32 нису унесени у оригинал. Г. Леже није могао о њима прибавити довољног објашњења. Стога их је уступио за српско издање своје Слов. Митологије, нека се неко нађе. ко ће и о тим снимцима моћи казати коју реч.

Религија и митологија Старих Словена

Словенска религија

Подразумева религијска схватања, култове и ритуале најмноогољуднијег огранка индоевропске популације која је већ у првој половини I миленијума пре н. е. насељавала територију између Дона и Карпата. У последњим столећима пре н. е. Словени су се укључили у миграције подстакнуте кретањима разних азијских племена и брзо запосели простране територије источне, средње и југоисточне Европе. Између 6. и 10. века диференцирају се у језичким и културном смислу и разврставају у три велике групе племена, из којих су се развили данашњи Источни Словени (Руси, Украјинци, Белоруси), Западни Словени (Пољаци, Чеси, Словаци, Лужички Срби, Балтички Словени) и Јужни Словени (Срби, Хрвати, Словенци, Македонци, Бугари).

Извори за словенску религију су веома оскудни и фрагментарни. Плиније Старији и Тацит први помињу Словене под именом Венеди, и то као суседе Германа, али они не говоре и о њиховој религији. Податке о религији Словена најпре даје Прокопије, византијски историчар из 6. века, који саопштава да су словенска племена Анта и Склавена "веровала да је један од богова, творца муње, једини господар света, коме су жртвовали говеда и остале животиње да обожавају и реке и друга нека нижа божанства и свима њима приносе жртве и по њима врачају". Каснији писани извори односе се углавном на веровања Балтичких Словена и Руса, док се о религији осталих Словена - Чеха, Пољака и Јужних Словена - може судити једино на основу лингвистичких остатака и фолклорне грађе.

Религија Балтичких Словена реконструише се на основу историјских списа и хроника 11. и 12. века, и то хроника Titmara od Merseburga (oko 1012-1018. g.), и *Gesta Hammurgensis Ecclesiae* Adama iz Bremena (oko 1074-1076. g.) i *Chronika Slavarum*, списа који је између 1167. и 1186. године написао немачки историчар Хелмхолд. Још су поузданији подаци о религији Западних Словена који се налазе у биографијама бамбершког бискупа Отона, а које су у 12. веку написали Monachus Prifligensis, Ebbo i Herbord. У њима су подробно описани походи бамбершког бискупа против Словена на Балтику, а посебно њихови храмови. Поуздани су и подаци садржани и у нордијској *Knytlingsaga*, која је писана између 950. и 1190. године, као и у делу Saxa Grammaticusa, у коме су описани походи данског краља Валдемара против Словена.

За религију Источних Словена најзначајнији и најстарији извор јесте такозвана *Несторова хроника*, настала у првој половини 12. века, у којој се наводе имена богова поштованих у Кијеву. Мање су поуздани подаци садржани у спеву *Слово о полку Игорову* (крај 12. века), као и у хомелијама и полемичким списима насталим између 11. и 17. века. Подаци арапских путописаца не само да су одвећ фантастични већ је неизвесно да ли се односе на Словене или Нормане. Исто вреди и за пољске историчаре и путописце из 16 - 17. века, чије су конструкције о словенском пантеону без икакве стварне основе.

За реконструкцију словенске религије археолошка грађа се може користити само у ограниченој мери. Како још није поуздано утврђено порекло Словена, односно време њиховог формирања, то се археолошка грађа не може сматрати поузданим документом све до времена кад Словене сагледавамо у историјским условима, тј. до 6. века. Најдрагоценији су подаци до којих се дошло археолошким истраживањима светилишта Балтичких Словена, а у којима су нађени и кипови појединих божанстава.

У свим областима насељеним Словенима фолклорна грађа је изузетно богата. Иако је христјанизација Словена обављена између средине 9. и краја 10. века (осим Полапских Словена, који су хришћанство примили тек у 12. веку), питање је да ли су њома били захваћени сви друштвени слојеви, јер подаци из каснијег времена показују да је

свештенство морало да уложи много напора како би искоренило паганска веровања, посебно на селу. Та паганска веровања дуже су се одржала у источним него у западним словенским областима, где је деловање католичке цркве било веома успешно. Због тога су у фолклорној грађи и народним умотворинама Јужних и Источних Словена садржани многи елементи старе словенске религије. У руским билинама, а и у српским народним песмама и дугим усменим народним умотворинама, сачуване су успомене на старе словенске богове и хероје, а вероватно и нешто од првобитне словенске митологије. Елементи старе религије одржали су се и у ликовима и култовима појединих хришћанских светаца, на пример, св. Ђорђа, св. Николе, св. Илије, а код Срба - и св. Саве.

О религији Словена пре њиховог раздвајања на Источне, Западне и Јужне Словене не може се ништа одређено рећи. Поставља се питање да ли је икада и постојала религија заједничка свим Словенима, јер Титмар из Мерсебурга у 11. веку саопштава да свако словенско племе има своје храмове, односно посебна божанства. Пантеон Источних Словена може се реконструисати на основу података који су садржани у уговорима између Византије и Русије из 945. и 971. године, односно у такозваној *Првобитној хроници*, компилираној око 1111. године. Најпре се помињу богови Перун и Волос. Кнез Владимир је 980. године обележио почетак своје владавине у Кијеву на тај начин што је на једном брежуљку поставио дрвени идол Перуна са сребрном главом, а уз њега и идоле Хорса, Дажбога, Стрибога, Симаргла и Мокош, да би испред њих са својим народом приносио жртве. Истовремено је и Владимиров ујак у Новгороду поставио Перунов идол. Из наведених података је извесно да је врховни бог руског пантеона био Перун. Остала божанства, посебно Хорс и Симаргл, вероватно не припадају словенском пантеону. Једино је аутентична богиња Мокош, јер се помиње и у каснијим хомелијама.

Перун је поштован не само као бог громовник већ и као велики заштитник руских владара. Руски кнежеви норманског порекла поистовећивали су га са Тором, а после прихватања хришћанства његове особине прешле су на св. Илију. Волос је вероватно божанство изобиља и стада, који је после прихватања хришћанства преображен у ђавола. С друге стране, неке његове одлике пренесене су на св. Влаха и св. Николу. Култ Перуна и Волоса био је распрострањен и код Јужних Словена, на шта указују називи појединих места. Дажбог је загонетно божанство које је у једној Малалиној глоси повезано са Сунцем, а које се на основу имена може објаснити као бог који дарује, односно бог изобиља и плодности. Њему је врло близак Сварог, који се не помиње међу боговима којима је Владимир поставио идоле, али кога су свакако источни Словени поштовали заједно са његовим сином Сварожићем, и то као бога светлости, односно небеске и земаљске ватре.

У писаним изворима није поменуто ниједно светилиште код Источних Словена. Археолошким истраживањима откривени су, међутим, на локалитету Перин у близини Новгорода, остаци дрвене конструкције са основом у облику октогоне розете, која је протумачена као Перунов храм. У средишту конструкције нађено је угљенисано дрво, које указује да се ту налазио идол и место на коме је горела ватра, док је један раван камен у близини протумачен као жртвеник. У старој Ладоги откривен је фрагментован дрвени идол брадатог божанства из 9. или 10. века, са коничним шлемом на глави.

Источнословенски пантеон није заснован ни на хијерархијским нити на родбинским односима. Идоли најзначајнијих божанстава постављени су на врховима брежуљака, под ведрим небом. Неизвесно је како су изгледала места жртвовања, као и места жртви. Свештенство није поменуто ни у једном историјском извору, а нема ни података о прорицању и врачању.

Религија Западних Словена позната је само фрагментарно јер се располаже углавном подацима који се односе на светилишта и божанства Балтичких Словена.

Извесно је само да није постојао пантеон заједнички свим Западним Словенима, јер се у историјским изворима увек истичу божанства појединих области за која се везују локални култови. Врховни бог балтичких Словена био је вероватно Свантовид, описан као бог богова, као божанство које обезбеђује победе у рату. Као највиши богови означавају се и Триглав и Сварожић. Сва та божанства повезана су са ратним функцијама и са магијом, а ратнички карактер имала су и остала божанства Балтичких Словена, као што су Рујевит или Јаровит, који је изједначаван са Марсом. Карактеристична је веза поменутих божанстава са појединим врстама оружја (штит, копље) и са коњима, као и њихова поликефалија. Тако Свантовид има четири главе, распоређене према главним правцима света, Триглав је троглав, а Рујевит је представљан са седам глава. Поликефалија карактерише и Поревита и Поренута. Том поликефалијом вероватно су изражене многе функције божанстава. Остала божанства позната су углавном само по имену. За Провена се може претпоставити да је био повезан са храстовима јер је њему био посвећен свети гај између Олденбурга и Либека. За Подага, коме је био посвећен храм са идолом у Плуну, претпоставља се да је био повезан са годишњим добрима и ватром. Бог Припегала, коме је посебно годила хришћанска крв, вероватно је био итифалично божанство, налик на Пријапа. О Живи, вероватно главном женском божанству, ништа се одређено не зна. Словени који су живели између Лабе и Одре поштовали су једну безимену богињу, чију су слику носили на својој застави. Полапски Словени су на својим гозбама наздрављали добром богу и злом богу, изјављујући да свака срећа долази од доброг бога, а несрећа од злог. Тог злог бога, који је називан Црнобог, хришћански мисионари су поистоветили са ђаволом, иако је он вероватно био бог подземља.

У Историји Пољске Јана Длугоша (око 1460. г.) набројана су имена божанства старог пољског пантеона, а уз њих и одговарајућа божанства из римске митологије: *Yecz* - Јупитер, *Luada* - Марс, *Dzydzilelya* - Венера, *Nya* - Плутон, *Dzewana* - Дијана, *Marzuaba* - Церера, *Pogoda* - Време, *Zywie* - Живот. Пољски писци из 16. века додали су том списку још неколико имена, на пример Лел, Полел, Погвизд, Похвист. Тај пољски пантеон је, међутим, вештачка творевина, коју у целини треба одбацити.

Код чешких аутора из 16. века такође су поменута имена неких прехришћанских божанстава, на пример Зелу, Климба, Кросина, Красатина, Морена, Лада и др., али су и она произвољне творевине.

Храмови Балтичких Словена опширно су описани у историјским изворима, а документовани су и археолошким ископавањима. Храм врховног бога Свантовиде у Аркони на острву Риген, разрушен 1168. године описао је Сакс Граматик, а археолошки је истраживан у два маха, 1921. и 1969-70. године. Тај храм је можда подигнут још крајем 9. века. Описана је његова сјајно украшена дрвена ограда и Свантовидов идол у натприродној величини у унутрашњости храма. На Ригену су се у Гарцу (Карентхиа) налазила још три храма, од којих је онај у средишту био посвећен Рујевиту, док су у остала два поштовани Поревит и Поренут. У Ридгосту (Ретра) налазио се храм у коме је поштован већи број локалних богова, од којих је највећи углед уживао Сварожић. Спољашњост храма била је украшена представама богова и богиња, а у унутрашњости су се налазили идоли наоружаних богова, као и велики број заветних дарова. У изворима се помиње неколико храмова у Шћећину, од којих је најзначајнији био храм посвећен Триглаву, такође богато украшен. У Волину се налазио храм са светим копљем, а у Волгасту је постојало светилиште у коме се уместо идола налазио циновски штит, прекривен златним листићима.

У Грос Радену, код Шверина, археолошки је истражено једно велико светилиште, четвороугаоно у основи, око кога су откривене храстове даске дуге 1,50 до 2 м, које су у

горњем делу тако обрађене да у целини наликују на људску фигуру. На основу керамичких налаза, то светилиште је датовано у 9-10. век.

Балтички Словени поштовали су одређена божанства у светилиштима под ведрим небом. У близини Олденбурга налазио се гај Прова, коме су били посвећени стари свети храстови. Светилиште је било ограђено дрвеном оградом, са два богато украшена улаза. Приступ је би дозвољен само онима који су намеравали да принесу жртву, али је светилиште било и уточиште свим прогоњеним. Храмови балтичких Словена најчешће су служили и као својеврсне ризнице. Постојао је обичај да се десети део добијеног ратног плена дарује светилишту, а у ризницама светилишта налазили су се златни и сребрни пехари, који су коришћени само у празничне дане. Чини се да су сва светилишта била ограђена плитким рововима или дрвеном оградом. Само је свештенику био дозвољен улаз у храм, а и он би при том морао да задржава дах како не би упрљао највећу светињу.

Историјски извори поуздано документују постојање кулtnих статуа и код Источних и код Западних Словена. То су претежно били дрвени идоли који су могли имати оплату од племенитог метала. Неки од њих су били натприродне величине, на пример древни идол Свантовид у Аркони. Археолошка истраживања такође документују постојање дрвених идола код Западних Словена. При ископавању једног утврђеног насеља код Неубранденбурга пронађен је у слоју из 11. - 12. века, и то у средишту насеља, један двоглави идол од храстовине, висок 1,70 м. Обе главе представљају лик мушкарца са дугим брковима. На периферији истог насеља откривена је још једна фигура од храстовине, висока 1,60 м, која представља жену са наглашеним грудима и стидним троуглом, за коју се претпоставља да је неко домаће божанство, и то заштитница породице. Да су многа места и утврђења имала своје богове заштитнике показују идоли од храстовине, који су откривени на неколико места. У Алтфризаку, код Неурупина, непосредно испред насеља нађена је храстова фигура која приказује наог мушкарца. Тај идол, датован методом радиоактивног угљеника у другу половину 6. века, вероватно је имао одређену улогу у култу плодности. Богови Западних Словена представљани су и на каменим рељефима. Из времена непосредно пред примање хришћанства потичу и рељефи из Алтенкирхена и Бергена на којима је представљен мушкарац са великим рогом изобиља у рукама, вероватно Свантовид, јер је са рогом изобиља представљан и у свом храму у Аркони. На каменој плочи из Волгаста схематизовано је приказана људска фигура, а крај ње велико копље, које је атрибут Геровита, заштитника Волгаста.

О светилиштима и кулtnим обредима који су у њима обављани старало се свештенство. Мања светилишта, посебно она под ведрим небом, опслуживао је само један свештеник, али за велике храмове везивао се већи број свештеника. Основна дужност свештеника састојала се у старању о добру племена, и то на тај начин што су они, тумачећи вољу племенског божанства, одлучивали о рату и миру или делили правду и водили дипломатске преговоре. Они су бринули и о ризницама светилишта. Како су све важне одлуке зависиле од свештенства, оно је често било моћније од племенских владара. Веома важно место у друштвеном животу дато је прорицању. Свештеници су прорицали помоћу пепела, воде, колача, укуса крви жртве или мокраће. Најутичајнија прорицања обављана су у Аркони, Ретри и Шверину, где је одлука о рату и миру доношена на основу понашања коња (в. *Свантовид*). При крају жетве обављан је у Аркони посебни ритуал по коме је свештеник узимао посуду из руку Свантовидовог кipa и, на основу количине течности садржане у њој, наговештавао родну или неродну годину. Затим је свештеник стављао испред идола колач од меда, велик колико и човек, склањао се иза њега и питао народ да ли га види. Ако би добио потврдан одговор, молио је да идуће године колач буде већи, односно да летина буде добра.

У писаним изворима помињу се жртве које су Западни Словени приносили својим боговима, али не и њихове врсте нити начин жртвовања. Хроничари инсистирају на људским жртвама, али тај податак треба примити са највећом резервом.

Пантеон Јужних Словена најтеже је реконструисати, јер су они рано потпали под непосредни утицај византијске цивилизације и хришћанске религије. Већ је напоменуто да су Словени у време насељавања Балканског полуострва веровали, према Прокопијевом сведочењу, у једног врховног бога, и то бога муње, коме су била подређена божанства нижег реда. Како су у топономастици јужно од Дунава многи трагови имена Перуна, са доста вероватноће може се претпоставити да је код Јужних, као и код Источних Словена, Перун био врховни бог. У топонимима има трагова и о Велесу, о чијем се лику и функцијама код Јужних Словена може индиректно судити по описима св. Саве, који је, по српском народном предању, првенствено покровитељ и заштитник стоке. Њему би био близак и Дабог из српских прича, црно и хромо божанство доњег света, господар мртвих, заштитник стада, али и вукова, који је називан и Даба, Дабо или Хроми Даба. Дабог је истовремено и бог племенитих метала, злата и сребра, проналазач и заштитник ковачке вештине. После прихватања хришћанства, функције Дабога пренесене су на велике хришћанске свеце (св. Јована, св. Саву, св. Арханђела, св. Ђорђа, св. Николу, св. Мрату), а његов лик је преображен у сотону и Хромог Дабу. Једна од хипостаза Дабогових је вероватно и Вид, божански видар чије је име сачувано у великом српском празнику Видовдану. Цар Тројан са три главе, који се помиње у једној скаски, вероватно је божанство блиско Триглаву јер је описан као ноћни коњаник. Како се у једној словеначкој бајци помиње чаробница Мокоши, могућно је да је богиња Мокош некада била позната Јужним Словенима.

Код Јужних Словена досада нису археолошки посведочена светилишта нити идоли, а у историјским изворима не помиње се свештенство нити има података о култовима и ритуалима. Жртве су приносили боговима једино као молитву за свој спас.

Извесно је да су сви Словени поштовали и много нижа божанства, као и различите демоне, јер то потврђују и писани извори и фолклорна грађа. За кућу и домаћинство везана су различита натприродна бића. Код Руса је то дед, дедушка, украјински дид, дидко и домовник, или домовој, код Чеха дедек, а код Бугара - стопан. Под тим именима замишљан је старац са крзним огртачем који живи иза или испод огњишта и брине се о кући и стоци. Некада се замишља и у виду пса, медведа или змије. Ако се том кућном заштитнику не поклања одређена пажња, он напушта кућу и проузрокује болести стоке или смрт домаћина. У одајама које су служиле купању пребивао је баник, коме су купачи остављали у чабру воду за купање и жртвовали му црну кокошку. У углу амбара живео је овиник, замишљан у виду црне мачке огњених очију, који, ако га неко наљути, може да запали амбар. За домаћинство је везана и Кикимора, мала жена која је лењим домаћицама мрсила пређу и ноћу узнемирала децу.

Како су Словени били окружени густим шумама, у које су често залазили ради лова или које су крчили, то су за њих везивали и различите шумске духове, од којих је код Источних Словена најпознатији био лешај, а код Јужних - лесник (в. та имена). Пољима је, међутим, господарио полевој или полевик, који је замишљан час као кепец, а час као људско биће црног тела и зелене косе. За поља су још чешће везивани женски демони, полуднице (код Руса), које су замишљане као девојке дугих коса, заогрнуте белим платном, а које се најчешће појављују у ражи, и то у подне када је сунце најјаче.

За воде су Словени везивали разна демонска бића, зла и опака. Воданој је боравио покрај воденица, где је пролазнике стропоштавао у воду да би их учинио својим слугама. И остали водени духови нису били благонаклони људима, а сви су замишљани као застрашујућа бића, често са канцама, роговима, репом и ужареним очима. Њима се

придружују и русалке, у ствари утопљенице или некрштена деца, преображена у девојке са дугом распуштеном зеленом косом (в. то име). Док су код северних Руса ружне и наге, спремне да одвуку под воду сваког ко им се приближи, русалке које настањују Дњепар и Дунав имају заносан изглед и својом песмом зачаравају пролазнике. Посебно су опасне у недељи русалки (недеља која следи после Тројица), јер оне тада излазе из воде, јуре по пољима, пењу се на дрвеће и играју на пропланцима. Њима су код Јужних Словена сличне виле, заносне девојке са распуштеном косом и крилима, које најчешће обитавају покрај кладенаца, језера, или по горама и планинама (в. то име).

У ритуалима за плодност код Источних, а делом и Јужних Словена, значајно место заузимају празници за које се везују божанства названа Кострома и Јарило, односно лутке од сламе, које се на одређен начин сахрањују, спаљују, растурају на делове или потапају у воду, уз обредно оплакивање или повике и смех, са циљем да поново оживе. У том ритуалу, обављеном у пролеће, чији је циљ био да се обезбеди плодност, Кострома се појављује као млада жена умотана у беле чаршафе, са храстовом гранчицом у рукама, а Јарило као прекрасни младић на белом коњу. У време летње дугодневнице прослављан је празник на који су лутке зване купала потапане у воду и паљене велике ватре. На тај дан трагало се за магичним и лековитим биљкама. Распрострањено је предање о цвету папрати који се расцветавља уочи тог дана, а чија магична својства омогућују да се открије закопано благо. У свим ритуалима који се на тај празник обављају јасно су истакнути ватра и вода као супротни елементи, а на основу песама и осталих фолклорних текстова везаних за купала, могућно је реконструисати мит о родоскрвном односу брата и сестре, оличеним двобојним цветом дан и ноћ.

За ритуале плодности у јужнословенском фолклору везани су ликови Германа и додола. При обреду изазивања кише прављена је глинена лутка мушкарца, названа Герман, коју су жене сахрањивале у суву земљу са уверењем да ће на тај начин изазвати плодоносну кишу. У време суше, поворка девојчица, најчешће од пете до десете године, које су називане додоле, ишла је од куће до куће певајући песме којима је призивана киша. Додоле су биле босе, одевене у изношену одећу, са венцем од трава, житарица и винове лозе на глави. Између себе су бирале предводницу, звану додола или додолка. Пролазећи кроз поља, додолке су их прскеале водом, док их је испред сеоских кућа домаћица посипала водом по глави и ногама, а затим даривала брашном, вуном или новцем. Иначе и код Јужних и код Источних Словена киша је изазивана на тај начин што је преко мртваца, најчешће утопљеника, кога би за тај обред ископали, изливана вода.

У религији свих словенских народа, култ мртвих заузима значајно место, посебно у религији Јужних Словена. Све до 9-10. века Словени су спаљивали мртве, а њихове остатке сахрањивали у урнама или су преко ломаче насипали хумке. У том раном раздобљу гробни прилози су изузетно ретки. У урне су каткад стављани раж или спаљене кости коња. Угледне личности су сахрањиване са помпом, а у смрти их је пратила супруга или робиња. Према сведочењу арапских писаца из 10. века, које треба примити са највећом резервом, кад умре неки племић, његово тело се привремено сахрањује, а када се његово имање подели, обављана је права сахрана, и то на тај начин што се наоружан, у богатој одећи, смешта у лађу са храном, пићем и супругом, а затим је лађа предавана ватри и отискивана од обале. Извесно је, међутим, да су Словени који су живели покрај мора у 8-9. веку имали представе о лађи мртвих, јер су у том раздобљу археолошки посведочене надгробне плоче или гробови у виду лађа.

Почев од 10. - 11. века, под утицајем хришћанства, Словени прихватају обичај инхумирања покојника. Без обзира на то да ли се покојници спаљују или инхумирају, чврсто се веровало да настављају живот после смрти, што се огледа у погребним ритуалима као што су даће или погребне игре, често са маскираним учесницима. Трећег,

седмог, дванаестог и четрдесетог дана после смрти покојницима су на гроб доношени храна и пиће, као и после 6 и 12 месеци. Посебни празници мртвих - задушнице - прослављани су и на гробовима и по кућама, у рано пролеће и у касну јесен.

Култ предака био је посебно развијен код Јужних Словена, пре свега код Срба. Готово сви српски обичаји у време Божића и такозваних некрштених дана везани су за култ предака, а и крсно име - слава - код Срба јесте велики празник породичног претка, чувара и заштитника куће и породице.

Код Јужних Словена посебно је добро очувано веровање да се душе умрлих грешника претварају у вампире (в. то име). То је свакако прастаро веровање јер су на некрополама посведочени гробови који су укупани дубље од осталих, или гробови у које је покојник стављан у неуобичајеном положају (потрбушке, лицем према земљи), или је, пак, затрпан камењем.

Неизвесно је какве су представе Словени имали о свету мртвих, као и о божанствима која њиме господаре. На основу узгредних или двосмислених података у историјским изворима, претпоставља се да је свет мртвих мрачан, а да је божанство које њиме влада црно (в. *Црнобог*). Док се анализом фолклорне грађе из области насељене Јужним Словенима може закључити да светом мртвих господари мушко божанство, дотле фолклорна грађа из источнословенских области указује на то да женско божанство влада Подземљем и мртвима. Тако се претпоставља да је у лику Баба Јаге инкорпорирана стара европска богиња смрти (в. Баба Јага) и да је Ведма (вештица) у ствари демонизирана богиња Подземља. За Баба-Јагу се везују и ликови демонизованих мушких божанстава смрти, као што су Кашчеј Бесмртни или Морозко.

1. Баба Јага

У словенској митологији баба чаробница која живи у шуми, у изби постављеној на кокошије ноге. Око њеног станишта је ограда од људских костију и лобања. Уместо браве постављене су вилице оштрих зуба, уместо резе користи се људском ногом, а као кључ служи људска рука. Баба Јага граби јунаке и прождира људе, а у пећи пече украдену децу. Најчешће је замишљана као ружна старица огромних груди, слепа или болесних очију.

2. Баник

У источнословенској митологији дух који борави у просторијама намењеним купању. Веровало се да после сваке три групе купача и сам Баник приступа купању и да га у томе нико не сме узнемиравати. Због тога су купачи увек остављали мало воде Банику. Могао је купачима да предскаже будућност. Често су га посећивали демони шума и ђаволи.

3. Белобог

У митологији Западних и Балтичких Словена бог светлости, успеха и среће. У усменом предању се помиње под именом Бјелун. Замишљан је као старац седе браде обучен у бело, а појављује се само дању да би људима чинио доброчинства и помагао им у свакој невољи. Белобогу, као креативној позитивној снази, супротстављен је Чернобог, као деструктивна сила.

4. Дажбог

У словенској митологији Сварогов син, бог Сунца, који дарује благостање и срећу. Древни идол овог божанства стајао је на брду у Кијеву, заједно са идолима Перуна, Хорса, Стрибога, Семоргла и Мокоши. Веровало се да је Дажбог родоначелник руског народа. У српском предању помиње се под именом Дабог или Дајбог, као господар земље, као противник божји, као "цар на земљи", бог злата и сребра и заштитник ковачке вештине. Под утицајем хришћанства, Дажбог је поистовећен са сатаном, односно Дабог постаје ђаво и назива се Даба, Дабо или Хроми Даба.

5. Домовој

У митологији Источних Словена кућни дух, често називан дед или господар куће. Замишљан је у људском лику, најчешће као омален длакави старац, каткад с роговима и репом. Могао је да се преображава у различите животиње, пре свега у мачку, пса и краву, а ређе у змију и жабу. Најчешће борави у кући, у углу иза пећи, на тавану или у дворишту. Брине се о благодети куће, посебно о стоци, због чега је повезан са богом Велесом. Његова супруга, која се зове Домовика, борави у подруму. Глас Домовоја се у кући често чује, али је опасно да га укућани виде. Разним знацима наговештава недаће или смрт.

6. Хорс

Источнословенско божанство нејасних функција, вероватно бог Сунца. Његов дрвени идол налазио се на брду у Кијеву, покрај идола Перуна, Дажбога, Стрибога, Семоргла и Мокоши. Претпоставља се да је лик тог божанства формиран под утицајима са југа.

7. Јарила (Јарило)

У словенској митологији божанство пролећне вегетације и плодности. Замишљан је као младић изузетне лепоте, на белом коњу, окићен пољским цвећем, босоног и у белој одећи, са свежњем класја у рукама. Успомена на то божанство сачувана је у различитим пролећним обредима, у којима је главна личност, девојка одевена у бело и овенчана цвећем, јахала на белом коњу. Прављене су и лутке од сламе, које су називане Јарило.

8. Јаровит, (Геровит, Геровитус)

У словенској митологији божанство нејасних функција, које су поштовали Померанци, можда истоветно са Свантовидом. Посебно је поштован у Хавелбергу и Волгасту, где се у храму налазио његов огромни штит. Каснији хроничари поистовећивали су га са римским Марсом.

9. Кикимора

У источнословенској митологији зао кућни дух замишљан у лику малене жене. Стара се о домаћим животињама, првенствено о живини. Веровало се да вредним домаћицама помаже у послу, док лењивим загорчава живот на различите начине. Непријатељски је расположена према мушкарцима, а ноћу често узнемирава и децу.

10. Купала

У словенској митологији биће повезано с празновањем летњих солстиција, у ноћи између 23. и 24. јуна. то је божанство летине, обиља и весела, а тако је називана и лутка од сламе или дрвета, одевена у женску одећу, која је у свечаној поворци доношена до реке и бацана у воду или у ватру. У ритуалну значајну улогу има купање, скакање преко ватре, плетење венаца од ивањског цвећа и бацање цвећа у воду. Веровало се да то ноћи једини пут у години папрат цвета и да тај цвет има магичну моћ. Он тада може да савлада демоне, открије место на коме је закопано благо и да подари успех или велико богатство.

11. Лешиј, Лесовик, Лесовој, Лешак, Лесник

У словенској митологији дух који господари шумама и зверима. Замишљан је у људском лику као пастир чије стадо чине јелени, кошуте и зечеви, које чувају вукови или рисови. Његови образи су плави, очи зелене и буљаве, обрве чупаве, а брада дуга и зелена. Може бити и заогрунзт зверињим крзном, а каткад је замишљан и са роговима и копитама. Необично је одевен и увек носи леву ципелу на десној нози, а кожух закопчава на погрешној страни. Веровало се да нема сенке и да му је крв плава. Кад хода кроз дубоку шуму, главом дотиче крошње највишег дрвећа, а кад се креће по ивици шуме или жбуњу, постаје патуљак, често тако мален да се може сакрити и под једним листом. Боји се питомих предела, али је суверени господар у шуми, где је увек спреман да путнике заведе на погрешан пут или да уплаши ловца. Он господари вуковима које једном годишње окупља у шуми да би одредио плен за наредну годину. Да би се човек заштитио од његових чаролија, најбоље је да одећу обуче наопачке, али и да не заборави да леву ципелу обује на десну ногу.

У Србији, у околини Лесковца, шумски демон назива се лесник.

12. Марена, Марана, Морена, Маржана, Маржена

У словенској митологији богиња зиме и смрти. Тим именом се назива и лутка од сламе која је коришћена у ритуалима везаним за умирање и васкрсење у природи или у чинима за кишу.

13. Мокош

У митологији Источних Словена богиња плодности, заштитница жена и женских послова, посебно предења. Њен древни идол постави је кнез Владимир на брду у Кијеву, и то поред идола Перуна и осталих богова. Сећања на ту богињу сачувана су у Украјини све до средине 19. века. На северу Русије називају је Мокуша и замишљају је као жену велике главе и дугих руку која обилази куће и надгледа преље. Њен култ је, судећи по топонимима, био распрострањен и код Западних Словена.

14. Мора, Мара, Маруха

У словенској митологији зли дух који лута ноћу, седи на грудима заспалих и сише им крв. То може бити сен умрлог или душа живог, која у виду лептира или неке друге животиње напушта тело да би мучила људе. Веровало се да постаје од женског детета

рођеног у крвавој кошуљици или од девојке која се повезала с ђаволом. Појављује се и у виду различитих предмета, на пример длаке и сламке, а може се провући кроз кључаоницу.

15. Нав, нави

У словенској митологији оличење смрти, Царства мртвих и господара Подземља, односно демона који су настали од душа мртворођене и некрштене деце. У бугарским предањима замишљани су у виду птица које, уз застрашујуће крике, у тамним ноћима облећу око кућа и нападају труднице, дојиље и децу. Код Срба и Хрвата називају се некрштенци или невидинчићи, а замишљани су као велике птице са децјим главама. То су зли демони који нападају некрштену децу и дојиље. Сточари посебно страхују од некрштенаца, који крвама, овцама и козама одузимају млеко. У Украјини и Пољској замишљани су у људском или животињском виду, а називају се потерчук, односно латавиец.

16. Перун

Бог громовник, поштован код свих словенских народа. Посвећени су му планински врхови и извори, а на жртву му је приношен бик. Глава његовог дрвеног идола у Кијеву била је од сребра, а уста од злата. Замишљан је као зрео човек са огњеним каменом, батином или стрелама у рукама. Призиван је приликом склапања уговора и полагања заклетви, односно кажњавао је сваког вероломника. Испред његовог кипа у Новгороду и дању и ноћу горела је ватра од храстових дрва. Ако би се непажњом слугу та ватра угасила, сви би били кажњени смрћу. Од дрвећа посвећен му је храст, а од биљака - перуника (богиша), за коју се веровало да чува кућу од грома, пожара и сваке несреће. О широкој распрострањености Перуновог култа сведоче називи места, извора и планина у свим областима словенског света. После покрштавања, Словени су Перунов лик и функције пренели на светог Илију.

17. Полудница

У словенској митологији пољски дух замишљен као лепа висока девојка, обучена у беле хаљине. Појављује се редовно лети у време жетве. Тад хода по пољима и кад у подне наиђе на човека или жену у послу, хвата их за косу и обара на земљу без милости.

18. Поренуције (Поренутиус)

Словенско божанство поштовано на острву Рујну (Риген). На југу острва, у Кореници, налазио се храм тог божанства са чудним култним идолом, с четири лица на глави и једним лицем на прсима.

19. Поревит (Поревит)

Словенско божанство поштовано на острву Рујну (Риген). На југу острва у Кореници, налазио се храм тог божанства са култном статуом која је приказивала Поревита са пет глава.

20. Прорицање

Вештина упознавања воље богова на основу различитих врста, знакова. Намере богова могу људима бити наговештене или спољашњим знацима или непосредно, преко снова или надахнућа. У прву групу прорицања сврстава се предсказивање воље богова на основу лета или гласова птица (орнитомантија), инстинктивних поступака (нпр. нехотично изговорене речи), бацања коцки или других врста објеката (клеромантика, астрагаломантика), а посебно на основу посматрања утробе жртвованих животиња, ватре на олтару (епиromантика), небеских тела (астрологија) или воде (хидромантика). Другу групу прорицања чини откривање божанске воље преко снова (ониромантика), најчешће оних који траже оздрављење у Асклепијевим светилиштима (инкубација, ијатромантика), приказивањем сени покојника (некромантика) и откровењима добијеним преко надахнућа (ентхоусиасмос).

У најранијим историјским епохама, пророковања су обављали надахнути појединци који су оглашавали вољу или жеље богова. Касније та врста прорицања није имала значајнију улогу јер је слободно пророковање надахнутих појединаца било замењено пророштвима добијеним од различитих свештеничких редова или званичних пророчишта, нарочито делфског (в. Пророчишта). Тек после смрти Александра Великог, кад је грчко-римски свет ступио у непосредни контакт с Оријентом, нагло су постале омиљене све врсте прорицања, пре свега астрологија. У Риму су званично признавана једино пророковања која су обављали државни магистрати или свештенство, али мере које су предузимане ради спречавања прорицања незваничних лица показују да су све врсте прорицања биле омиљене. Већ од времена Тиберија незванична пророковања сматрана су злочином и кажњавана су протеривањем и одузимањем имовине. Упркос тој забрани, а и каснијим забранама, у Риму су постојали и професионалци, најчешће странци с Оријента, који су се бавили искључиво астрологијом. Диоклецијан је најстроже забрањивао арс математица, тј. астрологију, али су тек доласком на власт хришћанских императора коначно угушене све врсте пророковања.

21. Рујевит (Ругиевитхус)

У балтичко-словенској митологији бог рата, поистовећен са римским Марсом. Посебно је поштован на острву Рујну (Руген), где се у Кореници налазило његово велико светилиште. Ту је био постављен његов култни кип натприродне величине, истесан од храстовине. Кип је приказивао Рујевита са седам глава како у десној руци држи мач док су му седам других мачева висили о појасу.

22. Русалке

У митологији Источних Словена демонска бића замишљана у лику дугокосих лепих младих девојака, које у ноћима младог Месеца играју на пропланцима, овенчане зеленим венцима. Непријатељски су расположене према људима. Често маме пролазнике, задају им различите загонетке или их убијају гласним смехом. То су, у ствари, душе умрлих девојака, првенствено утопљеница или оних које су умрле насилном смрћу. У недељу после Духова оне излазе из воде, ходају по пољу или се пењу на дрвеће. Опасно је да се те недеље било ко купа у реци или језеру, јер га русалке могу одвући у дубину. Разни обичаји показују да су русалке тесно повезане са водом и растињем, али и са светом мртвих.

23. Симаргл

Божанство Источних Словена, нејасних функција. Није утврђено да ли је у питању једно (Симаргл) или два божанства (Сим, Регл).

24. Стрибог

У источнословенској митологији бог зиме и мраза. Сви ветрови сматрани су његовим унуцима. Његова култна дрвена статуа помиње се међу киповима који су стајали на брегу у Кијеву.

25. Сварог, Сварожић

У словенској митологији бог неба, Дажбогов отац, Сунца и ватре. Под именом Сварожић поштован је првенствено као бог ватре и заштитник домаћег огњишта. Код Балтичких Словена, у храму бога Радгоста у Ретри, налазио се кип Зуарасиција, Сварожића, и то у оклопу и са шлемом на глави. Може се претпоставити да су тог Зуарасиција Словени око Лабе поштовали као бога рата.

26. Световид

Велико словенско божанство на острву Рујну (Риген), бог рата и заштитник плодних њива. Средиште његовог култа било је Аркона. У центру града налазио се дрвени храм посвећен том божанству, украшен обојеним дрворезом, са двоструком оградом. Спољна ограда била је покривена црвеним кровом, док се унутрашња састојала из застора и четири стожера. У храму је био постављен идол натприродне величине са четири врата и четири главе. У десној руци држао је рог израђен од разних врста метала, који је сваке године свештеник пунио пићем и на основу испарења предсказивао родну или неродну годину. У левој руци, спуштеној низ тело, налазио се лук. Покрај идола постављена је узда, седло и други атрибути, посебно циновски мач, са канијом и балчаком од сребра.

Једанпут годишње, у време жетве, приношене су жртве испред храма и светкован је велики празник, који се завршавао великом гозбом. Свештеник је тада пред народом прорицао обиље или оскудицу у наредној години и призивао Световида да отаџбини подари славу, а поданицима богатство. Затим је испред идола стављан висок колач премазан медом, иза кога је стајао свештеник и питао народ да ли га види. Присутни су одговарали да га виде, а он је тада изражавао жељу да га догодине не виде, како би наредне године жетва била обилнија. Сви су били обавезни да дарују светилиште, које је било чувено пророчиште. Све што се добије крадом или оружјем припадало је светилишту, као и дарови који су стизали из целог словенског света и из суседних крајева.

У светилишту је чуван бели коњ, за кога се веровало да припада Световиду. Нико није смео да га додирне, а једино је свештеник могао да га напаса и опрема. Веровало се да сам бог, јашући на њему, предводи свој народ у борбама са непријатељима. Тај коњ је коришћен и за гатање: пред полазак у рат, свештеници су испред храма постављали копља, а затим је извођен оседлан коњ да преко њих пређе. Ако би при прескакању пошао десном ногом, сматрало се да ће исход бити повољан, а ако би кренуо левом, то је значило да се рат мора одложити. Световидово светилиште у Аркони разорено је 1168. године. Археолошки је истражено 1921. године. После покрштења Балтичких Словена, функције Световидове пренесене су на светог Вида.

27. Триглав (Триглаус, Тригелавус, Триглоус, Труглав)

У митологији Балтичких Словена троглаво божанство, вероватно бог рата или вегетације. Средиште његовог култа налазило се у Штетину и Бранденбургу. У Штетину, који је био окружен трима брдима, на средишњем и највећем налазио се храм посвећен Триглаву. У њему је била постављена култна статуа бога са три главе и златним повезом преко очију и уста. Веровало се да три главе симболишу власт бога над три посебна царства: небом, земљом и паклом, а да златни повез преко очију показује да бог не жели да види грехе смртника или сазна за њих. При храму је чуван коњ вранац, са седлом од злата и сребра, који је коришћен за гатање пред ратне походе. На земљу је тада полагао девет нових копаља, на размаку од једног лакта, а затим је зауздани и оседлани коњ три пута прелазио у оба смера. Ратни поход би био предузиман само ако Троглавов коњ при прелажењу не би дотакао ни једно копље.

Отон Бамбершки порушио је светилиште у Штетину и три главе одсечене са Триглавова култне статуе послао папи у Рим. Култне статуе Триглава које су се налазиле у осталим местима биле су посребрене или позлаћене.

28. Тројан

У руским и јужнословенским предањима демон или божанство повезано са римским императором Трајаном. У народним причама описан је као биће са три главе, са козјим или магарећим ушима, које се плаши сунца и креће се само ноћу. Веровало се да дан проводи у свом замку на планини, а да ноћу јаше до својих драгана. Русија је сматрана Трајановом земљом. Кад га је једном приликом Сунце стигло на путу, покушао је да се сакрије испод пласта сена, али су волови преврнули пласт, тако да су га Сунчеви зраци дохватили и спржили.

29. Вампир

У словенским предањима, посебно на Балкану и у Украјини, дух умрлог или леш који је зао дух или ђаво оживео. У глуво доба ноћи вампир излази из гроба да би људима и животињама исисао крв. Јужнословенски народи су веровали да је длакав као пас, да има крваве очи и зубе и да из уста бљује ватру, или да је без костију, само мешина испуњена крвљу. Злочинци и грешници после смрти постају вампири, а праведници - једино ако преко њихових лешева пређе нека од нечистих животиња (мачка, пас, миш, кокошка). Најчешће су вампири старије особе, и то мушкарци. Вампир се може преображавати у различите животиње или бити невидљив. Његово приближавање најпре осећају пси, коњи и волови. Најчешће се јављају на гробљима, раскршћима, по воденицама или у кућама својих најближих.

Против вампира нема сигурног средства. Сматра се да их одбија крст насликан катраном на вратима куће и стаје, гвожђе, бели лук, звук звона или шиљати предмети стављени под јастук. Најважније је предузети мере да се покојник не повампире. Ради тога се мртвацу засеца кожа, пресецају му се тетиве испод колена или забада глогово трње под нокте како му ђаво не би могао одрати кожу и надути је, то јест преобразити га у вампира. У месо испод језика такође се забада трн да би вампиру онемогућио сисање крви, или се тело сахрањује лицем према земљи или се покојнику око врата ставља срп. Вампир се проналази и уништава на различите начине. Најчешће се на гробље одводи црни ждребац без белеге и, чим се примети да зазира од неког гроба, сматра се да у њему почива вампир. Гроб се затим раскопава, а леш се пробада глоговим коцем, спаљује или баца у воду или у

креч. Каткад се око гробова посипао пепео да би се откриле стопе вампира. И дете рођено од вампира има способности да га пронађе и убије. Најљућим непријатељем вампира неки сматрају четворооког, тј. пса који изнад сваког ока има по један увојак. У разним деловима словенског света вампир се назива и другим називима: вукодлак, лампир, лапир, вједогоња, једогоња, а најчешће - упир.

30. Велес

У словенској митологији божанство нејасних функција, можда бог обиља и заштитник домаћих животиња. Трагови Волосовог култа сачувани су код Источних и Северних Словена. У време ширења хришћанства асимилован је и замењен хришћанским заштитником стада, светим Власијем. У Новгороду је храм св. Власија подигнут на месту на коме се раније налазио Волосов идол. Обичај код Источних Словена да прегршт непожњевеног класја које се оставља као дар божанству називају Волосовом брадом показује да је Волос поштован у својству бога вегетације. У позним текстовима означен је као зли дух и демон, односно повезиван је са Подземљем и ђаволом.

31. Виле

У јужнословенској митологији женска натприродна бића, наклоњена људима. Замишљане су као изузетно лепе девојке златних коса и са крилима, одевене у дуге, прозрачне хаљине и наоружане стрелама. Оне живе далеко од људи, по планинама (планинкиње, загоркиње), покрај вода (водаркиње, бродаркиње) или у облацима (облакиње). Веровало се да се рађају из росе, неког цвећа, кад пада киша и греје сунце и кад се на небу појављује дуга. Своје дворце, изузетне лепоте и раскоши, граде на облацима.

Могу се преображавати у различите животиње, првенствено у лабуда, сокола, коња или вука. Често јашу на коњу или јелену, одлазе у лов, а још чешће играју у колу.

Заљубљују се у јунаке, које помажу и саветима и делима, а каткад су њихове посестрима. Наклоњене су и девојкама, које од њих многу измолити лепоту или заштиту. Виле особито вешто видају ране задобијене у бојевима, и то различитим биљем. Располажу и способношћу прорицања.

Виле тешко праштају увреде и својим стрелама или погледом усмрћују оне који их повреде. Потчињавају се само онима којима пође за руком да им отму одећу, а ако им неко одузме крила, преображавају се у обичне жене.

Могу имати козје, коњске или магареће ноге.

32. Вођаној

У словенској митологији зао водени дух, који живи у језерима, барама и вировитим рекама, и то најчешће покрај воденица. Појављује се у различитим видовима: као човек са канцама и дугим репом, покривен травом и маховином, као старац зелене косе и браде или као риба покривена муљем. Дању се одмара у раскошној палати испод воде, а свечери излази и напада купаче који се затекну на реци после заласка сунца. Непријатељски је расположен према људима, посебно мушкарцима, које одвлачи у воду да би их оженио својим кћерима или да би их учинио својим слугама. Често оштећује воденице, рибарске мреже и мостове. Да би га умилостивили, воденичари и рибари приносе му различите

жртве - петла, кокошку или овцу. Жртвован му је и ухрањени коњ, који је с каменом око врата бацан у воду.

Трачка религија и митологија

Трачка религија

Трачани су народ индоевропског порекла, настањен у источном делу Балканског полуострва, у долини Марице. Извори за реконструкцију њихове религије су малобројни и заснивају се на подацима античких писаца, епиграфским споменицима и археолошким налазима. Археолошки споменици несумњиво су најаутентичнији документи за реконструкцију трачке религије. Они потичу из различитих периода и омогућују да се открију њени корени, развој и повезивање са грчком, односно римском религијом. Иако је та врста докумената бројна, њихово тумачење није увек поуздано.

Претпоставља се да већ током неолита отпочиње формирање Трачана и њихове религије на простору између Црног мора и реке Искера (културе Караново, Веселиново, Марица, Гумелница). Почетком бронзаног доба заједнице те области ступају у непосредни контакт са заједницама насељеним у северозападним областима Мале Азије и заједницама које су се из јужноруских степа спуштале у доње Подунавље. Из тих прожимања настала је особена култура бронзаног доба, чији су творци вероватно непосредни преци историјских Трачана. О религији из тог раздобља мало се зна, јер недостају адекватни археолошки налази. Вероватно су тада успостављене тесне везе са егејским светом, јер на микенским таблицама исписаним линеарним писмом Б (XIV-XIII в. пре н. е.) можда се већ помиње Тракија (*tre-ke-wi-ja*) и једно од највећих трачких божанстава - Дионис.

Најраније податке о трачкој религији даје Хомер (VIII в. пре н. е.). По *Илијади*, Трачани су се у тројанском рату борили уз Тројанце, против Грка, а њихов највећи јунак био је Рес (в. то име). У Одисеји се помиње и култ Аполона код племена Киконаца. Први одређенији подаци о Трачанима и трачкој религији срећу се од VII в. пре н. е., од времена првих непосредних додира трачких племена са грчком цивилизацијом и то преко колонија основаних на западној обали Црног мора. Основну структуру трачког пантеона од краја VII до средине V в. пре н. е. описао је Херодот (V в. пре н. е.), који наводи два трачка божанства по имену, док друга божанства поистовећује са грчким. Бог рата код трачког племена Апсинћана звао се Плистор, а врховни бог трачких Гета - Залмоксис (в. то име). Сви Трачани поштовали су само Ареја, Диониса и Артемиду, а њихови краљеви и Хермеса. Данас је доказано да је трачка Артемида у ствари богиња *Бендиди* или Котито (в. та имена), док су имена трачког Ареја, Диониса и Хермеса остала непозната. Трачани су у античко време били познати као необично побожан народ. Помињу се многе секте чији су припадници водили строг аскетски живот: нису јели месо и хранили су се само млеком, сиром и медом.

Значајне податке о религији Трачана пружају и епиграфски споменици, најчешће посвете - дедикације. На њима се име трачког бога јавља као епитет грчког или римског бога с којим се тај бог поистовећује. Тако су нам познати трачки богови Манимазос, Јамбадуле, Пиримерулас и Асдулес, али само по имену. Њихове функције могу се делом сагледати на основу значења њихових имена, а делом на основу карактера грчког или римског бога са којим се поистовећују.

Због расцепканости трачких племена мора се претпоставити постојање многих локалних божанстава и култова, а не јединствен, опште прихваћен пантеон. Несумњиво је да су Трачани, као и сви Индоевропљани, поштовали бога неба и његову супругу. Тај врховни бог посведочен је на натписима и вотивним споменицима као Сбелсурд, у римској епохи као Зевс Сбелсурд, који у испруженој левој руци држи орла, а у десној сноп муња. Његова супруга, поистовећена са грчком богињом Хером, имала је у Тракији посебан култ.

То показује прича о Косингасу, њеном свештенику код племена Кебреја и Сикабоја, који је својим поданицима запретио да ће направити велике лествице и попети се на небо да се богињи пожали на њихову непослушност.

Култ Сунца постојао је веома рано, јер Хомер помиње Аполона као бога трачких Киконаца, а познији писци говоре и о трачком Хелију. Поштован је и бог светлости, по имену Ситалкас, у чију је част испевана истоимена химна.

Најбоље познајемо два трачка божанства која су у V в. пре н. е. уведена у грчки пантеон - богињу Бендиду и богињу Котито (в. та имена). Трачанке су Бендиди приносиле жртву увијену у пшеничну сламу. Бог рата, идентификован са грчким Арејем, код племена Апсинтијаца обожавао је под именом Плистор, а код Крестона - као Кандаон. Плистору су приношене људске жртве. У култу трачког Ареја ратници су прескакали усправљен мач, вероватно симбол самог бога.

Најзагонетније божанство грчког пантеона, бог Дионис, дуго је сматран трачким богом. Извесно је да у култу грчког Диониса има и трачких елемената, али се дешифровањем линеарног Б писма, односно микенског писма, показало да се мора рачунати и на елементе преузете из минојске религије (в. *Дионис*). Божанство вегетације, сродно грчком Дионису, поштовали су и Трачани. Код Бизалта је Дионис јаком ватром најављивао верницима родну годину. Чувено светилиште трачког Диониса, које се налазило на планини Пангеју, било је у поседу племена Сатра, али су свештеници били из племена Беса. Ту се једна жена бавила прорицањем слично Пителији у Делфима. Друго познато светилиште тог бога налазило се у Родопима, у области трачког племена Беса. То светилиште посетио је 60/59. г. пре н. е. и отац цара Августа, који је Дионису принео жртву. Тада је вино, изливено на жртвеник, букнуло до неба. Прича се да је пре њега светилиште посетио и Александар Велики.

У време римске доминације раширен је култ бога лекара Асклепија. Иако се претпоставља да је Асклепије трачког порекла, вероватније је да је он заменио неког трачког бога или демона лечника, по имену Дарон или Дерон. Асклепијева светилишта повезана су са изворима, а главна светилишта налазила су се код Ћустендила, у близини топлих извора, и у северној Бугарској (Глава Панега, Баткун).

Са натписа и из писаних извора познато је да су Трачани поштовали божанства река и извора. Најпознатија божанства река била су богови Херброс (Марица), Стримон (Струма) и Нестос (Места), који се у генеалогима јављају и као очеви чувених јунака. Познат је и трако-фрижански бог река и извора по имену Беди. У римско доба биле су честе и посвете нимфама извора. Најраширенији култ у време римске доминације био је култ такозваног *трачког Хероса* (в. то име). Трачани су познавали и хтонска божанства, међу њима Дерзеласа или Дарзаласа, који је у Одесосу поистовећен са Великим богом, а представљан је као брадати човек са рогом изобиља у руци, често на коњу.

У религиозном и политичком животу Трачана значајну улогу имало је свештенство. Свештеници су били заступници бога, саветници и помоћници владара. Из историје је позната улога Дионисовог свештеника Вологеза, који је био иницијатор и вођа устанка против Римљана и њихових савезника 11. г. пре н. е.

Трачки храмови и светилишта помињу се у античким изворима, а документовани су и археолошким истраживањима. Познати су храмови Диониса у Родопима и на Пангеју, као и Великог бога у Одесосу. У највећем броју случајева нису постојали храмови-грађевине, већ светилишта под ведрим небом, покрај неког извора или дрвета или на врховима планина. У трачком култу је важну улогу имало и прорицање, дато у екстази. У вези са религијом и магијом било је и тетовирање угледних Трачана, вероватно као знак оданости одређеном божанству.

Трачани веровали у бесмртност (в. *Залмоксис*). Живот на оном свету замишљали су као веселу гозбу са пијанчењем у присуству богова. То се вероватно одразило и у њиховој храбрости и непоштовању живота. Један Херодотов податак указује и на њихов песимизам: код племена Трауза оплакивали су новорођенчад због зла и недаћа које га очекују у животу, а покојник је испраћен уз песму и весеље јер се ослободио беде и тешког живота. Угледни Трачани излагали су покојника три дана, а затим су приносили животиње на жртве. После оплакивања, покојник је сахрањиван или спаљиван, а изнад гроба је подизана хумка и приређивана су разна такмичења. Био је обичај да се жена љубимица на гробу убоде ножем, што археолошким налазима није доказано.

Погребни ритуали документовани су многим археолошким налазима. Куполаста гробница у Казанлаку из IV в. пре н. е. украшена је фрескама које представљају покојнике на престолу и такмичења колима. У гробовима под хумкама откривени су и скелети жртвованих паса и коња. Оружје и посуде од метала и печене земље, најчешће кратери и купе за пиће, који су откривени у гробовима, показују да су Трачани стварно веровали да ће после смрти учествовати у ратним окршајима и на веселим гозбама. Гробне одаје у виду соба можда треба да подсети на Залмоксисову подземну одају, односно на његово учење о бесмртности (в. *Залмоксис*).

1. Атис

Фригијско божанство, а у грчкој митологији пратилац и миљеник богиње Кибеле, који је рођен на необичан начин (в. *Агдистис*). Кад је израстао у дивног младића заволео је нимфу Сагаритиду, али му је љубоморна Агдистис или Кибела помутила ум. Испод једног бора Атис се у лудилу ушкопио и убрзо умро, а из његове крви никле су љубичице.

Приповеда се да је Атис увео у Лидију култ богиње Кибеле, због чега су га становници те земље изузетно поштовали. Његова омиљеност у народу изазвала је Зевсову суревњивост. Једног дана, док је Атис био у лову, Зевс је послао дивљег вепра, који је усмртио лепог младића.

Атис је у Фригији поштован као божанство вегетације. Касније се његов култ проширио на Лидију, Битинију и острво Род. Сурови ритуал кастрирања, који је био заступљен у његовом култу, није одговарао хеленском духу, и стога култ Кибеле и Атиса није прихваћен у копненој Грчкој. Тек у хеленистичко и римско доба Атис постаје омиљен (в. *Магна Матер*, *Кибела*).

У римској ликовној уметности Атис је приказиван у лику младића одевеног у фригијску одећу (шиљата капа, туника са рукавима и дуге панталоне). У руци најчешће држи пастирски штап (педум), сирингу или тимпан.

2. Бах

(*Bacchus*) Епитет грчког бога Диониса, који су Римљани прихватили као његово име. Због тога готово и нема никакве разлике у функцијама и култу између Диониса и Баха. У званичној римској религији Баху није посвећивана већа пажња, осим што је каткад изједначаван са старим италским богом Либером. После скандала везаног за баханалије у 186. г. пре н. е., Бахов култ је негован у тајности, али је већ у првим вековима Царства, под утицајима који су долазили из Мале Азије и Египта, опет нагло оживео. Поклоници тог култа били су повезани у мање заједнице у које се ступало преко многих обредних поступака чији је циљ био да вернике повежу с богом и да им обезбеде вечно блаженство. Према ступњу посвећености, они су називани баханти, дадофори или фалофори и једино

су они могли да виде симболе бога Баха који обезбеђује плодност природе и омогућује поновни живот у новом свету.

Бах заузима веома значајно место у римској уметности. У књижевности је опеван као бог вина и винове лозе. Виргилије га назива *Pater Lenaeus* (господар пресе за грозђе) и пева његово царство које се протеже све до Индије. На ликовним споменицима приказан је са тирсом, грозђем или са пехаром вина. Његови атрибути су кожа пантера, лава или јарца. Бахова религија је ликовно обележавана најчешће представом мистичне цисте (*cista mystica*) која садржи свете предмете (фалус, звонца, траке) и из које често провирује глава змије. Под утицајем италског Либеры, Бах је на старијим ликовним представама приказан с брадом, а тек касније, под хеленистичким утицајима, као вечито млади бог дуге косе, у коју су уплетени плодови, цвеће и лишће.

3. Баханалије

(*Bacchanalia*) Празник у славу бога Баха, у ствари римски назив за Дионисове мистерије и оргије. Први поуздани трагови о одржавању тих оргијастичких празника потичу из V в. пре н. е., из Куме. Баханалије су најпре биле ноћне свечаности, слављене три пута годишње, на којима су учествовале само жене, и то под надзором угледних матрона. Убрзо су, по етрурском или оријенталном узору, добиле оргијастички карактер, односно на њима је преовладало пијанчење и раскалашност. Сачувани декрет из 186. г. пре н. е. илуструје строге мере којима је Сенат покушао да их сузбије. Од 7.000 оптужених учесника многи су били кажњени смрћу, а била је издата и строга забрана одржавања свих врста Дионисових мистерија. Многи споменици, нарочито представе на саркофазима и на чувеним фрескама Виле Итем у Помпејама, показују да су Бахова религија и мистерије биле омиљене и у прва два столећа нове ере.

Упркос многим покушајима да се докаже етрурско или оријентално порекло римских баханалија, ипак се чини да су оне најинтимније повезане са орфичко-питагоријанским идејама и да су у суштини грчког порекла.

4. Баубо

Личност из мита о грчкој богињи Деметри. Кад је Деметра лутала по Грчкој, узалудно тражећи своју кћер Персефону, стигла је једног дана у Елеусину и, уморна, свратила у Баубин дом. Заједно са својим супругом Дисаулом, Баубо је пријатељски примила богињу и понудила је пићем, које је Деметра у својој тузи одбила. Да би развеселила богињу, Баубо је задигла своју хаљину и начинила је један непристојни гест. Тада се Деметра осмехнула и прихватила понуђено пиће.

Мит о Бауби настао је да би се оправдале раскалашне шале жена на светковинама богиње Деметре.

5. Бендида

Трачка богиња лова и рата, сродна грчким богињама Артемиди, Хекати и Персефони. Представљана је као млада жена у краткој ловачкој хаљини, са чизмама на ногама и са два копља у руци. У време пелопонеских ратова (430-429-г. пре н. е.) њен култ је пренесен у Атину. У Пиреју је у њену част светкован празник Бендидеје, који се састојао од процесије, коњских трка са буктињама и ноћних оргија. Бендидин култ био је раширен и у Малој Азији; у Битинији је у њену част светкован празник у месецу који је назван по богињином имену (Бендидеон, од 23. марта до 22. априла). Веровало се да се богиња тада

појављивала у лику жене циновског стаса која преде и чува свиње. Бендиди је у Тракији посвећен храм на доњем Хербу.

6. Бореја

Грчки бог северца, најјачег од свих ветрова, син богиње Еоје и Астреја, Зефиров, Нотов и Еуров брат.

Бореја станује на северу, у Тракији. Служио је Посејдона или Зевса и, по њиховом налогу, изазивао страшне буре. У виду мркогривог пастува приближио се кобилама Дардановог сина Ерихтонија и оне су му ојдребиле дванаест коња, који су могли да језде по врху таласа, као и по њивама, а да не оштете ни један клас. Харпија Ситонија родила је Бореји брзе коње, Ксанта и Подарка, које је он касније поклонио Ерехтеју.

Атињани су сматрали Бореју својим зетом. Бореја је просио Оритију, кћерку атинског краља Ерехтеја, али је није добио за супругу јер се краљ бојао да ће је задесити судбина његове сестре Прокне, жене трачког краља Тереја (в. *Прокна*). То је разљутило Бореју и он је зато уграбио Оритију или док је са својим другарицама брала цвеће на обалама ллліса или док је приносила жртве на Атинском акропољу. У Тракији је Оритија родила Бореји два сина - Калеја и Зета, и две кћерке - Клеопатру и Хиону.

Бореја је имао светилиште на реци лллісу, у Атици, које су му Атињани подигли када је, 492. г. пре н.е., на трачкој обали северац десетковао персијску флоту. И у другим местима уживао је божанске почести. Његов култ у римско доба посведочен је у Пули.

У ликовној уметности често је приказивана отмица Оритије; на црвенофигуралним вазама из V в. пре н. е. Бореја је представљан с крилима, накомештене косе, одевен у кратак хитон, са хламидом и дубоким ципелама. На кули ветрова у Атини (I в. пре н.е.) представљен је у лету, заједно са осталим ветровима. Изузетно је представљан с два лица, као римски бог Јанус, и тада персонификује супротне ветрове - Бореју и Антибореју.

7. Дардан

Име двојице хероја у грчкој митологији:

1. Оснивач тројанске краљевске лозе, син Зевса и Атлантове кћерке Електре. Живео је најпре у Аркадији, са својом супругом Хрисом, која му је донела у мираз паладион и кипове Великих богова. Због поплаве и глади, Дардан је напустио Аркадију и прешао на острво Самотраку, где је извесно време живео са својим братом Јасионом и основао култ самотрачких Великих богова. После Јасионове смрти, отишао је у Троаду, где га је краљ Теукро срдечно прихватио, дао му део земље на управу и кћер Батеју за супругу. Дардан је хтео да оснује град на месту будуће Троје, али га је Аполоново пророчиште опоменуло да је то место уклето. Стога је он подигао град Дардан на падинама Иде, а после Теукрове смрти владао је целом земљом, која је по њему добила име Дарданија. Дардан је своју власт проширио на многе азијске градове, а оснивао је и колоније по Тракији. Батеја му је родила синове Ила и Ерихтонија и кћер Идеју. Свој народ је упутио у мистерије самотрачких Великих богова, а у престоници је брижљиво чувао паладион, који је гарантовао безбедност града.

Према римском предању, Дардан је рођен у етрурском граду Кортони, у централној Италији. Са Јасионом, својим братом по мајци, отишао је из Италије на исток. Јасион је дошао на острво Самотраку, а Дардан се настанио у Малој Азији. Браћа су понела из Италије света знамења, која је каснија Енеја вратио из Троје у Лациј.

2. Илиријев син, Полифемов и Галатејин унук, епонимни херој балканских Дарданаца, који су настањивали области око планине Шаре.

8. Деметра

Грчка богиња плодности, посебно житарица, Кронова и Рејина кћи, која је свом најмлађем брату Зевсу родила кћер Кору Персефону.

Кад је Хад, по Зевсовом одобрењу, али без Деметриног знања, отео Персефону (в. то име), Деметра је девет дана и девет ноћи лутала са буктињама у руци, без хране и пића, и узалудно тражила кћер. Најпре је дошла Пелазгу у Арг, а затим се, на путу између Атине и Елеусине, задржала у кући Баубе и њених синова Триптолема, Еумолпа и Еубулеја. Из захвалности према тој гостољубивој кући, дала је Триптолему семе жита, с налогом да крене у свет и поучава људе обради земље. Деметра је најзад отишла Хелију, који све види, и он јој је, дирнут њеним болом, открио истину. Тада је Деметра напустила Олимп; прерушена у старицу, стигла је до Елеусине, где је села на камен, који се од тада назива Тужни камен. Ту су је нашле кћерке елеусинског краља Келеја и одвеле је на двор свог оца. Да би орасположила Деметру, робинја Јамба је правила досетке и шале, а Келејева супруга Метанира поверила је племенитој старици свог млађег сина Демофонта на чување. Богиња је малишана хтела да учини бесмртним, али је то Метанира спречила, чиме је расрдила Деметру (в. *Демофонт*). Тада је богиња открила укућанима своје право лице. Да би стишао Деметрин гнев, Келеј је саградио храм, у који се богиња одмах повукла. Деметра је тада забранила семењу да клија и дрвећу да доноси плодове, тако да је неродица убрзо угрозила не само људе већ и богове. Зевс је најпре послао Ириду, а затим све остале богове да умилогласе љутиту богињу. Деметра је остала при својој одлуци. Одбила је да дође на Олимп и поручила је Зевсу да ће земља остати неплодна све док јој не врати кћер. Зевс је тад послао Хермеса у Подземље да доведе Персефону мајци. Хад је пристао да се одрекне своје супруге, али јој је пред растанак лукаво дао да окуси плод нара и тиме је заувек везао за своје мрачно царство. Хермес је извео Персефону из Подземља, али кад је она испричала мајци да је окусила нар, Деметра је схватила да ће Персефона убудуће само две трећине године проводити уз њу. Кад је Зевс позвао Деметру и Персефону на Олимп, мајка и кћерка су наредиле да се природа обнови, упутиле су елеусинске краљеве у своје мистерије, а потом су отишле да живе међу Олимпљанима.

Док је дубоко ожалошћена Деметра тражила кћер по свету, Посејдон је покушавао да јој се приближи; да би избегла његова удварања, она се, у виду кобиле, скрила међу коње краља Онка. Посејдон се тада преобразио у пастува и оплодио је Деметру. Плод те везе су коњ Арион и једна кћер, чије се име није смело изговарати.

У миту и култу Деметра је најчешће повезана са Кором-Персефоном. То божанско двојство води порекло из прегрчке, егејске религије, а њој је временом додато и божанско дете, Плуту или Јакхо. На тај начин створено је тројство, које приказује једна фигурална група од слоноваче из Микене (середина XV в. пре н. е.). Лик Деметре као богиње плодности и свег растиња, посебно житарица, почео је да се формира у Егеји, вероватно још у неолитско доба (VI-IV миленијум пре н. е.). Већ у критско-микенској религији (III-II миленијум пре н. е.), можда под утицајем Египта, настала је представа о мајци и кћерки које господаре Земљом и Подземљем: Кора, као кћерка жита (семе у земљи), и Деметра, мајка жита (зрело класје). Деметрин култ у микенској култури документују плочице писане линеарним писмом (XIV - XIII в. пре н. е.). На Пелопонезу, Егини и Тери Деметра има двојницу у лику Дамије и Ауксесије (в. та имена). У средишту њеног култа и мита је идеја рађања и умирања вегетације. Зато је разумљиво што је Деметра не само богиња плодности њива, људи и животиња већ и богиња Подземља. Најстарији Деметрини

култови и светилишта везани су за плодне области Грчке, пре свега за Беотију, где је системом наводњавања обезбеђивана богата жетва, као и за Тесалију.

У Аркадији, у Фенеју, где су познати веома стари култови ове богиње, постојало је светилиште Деметре Елеусиније, чији је свештеник стављао на лице маску ове богиње и штаповима ударао земљу да би је пробудио из зимског сна. Приповеда се да су Деметру у Фенеју срдечно прихватили Трисаул и Дамитал, и да им је она заузврат подарила семе свих махунастих биљака, али им је забранила да сеју пасуљ. У Фигалији се Деметра помиње под надимком Црна (Мелаина), вероватно у вези са земљом црницом. Причало се да је Деметра, бежећи од Посејдона, дошла у црним хаљинама у Фигалију и да се сакрила у једну пећину. Тада је земља престала да даје плодове и људи су почели да умиру од глади. Стари аркадски бог Пан открио је Деметрино склониште и о томе обавестио Зевса. Отац богова је Деметри послао мојре, после чега се богиња умилоствила и земљи вратила плодност. Од тада је пећина у којој је боравила Деметра претворена у светилиште и у њој је постављена богињина култна статуа у виду жене са коњском главом.

У античком свету најпознатији Деметрин празник су Мале и Велике елеусиније; прослављане су у јесењим и зимским месецима. За Елеусиније се везују мистерије, које су посвећенима обећавале блаженство смрти. Тај празник је светкован све до V века.

Деметрин култ био је распрострањен и на житом богатој Сицилији. Поштовали су је и на трачким острвима, посебно на острву Самотраки, где је Деметра једно од најстаријих божанстава, везано за култ *кабира* (в. то име). У Малој Азији је Деметрин култ незнатно распрострањен, вероватно због мноштва локалних богиња које су имале сличне функције. Како је земљорадња повезивана са вишим ступњем културе и седелачким животом, Деметра је временом постала богиња породице, племена и државе (*Thesmophoros*). Посебно је поштована као заштитница жена и деце, а сматрана је и доносиоцем закона.

Највећи број Деметриних атрибута указује на њене функције у вези са плодношћу земље. Првенствено, то је класје које богиња држи у руци, а често и мак, који је, по легенди, Деметра пронашла у Сикиону. Други атрибути који везују Деметру за плодност јесу калатос (котарица напуњена цвећем, класјем и плодовима свих врста), нар и свиња. Често јој се жртвује крава, а њена света птица је ждрал у својству предсказивача времена. На њен хтонски карактер указују буктиње и змија.

Деметра је ретко приказивана у ликовној уметности. Њене најстарије кулне статуе биле су скромне јер су биле претежно намењене сеоским светилиштима. Тек од V в. пре н. е., упоредо са популаризацијом елеусинских мистерија, чешће се приказује божанска тријада - Деметра, Кора и Триптолем. Током IV в. пре н. е. представљана је у стојећем или седећем ставу, са уобичајеним атрибутима - калатосом, буктињама и змијама. Познато је да је Праксител радио две групе које су приказивале Деметру, Кору и Триптолема или Јакха. Чувена Деметрина статуа са острва Книда везује се за стил уметности из средине IV в. пре н. е.

9. Дионис

Дионис или Бакхос, грчки бог вегетације. У предањима се помињу два Диониса: старији - Загреј, син Зевса и Персефоне, и млађи - син Зевса и Кадмове кћерке Семеле. Према орфичком предању, Зевсу је Деметра родила кћер Персефону, а затим ју је оставила у једној пећини заједно са две змије да је чувају. Док је Персефона ткала вунену тканину, њу је оплодио Зевс, преображен у змију. Тако је рођен нови владар света, рогати дечак Дионис Загреј. Он је одмах стављен на престо; добио је коцке, лопту, чигру, златне јабуке, вунену кићанку и звечку да се игра, а чували су га курети, који су играли око престола, уз звуку свог оружја. Љубоморна Хера је желела да уништи Зевсовог наследника и послала је

титане да убију малишана. Они су премазали лице гипсом, а затим су мамили дечака огледалом. Дионис Загреј покушавао је да се спасе на тај начин што се преображавао у јарца, лава, змију и бика. Док је био у виду бика, титани су га растргли, а затим су приредили гозбу и његово раскомадано тело изнели на трпезу.

Мирис печеног мяса примамео је и Зевса. Кад је открио злочин, отац богова је титане усмртио муњом, а Дионисове удове предао је Аполону да их сахрани поред свог трonoшца у Делфима. Неки кажу да је и титане и целу гозбу Зевсова муња спржила и претворила у пепео. Из тог пепела, који у себи садржи титанске и божанске елементе, створен је сав људски род. Дионисово срце, које је једино остало сачувано, богиња Атина је сакрила у једну котарицу и предала Зевсу. Из срца Диониса Загреја рођен је млађи Дионис.

Према уобичајеном предању, Дионис је Зевсов и Семелин син. Отац богова се заљубио у Семелу, лепу Кадмову и Хармонијину кћер, и с њом се сјединио у тебанској Кадмеји, у Деметрином светилишту. Кад је Семела зачела божанско дете, њену бременитост је опазила Зевсова супруга Хера. Да би се осветила својој супарници и спречила рођење детета, Хера је саветовала Семелу да захтева од љубавника да јој се појави у свој својој величини и сјају, као громовник. Неразборита Кадмова кћер послушала је тај савет и принудила је Зевса да јој приђе онако како прилази својој божанској супрузи. Сјај муње спржио је смртницу, а дете које је Семела носила под грудима Зевс је спасао од огња и ушио га себи у бутину. После три месеца Зевс је у Ниси родио Диониса и предао га на чување нимфама те земље.

Други приповедају да је Семела потајно родила Диониса у Теби, и да је Кадмо ставио кћер и унука у ковчег и бацио у море. Таласи су избацили ковчег на обале Лаконије. Људи који су га отворили нашли су у њему мртву Семелу, а дете, које је још било живо, предали су на чување Атамантовој супрузи Инони. Неки кажу да је Зевс поверио свог сина Инони захтевајући да га однегује као девојчицу. Та предострожност није заварала љубоморну Херу. Она је открила превару и лудилом је казнила Инону и Атаманта (в. та имена). Зевс је тада претворио Диониса у јаре и предао га на чување нисејским нимфама.

Дионис је одрастао међу женама, које су остале уз њега и кад је кренуо у свет, окићен венцима од бршљана и ловора. Његове пратиље - менаде, тијаде и баханткиње - лутају планинама и шумама, испуњене божанским надахнућем. Пошто је пронашао начин гајења винове лозе и справљања вина, Дионис је са својом пратњом, у којој се налазио и његов васпитач Силен, започео свој победоносни поход. На путу од Египта до Тракије и од Шпаније до Индије он је ширио нове обичаје и поучавао људе гајењу винове лозе. Уз пут је наилазио на бројне присталице, али је стекао и многе непријатеље. Кад је стигао у Тракију, супротставио му се краљ Ликург. Дионис је морао да се спасе скоком у море, где га је прихватила Тетида и дала му уточиште под водом. Ликург је кажњен лудилом; уверен да сече чокот винове лозе, он је секиром посекао сина. У Орхомену су Минијеве кћерке одбиле да учествују у Дионисовим мистеријама, због чега су кажњене лудилом: најстарија од њих раскомадала је своје дете, а затим га је, заједно са својим сестрама, појела. Кад аргивски краљ Прет није поверовао у Дионисово божанско порекло, бог је свим Аргивљанкама помутио ум, тако да су растрзале и јеле своју децу.

Дионис је дошао у Тебу да казни своје тетке, које нису веровале да је њихову сестру Семелу обљубио Зевс. Кадмов наследник Пентеј наредио је да затворе дошљака, али је Дионис подстакао Агаву и остале Тебанке да растргну безбожног краља. Затим је млади бог зажелио да пређе на егејска острва. Док је стајао на морској обали, обучен у дивну пурпурну одећу, наишли су на брзој лађи тиренски гусари. Пошто су помислили да се пред њима налази краљевски син за кога ће добити велики откуп, заробили су Диониса и

одвукли га на своју лађу. Дебела ужад, којима су хтели да га вежу, сама су се кидала. Увиђајући да је младић један од богова, крманаш је саветовао својим друговима да га оставе на обали. Заповедник је наредио морнарима да завеслају, али се тада догодило чудо: лађом је потекло вино, око катарке се увио бршљан, преко једара спустила се лоза са зрелим грождем, а весла су се претворила у змије. Уплашени морнари покушали су да управе лађу према копну, али се Дионис преобразио у лава и страшном риком их је натерао да поскачу у море, где су се преобразили у делфине.

На острву Дији (Накс) Дионис је нашао Минојеву кћер Аријадну, коју је Тезеј напустио (в. *Аријадна*). Да би утешио младу девојку, он јој је поклонио Хефестову круну, а затим се њоме оженио и одвео је у Арголиду. У сукобу који је избио између њега и Персеја у Аргу, Аријадна је изгубила живот. Да би казнио Аргивце, Дионис је њиховим женама помутио разум и оне су, у лудилу, убијале и растрзале своју децу. У Атици је Диониса срдечно примио Икарије, а у Етолији - краљ Енеј (в. та имена). Приповеда се да је Дионис дошао у Индију на колима у која су били упрегнути пантери и да је ту земљу освојио снагом свог оружја. Пошто је његов култ био прихваћен у целом свету, Дионис је одлучио да напусти земљу и да се настани на Олимпу. Олимписки богови су га срдечно прихватили, добио је почасно место, уз десно Зевсово колено. После извесног времена, одлучио је да сиђе у Подземље како би отуда извео своју мајку Семелу и придружио је боговима. Покрај једног извора у близини Лерне срео је сељака по имену Просимно или Полимно, који му је, за одређену накнаду, показао пут до Подземља (в. *Полимно*). Хад и Персефона дозволили су Дионису да изведе Семелу из Царства мртвих, а он им је заузврат поклонио своју омиљену биљку мирту. Мајку је одвео на Олимп и, под именом Тиона, уврстио је међу богове.

Са осталим Олимпљанима Дионис је учествовао у борби против гиганата, јер је било проречено да ће богови победити гиганте једино уз помоћ бога чија је мајка смртница.

Дионис је једно од најзагонетнијих божанстава грчке религије. Његово име се тумачи као "син Зевса", "бог из Нисе" или се доводи у везу са речју "woinos", што значи вино. У континенталној Грчкој поштован је сигурно већ у другој половини II миленијума пре нове ере, што потврђују плочице писане микенским писмом. Дионисов лик настао је вероватно спајањем божанског детета, које је од давнина поштовано у егејском свету (Дионис Загреј), и трачко-фрижанског божанства вегетације, чији се култ ширио по Грчкој из два правца: са севера - преко Беотије, и са истока - преко егејских острва.

Дионис је бог вегетације, велико божанство које се, као и све растине у природи, стално обнавља. У Дионисовом култу и миту уобичајена је екстаза, убијање и комадање детета (спарагмос) и једење сировог мяса (омофагија). Делови растргнутог божанског детета чудом се поново састављају и Дионис се поново рађа. Његовим убијањем и васкрсавањем обезбеђује се плодност и стално обнављање природе, а једење раскомаданог бога или његове свете животиње јемчи верницима сједињавање с богом и спасење после смрти. Из године у годину тијаде су на врховима Парнаса прослављале рођење Диониса, а истовремено је обављана и тајна свечаност на његовом гробу у Делфима.

Као бог вегетације, Дионис је првенствено заштитник дрвећа (Дендритес, Ендендрос). Његова омиљена биљка је бршљан. Дионис је заштитник цвећа (Anthios), а велики број његових надимака везује се за разне дрвеће и друге биљке, посебно за смокву и винову лозу. У његовом култу значајну улогу има фалус;

Дионис није никад представљен итифаличан, али су зато тако приказани његови пратиоци - силени и сатири. О његовим празницима свечано је ношен фалус (фалофорија).

Дионис је замишљан и у виду бика, а можда и као јарац или срна.

Мит о Дионисовом силаску у Подземље, као и празник Антестерије, показује да је овај бог, као и остала божанства вегетације, сматран и господарем мртвих. Дионис је у Тракији био и бог прорицања, али је у Грчкој имао само једно пророчиште, и то у Амфиклеји, у Фокиди. Током зимских месеци у Делфима је замењивао Аполона и давао пророчанства. Његовим доласком у Делфе прорицање помоћу жреба замењено је божанским надахнућем.

Главна обележје Дионисовог култа је оргијазам, падање у екстазу. Учесници у Дионисовом ритуалу биле су углавном жене, које су после дугих лутања и великих напора, под дејством игре и музике, падале у занос. Дионисов култ био је распрострањен по целој Грчкој; његови најзначајнији празници су Антестерије, Агрионије и Ленеје. Као и Деметра, Дионис је божанство сељака и широких народних маса.

Средиште његовог култа нису велелепни храмови, већ планине и скромна сеоска светилишта. У класичном периоду он није само бог вегетације већ и велико божанство, коме је потчињена цела природа, пре свега човек. Једино овај бог испуњава душе људи, тако да се они у заносу поистовећују с њим. Дионисови митови разрешавају сукоб између оног што је рационално и оног што је ирационално у људском животу.

Дионисове свете животиње су пантер и лав. Њему се жртвују јарци и козе. Од биљака му је посвећен бршљан, којим је овенчана његова глава и обавијен тирс - штап крунисан шишарком.

У ликовној уметности Дионис је представљан као дете, младић или зрео мушкарац. Најстарије Дионисове култне статуе биле су колац или дрвени стуб, на који су стављани маска и одело. Тај архаични начин приказивања Диониса дуго се одржао у Грчкој због карактера његовог култа. На архајским вазама црнофигуралног стила Дионис је увек приказан као зрео, брадат мушкарац, одевен у дуг јонски хитон, с бршљаном у коврцавој коси и с пехаром или виновом лозом у рукама. Крај њега су представљене његове свете животиње јарац и бик, а он сам често јаше на мазги. Тек од V в. пре н. е. Дионис је приказиван као леп и нежан младић. Почевши од IV в. пре н. е. његове представе постају све женственије.

Дионис је главна личност Еурипидове трагедије *Бакхе* (406.г. пре н. е.), као и Ноновог епа *Дионисијака* (V век).

10. Дионисије

Празник посвећен Дионису, настао у Атини у вези са извођењем драмских представа. Светковане су сеоске и градске Дионисије. Сеоске Дионисије су прослављане на тај начин што су младе девојке ишле на челу процесије. Пратила су их два роба који су носили фалос и народ који је бучно и у веселом расположењу певао опсцене песме, док су младићи, у игри званој асколиазмос, балансирали на надуваним мешинама од козје коже.

Градске Дионисије слављене су у част Диониса Елеутерија, коме је посвећен храм на јужној падини Акропоља, где се налазило и позориште. Уз светлост буктиња младићи су уносили Дионисов кип у позориште, где је остајао за време одржавања представа, у које су били укључени најпре лирски хорови и трагедије, а касније и комедије.

11. Елеусинске мистерије

Најчувенији тајни култ у грчком свету, заснован на миту о Деметри и Кори (в. та имена). Њихово порекло сеже у далеку прошлост, вероватно у XV век пре н. е. Сваке године у фебруару прослављане су такозване Мале Елеусиније, кад су верници постили,

приносили жртве и обављали разне ритуале очишћења. Велике Елеусиније прослављане су сваке пете године у месецу боедромиону (септембар-октобар), а трајале су осам дана. У њима су могли учествовати сви Грци "чистих руку", укључујући и жене и робове.

О елеусинским мистеријама старале су се две елеусинске породице; из породице Еумолпида биран је свештеник (хијерофант), а из породице Керика - бакљоноша (дадух) и свети гласник (хијерокерикс). Њима се придруживала и Деметрина свештеница, која се старала о богињином култу у Елеусини. Припреме за посвећење верника обављане су у различито време, било у Елеусини, било у Атини. Свако ко је желео да буде посвећен у мистерије (мисте) одлазио је са прасетом на море, заједно са њим се купао, а затим очишћен враћао у Атину, где је прасе приносио на жртву. Следиле су и остале церемоније очишћења, које су се састојале у ћутању, седењу на столици покривеној овнујским крзном и прочишћавању ваздуха помоћу буктиње и лепезе. Затим је искушеник постио и опробао кикеон, пиће справљено од јечма. Пре почетка великог славља, из Елеусине су у Атину преношени свети предмети у посебним ковчежићима и котарицама. Претпоставља се да су се у њима налазили тучкови и авани за припремање кикеона, или модели полних органа, фалоса и материца, а можда и зрнелје жита. Уочи великог славља, у присуству Атињана и становника других градова, краљ Архонт је са својом супругом приносио велику жртву.

Деветнаестог дана месеца боедромиона велика поворка кретала се од Атине ка Елеусини светим путем, дугим 30 километара. У поворци су ношени ковчежићи и котарице са светим предметима, уз повике: "Јакхос, Јакхос" (в. то име) и екстатичне покрете. Крајем дана поворка је стизала на границу између Атине и Елеусине, где ју је, крај моста преко Кефиса, дочекивала гомила маскираних људи, која је пошалицама и опсценим гестовима задржавала и развеселањавала мисте (в. *Јамба, Бауба*). По доласку у Елеусину мисте су ступале у одређен простор, где се покрај улаза налазила пећина посвећена Плутону, богу Подземља.

Мистерије су одржаване у телестериону, великој грађевини у коју је могло да се смести неколико хиљада верника. Њена унутрашњост осветљавана је само светлошћу буктиња. У средишту је био саграђен Анакторон - правоугаона камена конструкција са вратима на дужој страни, у ствари посебна врста жртвеника. Ту је био и престо хијерофанта.

О главној церемонији која је вршена у телестериону не располаже се поузданим подацима. Извесно је да су постојала два ступња посвећења. Посвећеницима у први ступањ - мистама - било је омогућено да присуствују само једном делу тајне церемоније, док су им највеће тајне откриване тек у наредној години, кад су стицали други ступањ посвећења, звани епоптеија. Претпоставља се да су мисте са буктињама у руци подражавали Деметрино лутање у потрази за кћерком, а да им је у Телестериону приказивана цела драма о отмици Коре. После застрашујућих призора, везаних за Подземље, врата Анакторона су се отварао и свештеник је, уз јарку светлост буктиња, призивао Кору, објављујући њен поновни сусрет са Деметром. Можда је обављано и свето венчање између хијерофанта и Деметрине свештенице, а врхунац је било рођење божанског дечака и приказивање класја жита. Последњи дан празника био је посвећен различитим ритуалима и играма. Ефеби су приносили бика на жртву и припремана је богата гозба. Затим су стављане две врсте посуда: једна према западу, а једна према истоку. Народ је, гледајући ка небу, узвикивао "Падај кишо" (hue), а затим гледајући ка земљи - "Прими (односно) зачни" (hue).

Елеусинске мистерије су повезане са агрикултуром, а посвећеницима су обећавале срећни живот на другом свету, односно бесмртност.

12. Еуридика

У грчкој митологији нимфа, супруга славног трачког певача Орфеја.

На дан Орфејевог и Еуридикиног венчања није се распламсала буктиња у руци бога брака Хименеја, што је био предзнак несреће која ће задесити супружнике. Убрзо после удаје, док је са својим другарицама шетала цветним пољима, Еуридику је ујела змија отровница и она је убрзо умрла. Орфеј није могао да преболи смрт вољене жене, па је сишао у Подземље да је врати међу живе. Својим тужним песмама разнежио је срца владара мртвих и они су му дозволили да изведе Еуридику, али под условом да се за њом не осврће пре изласка на светлост дана. Еуридика је пошла за звуцима лире пресрећног Орфеја. Пред самим изласком из Подземља божански певач се осврнуо за својом љубљеном супругом и у истом трену је занавек изгубио.

13. Фанес

Божанство орфичке космогоније, рођено из сребрног јајета. Он је Прворођени (Протогон), двополно биће које риче као лав и бик, а има четири ока, четири рога и златна крила. Називан је и Ерикапејем, Еросом и Метидом. Створио је небо и земљу, а за чувара света поставио је Сунце. Живео је скривен у пећини. Његов лик је могла да види само Ноћ.

14. Хиперборејци

У грчкој митологији народ који живи на крајњем северу, с оне стране Северног Ветра. У њиховој земљи је благо поднебље. Они не сеју и не жању, не граде куће и не трпе невоље старости, болести и ратова, већ су блажен, праведан, мудар и побожан народ. Хиперборејци воле песму и игру, а кад се засите живота, они се после богате гозбе радосно бацају са једне стене у море. У њихову земљу се не стиже ни копном ни морем; она је приступачна само боговима и њиховим миљеницима. Посебно поштују Аполона, коме приносе на жртву дивље магарце. Многе легенде говоре о везама Хиперборејаца са средиштима Аполоновог култа - са острвом Делом и Делфима.

Аполон је одмах после рођења, на кочијама које су вукли лабуди, отишао у земљу Хиперборејаца и живео је међу њима све док га становници Делфа нису песмама призвали себи. Млади бог стигао је у Делфе у пролеће и остао је међу радосним верницима девет месеци. Крајем јесени вратио се побожним и правдољубивим Хиперборејцима да међу њима проведе зиму (в. *Аполон*). Хиперборејци су Делфима даровали Аполонов храм, који је био саграђен од пчелињег воска и перја. Први Аполонов пророк, Хиперборејац Олен, основао је пророчиште у Делфима и саопштавао је Аполонове поруке у шестерцу (хексаметар). Веровало се да су приликом најезде Гала, 279. г. пре н. е. Делфе спасле две наоружане утваре, два хиперборејска хероја, Хиперох и Лаодок.

У делској легенди се приповеда да је Ејлејтија, богиња порођаја, дошла из земље Хиперборејаца на Дел да помогне Лети при рођењу Аполона. Две хиперборејске девице, Арга и Опида, такође су стигле на Дел да принесу жртве Ејлејтији ради лакшег порођаја. Оне су на Делу и умрле, а њихов гроб, који се налазио иза Артемидиног храма, посипан је пепелом жртвених животиња. Жене са острва славиле су те хиперборејске девице у песми, коју је певао Ликијац Олен. Касније су Хиперборејци послали две девојке - Хипероху и Лаодику - у пратњи петорице својих грађана да донесу на Дел заветне дарове увијене у сламу. Те девојке умрле су на острву, а пошто се петорица изасланика нису враћала, Хиперборејци су наредних година односили дарове на границу своје земље и предавали их суседима. Хиперборејске дарове најпре су преузимали Скити, а њихови суседи преносили

су их далеко на запад, до Јадранског мора. Одатле су их други народи, преко Додоне, Еубеје и Тена, доносили на Дел. Хипероха и Лаодика сахрањене су покрај улаза у Артемидин храм. У спомен на ове хиперборејске девице, девојке и младићи са Дела стављали су уочи венчања прамен своје косе на гроб Хиперохе и Лаодике. Други приповедају да су Хиперборејци прве плодове земље слали преко Аримаспа, Иседонаца и Скита до Синопе, одакле су их Грци преносили у Атику, а Атињани на Дел.

Само неколико смртника доспело је у земљу Хиперборејаца. Тамо је Атена одвела Персеја пошто је одсекао Медузи главу, а Херакле, који је стигао у земљу Хиперборејаца док је прогањао Артемидину кошту, пренео је отуда дивне маслине у Олимпију. Аполон и Артемида су свог љубимца Клинида одвели у храм Хиперборејаца, а и побожни Крез је доживео ту част да буде гост тог блаженог народа.

Мит о Хиперборејцима посебно је негован у јужној Италији, у кругу Питагориних ученика.

15. Истар

У грчкој митологији персонификација истоимене реке (Дунав), Океанов и Тетијин син, Хелоров и Актејев отац.

16. Јакхо

Атинско божанство које је пред битку код Саламине, у виду огромног облака прашине, најавило пораз Персијанцима. Име тог божанства изведено је из радосног усклика верника приликом прославе празника елеусинских богиња - Деметре и Коре. С буктињом у руци и венцем од мирте на глави, Јакхо предводи ноћно коло у Елеусини. Замишљан је као младић, одевен у кратак извезен хитон и у дубоким чизмама на ногама. Због сличности имена Јакхо - Бакхос, каткад је поистовећиван с Дионисом. Његово главно култно место био је Јакхеон у Атини. Одатле је при светковању мистерија Деметре и Коре преношена дрвена статуа Јакха у Елеусину. Култна повезаност Јакха са Деметром и Персефоном инспирисала је касније митове о Јакху. Тај атички бог сматран је Деметриним или Персефониним сином или Деметриним супругом. Као Персефонин син, он је поистовећен је са Загрејем. Кад су титани, по наредби љубоморне Хере, растргли Загреја, Зевс је његово срце, које је још било живо, прогутао, а затим је поново створио Загреја, који је добио име Јакхо (в. *Дионис*). Јакхо се помиње и као мистични елеусински дечак.

17. Кадмо

У грчкој митологији син феничанског краља Агенора и Телефасе, Еуропин, Киликов и Феников брат. Кад је Зевс отео Еуропу, Агенор је послао своје синове да траже сестру и наредио им да се без ње не враћају у завичај. Кадмо је кренуо на пут заједно са својом мајком Телефасом. После краћих боравака на острвима Роду и Тери, дуже се задржао код Едонаца, у Тракији, где је Телефаса умрла. Кадмо је затим отишао у Делфе да од пророчишта сазна где се налази Еуропа. Питија му је рекла да одустане од даљег трагања за сестром и да оснује град на месту до кога ће га довести једна крава. Док је пролазио кроз Фокиду, међу говедима Амфидамантовог сина Пелагона угледао је краву која је на бедрима имала бели знак у виду пуног Месеца. Кадмо је купио ту краву и дуго је следио, све до тебанског поља, где је животиња од умора пала. На том месту поставио је Атенин кип и одлучио да богињи жртвује краву. Пошто му је за жртву била потребна вода, Кадмо је послао неколико својих другова да је донесу са оближњег извора. Страшни змај,

Арејев син, који је чувао тај извор, напао је и усмртио Кадмове другове. На њихове по вике Кадмо је дојурио и убио змаја. По Атенином савету, он је половину змајевих зуба посејао, док је другу половину богиња поклонила колхидском краљу Ејету. Из посејаних зуба одмах су из земље изникли наоружани људи, Спарти (Посејани). Кадмо је међу њих бацио камен, а они, не тражећи кривца, отпочели су љуту борбу. После тог окршаја, у животу су остала само петорица Спарта.

Због убиства змаја, Кадмо је морао осам година да служи Ареја. После тог службовања, Атена му је даровала власт над Тебом, а Зевс му је дао супругу Хармонију, Арејеву и Афродитину кћер. Кадмово и Хармонијино венчање прослављено је у највећем сјају у Кадмеји, утврђењу око кога ће се касније развити град Теба. То је била прва свадба смртника којој су присуствовали сви Олимпљани. Музе, са златним венцима у коси, певане су свадбене песме, а богови су донели младенцима сјајне дарове. Кадмо је даривао Хармонију огрлицом, коју му је поклатио Хефест, Афродита или Еуропа, као и дивном хаљином. Та два дара донела су несрећу свима који су их касније поседовали (в. *Алкмеон, Амфиј'арај, Енфила*).

Кадмо је у Теби срећно живео са Хармонијом, која му је родила петоро деце: сина Полидора и кћерке - Аутоноју, Инону, Агаву и Семелу. У дубокој старости супружници су били принуђени да напусте град. Препустили су тебански престо свом унуку Пентеју, а затим су отишли у земљу Енхелејаца. Пророчиште је објавило да ће Кадмо и Хармонија, на воловским колима и у виду змија, предводити силну варварску војску, која ће побеђивати све док не покуша да отме делфско благо. Тек тада ће варвари бити уништени, док ће Кадмо и Хармонија бити пренесени на Острва блажених. Причало се даје град Бутое (Будва) добио име по воловима који су довели кола са Кадмом и Хармонијом у земљу Илира. Енхелејцима је речено да ће победити своје суседе Илире ако Кадма изабере за вођу. Кад су они послушали тај савет, Кадмо је извојевао победу над Илирима и загосподарио њиховом земљом. Хармонија је ту родила сина Илирија. Неки причају да су супружници претворени у змије тек у илирској земљи и да је то била казна за убиство Арејевог сина.

Кадмов и Хармонијин гроб показиван је код Епидамна (данашњи Драч).

18. Кибела

Фрижанско божанство, мајка богова и целе природе. Грци су упознали име и представе богиње Кибеле већ у VI в. пре н.е., а у другој половини V и IV в. пре н.е. њен култ, који су најпре неговали робови и трговци, прихватиле су и шире народне масе. У Грчкој је Кибела каткад поистовећивана с Гејом или Рејом. У њену част подигнута су светилишта у Атини, Олимпији, Теби, Мегалопољу, Коринту, Тегеји и Спарти. На грчком копну њен култ је изгубио оргијастички карактер. Тек од краја III в. пре н.е., кад је по налогу Сибилинских књига Кибелин фетиш (црни метеорски камен) с највећим почастима пренесен из Песинунта у Рим, у њеном култу је поново оживео оргијазам. Највећу популарност Кибела је стекла у време Римског Царства, почевши од средине II века (в. *Магна матер*).

Кибела је на малоазијском тлу замишљана у виду аморфног камена (бетил). Прве представе Кибеле на грчком копну потичу из друге половине VI в. пре н.е., али се њена иконографија утврђује тек у другој половини V в. пре н.е. Фидија или Агоракрит израдио је за атински Метроон статуу Кибеле, која приказује богињу како седи на престолу између два лава, с тимпаном у руци. Та иконографска схема остала је омиљена и у касније време, али су представама Кибеле додавани њени карактеристични атрибути: калатос, вео везан

за круну, рог изобиља, скиптар или патера. О представама Кибеле у римско доба (в. Магна матер).

19. Котис

Трачка богиња, налик на грчку богињу Артемиду. Њен култ, оргијастичког карактера, пренесен је у Грчку током V в. пре н. е. Посебно је поштована у Атини и Коринту и на Сицилији. При светковању њених мистерија, мушкарци су се облачили у женске хаљине. Поштована је и у Фригији, где је поистовећена са богињом Ма.

20. Ликаон

У грчкој митологији име двојице јунака:

1. Лаотоја, кћер владара Лелега, родила је тројанском краљу Пријаму два сина - Ликаона и Полидора. Једне ноћи, у очевом воћњаку, Ликаона је заробио Ахил и продао га на Лемну. Младића је за велико благо откупио Еетион са Имбра, пријатељ краља Пријама, а затим га је послао у троадску Аризбу. Ликаон је одатле побегао и вратио се у Троју. Једанаест дана веселио се у родитељском дому, али га је дванаестог дана судбина довела на обале Скамандра, где га је, ненаоружаног, савладао Ахил, разјарен због Патроклове смрти, немилосрдно убио и његов леш бацио у реку да буде храна рибама.

2. Син Пелазга и Океаниде Малибеје или нимфе Килене, краљ Аркадије. Са више жена имао је педесет синова и две кћерке, Дију и Калисту. Његови синови су били колонизатори и оснивачи многих градова на Пелопонезу.

Према старијем предању, Ликаон је побожан и праведан владар, који људе одвраћа од греха и безбожности. Основао је град Ликосуру, по неким најстарији град у грчком свету, и успоставио је на брду Ликеју култ Ликејског Зевса. Њему се приписује и подизање Хермесовог храма на Килени. Ликаона је наследио његов најстарији син Никтим. Кад је једног дана принео Зевсу на жртву новорођенче, Никтим је преображен у вука.

Према каснијем предању, Ликаон и његови синови починили су злодело које је довело до Деукалионовог потоп. Кад је Зевс једног дана одлучио да се увери у њихову безбожност, дошао је у Ликаонову кућу као обичан смртник. Домаћин га је привидно љубазно примио, али му је на трпезу изнео месо једног дечака, измешано са утробом жртвене животиње. Зевс је с гнушањем преврнуо сто и муњом усмртио Ликаона и његове синове. Једино је најмлађи син Никтим избегао смрт, јер га је у последњем тренутку заштитила Геја. После очеве смрти, Никтим је наследио престо Аркадије. У време његове владавине догодио се Деукалионов потоп. Неки су причали да се Ликаон подсмевао народу што поштује Зевса и да је чак намеравао да убије бога кад му је он дошао у госте. Ликаон је убио сопственог сина Никтима или унука Аркада да би припремио Зевсу јело. Због тог злочина, Ликаон је преображен у вука. Неки кажу да је то било дело Ликаонових безбожних синова. Зевс је често посећивао Ликаона да би га поучио шта је добро а шта зло. Његови синови хтели су да провере да ли то заиста сам бог долази њиховом оцу и зато су госта послужили месом убијеног дечака. Уз блесак муње и грмљавину, Зевс је свирепе убице казнио смрћу.

Мит о Ликаону настао је у вези са приношењем људских жртава Ликејском Зевсу. Веровало се да онај ко окуси људско месо постаје вук и да тек после десет година уздржавања од те хране опет добија човечји лик.

21. Менаде

У грчкој митологији неговатељице и пратиље бога Диониса. Кад их он надахне, менаде падају у занос (екстазу) и лутају пољима, шумама и планинама, узвикујући име свог бога. Оне су овенчане бршљаном и огрнуте небридом или крзном пантера, а опасане су змијама, које им лижу образе. У свом заносу оне узимају у руке и доје дивље животиње или их растржу и једу њихово живо месо. Менаде су нерањиве и располажу великом снагом. Ударцем тирса о стену оне отварају изворе млека, вина и меда. Прича се да су менаде растргле Орфеја и Пентеја (в. та имена).

Менаде су често приказиване на грчким раноархајским вазама у игри са силенима и сатирима, без карактеристичних атрибута. На атичким црнофигуралним вазама огрнуте су крзном пантера, а тек на вазама строгог црвенофигуралног стила оне су представљене у екстази и са свим карактеристичним атрибутима (змије, тирс, срна, буктиња, тимпани и др.).

22. Мистерије

Тајни култови, повезани са мистичним идејама о рођењу, смрти и васкрсењу, који појединцима омогућају да стекну одређена религијска искуства мимо оквира званичне религије. Све мистерије подразумевају ритуале очишћења, аскезе, посвећивања у свете тајне и неку врсту крштења. Вероватно су постојале и у религијама свих европских праисторијских популација, јер је њихове зачетке могућно открити широм света у племенским церемонијама примитивних заједница, посебно у ритуалима иницијација. Мистичне идеје о рађању, смрти и васкрсењу морале су се посебно развити у време кад је човек почео да се бави земљорадњом, током млађег каменог доба, тј. кад је своју егзистенцију повезао са мистеријом вегетационог циклуса. У праисторијским раздобљима, као и у данашњим маргиналним друштвима, у ритуале мистерија вероватно је био укључен највећи део заједнице. У историјским цивилизацијама, међутим, мистерије су ствар личног избора и зато су ограничене на мање групе верника. Мистерије се јасно уочавају у грчкој религији VII-VI в. пре н. е., а постају посебно омиљене у првим вековима нове ере на територији Римског Царства.

У Грчкој су мистерије повезиване са аграрним култовима и божанствима вегетације, пре свега са Деметром и Дионисом. Онај ко жели да буде упућен у мистерије називан је миста, а лице које гаје посвећивало - мистагог. Култом су управљали хиерофанти (они који откривају свете предмете) и дадухоси (бакљоноше). Све мистерије подразумевале су одређене табуе у односу на храну, као и заједничке обреде, игре и церемоније.

Најзначајније су биле дионисијске (орфичке) и елеусинске мистерије (в. то име), а омиљене су биле и мистерије Кабира са Самотраке. Број мистерија се повећавао током хеленистичког раздобља, у време прожимања грчке религије оријенталним религијама. У првим вековима Римског Царства најомиљеније су биле дионисијске мистерије (баханалије, в. то име) и мистерије у вези са египатском богињом Изидом. Широко распрострањене биле су и мистерије у култу Кибеле и Атиса, као и трачко-фрижанског Сабазиија (в. та имена). Почев од II века све омиљеније постају мистерије у вези са малоазијским божанствима, пре свега са Митром.

23. Персефона

Грчка богиња Подземља и природе, Деметрина и Зевсова кћи, Хадова супруга.

У младости, док је још била девојка (Кора), Персефона је безбрижно живела уз мајку и често се играла са својим другарицама на цветним ливадама. Њена срећа била је непомућена све до дана кад је Хад, уз Зевсову дозволу, одлучио да је одведе у Подземље и да се њоме ожени. Кора се једног дана удаљила од мајке да би са Океановим кћеркама брала руже, љубичице, перунике, шафране и зумбуле. У жељи да Хаду учини услугу, Геја је тог дана створила цвет нарцис, који је одмах привукао Корину пажњу. Кад се девојка сагла да убере тај примамљиви цвет, земља се распукла и из ње се појавио Хад, господар Подземља, на златним кочијама. Он је зграбио Кору и повео је у мрачно Царство мртвих. Све док је гледала земљу и море, Кора је призивала оца и мајку, али њен глас нису чули ни људи ни олимписки богови. Једино је Хеката у својој пећини зачула њене болне крике, а Хелије је, са небеских висина, видео и њеног отмичара. Кад су до Деметре стигли одједи Кориних јаука, она се винула попут птице да по копну и мору тражи своју кћер. После девет дана лутања, Деметра је сазнала од Хелија да је Зевс одобрио Хаду да отме Кору. Богиња се тада у највећој тузи повукла од богова и људи. Да би се измирио са Деметром, Зевс је, после извесног времена, био присиљен да пошаље Хермеса у Подземље да отуда изведе Кору (в. *Деметра*). Иако није желео да се растане од своје младе супруге, Хад је морао да се повинује Зевсовој вољи. Он је обећавао Персефони да ће бити господарица свега што живи на земљи, али је Деметрина кћер нестрпљиво чекала да се упрегну коњи који ће је одвести мајци. Лукави Хад је пред растанак наговорио своју супругу да поједе зрно нара и тиме је заувек везао за мрачно Царство мртвих. Од тог времена Персефона је две трећине године проводила на земљи, уз мајку, а једну трећину у Подземљу, уз свог супруга.

У култу и миту Персефона се појављује у два вида: као господарица Подземља она је мрачна, тајанствена и застрашујућа богиња, а као Деметрина кћи Кора - она је нежна и љупка девојка. У својству богиње Подземља она нема посебан култ, а као Кора поштована је заједно са Деметром, посебно у Елеусини.

Ликовне представе Персефоне могу се по тематици сврстати у четири групе: Кора и Деметра, отмица Коре, повратак из Подземља и Персефона са Хадом у Подземљу.

24. Прорицање

Вештина упознавања воље богова на основу различитих врста знакова. Намере богова могу људима бити наговештене или спољашњим знацима или непосредно, преко снова или надахнућа. У прву групу прорицања сврстава се предсказивање воље богова на основу лета или гласова птица (орнитомантија), инстинктивних поступака (нпр. нехотично изговорене речи), бацања коцки или других врста објеката (клеромантика, астрагаломантика), а посебно на основу посматрања утробе жртвованих животиња, ватре на олтару (епиромантика), небеских тела (астрологија) или воде (хидромантика). Другу групу прорицања чини откривање божанске воље преко снова (ониромантика), најчешће оних који траже оздрављење у Асклепијевим светилиштима (инкубација, ијатромантика), приказивањем сени покојника (некромантика) и откривањима добијеним преко надахнућа (enthousiasmos).

У најранијим историјским епохама, пророковања су обављали надахнути појединци који су оглашавали вољу или жеље богова. Касније та врста прорицања није имала значајнију улогу јер је слободно пророковање надахнутих појединаца било замењено пророштвима добијеним од различитих свештеничких редова или званичних пророчишта, нарочито делфског (в. *Пророчишта*). Тек после смрти Александра Великог, кад је грчко-римски свет ступио у непосредни контакт с Оријентом, нагло су постале омиљене све

врсте прорицања, пре свега астрологија. У Риму су званично признавана једино пророковања која су обављали државни магистрати или свештенство, али мере које су предузимане ради спречавања прорицања незваничних лица показују да су све врсте прорицања биле омиљене. Већ од времена Тиберија незванична пророковања сматрана су злочином и кажњавана су протеривањем и одузимањем имовине. Упркос тој забрани, а и каснијим забранама, у Риму су постојали и професионалци, најчешће странци с Оријента, који су се бавили искључиво астрологијом. Диоклецијан је најстроже забрањивао *ars mathematica*, тј. астрологију, али су тек доласком на власт хришћанских императора коначно угушене све врсте пророковања.

25. Пророчишта

Места на којима божанства дају одговоре на питања верника, било одређеним знацима било посредством одређених лица. У историјско доба Грци су та места називали *chresterion* или *manteion*, а Римљани - *ogaculum*. У Грчкој су то светишта појединих божанстава, најчешће Аполона или хероја (Амфијарај, Трофоније, Мопс). У сваком од њих прорицало се на особен начин. Онај ко је постављао питања морао је претходно да изведе ритуале очишћења и да принесе одређену жртву. Тек тада је довођен на место где му је бог, преко одређених знамења (покрета кулне статуе или предмета бачених у воду, шуштања лишћа или кроз уста надахнутог свештеника или свештенице), одговарао на постављена питања. У појединим светиштима, посебно Асклепијевим, верницима је током ноћи, у сну, бог давао потребна упутства.

У древној Европи постојао је велики број пророчишта. Једно од најстаријих и најчувенијих било је пророчиште у Додони, где је Зевс шуштањем лишћа светог храста, односно свештеника који су те шуме тумачили, оглашавао људима своје намере. Најчувенија су била Аполонова пророчишта у Клару код Колофона, у Дидими код Милета и у Делфима. Посебно је био велики углед делфског пророчишта. Ту је Аполон, преко Пителије, одговарао на постављена питања, најпре само једанпут годишње, у пролеће, а касније - три пута. Пре пророковања, Пителија се најпре купала у извору Касталије и приносила на жртву козу, а затим је улазила у адитон Аполоновог храма. Ту се налазио омфалос и треножац постављен изнад једног процепа у земљи. Пителија је седала на треножац, удисала испарења из пукотине, падала у занос и добијала од бога одговоре које су свештеници преносили верницима у двосмисленим стиховима.

У Италији је било мало пророчишта. Најомиљеније је било пророчиште Фортуне-Примигеније у Пренесте. У изузетно тешким приликама Римљани су консултовали Сибилинске књиге (в. *Сибиле*).

26. Орфеј

У грчкој митологији син Трачанина Еагра, најчувенији певач, свирач и песник.

Прве поуке у певању и свирању Орфеј је добио од Аполона или од музе Калиопе, а као његови учитељи помињу се и Идејски дактили или славни певач Лин. Аполон му је подарио лиру са седам жица, а Орфеј је овом инструменту додао још две жице да би их било онолико колико и муза.

Снага Орфејеве песме и свирке била је чудотворна. Док је певао, јато птица кружила су изнад његове главе, рибе су искакале из мора, реке су заустављале своје токове, стење је подрхтавало, дрвеће му је прилазило да га заштити од сунца, а све животиње сакупљале су се крај његових ногу. Мелодија Орфејеве лире превела је и дивље

храстове из Пијерије у Тракију, господарила је ветровима и топила је снег на високим планинама.

Орфеј је највећи део живота провео у Тракији, као краљ Бистонаца, Одриза или Македонаца. Сматрали су га проналазачем писма, земљорадње и других корисних ствари, а неки кажу да је извесно време боравио у Египту и да је одатле пренео Дионисове мистерије и науку о животу душа после смрти.

По Хироновом савету, Јасон је позвао Орфеја да се придружи Аргонаутима. Својом песмом Орфеј је давао такт веслачима и увесељавао је грчке јунаке на свим свечаностима у току њиховог дугог пута, посебно приликом Јасоновог и Медејиног венчања.

Сва снага и моћ Орфејеве музике показала се кад је сишао у Подземље да изведе на светлост дана вољену супругу Еуридику. Убрзо после удаје за Орфеја, лепу Еуридику усмртила је отровница. Орфеј није могао да преболи њену смрт и кренуо је у Подземље да је тражи. Његова песма и свирка победиле су силе смрти и таму света мртвих. Кад се Подземљем разлегла Орфејева свирка, еумениде су заплакале, Кербер је постао кротак, Харон је зауставио свој чамац, Иксионов точак је престао да се обрће, Сизиф је сео на камен, Тантал је заборавио на глад и жеђ, а Данаиде су престале да обављају свој залудни посао. Орфејева песма разнежила је чак и строге судије мртвих и неумитне суђаје, које су већ завршену нити Еуридикиног живота опет започеле да преду. Ни владари Подземља нису одолели овом ненадмашном певачу. Они су вратили Еуридику, али су му забранили да је погледа док с њом не изађе на светлост дана. Орфеј је кренуо ка излазу из Подземља али, мучен сумњама и чежњом, он се осврнуо. Истог часа је по други пут изгубио вољену супругу, и то завек. Ојађени Орфеј је покушао да се врати у Царство мртвих, али овог пута врата Подземља остала су затворена. Седам дана несрећни певач није узимао храну, седам месеци је без престанка плакао, а затим је три године живео у потпуној усамљености.

Кад се вратио из Подземља, Орфеј је презрео Диониса, који га је прославио и учинио великим. Он је сада саветовао људима да поштују Аполона Хелија као највеће божанство, а и сам је сваког јутра излазио на врх Пангеја да поздрави Сунце. Да би казнио отпадника, Дионис је подстакао трачке жене да растргну Орфеја. Други кажу да су Трачанке убиле Орфеја зато што је после Еуридикине смрти одбијао љубав жена и понижавао женски род. Кад је Орфеј једног дана у затвореној одаји сакупио Трачане и Македонце, жене су дограбиле оружје које су мушкарци оставили испред врата и, при изласку, поубијале су песникове присталице, а њега самог су растргле.

Смрт ненадмашног певача потресла је целу природу: приче и дивље звери су туговале, дрвеће је од жалости одбацивало лишће, реке су набујале од сопствених суза, а најаде и дријаде обукле су црнину и расплеле своје косе. Музе су сакупиле раскидано Орфејево тело и сахраниле га под Олимпом. Славуји који се гнезде око Орфејевог гроба певају гласније и лепше од осталих.

Прича се да су Орфејеву главу и лиру Трачанке бациле у море или у Хебар и да је глава на води певала тугованку, узвикујући Еуридикино име, све док је таласи нису донели до обала Лезба. Становници тог острва сахранили су Орфејеву главу, и од тог времена на Лезбу је са највише успеха негована лирска поезија. Музе су умолиле Зевса да песникову лиру пренесе на небо, међу звезде.

У монументалном сликарству и у скулптури лик Орфеја се обрађује почевши од V в. пре н. е. Сцене из Орфејевог мита често су представљане на сликаним вазама (најчешће његова смрт или тренутак кад песмом очарава Трачане). На већем броју мозаика из хеленистичко-римске епохе Орфеј је приказан окружен дивљим зверима. Тај мотив омиљен је и у хришћанској иконографији, где је Орфеј схваћен као персонификација Христа.

27. Орфизам

Религиозна секта настала у Грчкој током VII или у раном VI веку пре н. е., у чијој космогонији, теогонији и антропогонији најзначајније место заузимају Фанес, космички Ерос и Дионис-Загреј (в. та имена). Митски оснивач тог религиозног покрета, који је имао многе присталице у јужној Италији и на Сицилији, био је трачки певач, свирач и песник Орфеј (в. то име). Учења орфичара била су садржана у поемама, које су изгубљене. Њихова реконструкција могућна је на основу краћих алузија код Пиндара, Аристофана и Платона, као и у различитим литерарним компилацијама из каснохеленистичког и римског доба.

Орфичари су веровали у божанску природу људске душе и у првобитни грех. Тело је повезивано са Титанима и сматрано затвором или гробом душе која, због греха, лута и страда, али се екстазом, аскетизмом и иницијацијом чисти и враћа на небо. Грешници су у Подземљу кажњавани, а праведници су на небу уживали вечито блаженство. На златним листићима из гробова хеленистичке епохе у јужној Италији и на Криту исписани су стихови са упутствима души покојника како да се влада при ступању у доњи свет. Ту се душа представља као дете неба и земље, која захтева да пије са извора сећања. Они који су били уведени у орфичке мистерије носили су бела одела, нису јели месо, јаја и боб нити су пили вино.

Орфичарима је, као и Питагори и његовим следбеницима питагорејцима, била блиска и идеја о сељењу душа (метемпсихоза).

28. Паланто

(Palantho) У римском предању Хиперборејка, епономна хероина Палатина. Херкул је довео Паланту са далеког севера у Лациј, и то као таоца. Пре него што је отишао из земље, удао је Паланто за Фауна. Паланто је родила Херкулу сина Латина, који је касније владао Лацијем.

29. Пан

Грчки бог стада и пастира. Док је Хермес чувао у Аркадији стада неког смртника, угледао је лепу нимфу, Дриопову кћер, и пожелео је њену љубав. Плод те љубави било је чудесно дете, дворого и козјих ногу, бучно и насмејано. Мајка се уплашила од брадатог малишана, али му се Хермес силно обрадовао. Он је свог сина повио у крзно планинског зеца, а затим га однео на Олимп и поносно показао боговима. Сви су се обрадовали дечаку, посебно Дионис. Богови су Хермесовом сину дали име Пан (сав, све), јер је свима развеселио срца.

Косматом, дворогом Пану припадају снежни планински врхови и камените стазе. Он јури кроз густе шикаре или тумара по врлетном стењу, где лови звери и свира на фрули. Прате га планинске нимфе, с којима покрај врела често пева и игра. Уморан од лова, песме и игре, Пан у подне спава, а пастири страхују да га у то време не узнемире. Често је у друштву Диониса и његове веселе пратње - нимфа, силена и сатира. Пану се каткад придружују и бројна њему слична бића, пани и панисци.

Својом љубављу Пан је прогонио многе лепе нимфе и младе пастире. У љубави није имао среће: нимфа Питис преобразила се у омориху, Ехо га је одбила и принудила да прибегне samozадовољавању, а Сиринга се преобразила у трску, од које је заљубљени Пан начинио пастирску свиралу (сиринга). Пан је волео и богињу Селену, која га је одбијала све док се није огрнуо белим овнујским руном или јој поклонио прекрасно овчје руно.

Пан је једино божанство за које се веровало да је смртно. Кад је, за време владавине цара Тиберија, египатски крманош Тамус пловио према Италији, три пута је чуо глас који му је наложио да саопшти како је велики Пан мртав. Због тога је у позном средњем веку, у разним теолошким спекулацијама, тај велики Пан изједначен са Сатаном или Христом.

Пан је најпре поштован на Пелопонезу, у Аркадији, а тек после маратонске битке (490. г. пре н. е.) његов култ се проширио по целом грчком свету јер се веровало да је помогао Атињанима да победе на Маратону. У пећинама на падинама Атинског акропоља Пан је поштован заједно са нимфама.

Као божанство које умножава стада и обезбеђује успешан лов, Пан је замишљан као итифалични бог, огрнут крзном риса, са пастирским штапом (педум) и лагоболоном у рукама. У римско доба он је поистовећен с Фауном и Силваном (в. та имена).

Пан воли игру и свира на сиринги. Поседовао је пророчки дар и научио је Аполона прорицању. Његова изненадна појава изазива метеж и страх (паника).

У ликовној уметности Пан је често представљан, посебно на сликаним вазама и рељефима, и то како игра у друштву нимфа или како их прогони.

30. Пелазг

Име многих јунака у грчкој митологији, од којих су најпознатији:

1. Епонимни херој Пелазга, прастарих становника Грчке.
2. Први становник Аркадије, поникао из земље, или син Зевса и Форонејеве кћерке Ниобе. Стасом, лепотом и мудрошћу надмашивао је остале људе и зато је изабран за краља. Своје поданике научио је да граде колибе, како би се заклонили од временских ђуди, да израђују одећу од свињске коже и да једу плодове храста. Пелазг је био ожењен Океанидом Мелибејом или нимфом Киленом. Имао је сина Ликаона, који је надмашио оца по изумима корисним за људе (в. *Ликаон 2*).
3. Аргивски херој, Триопов син, Јасов, Агеноров и Ксантов брат. Гостољубиво је примио Деметру док је по Грчкој тражила своју кћер Кору. Пелазг је подигао светилиште Деметри, крај кога је и сахрањен. Аргивска цитадела названа је по имену његове кћерке Ларисе.
4. Потомак Пелазга 3, Посејдонов и Ларисин син, Ахајев и Фтијин брат. Са браћом је напустио Пелопонез и освојио Тесалију, коју су до тада насељавала дивља племена. Освојена земља подељена је на три дела и сваки од браће назвао је својим именом земљу којом је владао (Ахаја, Фтиотида и Пелазгиотида).
5. Аргивски краљ, син староседеоца Палехтона, који је пружио уточиште Данају и његовим кћеркама.

31. Пеон

У грчком предању епонимни херој Пеонаца, син елидског краља Ендимиона, Етолов, Еперјев и Еурикидин брат. Кад је Епеј добио престо Елиде (в. *Енеј*), Етол је остао у земљи, а Пеон је побегао далеко на север и настанио се крај реке Аксија (Вардар), где је постао родоначелник Пеонаца. Према другим предањима, Пеон је Посејдонов и Хелин син или Аутариејев син и Илиријев унук, отац Скордиска и Трибала.

32. Пријап

Грчко божанство плодности, поштовано најпре у градовима на Хелеспонту (Лампсак, Пријапос), а касније, почевши од IV в. пре н. е., у целој Грчкој и свим медитеранским земљама. Пријап је Дионисов и Афродитин син. Као његов отац помињу се и Зевс, Адонис или Хермес, а као мајка - Хиона, Диона или Перкота. Хера, која је завидела Афродити на лепоти, дотакла је бремениту богињу, услед чега је најлепша од свих бесмртница родила наказу. Уместо да доживи материнске радости, Афродита се згрозила кад је угледала Пријапа, дете са великим језиком, надувеним стомаком и огромним удом. Постиђена богиња оставила је сина у планини. Један пастир нашао је малишана и обрадовао му се, јер је схватио да ће његова наказност поспешити плодност животиња и биљака.

Похотљиви Пријап, прогонио је својом љубављу богиње и смртнице, између осталих и лепу нимфу Лотиду. Он је покушао да је обљуби док је спавала, али је Силенов магарац својим њакањем то онемогућио. Пријап је убио магарца, а његови поштоваоци су му од тада ту животињу приносили на жртву. Приповедало се да је магарац спасао и богињу Весту од Пријапове насртљивости и да је то разлог што се на празник те богиње магарци ките цвећем. У једној легенди Пријап је повезан са магарцем коме је Дионис, у знак захвалности за учињене услуге, подарио људски глас. Та животиња се свуда хвалисала својим огромним удом и изазивала је Пријапа на такмичење. Кад се показало да је Пријапов уд већи, он је убио магарца, кога је Дионис пренео на небо.

Пријап је доброћудни бог који воли музику и пиће. Он се стара о множењу стоке и ројењу пчела, брине се о њивама, виноградима, воћњацима и баштама. Он је и бог телесне љубави, који љубавницима даје савете и штити их, а жене обдарује плодношћу. Пријап одузима полну моћ онима који га не поштују, али је и лечи. Тај бог поседује велику апотропејску моћ и као дивинизовани фалус штити од урока, посебно од злих очију.

Пријапови култни кипови, израђивани од дрвета и бојени црвеном бојом, приказују га са огромним фалусом, ређе и с другим атрибутима, са воћем у скуту, рогом изобиља, тирсом или кантаросом. Пријапу се жртвује магарац, јарац, овца и прасе, али му се често приносе и бескрвне жртве - венци од цвећа, класје, разни плодови, киша од пасуља, мед и млеко. Опсцене песмице, посвећене Пријапу као итифаличном богу поштованом у вртовима и кућама, називају се пријапеје.

33. Рес

У грчком предању трачки краљ, Ејонејев син. У десетој години тројанског рата дошао је са Трачанима у помоћ краљу Пријаму. Диомед и Одисеј сазнали су од тројанског уходе Долона даје пред Троју стигао силни јунак, наоружан златним оружјем и с коњима белним од снега. Кад је Реса и његове уморне људе савладао сан, Диомед га је убио, а његове дивне коње Одисеј је повео у грчки логор.

У каснијем предању, Рес је син бога реке Стримона и једне музе - Еутерпе, Клије, Терпсихоре или Калиопе. Тек рођеног Реса мајка је предала Стримону, а овај је новорођенче дао нимфама да га негују. Кад је дечак одрастао, мајка га је молила да не креће пред Троју, јер је знала да га тамо чека сигурна смрт. Рес је ипак дошао у помоћ Пријаму. Чим је стигао пред Троју, богиња Атина је обавестила Грке о његовом доласку. Истог дана Рес је убијен, а његова несрећна мајка стигла је пред Троју да оплаче сина и да објави да ће Рес, као полубог, боравити у пећинама сребром богате Тракије. Неки кажу како је проречено да Грци неће освојити Троју ако се Ресови коњи напију воде са

Скамандра и окусе траву са ливада у Троади. Хера и Атина, давнашње непријатељице Тројанаца, наговориле су Одисеја и Диомеда да убију Реса одмах по доласку пред Троју.

Рес је био ожењен Аргантоном, која је била позната по својој страсти према лову. Она је молила Реса да не креће у тројански рат, али је супруг није послушао. Кад је сазнала за Ресову смрт, Аргантона се осамила, одбијала је храну и драговољно је окончала живот. У историјско време Атињани су, приликом оснивања Амфиопоља, пренели Ресове кости из Троаде у Тракију. Веровало се да Рес, са оружјем и својим коњима, и даље лови по Родопима и да дивље животиње саме приступају његовом жртвенику.

Рес је вероватно трачко божанство, хтонски демон који лови по шумама и планинама, сродан Трачком коњанику.

34. Сабазије

Фрижанско божанство, чији је оргијастички култ прихваћен у грчком свету крајем V. в. пре н.е. Приповеда се да се Зевс, у виду змије, сјединио са Персефоном и да је из те везе рођен Сабазије.

Главна средишта Сабазијевог култа налазила су се у Фригији и Лидији. У Атини су Сабазија поштовале првенствено жене. Групе његових присталица, окићене венцима од беле тополе и дивље мирођије, играле су у заносу, са змијама у рукама. Сабазијев култ је широко прихваћен тек у доба Римског Царства.

У ликовној уметности Сабазије је приказиван у фрижанској одећи, најчешће са шишарком у руци и ногом на глави овна. Њему су придодати и Зевсови атрибути - орао и муња. У свим деловима Римског Царства нађене су "Сабазијеве руке", вотивни дарови или култни инструменти. То су шаке од бронзе, са згрченим малим и домалим прстом у гесту благосиљања (*benedictio latina*), украшене низом симбола (змија, жаба, гуштер, корњача, петао итд.).

35. Сатири

У грчкој митологији дивљи и похотни демони шума, по изгледу и особинама истоветни са силенима. Та итифалична бића, са коњским ушима, репом и ногама, чине групу разузданих веселака који, заједно са нимфама и менадама, прате бога Диониса. Везивани су за илирске области и Пелопонез, где су првобитно поштовани као демони плодности. Каткад су поистовећивани са Паном и панисцима, односно Фауном и фаунима.

36. Селена

Грчка богиња Месеца, кћер титана Хипериона и титанке Теје, Хелијева и Еојина сестра.

Кад своје лепо тело окупа у Океану и обуче сјајне хаљине, Селена упреже коње и вози се кочијама по звезданом небу, а са њене бесмртне главе разлива се светлост по целом свету. Та белорука богиња, дивних плетеница, родила је Зевсу кћер Пандеју.

Селену је волео Пан (в. то име). О њеној љубави према лепом Ендимиону, као и о њиховим кћеркама, в. *Ендимион*. Неки кажу да је била супруга или љубавница бога Хелија.

У класично доба Месец су поштовали само варвари. Тек касније, у време религиозног синкретизма, Селена је поштована као божанство и изједначена је са Хекатом, Артемидом или Изидом. Само у народном веровању она је рано повезана са плодношћу људи и животиња, као и са магијом и разним болестима, на првом месту са епилепсијом.

У римској религији Селена је поистовећена са Луном.

37. Семела

У грчкој митологији кћи тебанског краља Кадма и Хармоније, мајка бога Диониса.

Зевс је заволео лепу Кадмову кћер и неко време је спокојно уживао у њеним загрљајима. Кад је Семела зачела божанско дете, њену бременитост је опазила Зевсова супруга Хера. У жељи да се освети супарници и спречи рођење детета, Хера је узела на себе лик Семелине старе дојкиње Бороје и лукавим речима је поколебала Кадмову кћер да ужива љубав бесмртника. Хера је посаветовала Семелу да захтева од љубавника да јој се појави у свој својој величини и сјају, онако како прилази својој божанској супрузи. Неразборита Кадмова кћер послушала је тај савет. Она је од Зевса одмах измолила обећање да ће јој испунити једну жељу, а кад се он заклео да ће за њену љубав све учинити, Семела је тражила да јој приђе у лику громовника. Зевс није могао да прекрши дату реч. Он се, дубоко ожалостан, виноу високо у етар и призвао облаке, кишу и ветрове, а да би ублажио своју снагу, изабрао је најслабију муњу. Та опрезност била је узалудна: кад је Зевс ступио у Семелину ложницу, сјај муње је спржио смртницу, а Кадмове дворе претворио у рушевине, их којих је дуго тињао плам божанске ватре. Дете, које је Семела носила под грудима, Зевс је спасао од огња, зашио у бедро и однео на Олимп (в. *Дионис*). Кадмо је оградио место несреће и претворио га у светилиште своје кћери, а Дионис је ту касније засадио чокот винове лозе.

Семелина смрт донеле је Кадмовој кући и друге несреће. Остале његове кћерке пронеле су вест да је Семела ошинута муњом јер се, док је уживала љубав смртника, хвалила да је Зевсова љубавница. Због тих клевета, Дионис се свирепо осветио својим теткама (в. *Пентеј*). Да би узвисио мајку, одлучио је да је изведе из Подземља. Хад је обећао Дионису да ће пустити Семелу на светлост дана али је, заузврат, од њега захтевао да му уступи оно што му је најмилије. Семелин син је господару Подземља подарио мирту, а затим је мајку, којој је дао име Тиона, одвео на Олимп и уврстио међу богове.

Према лаконском предању, Семелу нису спржиле Зевсове муње већ је њену смрт проузроковао Кадмо. Кад је донела на свет Диониса, Кадмо је своју кћер и унука ставио у ковчег и бацио у море. Таласи су га избацили на обале Лаконије и људи који су га отворили нашли су у њему мртву Семелу, а дете, које је још било живо, предали су на чување Атамантовој супрузи Инони.

38. Сибиле

Жене које, у екстази, предсказују страшне догађаје. За разлику од свештеника званичних пророчишта, који су одговарали на постављена питања, сибиле дају своје исказе спонтано, само у тренутку божанског надахнућа. Оне су посреднице између богова и људи, најчешће тумачи Аполонове воље.

Сибиле нису бесмртне, али је њихов век знатно дужи од људског века. Најпре је постојала једна пророчица по имену Сибила, која је поштована на различитим местима, а тек од средине IV в. пре н. е. говори се о великом броју сибила - две до десет. У I в. пре н. е. утврђена је листа од десет сибила: Персијска, Либијска, Делфска, Кимеријска (у Италији), Еритрејска, Самоска, Кумејска, Хелеспонтска (у Марпесу, у близини Троје), Фригијска (у Анкири) и Тибуртинска.

Сибила из Марпеса, у Троади, сматрана је најстаријом грчком сибилом. Она је кћи тројанског краља Дардона и Теукрове кћерке Несо. Из Марпесаје и сибила Херофила,

кћерка смртника и једне нимфе са Иде, рођена пре тројанског рата. Она је прорекла да ће лепа кћер спартанског краља Тиндареја проузроковати велику сукоб између Европе и Азије (тројански рат).

У грчком свету најчувенија је била сибила из Еритре (Еритрејска) у Лидији, која се, као и сибила из Марпеса, зове Херофила. Њен отац је био пастир Теодор, а мајка - једна од нимфа. Рођена је у пећини планине Корица и отпочела је да прориче одмах по рођењу, и то са једне стене. Она је прорекла да ће Грци напасти Троју и да ће тај догађај описати Хомер. Сибила из Еритре је знала да ће умрети од Аполонове стреле, али да њен пророчки дар неће бити уништен. Крв њеног несахрањеног тела натопиће земљу, а из ње ће израсти трава која ће сачувати клицу њеног пророчког дара. Зато утробе животиња које се хране травом откривају будућност (гатање по утроби животиња).

Сибила из Куме уживала је исту славу у римском свету као и еритрејска сибила у Грчкој. Она је живела и прорицала у једној пећини. Аполон је тако силно волео Кумејску сибилу, да јој је понудио вечити живот и све што жели. Сибила је захватила гомилу песка и зажелела онолико рођендана колико зрнаца држи у руци, али је при том заборавила да затражи да то буду године младости. Кад је Аполон заузврат затражио њено девичанство, сибила га је одбила иако је он био спреман да јој подари и вечиту младост. Кад је Енеја стигао до ње, она је већ имала седам стотина година, а преостало јој је да живи још три столећа. Временом је њено тело венуло и губило тежину, тако да је на крају од Кумејске сибиле остао само глас. Други кажу да јој је Аполон обећао дуг живот под условом да никада не види завичајну земљу. Због тога је она дошла у Италију и настанила се у Куми. Кад су њени земљаци сазнали за ту погодбу, они су, из сажаљења или из зависти, послали Сибили писмо запечаћено еритрејском земљом. Чим је примила писмо, сибила је умрла.

Сибиле су у позној антици сматране оличењем свеукупне светске мудрости, па су због тога заузимале значајно место и у хришћанској иконографији. Увек су прорицале у грчким хексаметрима. Пророчанства Кумејске сибиле била су исписана на палмином лишћу. Та збирка пророчанстава, писана на грчком језику (*Сибилинске књиге*, *Libri Sibyllini*, *Fata Sibyllina*), у време последњих краљева пренесена је у Рим. Прича се да је сибила понудила краљу Тарквинију Приску да откупи девет књига, које су садржавале најпознатија пророчанства. Кад је краљ одбио да их купи због високе цене, сибила је запалила три књиге, а за преосталих шест је и даље захтевала исту цену. Тарквиније и по други пут одбио понуду, а сибила је затим спалила још три књиге. Најзад је за преостале три успела да добије тражену цену.

Књиге су биле смештене у подруме Капитолског храма, а старање о њима било је поверено посебном свештеничком реду који се састојао од петнаест чланова (*quindecemviri sacris faciundis*). Кад су 83. г. пре н. е. те књиге уништене у пожару, Сенат је упутио посебно посланство у места која су сматрана седиштима сибила, како би се добила нова збирка пророчанстава. Том приликом сакупљено је око хиљаду пророчанстава, које су, 74. г. пре н. е., смештене у обновљени Капитолски храм. Да би се избегли неспоразуми и кризе, које су често настајале произвољним тумачењем сибилинских пророчанстава, књиге су отварање једино у изузетно тешким ситуацијама, и то само према одлуци Сената. О првим консултовањима Сибилинских књига мало се зна, али је свакако под њиховим утицајем више грчких божанстава уведено у римску религију, првенствено култ Аполона, Артемиде, Хермеса, Посејдона и познате тријаде Деметра - Дионис - Кора. Са тим консултацијама је у вези и припремање прве гозбе намењене боговима (*lectisternium*), 399. г. пре н. е., као и увођење многих култова страних божанстава током III и II в. пре н. е. (Асклепије, Магна Матер, Дамија, Хеба и др.). Тако је захваљујући Сибилинским књигама, римска религија постепено хеленизована. Да би се спречила злоупотреба Сибилинских књига, која је била честа из политичких разлога, Август их је пренео у Аполонов храм на

Палатину. Те књиге често су читане у време Царства. Сигурно се зна да су последњи пут отворане 363. године али их је већ на почетку V века, 405. године, спалио Стилихон.

39. Силени

У грчкој митологији демони дивље природе, груби и раскалашни, који другују с нимфама и прате бога Диониса. Као и сатири, та бића имају коњске уши, реп и ноге. Њихово тело је длакаво, нос им је прћав, очи округле, уста велика, а фалус огроман и увек набрекао.

Силени најчешће играју са менадама или их прогоне својом насртљивошћу. Од својих другарица у игри преузимају крзно пантера или срне, змије и разне музичке инструменте (двојнице, лира, кротала, тимпан).

За разлику од тих похотљивих и раскалашних бића, предања помињу једног Силена, васпитача бога Диониса, који није ни смешан ни груб, већ је обдарен племенитошћу, добротом и највећом мудрошћу. Приповеда се да је тај Силен син Пана и једне нимфе или да је рођен из капи крви ушкопљеног Урана. Његово омиљено боравиште је Малеја, у Лаконији. Једна мелијска нимфа родила је Силену кентаура Фола, а неки кажу да је он отац Аполона Номија. Краљ Мида је од Силена сазнао многе тајне и добио поуку о ништавности људског живота (в. *Мида*). Силен је и пророк. Када су га два пастира чврсто везала ланцима од цвећа, он им је, у песми, рекао све о прошлости и открио будућност.

Силен је учествовао у борби богова са гигантима и борио се на страни свог ученика Диониса, јашући на магарцу, чије је њакање натерало непријатеља у бекство.

Силени су везани претежно за Јонију и Атику. Они су првобитно самостални демони природе и њене плодности, а тек су касније повезани с Дионисом. Као и друга демонска бића, обједињују у себи добре и лоше особине. Њихов лик представљан је на грбовима, штитовима и шлемовима да би одбијао зло. Сам Силен је ружан али добар демон, који васпитава богове и хероје.

На старијим споменицима ликовне уметности силени имају густу косу и браду, а на каснијим, из времена кад су сматрани остарелим сатирима, приказивани су као смешни ћелави старци, с венцима бршљана на глави.

40. Ситон

У грчкој митологији син Посејдона и нимфе Осе, краљ трачких Одоманта, епонимни херој Ситонског полуострва на Халкидику. Нимфа Анхироја, или Анхиноја, или Мендеида, родила је Ситону кћерке Палену и Ројтеју.

Изузетна Паленина лепота привукла је многе просиоце на Ситонов двор, али краљ, који није желео да се одвоји од своје кћерке, захтевао је од њих да се с њим боре на живот и смрт. Многи јунаци изгубили су живот од Ситонове руке. Кад су Палену запросили Дријант и Клит, краљ није желео да с њима дели мегдан, већ им је предложио да се међусобно боре за њену руку. Палена, која је била наклоњена Клиту, подмислила је Дријантовог кочијаша да из господаревих кочија извуче чивије. Захваљујући том лукавству, Клит је убио свог противника. Кад је краљ сазнао за превару, наредио је да се на Дријантовој ломачи спали и Палена. Изненадна киша (или појава богиње Афродите) спасла је девојку сигурне смрти. Ситон је одустао од намере да казни кћер и прихватио је Клита за зета. После краљеве смрти, Клит и Палена владали су трачким Одомантима.

Неки кажу да је Ситон био заљубљен у своју кћер и да је из тих разлога убијао све њене просиоце. Да би га казнио због грешне љубави и убиства бројних јунака, Дионис је тирсом убио Ситона, а затим се оженио Паленом.

41. Скирофорије

Загонетни атички празник, називан и Скира, вероватно у част Деметре и Коре, који су у јуну-јулу светковале првенствено жене. О прослави празника располаже се оскудним подацима. Атенина свештеница, Посејдонов свештеник и Хелијев свештеник ишли су испод великог белог балдахина од Акропоља до места званог Скирон, у ствари гроба хероја Скироса, елеусинског пророка. У близини се налазило светилиште Деметре и Коре, у коме су штовани и Атина и Посејдон. Празник је назван скира по ономе што је на тај дан ношено. Претпоставља се да би то могли бити прасићи и колачи у облику змија и фалоса који су бацани у подземне јаме да би касније, за време Тезмофорија, из њих били вађени.

42. Спарти

У грчкој митологији наоружани људи, изникли из зуба змаја које је, по савету Атене или Ареја, посејао тебански краљ Кадмо. Они су се одмах међусобно поубијали и натопили су тебанску земљу својом крвљу. Кад је видео људе који ничу из земље, Кадмо је, у страху, бацио међу њих камење. Они су помислили да су нападнути и отпочели су беспштедну борбу. Само петорица Спарта остала су у животу, и то: Хтоније, Удај, Пелор, Хиперенор и Ехион. Кадмо је са овим снажним људима подигао тебанско утврђење (Кадмеја), а Ехиона је оженио својом кћерком Агавом. Потомци Спарта, који су носили белег, касније су владали Тебом. Приповеда се да су Атина и Ареј половину змајевих зуба подарили колхидском краљу Ејету. Кад је касније Јасон посејао те зубе, из земље су, као жито, никли наоружани људи.

43. Стримон

У грчкој митологији бог истоимене реке у Тракији (данашња Струма), Океанов и Тетијин син. У време Ксерксовог похода на Грчку (490. г. пре н. е.), персијски свештеници жртвовали су том божанству беле коње, а њихову крв излили су у реку. Стримон је био плован све док Херакле није довео Геринова говеда до његових обала. Разгневлан што му је река препречила пут, он је у њене таласе бацио огромно стење, које је од тада онемогућило пловидбу.

Стримон је оплодио једну од муза док је прелазила преко његових таласа и тако је постао отац чувеног трачког краља Реса. Као његови синови помињу се Брангас и Олинт, а као кћерке - Терина и Еуадна. Неки кажу да је Стримон у ствари био трачки краљ, Арејев и Халикин син. Кад је пред Тројом изгубио сина Реса (в. то име), он се из очајања бацио у једну реку, која од тог времена носи његово име.

44. Тамириј

У грчкој митологији чувени трачки певач, син песника Филамона и нимфе Аргиопе. Кад се Филамон заситио љубави лепе нимфе, она је отишла у Тракију, међу Одризе, и тамо родила Тамирија.

Тамириј је ученик чувеног певача Лина. Осим дара за музику, богови су му поклонили и изузетну лепоту. Гајио је љубав према Хијакинту и био је први човек који је волео мушкарце. Орфејеву мајку Менипу сматрали су Тамиријевом кћерком, а чувеног певача Музаја - његовим сином.

Тамириј се хвалио да ће натпевати музе. Пре такмичења нагодио се са њима: у случају да победи, музе су биле дужне да му поклоне љубав, а у случају да изгуби - могле

су да га казне по свом нахођењу. Кад су га музе после победе ослепеле, несрећни певач је разбио лиру и бацио је у реку. Веровало се да у Подземљу испашта због своје дрскости, да седи окружен великим грешницима, покрај лире са покиданим струнама. Песникова душа изабрала је живот славуја.

45. Трачки коњаник

в. Трачки херос.

46. Трачки херос

Трачко божанство, свемогући бог који лечи и спасава, заштитник стада и вегетације. Његово право име је непознато. Најчешће се означава као херос, а поистовећује се са Асклепијем, Аполоном, Дионисом или Силваном и тесно је повезан и са Ресом (в. то име). Сачуван је велики број ликовних представа тог божанства, најчешће вотивни рељефи, који су настали у раздобљу од IV в. пре н. е. до првих деценија IV в. н. е. Највећи број споменика потиче из II-III века, из римског доба. На њима је бог представљен као младић на коњу, у мирном ставу или у лову, заогрнут карактеристичним огртачем који се лепрша на ветру. Покрај коњаника је често представљен пас који напада дивљег вепра и дрво око кога се обавија велика змија. На натписима који прате те представе, Трачком коњанику се најчешће додају епитети кириос (господар), сотер (спасилац) и иатрос (лечник). Каткад је називан и *megas theos* (велики бог), као и трачко божанство Дарзалас које је поштовано у Одесосу (данашња Варна).

О култу трачког хероса мало се зна. Извесно је да је био распрострањен на великој територији, од западних обала Црног мора до Поморавља. Његова светилишта најчешће се налазе под ведрим небом, покрај извора.

47. Триптолем

У грчкој митологији син елеусинског краља Келеја и Метанире. Кад су његови родитељи прихватили и угостили Деметру (в. *Келеф*), богиња је подарила Триптолему жито и кола са крилатим змајевима, а затим му наложила да поучи људе гајењу житарица.

Триптолем је кренуо у свет да би га усрећио Деметриним даровима. На путу је сретао многе људе, ређе добре, а чешће зле. Док су га неки срдечно прихватили и славили, други су га непријатељски дочекивали и радили му о глави. Хероја Аркада научио је обради земље и печењу хлеба. Скитски краљ Линк намеравао је да га убије, а гетски краљ Карнабон уништио је једног од његових крилатих змајева. У Ахаји је Еумелов син Антеја упрегао Триптолемове божанске кочије и приликом вожње изгубио је живот.

У предању, према коме је Триптолем син краља Елеусина, помиње се и Келеј као непријатељ Деметриног љубимца. Док је Триптолем, далеко у свету, поучавао људе земљорадњи, Келеј је збацио Елеусина са престола, а спремао се да убије и Триптолема чим се врати у завичај. Ту његову намеру осујетила је Деметра, која је наредила Келеју да преда престо законитом наследнику. После доласка на власт, Триптолем је своју престоницу, по очевом имену, назвао Елеусина, и у част своје заштитнице, богиње Деметре, установио празник Тезмофорија.

Триптолем је имао два сина - Крокона и Којрона, као и кћер Дејопу. Уз Еака, Миноја и Радаманта, он суди мртвима у Подземљу.

48. Тхиас

У грчкој митологији весела поворка која прати бога Диониса, а коју чине нимфе, сатири и менаде. То је и ознака за приватна удружења чији чланови у одређене празничне дане славе поједина домаћа или страна божанства. Таква удружења рано су посведочена у Атини. Почев од хеленистичког периода, тијаси се помињу у многим местима грчко-римског света.

49. Залмоксис

Гетско хтонско божанство, господар мртвих. Сваке пете године Гети су коцком бирали гласника да би Залмоксису пренео њихове молбе. Док су једни држали три копља, други су гласника бацали у вис и ако га копља прободу и он умре, веровали су да им бог указује милост и да ће им услишити молбе. У противном, бирали су другог гласника.

Залмоксис је каткад сматран и краљем, пророком и законодавцем, а повезиван је и са славним филозофом Питагором и питагорејцима. Приповедало се да је био Питагорин роб, а да је после добијања слободе на Саму стекао велико имање и да је по повратку у Тракију упознао своје непросвећене саплеменике са културнијим обичајима Јонаца. Најугледније грађане позивао је на гозбу и приповедао им да ће они и њихови потомци после смрти стићи у један предео у коме ће стећи бесмртност и уживати сва задовољства. Да би их у то уверио, Залмоксис се сакрио у подземну одају и тамо провео три године. Мислећи да је умро, Трачани су га оплакивали, али кад се он четврте године међу њима изненада појавио, сви су поверовали у Залмоксисове приче.

Критско-микенски религиозни симболи у баденско-вучедолској култури

Двојна секира, консекративни рогови и птица - три суштинска симбола критско-микенске религије - појављују се у истим облицима и на тлу баденско-вучедолске културе која је од цивилизација Крита и Микене раздвојена тешко проходним и нецивилизованим деловима Балканског полуострва. Појава загонетна и достојна пажње, утолико пре што с једне стране стоји критско-микенска култура с приближно поуздано одређеном хронологијом и бар у главним цртама познатом културном историјом, према баденско-вучедолској култури која још и данас има потпуно магловит спољни и унутарњи изглед и сасвим неодређене временске и територијалне границе. С друге стране, од хиљаду облика материјалне културе остварених на тлу критско-микенске културе, на баденско-вучедолским локалитетима појављују се само предмети и облици који су у вези с полисимболизмом критско-микенске религије^[1]). Тај уски избор свакако није случајан, већ се њиме открива карактер односа између критско-микенске и баденско-вучедолске културе. Јер, када се површно говори о везама између две културе, обично се примећују само они облици који су прихваћени, док се заборавља све оно што није прихваћено, а у чему се редовно и крије суштина тог односа, у овом случају и одговор на питање када и како је долетела голубица са двојном секиром из Микене на Вучедол и какву је метаморфозу на том путу доживела.

Баденско-вучедолска култура појављује се изненада и нагло, без претходног развоја, на простору Саве, Драве, Дунава и њихових притока у време формирања млађих слојева у Винчи (после коте 2,5 м)^[2], стварања насеља у Жутом Брду^[3] и на Птујском Граду^[4], развијајући се паралелно с градинском културом на југу^[5], панонском на истоку^[6], Altheim Remedello на западу^[7] и културним групама бодрогкерестурском, салцминдерском и балбершком на северу.^[8] Баденска и вучедолска културна група чине на највећем броју наших локалитета "једну јединствену културу"^[9] која је, иако окарактерисана врло разнородним елементима, унутарње чврсто повезана, нарочито у смислу јединственог религиозног схватања.

За испитивање односа између баденско-вучедолске и критско-микенске културе најзначајнија су два налаза са територија наше земље: из Вучедола и с Ушћа.

Приликом истраживања Вучедола R. R. Schmidt је открио два предмета која понављају у потпуности познате облике нађене на културним местима критско-микенске културе: консекративне рокове и фигуру голубице са урезаном двојном секиром на врату.^[10] На Вучедолу је нађено више примерака консекративних рогова, од којих је нарочито значајан онај откривен у ниши "подрума" (?) II A + D. Фрагменти осталих примерака нађени су у шуту порушених зграда на којима су сигурно стајали као акротерије, слично као на представи сакралне грађевине на златној плочици из Микене. Фигура голубице од печене земље, с три пута урезаним знаком двојне секире на врату, нађена је у близини консекративних рогова у "подруму" II B. Нарочито је интересантна двојна секира урезана на десној страни голубичиног врата, која уместо држаљнице има прстен за вешање или привезивање, облик који понавља и бронзана двојна секира нађена на локалитету Ушће. R. R. Schmidt је већ нагласио фрапантну сличност између ових вучедолских и критско-микенских облика и истакао јаку "духовну везу" између ове две културе, али је остао резервисан у погледу датовања ових објеката у Вучедолу збуњен тада општеприхваћеним мишљењем по коме је баденско-вучедолска култура паралелисана с културом раног хеладског доба у Грчкој.^[11]

Други значајан налаз потиче с локалитета Ушће, недалеко од Винче. Ту је у једној урни баденског типа заједно с остацима спаљеног покојника нађена једна двојна секира од бронзе, за коју проф. Васић претпоставља да је служила као амулет покојнику.^[12] Врло

кратка бронзана дршка завршава се у облику прстена. Овај тип двојне секире с прстеном за вешање појављује се у Егеји релативно позно.^[13] Двојна секира у вези с баденском керамиком позната је и са низа других налазишта ван наше земље^[14] али двојна секира с Ушћа нарочито је значајна због свог специјалног облика и околности под којим је нађена.

Двојна секира, консекративни рогови и голубица нађени на Вучедолу и Ушћу показују само своје критско-микенско порекло и несумњив утицај Егеје на формирање религиозног схватања становништва баденско-вучедолске културе, али не откривају пут којим се тај утицај кретао нити одређују време када су ови критско-микенски религиозни симболи прихваћени у средњој и југоисточној Европи. Истоветност облика између критско-микенских и баденско-вучедолских религиозних симбола не значи да се сме одмах претпоставити и њихова истовременост и исто значење. Преношењем облика из једне културе у другу губи се редовно и унутрашњи, првобитни смисао тих облика, поготову у случају као што је овај, где се мора рачунати са знатном територијалном удаљеношћу и различитом етничком обојеношћу тла. Зато се пре може тврдити да религиозни симболи откривени у Вучедолу и Ушћу нису пресађени са тла критско-микенска културе у свом првобитном смислу, већ да су носиоци баденско-вучедолске културе одабрали један део из ризнице религиозних представа Крићана и Микенаца и од тог дела, у коме су открили могућност за сопствено стварање, остварили сасвим нову врсту религиозног изражаја која је само за њих нешто значила. Тако су ове две културе само спољно, привидно повезане једнаким облицима својих религиозних симбола, док у стварности оне остају сасвим раздвојене и туђе једна другој.

Територијално се баденско-вучедолска култура нигде не додирује с областима које су биле захваћене критско-микенском цивилизацијом. Тако ове две културе, у време своје најсилније територијалне експанзије, чак и када би се претпоставила њихова истовременост, остају сасвим раздвојене једна од друге. Оне се међусобно највише приближавају на тлу Апенинског полуострва^[15] и у областима око Црног мора, под условом да су Микенци познавали његове обале, што још није доказано.^[16] Микенски морепловци једва су додирнули обале Сицилије и јужне Италије, а воде Понта остале су недирнуте од њихових лађа, као касније и од феничанских и хеленских, све до VIII и VII века пре н. е. Тако би се рекло да између баденско-вучедолске и критско-микенске културе не може постојати никакав директан контакт и да оне остају изгубљене једна за другу у времену и простору, да се у Микени и Вучедолу не појављују двојна секира, консекративни рогови и голубица као унутарња спона која на неки начин везује ове две културе. Да су двојна секира, консекративни рогови и голубица нађени случајно издвојено један од другог, као што је то случај с извесним спорадичним налазима ових облика у неким праисторијским културама Европе^[17], могло би се помишљати да је у питању онај познати феномен рађања нових облика из једнородности људске свести, који извиру спонтано, без икаквих међусобних утицаја и веза из истоветне психичке констелације. Али повезаност двојне секире, консекративних рогова и голубице у Вучедолу, с једне стране, и на саркофагу из Хагија Тријаде или у "капели двојне секире" на Криту, с друге стране, потпуно искључује ову могућност, али и сва она груба, формално механистичка објашњења по којима су два облика, већ тиме што су међусобно подједнака, и савремена један другом. Зато се појава истих религиозних симбола у критско-микенској и баденско-вучедолској религији, као и међусобни однос ових култура, мора посматрати као један културно-историјски феномен у свој својој сложености, без неодговорних упрошћавања које у овај проблем уноси типолошки метод.

Крит је постојбина двојне секире, консекративних рогова и голубице^[18], или бар тле на коме су ова три облика, првобитно свакако предмети профаног карактера или још неодређене намене, уздигнута на степен највиших религиозних симбола. Најпре се

појављује двојна секира у раном минојском II или средњем минојском I периоду, што показује налаз из једног гроба на Мохлосу^[19]. Нешто касније, у средњем минојском II периоду, појављују се и први примерци консекративних рогова^[20], а из истог периода потичу и прве фигуре птица за које се може сматрати да представљају голубицу.^[21] Али у овом раном периоду критске културе сва ова три облика егзистирају без икакве узајамне везе и имају вероватно још сасвим неиздиференцирану религиозну функцију, као што је то случај и са сличним спорадичним налазима из европских праисторијских култура. Присуство двојних секира у гробовима (на пример на Мохлосу) није довољно да се оне доведу у везу с неким одређеним религиозним схватањем и искључе из практичне употребе, пошто је утврђено да су двојне секире свих димензија могле да служе као оруђе или оружје у свакодневном животу.^[22] Што се тиче теракота птица које је Еванс нашао у најстаријим слојевима палате у Кносу, њихова употреба у култу ничим није доказана. Чини се да се коначно формирање једног религиозног схватања у коме су двојна секира, консекративни рогови и птица међусобно повезани у култу и уздигнути на степен религиозних симбола, догодило при крају средње минојског доба и у првим фазама позно минојског периода, у време када је цела култура Крита добила јединствен карактер и организовану религију.^[23] Тако тек на представама и у депоима који потичу из позно минојског доба налазимо ова три симбола међусобно повезана у култу.^[24] Значи да облици који повезују критско-микенску са баденско-вучедолском културом постају религиозни симболи тек у позноминојском, односно микенском добу, па би се зато година 1560. пре н. е. могла апроксимативно узети као *terminus post quem* за почетак баденско-вучедолске културе, под условом да се из тог доба нађу поуздане посредне везе између Микене и Вучедола и да се томе не противи остали материјал и стратиграфија баденско-вучедолске културе. Али археолошки материјал нађен на европском континенту показује да је најранији непосредни утицај Крита на Балканско полуострво отпочео тек са познохеладском културом у Хелади и да је био у прво време ограничен само на извесне делове Пелопонеза, пре свега на Месенију и Арголиду.^[25] На микенском тореутским израђевинама налазе се сцене које представљају најстарије документе о културној употреби двојне секире, консекративних рогова и голубице на европском тлу. Даље ширење ових религиозних симбола по осталим областима Европе тесно је повезано с експанзијом микенске културе и њеном даљом судбином: извесним одумирањем у геометријском периоду и поновним оживљавањем у архајском и хеленистичком времену.

Управо тек од почетка XIII века почиње снажна експанзија микенске културе с Пелопонеза у суседне области, чије се становништво могло тек тада упознати с тековинама критско-микенске религије чије је извесне облике и идеје прихватило и прилагодило сопственом религиозном схватању. Па и тада је микенска култура обухватила само релативно узану област око обала Егејског мора, не продирући нигде дубље у азијско или европско тло. Ни у Богаскеју, ни у Алишару, нити у једном месту Тракије, или негде дубље на азијском и европском тлу није до сада нађен ниједан једини објекат који би био импортован с Крита или из Микене.^[26] Али овај први већи захват микенске цивилизације био је довољан да омогући неколико векова касније блистав културни ренесанс у коме је учествовала не само Хелада и области раније захваћене критско-микенском културом, већ и велики део Европе и Азије и у коме се поново јавио велики број елемената критско-микенске културе, нарочито оних који припадају њеном најунутарњијем, религиозном делу. Наравно, у овом ренесансу облици критско-микенске културе задржали су само своје спољне облике, док су изгубили добрим делом свој стари унутрашњи смисао, омогућујући на тај начин да се у њих улије садржај који одговара духу нове културе.

Сада постаје разумљива појава извесних критско-микенских облика у амбијенту једне сасвим друге културе, као што је на пример баденско-вучедолска, која се иначе

својим најбитнијим одликама потпуно разликује од цивилизације Крита и Микене. Надживљавање критско-микенских облика, нарочито двојне секире, консекративних рогова и голубице, не појављује се само у хеленској култури, већ и у религијама свих оних култура које су се с њом паралелно развијале. Ова виталност критско-микенских религиозних симбола показује да они до краја антике нису надмашени неком бољом формулацијом за један одређени религиозни осећај. Двојна секира задржала је свој значај и многоструку симболику појављујући се час као хтоничан симбол на једној стели из Елеусине, час као муња у рукама Дива или као знак ефеске Артемиде, затим као *T e n e d i o z p e l e s u z* у вези с Дионисом и његовим култом, постајући најзад главни Дивов атрибут из Долихе с којим је обишла цео ондашњи културни свет од Месопотамије до средње Европе. Консекративни рогови су и даље задржали своју стару двојаку улогу: као акротерија они су стајали на Афродитином храму у Пафу, а као култни предмет служили су у цели Сераписова храма у Солима.^[27] Што се тиче голубице, она је постала атрибут Афродите и један од најзначајнијих религиозних симбола у хеленској и хришћанској религији.

Где је онда место баденско-вучедолској култури у овом дугом временском раздобљу које следи моменту њеног првог могућег контакта с културом Крита и Микене? Да ли је двојна секира из баденске урне са Ушћа сроднија критско-микенском лабрису или *T e n e d i o z p e l e s u z* и да ли су голубица и консекративни рогови из Вучедола ближи грађевини са златне плочице у Микени или Афродити и њеном култу у Пафу?

Ако се суди само по религиозним симболима, поуздано је да баденско-вучедолска култура мора припадати времену које следи експанзији микенске културе, тј. почетку XIII века. Ближе хронолошке термине пружа стратиграфски положај баденско-вучедолског културног материјала на извесним локалитетима у нашој земљи и у Мађарској. на локалитетима у источном делу наше земље материјал баденско-вучедолске културе редовно се јавља измешан у истом слоју и у затвореним налазима са материјалом жутобрдске културне групе (Винча, Орашје, Жуто Брдо, Велесница), док се у западним областима редовно среће на насељима халштатске културе (Хрустовача, Птујски град, градине у Босни).^[28] У Мађарској је баденска керамика нађена у гробовима који временски припадају скитском периоду.^[29] Према томе, баденско-вучедолска култура истовремена је с панонском керамиком жутобрдског типа која се у нашим областима задржала све до доласка Келта у средње Подунавље.^[30]

Али поред стратиграфског положаја баденске и вучедолске културне групе на нашим локалитетима и појаве критско-микенских религиозних симбола у оквиру ових култура, постоји још читав низ чињеница које потпуно демантују раније општеприхваћено датовање ових културних група у енеолитско доба. А. Mozsolics је показала (у W. P. Z., 1942, 38) да се у култури раног бронзаног доба не осећа никакав утицај баденске културе која би требало да јој претходи. Међутим, баденска и вучедолска керамика се по техници, облицима и орнаментици јасно везује за керамику средњег и позног бронзаног доба, а нарочито за халштатске керамичке облике што су већ и раније нагласили Bayer, K. Miske и Hrodegh (уп. A. Hrodegh, *Urgeschichte des Walviertels*, 1926, 88 и J. Bayer, *Die Ossarnerkultur*, 1928, 78). Уз то обичај спаљивања покојника и сахрањивање у урнама у баденској културној групи јасно указује на утицаје Urnenfelder културе. С друге стране, појава баденске керамике у гробовима 3 и 12 у скитској некрополи у Tarposzele и у халштатском тумулу у Кануа (Мађарска - ком. Tolna), као и мешавина баденске и жутобрдске керамике у Орашју и Жутом Брду, утврђују доњу хронолошку границу баденској и вучедолској културној групи у нашој земљи и Мађарској. У овим областима баденска, па затим и вучедолска културна група појављују се вероватно тек у Рајнекеовој

фази С - D бронзаног доба и настављају свој развој кроз Халштат А - В, све до времена скитског упада у Мађарску.

Симболи критско-микенске религије откривени међу материјалом баденско-вучедолске културе нису значајни само као материјални доказ који сасвим обеснажује све оне хипотезе о "нордиском" пореклу и великој старости ове културе, већ, у првом реду, као археолошка грађа за проучавање религије и култа праисторијског становништва у средњем Подунављу.

О улози и смислу двојне секире, консекративних рогова и голубице у култу и религији баденско-вучедолског становништва може се, као уосталом и о свим религиозним симболима, много спекулисати али ништа одређено рећи. Стварање спада у ред религиозних колективних феномена који припадају унутарњој, психичкој историји једне културе, која је производ колективног, племенско-историјског доживљаја слике света у једном одређеном тренутку. Симболи једног племена представљају, као мит, његову живу религију и имају извесног смисла и утицаја једино на свест из које су произишли. Зато се као једино правилно тумачење мора узети оно које, изнад свих изналажљивих објашњења, гледа на симбол као на израз неког још неразумљивог, мистичног и сложеног религиозног осећаја, који се најприкладније може представити облицима одговарајућих симбола. Зато се религиозни симболи никако не смеју доводити у везу с неким одређеним божанством. Двојна секира на саркофагу из Хагија Тријаде, или на врату голубице из Вучедола, представља жив религиозни симбол, док у рукама Зевса, Долихенуса она постаје само његов атрибут, обичан знак, чији се смисао за и који је тиме изгубио свако мистично дејство. У баденско-вучедолској култури двојна секира, консекративни рогови и голубица јављају се у смислу чистих религиозних симбола. Зато се може сматрати да у баденско-вучедолској религији још не постоје конкретна строго диференцирана антропоморфна божанства. Религиозна мисао види и изражава постојање и присуство божанских нумена у облицима апстрактних симбола кроз које се њихова снага наслеђује и осећа и који својим формама врше снажан утисак на вернике. Отуда у баденско-вучедолској култури нису познати идоли који би представљали божанство. Теракоте које припадају овој култури су малобројне и вероватно представљају само адоранте или заветне дарове (*ex voto*). Иста смисао има и људска фигура уоквирена са два концентрична круга на фрагменту једне вучедолске вазе.^[31] Стилски она сасвим одговара сличним представама на геометријској и халштатској керамици.^[32] Тело је стилизовано у облику два троугла која се додирују теменом, а руке са несразмерном великим шакама уздигнуте су навише ("*en crossant*") у гесту адорације као и на познатим тераторикама из позноминојског III периода.^[33] Овај значајан фрагменат је случајно нађен, али је вероватно припадао култној вазе (можда урни) на којој је представљен адорант или покојник. Само божанство и његово присуство не представља се антропоморфним облицима, већ се открива верницима преко религиозних симбола који се постављају на местима вршења култа као замена за невидљиву божанску личност. Тако су у Вучедолу консекративни рогови нађени у ниши једне засведене одаје мањих димензија (ширина 1,8 м, а висина 1,9 м) укопане у земљу у коју се улазило степеницама. Тло одаје било је прекривено слојем пепела у дебљини од 45 цм у коме су нађени делови разбијеног посуђа.^[34] У сличној, нешто мањој одаји исте конструкције, која је од прве незнатно удаљена, нађена је на истој дубини на којој и консекративни рогови фигура голубице с урезаном двојном секиром на врату, поред многобројних керамичких фрагмената и дебелог слоја пепела и гара.^[35] Облик и величина ових просторија, као и материјал који је у њима нађен, показују да је у оба случаја реч о местима намењеним само култу, о једној врсти мањих домаћих светилишта - "капела" - у којима је пред религиозним симболима вршен одређен ритуал - приношена жртва (вероватно *en agistomolosa* и *ut hisi*) и чуван пепео од спаљених жртава. Блиску аналогију овим вучедолским

светилиштима представља "сала двојне секире" у Кносу, критско светилиште из позноминојског II периода, које је мањих димензија (свега 1,5 м) и у коме су на специјалном банку, коме у потпуности одговара ниша у вучедолској подземној одаји II A + D, постављени религиозни симболи. Слична светилишта позната су и из Микене и Азине.^[36] Али за разлику од критско-микенских кулtnих одаја, значајно је да су обе кулtnе просторије у Вучедолу укопане под земљу, што је поуздан доказ да је у њима вршен мистичан култ хтонско-аграрног карактера. Зато су ове кулtnе одаје из Вучедола по својој намени много ближе енагистерионима (*enagisthron*) или *mega-asa-mata* - подземним одајама у којима је вршен хтонски ритуал.^[37] R. R. Schmidt, сматрајући ове кулtnе одаје за обичне подруме, није приметио тесну везу која постоји између њих и надземне грађевине с апсидом која је такође кулtnог карактера.^[38] Уопште, цео овај комплекс надземне грађевине с укопаном подземном просторијом у апсиди невероватно много подсећа на *telestheria* са Самотраке и на храм Кариба у Тиби.^[39] Хтонски карактер култа вршеног у вучедолским подземним "капелама" доказује и присуство консекративних рогова и голубице са двојном секиром који овде обележавају присуство врховног божанства за које се вероватно претпоставља да има *ius vitae necisque*. Чисто хтоничан смисао ова три симбола познат је са саркофага из Хагија Тријаде и Епископија. Консекративни рогови су нађени у гробу Краља-Свештеника у Кносу, а њихова употреба у цели Сераписова храма у Солима вероватно је у вези с хтоничном функцијом овог божанства. На вазама геометријског стила приказана је двојна секира често поред коња, изразито хтоничне животиње, или поред једног божанства које је у вези с коњем (вероватно Посејдона). Критски гробови из позноминојског доба често имају основу у облику двојне секире. С друге стране, стилизацијом двојна секира се претвара у фигуру лептира, као што је то случај на критским вазама из позноминојског доба и на вучедолској керамици где је сличност с лептиром потенцирана украсима у облику концентричних кругова ("окца") на крилима двојне секире.^[40] Познат је смисао лептира на чувеној фресци из палате у Кносу, на златним брактејама из Микене, као и специјални однос који постоји између фалоса, лептира, култа душе и бесмртности у каснијој хеленској религији.^[41] Тако и голубица из Вучедола не означава вероватно епифанију врховног божанства као на Криту, већ пре има смисао *Seelenvogel*. Што се тиче консекративних рогова нађених у шуту порушених зграда на Вучедолу, они су вероватно били постављени на фасадама грађевина а апсидом, задржавајући и ту своју сепулкрално-хтоничну симболику. Али свакако је двојна секира из баденске урне са Ушћа најизразитије повезана с култом покојника и веровањем у загробни живот. Она стоји у најинтимнијој унутарњој вези с двојном секиром представљеном на стели једне девојке из Елеусине.^[42] У оба ова случаја реч је о једној врсти повезивања покојника преко симбола двојне секире с врховним божанством с којим се он донекле идентификује, односно, на што се чини само алузија.

Према томе, без обзира на многоструко значење и улогу двојне секире, консекративних рогова и голубице у критско-микенској религији, ови облици у баденско-вучедолској култури изгледа да имају само смисао хтоничних симбола око којих је вршен хтонско-аграрни култ, сличан ономе са саркофага из Хагија Тријаде. По значајној улози коју је у вучедолској религији имао јелен^[43], могло би се претпоставити да су ови симболи у вези с једним божанством које је истоветно с малоазијском Артемидом, у чијем је култу двојна секира и голубица играла важну улогу.^[44] Такође се може помишљати и на једну богињу, познату по теракотама из субмикенског доба откривених у Гази, која је носила на глави консекративне рогове, двојну секиру и голубицу.^[45]

Поред двојне секире, консекративних рогова и голубице, баденско-вучедолска религија садржи још изванредан број мање значајних облика позајмљених из критско-микенског религиозног полисимболизма, чији религиозни смисао још није довољно

потврђен, али чије је егејско порекло несумњиво. Тако би се према извесном броју фрагмената вучедолске керамике на којима је представљен крст с равним крацима или зракасти точак и концентрични кругови^[46], могло говорити с много резерве о астралним симболима у баденско-вучедолској религији. R. R. Schmidt је правилно издвојио објекте на којима су ове представе изведене у слободном, празном пољу, од оних где оне улазе у орнаментални фриз и имају декоративан смисао, али је погрешно сматрао да ови симболи воде порекло са севера и да се тиме сасвим издвајају од консекративних рогова и голубице у чије критско-микенско порекло није сумњао.^[47] Међутим, у "temple-repositories" у Кносу, међу светим предметима, нађен је и мраморни крст, који, како сматра Picard^[48], изражава моћ велике критске богиње над небом, земљом, морем и подземним светом. Представе зракастог точка или крста у концентричним круговима познате су са бронзане плоче из пећине Психро, са калуца за ливење из Ситие, као и на микенској керамици.^[49] Нилсон с правом сматра да ове представе нису довољан доказ за утврђивање неког одређеног астралног култа, мада допушта њихов симболичан смисао који је задржан још и на акротеријама хеленских архајских храмова.^[50] На најлепшој вучедолској здели која је покривала главу покојнице у гробној одаји^[51], изнад црвено и бело инкрустираних концентричних кругова који својим зупцима имитују астрално зрачење, урезано је на сјајној црној основи двадесет крстића распоређених у четири звездолике групе у знаку крста. Ко не би у овом случају помислио на хтоничног Хелија и на звезде које обасјавају тамни свет умрлих.^[52]

Кругу критско-микенских симбола припада и представа "божанског ока" које је представљено на неколико вучедолских ваза^[53], као и фигура једне мале столице (трона) израђене од печене земље.^[54]

Троугао с унутра затвореним оком непосредно намеће посматрачу свој симболичан смисао. На једном прстену из Вафија приказано је изнад сцене аграрног култа и једно "божанско око" у слободном простору.^[55] Сличне представе ока налазе се и на египатским надгробним стелама, а стоје у вези и с Ј е о и е р h с о о и у хеленској религији.^[56]

Што се тиче глиненог модела столице, њена култна измена је несумњива, али је питање да ли се у баденско-вучедолској култури сме говорити о неком специјалном култу трона као на Криту, или је овде реч само о култном предмету који је у вези с божанством на престолу. Слични модели глинених столица познати су са већег броја праисторијских локалитета, нарочито у Румунији^[57], и указују несумњиво на могућност постојања једног таквог култа у средњем Подунављу. Али, пошто се симбол трона у критско-микенској религији придружује хиполатрији, која је зацело производ високог ратничко-аристократског уређења, то се модел трона из Вучедола пре мора довести у везу с престолом велике мајке богова Кибеле или Реје, или с познатим троном Хермеса Perphraeos-а из Aenos-а у Тракији.^[58]

Лакоћа с којом је дух критско-микенске религије поново оживео у готово свим културама убрзо после пропасти критско-микенске цивилизације може се објаснити само специјалним друштвено-економским оквиром у коме су се те културе формирале и једном историјском нужношћу. С једне стране, у Хелади и на тлу које је захватила критско-микенска култура, настао је мучан тренутак када су се после пустошења и општег замора почеле тражити могућности за стварање нове културе и када је стваралачки дух човека наилазио стално на препреке које су му изгледале несавладиве. Због тога он се природно окретао у прошлост и овде тражио, налазио и поново оживљавао старе облике и испробане путеве прилагођавања уздижући на тај начин прошлост пред садашњицом. С друге стране, у областима насељеним варварима, у примитивној култури која тек што је ступила у непосредан контакт с Егејом, не може се очекивати остварење нових религиозних симбола који су увек производи врло сложене природе. Ту се варварски дух редовно задовољавао

оним што већ традиционално постоји. Уз све то, појам једне културе никада се не поклапа с појмом религије: светска историја је пуна момената настајања нових култура, док рађање или напуштање једне религије спада у ред оних ретких појава којима отпочињу сасвим нове историјске епохе и које се дешавају једанпут у размаку од неколико хиљада година. Тако су и облици критско-микенске религије преживели умирање културе у којој су остварени и постали саставни елеменат хеленске, етрурске и римске културе, као и култура осталог европског и азијског становништва, све до пресудних промена које је у ове области унело хришћанство. Зато се критско-микенски религиозни симболи у баденско-вучедолској култури морају посматрати у вези са сличним појавама надживљавања ових облика у познијим културама, као важан историјски докуменат за испитивање мало познатог и недовољно испитаног ренесанса критско-микенске културе ван подручја Егеје, у Тракији, Скитији и Илирику.

Напомене

1 Ch. Picard је први истакао важну улогу симбола у критско-микенској религији говорећи о њеном „полисимболизму“ (*Les origines du polytheisme hellénique*, I, 1930, passim). М. Nilsson одбацује углавном сваку дубљу религиозну вредност већини критско-микенских симбола (*The Minoan-Mycenaean Religion*, 1927, стр. 140-200).

2 М. М. Васић, *Преисторијска Винча II*, сл. 394 а; IV, сл. 222, 225, 226, 237.

3 М. М. Васић, *Жуто Брдо*, Старинар, 1907, сл. 17, 18, 56.

4 J. Korosec, *Predzgodovinska naselbna na Ptujskem Gradu*, 1951, стр. 166-179.

5 уп. J. Korosec, *Nove priloge k datiranju "slovenske" kulture v Jugoslaviji*, Sbornik Gavril Kasarov, I, 1950, стр. 131-141.

6 Истовременост баденске и жутобрдске керамике доказана је стратиграфским положајем ове две керамичке групе у горњим слојевима Винче и у праисторијском слоју на Орашју (уп. М. М. Васић, *Јонска колонија Винча*, Зборник Филозофског факултета I, 1948, стр. 116 и *Ископавање на Орашју*, Старинар, 1950, стр. 146-147).

7 P. Reinecke, *Vucedol, Vinca, Altheim-Remedella*, Serta Hoffleriana, 1940, стр. 31-87.

8 уп. V. Milojević, *Hronologie der jungeren Steinzeit Mittel und Sudosteuropas*, 1949, стр. 92, 95, 98, 99.

9 уп. Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, 1946, стр. 16.

10 R. R. Schmidt, *Die Burg Vucedol*, 1945, T. 50, 1, 2, 3.

11 Ibid., стр. 188; Недавно је В. Милојчић (ор. cit., стр. 88) покушао да на основу калупа за ливење нађених у баденском слоју Сарваша паралелише баденску културу с крајем раног бронзаног доба у Егеји, Међутим, егејске аналогije калупима за ливење са Сарваша датују се тек око 1300. године (уп. S. Przeworski, *Die Metallindustrie Anatoliens*, 1939, стр. 39).

12 М. М. Васић, *Преисторијски обредни предмети*, Старинар, 1908, стр. 97-99 и *Тенедос и Винча*, Глас САН, CCXIV, 1954, стр. 111-118.

13 Најранији примерци овог типа двојних секира познати су тек из позноминојског доба (LM I a) и из геометријског периода у Грчкој (уп. A. Evans, *Palace of Minos*, IV, I, fig. 153 и *Jahrbuch des deut. Arch. Inst.* B. XXXX, 1925, стр. 140-142). Најближу аналогiju двојној секири с Ушћа представља двојна секира нађена у Ефесу (G. Hogarth, *Excavations at Ephesus*, 1908, Text, fig. 31).

14 уп. Hewkes, *The Double Axe in Prehistoric Europe*, Annual of the British School at Athens, XXXVII, 144-146.

15 Налази керамике сродне вучедолској познати су у Berge Cetona код Сијене, затим у Belvedere и Parrano (уп. W. P. Z., 1942, стр. 116). Само неколико фрагмената микенских

ваза нађено је на Сицилији и у јужној Италији (уп. G. Karo, *Mykenische Kultur* у Pauly-Wissova, *RE*, col. 604 sq).

16 Још није познато докле се простире баденско-вучедолска култура према истоку. Микенски налази откривени у јужној Русији које помиње G. M. Hirst (уп. *JHS*, 23, 1903, стр. 29 и даље) сасвим су непоуздани, као и златна украсна плочица нађена у близини Турн-Северина (уп. *JHS*, 45, 1, 1925, fig. 50).

17 уп. O. Montelius, *Die Chronologie der altesten Bronzzeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, 1900, стр. 14-20; A. Lissauer, *Doppelaxte der Kupferzeit, Zeitschrift für Ethnologie*, 1905; Hewkes, *ABS*, стр. 140-146; М. М. Васић, *Преисторијска Винча I*, fig. 147, стр. 108, 146.

18 В. Hrozný (*Histoire de l'Asie antérieure*, 1947, стр. 43, 46) сматра да је двојна секира пореклом из предње Азије. Међутим, прве представе двојне секире са азијског тла нису старије од XIII века (уп. R. Dissaud *Les civilisations préhelléniques*, 1914, стр. 345).

19 R. B. Senger (*Explor. Mochlos*, 1912, стр. 36) датира овај гроб у раноминојско доба (ЕМ II). R. Dissaud (op. cit., стр. 343) сматра да овај налаз припада тек средње минојском периоду (ММ I).

20 Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, (Crete et Mycenes), 1948, стр. 106.

21 A. Evans, op. cit., I, fig. 166.

22 уп. Pauly-Wissova, *RE*, s. v. labrys (Ganszynlec).

23 Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 108.

24 На пример у капели двојне секире у Кнососу (LM II), на саркофагу из Хагија Тријаде (LM II-III), у вези с богињом из Гази (субмикенски период) и на многобројним печатима, прстењу и предметима из позноминојског и микенског доба (уп. Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 106, 112).

25 Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 181-282.

26 P. Demargne, *La Crete dedalique*, 1937, стр. 58-78 и K. Bittel, *Grundzuge der Vor-und Frühgeschichte Kleinasien*, 1950, Karte 5.

27 Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*, стр. 178. Велики број двојних секира које припадају VI веку откривен је у Олимпији (уп. A. Furtwangler, *Die Bronze von Olympia*, Textband, стр. 71) а познате су и у Етрурији (Muhlestein, *Die Kunst der Etrusker*, 1929, fig. 149, 197).

28 Види напомене 2,3,4,5 и 6.

29 Nandor Fettich је у Taploszele открио некрополу из скитског периода с баденском керамиком у гробовима (W. P. Z., 1942, стр. 36-98).

30 уп. B. Gavela, *Keltski oppidum Židovar*, 1950.

31 R. R. Schmidt, op. cit., Textbild, 58, 4.

32 уп. E. Buschor, *Griechische Vasenmalerei*, 1940, fig. 12 и J. Dechelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, II, 2, fig. 334.

33 Bossert, *Altikreta*, 1923, fig. 115.

34 R. R. Schmidt, op. cit., стр. 36.

35 Ibid.

36 J. B. Wace, *Mycenae*, 1949, стр. 114.

37 уп. F. Robert, *Thymele*, 1939, стр. 156-180, 210-227.

38 Ibid., стр. 253-258.

39 Ibid., стр. 256-257.

40 M. Nilsson, op. cit., стр. 167 и даље; R. R. Schmidt, op. cit., T.47, 10, 17, 18.

41 K. Kerenyi, *Hermes der Seelenfuhrer*, 1944, стр. 83-86.

42 M. Guarducci, *Rivista Ist. arch. e storia arte*, 9, 1942, стр. 38.

43 уп. R. R. Schmidt, op. cit., стр. 109.

- 44 Ch. Picard, *Ephese et Claros*, 1922, стр. 517-520.
45 Ch. Picard, *Les religions prehelleniques*, стр. 112, 114.
46 R. R. Schmidt, op. cit., Textbild 58, 1/3, T. 51, 3, 4, 5.
47 Ibid., стр. 98-99.
48 Ch. Picard, *Les religions prehelleniques*, стр. 158.
49 R. Dussaud, op. cit., fig. 288, 289.
50 *Geschichte da griechischen Religion I*, стр. 279-280.
51 R. R. Schmidt, op. cit., T. 36, 1 a, b.
52 Хелиос је специјално код Трачана имао изразито хтоничан карактер (уп. F. Robert, op. cit., стр. 126-127).
53 R. R. Schmidt, op. cit., T. 51, 9, 10.
54. Ibid., T. 29, 2.
55 A. W. Persson, *New Tombs of Medea*, 1942, fig. 139.
56 уп. Ch. Picard, *Les religions prehelleniques*, стр. 198.
57 уп. *Dacia*, fig. 42, 2; *Dacia II*, fig. 63; *Dacia III-IV*, fig. 8.
58 уп. Ch. Picard, *Les religions prehelleniques*, стр. 199.

